

Tartalom

Tanulmányok : Nemzetiségek Magyarországon

- Niederhauser Emil :
[Prológus a magyarországi nemzetiségi kérdéshez : a nemzeti mozzanat genealógiája](#)583-585 [11.65 kB - HTML]
- Doncsev Toso :
[Magyarország kisebbségi politikája](#)586-592 [27.23 kB - HTML]
- Hoóz István :
[Népszámlálás és nemzetiség](#)593-598 [24.45 kB - HTML]
- Kemény István :
[A teljes foglalkoztatottságtól a munkanélküliségig és a láthatatlan gazdaságig : a magyarországi cigányokról](#)599-608 [36.63 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Hosszú késleltetéssel : új magyarországi német irodalom a 20. század utolsó harmadában](#)609 [29.16 kB - HTML]

Az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely tanulmányai

- Szarka László :
[Múlt és jövő határán Európa közepén. Gondolatok Pomogáts Béla új könyvéről](#)610-620 [11.96 kB - HTML]
- Szabó Orsolya :
[Hagyományalkotás egy mátrai szlovák faluban](#)621-630 [39.50 kB - HTML]
- Prónai Csaba :
[A magyarországi cigányok egészségi állapota a 20. század utolsó évtizedeiben : szakirodalmi áttekintés](#)631-637 [23.87 kB - HTML]

Műhely

- Tverdota György :
[Útban a konszenzus felé - vita a hungarológia jövőjéről](#)638-644 [25.00 kB - HTML]
- S. Benedek András :
[Eszmék és téveszmék : a ruszin etnogenezis története](#)645-656 [45.55 kB - HTML]
- Szilágyi Imre :
[Szlovénia magyarságpolitikája az 1990-es években](#)657-674 [0.97 kB - HTML]

Szemle : nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Bakos László :
[Halliday, F.: a közösség veszélyei : ésszerűség és ésszerűtlenség a nacionalista ideológiában](#)675-677 [14.62 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Pieterse, J. N.: A globalizáció és az emberi integráció : mindannyian vándorok vagyunk ezen a földön](#)678-679 [9.32 kB - HTML]
- Bakos László :
[Psalidas-Perlmutter, F.: Mítoszok és tények köztéka](#)680-681 [5.46 kB - HTML]
- Bakos László :
[Gurr, T. R.: Az etnikai hadviselés hanyatlása](#)682-683 [9.75 kB - HTML]
- Kakasy Judit :
[Menekültek és segélyezésük Európában](#)684-687 [17.13 kB - HTML]
- Bakos László :
[Nemi szerepek és etnicitás](#)688-691 [13.71 kB - HTML]
- Kakasy Judit :
[Lhomel, É.: Egy "globálisan pozitív" mérleg - Magyarország uniós bizonyítványa](#)692-693 [8.16 kB - HTML]
- Kakasy Judit :
[Bon, A.: Minden út Brüsszelbe vezet. Szlovákiai helyzetkép](#)694 [6.51 kB - HTML]

- Biczó Krisztina :
[Babuna, A.: A boszniai muzulmánok és a nacionalizmus](#)695-697 [9.73 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Westle, B.: Etnikai összetartozás, nemzeti azonosság - Baltikumi körkép](#)698-699 [11.77 kB - HTM]
- Bakos László :
[Kolstø, P.: Az orosz diaszpórák helyzete a volt szovjet tagköztársaságokban](#)700-703 [13.50 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Atatürk hosszú árnyéka](#)704-705 [11.97 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Wiścinski, T.: Izrael más, mint a többi állam](#)706-707 [5.22 kB - HTM]
- Bakos László :
[Emmerson, D. K.: Fennmarad-e Indonézia?](#)708-709 [8.37 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Pons, X.: Ausztrália Kelet és Nyugat között](#)710-713 [13.64 kB - HTM]

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Futala Tibor :
[A Slovenské pohľady interjúja Grendel Lajossal](#)714 [7.75 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[Kocur László: Egy mai humanista portréja](#)715-718 [12.99 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Andruška, P.: Cigány motívumok a szlovák irodalomban](#)719 [4.73 kB - HTM]

Kisebbségek nyelvhasználata

- Futala Tibor :
[Štec', M.: A kárpátaljai ruszinok irodalmi nyelve](#)720 [4.58 kB - HTM]

Kisebbségek kultúrája

- Cholnoky Olga :
[Szóke Anna: Kishegyesi temetkezési szokások](#)721-722 [10.95 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Kanovský, M.: Az antropológia viszonya a történettudományhoz és a régészethez](#)723-724 [4.94 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Solov'ev, V.: A többnyelvűség igénye az oroszországi könyvkiadásban](#)725 [6.53 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Mihajlova, E. R.: A lappok kultúrája és azonossága](#)726-727 [5.91 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Nasyrov, T. M.: A tatár sajtó a 20. század elején](#)728-729 [6.24 kB - HTM]

Közép-és Kelet-Európai népek és országok kapcsolatai

- Komáromi Sándor :
[Oplatka, A.: Búcsúzás a "keleti tömb"-től](#)730-731 [8.48 kB - HTM]
- Lukáts János :
[Wittkowsky, A.: Délkelet-Európa és az Európai Unió](#)732-734 [12.64 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Etnikai konfliktusok](#)735-736 [11.35 kB - HTM]
- Komáromi Sándor :
[Kusič, S.: Szlovénia és Horvátország : eltérő utakon Európa felé](#)737-739 [11.65 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Mančev, K.: Nemzeti sztereotípiák a balkáni államok politikájában](#)740-741 [5.65 kB - HTM]

Kisebbségi politika

- Bakos László :
[Corvesi, D.: Nacionalizmus, határok és erőszak](#)742-745 [17.61 kB - HTM]

- Biczó Krisztina :
[Hall, G. O.: Az autokrata politika Milošević alatt](#)746-747 [8.94 kB - HTM]
- Gombár Szeréna :
[Caou, I.: A Szovjetunió etnokulturális politikája Besszarábiában 1894-1989 között](#)748-750 [12.25 kB - HTM]
- Bakos László :
[Suny, R. G.: Identitáspolitika a volt szovjet Eurázsiaiban](#)751-755 [18.05 kB - HTM]

Kisebbségi jog

- Biczó Krisztina :
[Kisebbségi jogok az "új" Európában](#)756-758 [10.22 kB - HTM]

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

- Cholnoky Olga :
[Bitskey István: Báthory István egyeteme Erdélyben](#)759 [5.08 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Feder Mayer, F.: Pozsonyi patrícusok a 17. században](#)760 [5.20 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Kirschbaum, S.: Az első Szlovák Köztársaság](#)761-763 [10.76 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Kučera, M.: A szlovákok történeti tere és történeti tudata](#)764-765 [8.07 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Kopečný, I.: Miért kellett tefániknak meghalnia?](#)766 [6.34 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Krajčvič, R.: A szlovák nyelv 5-10. századi kezdetei](#)767 [4.60 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Caban, W.: Lengyelországi kantonisták a cári hadseregben 1832 és 1856 között](#)768-769 [7.07 kB - HTM]
- Bakos László :
[Jensen, G.: Katonai nacionalizmus Spanyolországban a 19. század végén](#)770-773 [13.42 kB - HTM]

Niederhauser Emil

Prológus a magyarországi nemzetiségi kérdéshez: a nemzeti mozzanat genealógiája

Prologue to the question of national minorities in Hungary: the genealogy of the national phase.

From the aspect of national history those ethnic groups profited from the situation that continuously had a political elite that represented a kind of historical consciousness and was related to some kind of a state which existed since the Middle Ages. Wherever such a phenomenon was missing the national history could have been formed from the historical traditions of other peoples. And if it had not been possible either, then some ancient origin have had to be invented and the national history resulting from that.

A történeti Magyarország környezete a középkor első századai óta mindig vegyes etnikumú volt. Valószínűleg így volt ez korábban is, a Balkán-félszigetről mindenesetre még régebbi idők óta tudjuk ezt. Amíg itt a hagyományos társadalom foglalta magában a lakosságot - hogy W. W. Rostow nagy pályát befutott kifejezésével éljünk -, ez a tény semmi különös problémát nem okozott. Nem a nyelvi különbségek voltak lényegesek az emberek közti viszonyokban, hanem a társadalmiak, földesúr és jobbágy kettőssége. Az egyes államok területe és ezzel a hozzájuk tartozó népesség etnikai összetétele folyamatosan változott. Újabb etnikumok települtek be, tarkították az összetételt.

A kora újkorra, nagyon megközelítően 1500-ra annyiban változott a helyzet, hogy voltaképpen négy nagy birodalom jött létre ebben a térségben. A Habsburg-birodalom az első időkben a legbizonytalanabb alakzat, mert kevés volt benne az összetartó erő, tőle délre helyezkedett el az oszmán birodalom, északra a lengyel-litván állam, 1569 óta államszerződéssel összekötve, és északkeleten az orosz birodalom, amely végre megszabadult a mongol fennhatóság alól, és most szinte akadálytalanul kezdett terjeszkedni keletre és idővel nyugatra is. Mind a négy birodalom természetesen soknemzetiségű volt, a korábbi korszak etnikai tarkaságát a birodalomalakulás nyilván nem törölte el. Különbségek voltak azonban abban - és ezek igen jelentős különbségek -, hogy a kormányzat mennyire vette tudomásul ezt a helyzetet.

A Habsburg-birodalom ebben a korban az abszolutizmus és a rendiség sajátos keveredéséből állt, az egyes országok és tartományok rendjeivel rendszeresen érintkezett a központi hatalom, és ez az etnikai sokszínűséget tudomásul vette. (A szlovéneket pl. nem, mert szlovén rendek érdemben már nem léteztek.) Az oszmán birodalomban hasonlóan nem lehetett szó, de a kormányzat a nem muszlim felekezeteknek egyfajta autonóm szervezetet biztosított, ezt milletnek hívták, és a Balkánon az ortodox (pravoszláv) népek, bolgárok, szerbek stb. tartoztak ebbe a körbe, vagyis bizonyos értelemben így autonómiához jutottak. De semmiképpen sem mint valamely etnikum tagjai. A lengyel-litván államban érdemben csak a litván nemesség alkotott valamiféle rendi struktúrát a lengyel nemesség mellett, csakhogy ez a litván nemesség valójában hamarosan ellengyelesedett. A keleti szláv, vagyis ukrán nemesség még gyorsabban asszimilálódott a lengyelhez, előbb vagy utóbb a vallási különbség is eltűnt az egyházi unió révén, ennek során az ukránok már a 16. század végén elismerték a pápa egyházfői funkcióját, azaz csatlakoztak a katolikus egyházhoz. Szertartásaikat megtarthatták, és a keleti egyházban ez volt a legfontosabb. A lengyel-litván állam tehát olyan formában, mint a Habsburg-birodalom, nem ismerte el az egyes etnikumokat, de hallgatólagosan tudomásul vette létezésüket, számára a nemesség és a jobbágyság kettőssége volt a fontos, ezért vált ideológiájává a szarmatizmus, vagyis az az elképzelés, hogy a nemesség a származástól származik, akik mégiscsak derék lovasnomádok voltak. Egyedül az orosz állam nem volt hajlandó semmiféle egyéb etnikumot elismerni az oroszok kívül, amely a "Szent Oroszország" népe; a fehér-oroszok meg a kis-oroszok (ukránok) pedig természetesen ennek a népnek a részei. Amikor a terjeszkedés során - még Európán belül is -, aztán Szibériában az oroszoktól különböző nyelveken beszélő népekre akadtak, ezeket másfajta népeknek (inorodci) nevezték, ahogy a többi európai gyarmatosító az új világban talált népeket bennszülötteknek. Ezek a különbségek majd az elkövetkező évszázadokban válnak fontosakká.

Mert nagyjából az 1789-1815 közötti forradalmi negyedszázad, az ebből sarjadó alapvető társadalmi és egyéb változások nagyon is módosították az addigi képet. Először is a lengyel-litván államot a szomszédok felosztották maguk között, hamarosan teljesen eltűnik a térképről. Viszont új szereplők jelentek meg. Megindult a nemzeti ébredésnek vagy megújulásnak vagy újjászületésnek nevezett mozgalom, amelynek során az egyes etnikumok sorra felfedezték, hogy ők mások a többiekénél, hogy nemzetet alkotnak. A nemzet létének először két alapvető fogódzója volt, a nyelv és a történelem. Minden "ébredő", vagyis csekély számú, de elkötelezett értelmiséggel rendelkező etnikum (és majdnem mind ilyen volt) előbb vagy utóbb létrehozta a maga nemzeti (irodalmi) nyelvét, vagy régebbi hagyományok, vagy valamelyik nyelvjárás kiemelése révén. A későbbiekben az iskolákban már ezt a nemzeti nyelvet tanították, és így alakult ki és terjedt el a nemzeti tudat.

A nemzeti történelem szempontjából azok az etnikumok jártak jól, amelyeknek folyamatosan volt politikai elitjük, amely valamiféle történeti tudatot képviselt, és kapcsolódott valamilyen, a középkor óta meglévő államhoz. Ahol ilyen nem volt, ott más népek történeti hagyományából lehetett összeállítani a nemzeti történelmet (a bolgárt pl. a bizánci forrásokból). És ha ez sem volt lehetséges, akkor egyszerűen ki kellett találni valamilyen ősi származást és az abból következő nemzeti történetet.

A nemzeti öntudatnak azonban hamarosan egy politikai komponense is támadt, az ébredő nemzet igénye saját nemzetállamára. Itt már nem ilyen egyértelmű a párhuzam. Mert az oszmán birodalom területén élő etnikumok hamarosan a teljes függetlenség, önállóság igényével léptek fel, végére az ő uralkodójuk, a szultán, nem keresztény király volt, hanem pogány. Vele szemben a fellázadás és az elszakadás természetes igénynek tűnt, az európai nagyhatalmak időnként csóválták a fejüket, de ilyen vagy olyan érdekből (vagy éppen ellenérdekből) a nemzetek mellett foglaltak állást. Az oszmán birodalom etnikumai egymás után felszabadultak, és létrehozták saját nemzetállamukat.

Másképpen ment végbe a fejlődés a Habsburg-birodalomban, mert az egyes etnikumok önállósodása, nemzetté válása itt is bekövetkezett ugyan, de számos megfontolásból az egyes nemzetek vezető elitje beletörődött a Habsburg-birodalmon belüli valamiféle autonómiába, részleges különállásba. Ennek a fokozatai az osztrák-magyar kettősségtől a legfeljebb egyházi iskolákban a nyelv révén elismert szlovákság léteig többféle formában valósultak meg. A lengyeleknek Galíciában csak autonómiájuk volt, de lengyel tudományos akadémiaival, két lengyel egyetemmel, lengyel nyelvű közigazgatással. Amíg nem sikerül helyreállítani a lengyel államot, ez a helyzet megfelelt.

Egyedül Oroszországban nem lehetett erről szó, az a birodalom változatlanul orosz nemzetállamként fungált. Az 1905-ös forradalom előtt még gondolni sem mert senki ennek a helyzetnek a megváltoztatására, de még a forradalom kirobbanása után sem; a lengyeleknél is csak igen kevesen, de azok is kizárólag Galíciában.

1917-1918 során újabb nagyarányú változásokra került sor, de a nemzeti mozzanat elsődlegességében csak kevesen kételkedtek. A Habsburg-birodalom felbomlásztásával számos további új nemzetállam jött létre (a kortársak "balkanizálódást" emlegettek). Valójában nem egy állam már elnevezésében benne viselte soknemzetiségű voltát. Cseh-szlovákia vagy a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság már nevével is kifejezte, hogy több (uralkodó?) nemzetből áll. De voltaképpen mindegyik ún. utódállamnak jelentős nemzeti kisebbségei voltak, a lakosság 30-40 százalékát tették ki nemegyszer. A nagyhatalmak mint békerendezők, ezeket az államokat kötelezték, hogy kisebbségi szerződéseket kössenek, elfogadják a Nemzetek Szövetségének döntőbírói szerepét a kisebbségek és az állam közti konfliktusokban (többnyire az államok győztek). Mindezen azonban csak a köztes-európai térségben ment végbe, a nyugati államokat, még a kisebbeket sem kötelezték ilyen kisebbségvédelmi politikára. Mindenki tudomásul vette a nagy "szerepcserét", az uralkodó nemzetből alávetett lett és fordítva. Tudomásul vette, de persze nem nyugodott bele. Ez vezetett alig húsz évvel az első nagy háború után a békeszerződések revíziójára és a második világháborúra. (Manapság egyre többen látják úgy, hogy itt voltaképpen a második harmincéves háborúról volt szó, csak némi fegyverszünet közbeiktatásával.)

Az 1917-es szociális forradalom után létrejövő új államban sokan komoly esélyt láttak arra, hogy itt már végetér a nemzeti elnyomás, az új rendszer ezt is felszámolja, és így a kétszáz éven át oly sok nehézséget okozó nemzeti kérdés magától megoldódik. Az első évek illúziói után kiderült, hogy erről nincs szó, az orosz uralom gyorsan visszaállt, idővel majdnem az egész cári birodalom területe visszakerült, és az internacionalizmus és testvériség leple alatt folytatódott az elnyomás, csak éppen most már az oroszokat is érintette, csak őket nem nemzeti

alapon. A balti népek tovább szervezhatték kórusaikat, mint egy évszázaddal korábban, az ukránok is büszkék lehettek Tarasz Sevcenkóra, akinek orosz nemesurak adták meg a személyi szabadságot a jobbágyi kötelékből.

A pártállami rendszer a maga elvi internacionalizmusával, gyakorlatban uralkodó nemzeti nacionalizmusával majdnem fél évszázadra valóban új helyzetet teremtett, csakhogy a nemzeti ellentéteket éppenséggel nem tüntette el, sőt tartósította. 1989 után ezek a nemzeti ellentétek újra kiütköztek, most már kendőzetlenül, egy olyan Európában, az Egyesült Nemzetek Szervezetének a szigorú felügyelete alatt, amely csak az egyén jogait volt hajlandó elismerni, a kollektív jogokat mint az egyéni szabadságot korlátozó szabályokat elvetette.

Dióhéjban ez a nemzeti mozzanat története a szélesen vett, Magyarországgal szomszédos térségben. Csak ennek a tágas keretnek a tudomásulvételével lehet a magyarországi fejleményeket helyesen értékelni.

[Vissza](#)

Doncsev Toso

Magyarország kisebbségi politikája

The minority policy of Hungary

It is a crucial issue of minority politics to make the citizens realize that our minorities have been enriching our common culture throughout history. According to this approach minorities do not appear as groups fighting for their rights against the majority society but as citizens who are also responsible for common successes and failures and share the common fate together with the members of the majority society.

Magyarországon évszázadok óta több nemzeti kisebbség él együtt. Az ország nyugati vidékein lakó őshonos szlovén kisebbség kivételével a kisebbségek nagyrészt a török uralmat követően, a 17. és 18. században több hullámban érkeztek az ország területére szervezett betelepítések vagy spontán migráció révén. Közös vonásuk tehát, hogy évszázadok óta a magyar állam keretei között élnek. Földrajzi elhelyezkedésükre a szétszórtság jellemző.

Az 1990. évi legutóbbi népszámlálás adatai szerint az ország 10.374.000 lakosából valamivel több mint 232 ezer vallotta magát valamely nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak. A kisebbségi szervezetek becslései szerint ez a szám azonban jóval magasabb. A kutatások és becslések alapján elmondhatjuk, hogy Magyarországon mintegy 600 ezer roma, valamivel több mint 200 ezer német, 100 ezer szlovák, 80 ezer horvát, 25 ezer román él, 10 ezerre tehető a lengyelek száma, 5-5 ezerre a bolgár, görög, szerb, szlovén, ruszin és örmény közösségé, illetve 2 ezerre az ukránoké. A legközelebbi népszámlálásra 2001-ben kerül sor. Remélhető, hogy addigra a több mint egy évtizedes demokratikus létforma, valamint a népszámlálási metodika körültekintő és pontos megfogalmazása elősegíti a kisebbségekhez tartozók bátrabb identitásvállalását, és a statisztikák, illetve a becslések között nem lesz ekkora eltérés.

Jogalkotás

Magyarország stabil intézményi háttérrel rendelkező demokrácia, biztosítja a jogállamiságot, az emberi jogokat és ezen belül a kisebbségi jogvédelmet is. Magyarországon egyetlen kisebbség sem szenved el üldöztetést. Az 1993-ban elfogadott Kisebbségi törvény, az e törvény alapján 1994-től kiépült kisebbségi önkormányzati rendszer, a tevékenységét 1995-ben megkezdő kisebbségi jogok országgyűlési biztosa a magyar országgyűlés, a kormány illetékes szervei és a civil szféra szervezetei együttesen nemzetközi téren is egyedülálló, osztatlan elismerést élvező tagolt kisebbségvédelmi rendszert alkot.

A magyar alkotmány szerint a nemzeti és etnikai kisebbségek: **államalkotó tényezők**. Garantálja a kisebbségek számára a kollektív részvételt a közéletben, helyi és országos önkormányzatok létrehozására, saját kultúrájának ápolására, anyanyelvének használatára, az anyanyelvű oktatásra, a saját nyelven való névhasználatra vonatkozó jogát.

Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól a nemzeti és etnikai identitáshoz való jogot egyetemes emberi jognak, a kisebbségek egyéni és kollektív jogait pedig olyan alapvető szabadságjogoknak tekinti, amelyek tiszteletben tartását és érvényesülését biztosítani kell. A törvény személyi elvű (perszonális) autonómiára és önkormányzatok létrehozására való jogot biztosít a Magyarországon honos 13 kisebbségnek. E törvény kimondta azt is, hogy a kisebbségeknek joguk van arra, hogy saját helyi és országos önkormányzatokat hozzanak létre, azaz olyan választott testületeket, amelyek települési, illetve országos szinten képviselik az adott nemzeti vagy etnikai kisebbség érdekeit. Az egyesületi keretekben működő szervezetektől eltérően a helyi kisebbségi önkormányzatok nem csupán tagságukat, hanem a település egész kisebbségi közösségét képviselik.

A kisebbségi önkormányzatok létrehozásának célja a kulturális autonómia biztosítása. Ennek értelmében a kisebbségi önkormányzatok törvényben biztosított joga, hogy saját hatáskörükben önállóan döntsenek intézmények alapítása és fenntartása kérdésében, különösen a helyi közköztartás, a helyi írott és elektronikus média, hagyományápolás, közművelődés területén. A kisebbségi önkormányzatok többek között meghatározhatják védett műemlékeik és emlékhelyeik körét, helyi és országos ünnepeik időpontját. Önállóan határozzák meg szervezeti és működési rendjüket. A helyi kisebbségi önkormányzatok vétőjoggal rendelkeznek, ha a települési önkormányzat az adott kisebbséget érintő kulturális, oktatási vagy nyelvi ügyekben alkot rendeletet. Vétőjoguk van a kisebbségi intézmények igazgatói kinevezésének kérdésében is.

A kisebbségi önkormányzatok megválasztására az önkormányzati választásokkal egyidejűleg került sor, először **1994-ben**, majd **1998-ban**. A választásokon a kisebbségek által lakott település valamennyi választópolgára részt vehetett és szavazhatott a kisebbségi jelöltekre. A kisebbségi önkormányzati rendszer megerősödését és sikerét jelzi az a tény, hogy az 1994-ben és 1995-ben megtartott kisebbségi önkormányzati választások során megalakult 822 kisebbségi önkormányzattal szemben az 1998-as választásokat követően 1367 helyi és 9 fővárosi kisebbségi önkormányzat alakult meg országgszerte. A legnagyobb számban a cigány kisebbségi önkormányzatok száma nőtt, de jelentősen emelkedett a német, a szlovák, a horvát kisebbségi önkormányzatok száma is.

A kisebbségi önkormányzati rendszer megalkotásakor a kisebbségi törvény nemzetközi viszonylatban is egyedi, sajátos megoldást alkalmazott: ötvözte a helyi önkormányzati választásokon legitimált, közjogi státussal rendelkező önkormányzatot a kisebbségek szétszórott letelepedettségével, azaz a tipikusan területi autonómiához kötődő formát az eddig alapvetően egyéni jogok biztosítását megalapozó letelepedési sajátosságokkal. Ugyanakkor a törvény utat nyitott a területi autonómia irányába is azzal, hogy lehetőséget adott települési kisebbségi önkormányzatok létrehozására. A kisebbségi önkormányzatok közül külön figyelmet érdemel az a típus, amely **egyszerre települési önkormányzat és kisebbségi önkormányzat**. A kisebbségi települési önkormányzati státus ugyanis a területi autonómiával egyenértékű jogokhoz juttat, a kisebbség érdekeinek leghatékonyabb érvényesítéséhez nyújt lehetőséget. A korábbi ciklusban működő 46 kisebbségi települési önkormányzattal szemben az 1998. októberi választások után megalakult 1367 kisebbségi önkormányzathoz 65 az ilyen testületek száma. A legnagyobb számban a német és a horvát kisebbség élt ezzel a lehetőséggel.

Országos szinten az **országos kisebbségi önkormányzatok** képviselik az adott kisebbséget. Az országos önkormányzatok létrehozása a helyi kisebbségi önkormányzat megalakulását követően elektori gyűléseken történik. Ennek megfelelően 1999-ben mind a 13 kisebbség létrehozta országos önkormányzatát. Közülük az országos román önkormányzat megalakulása nem volt akadálymentes, s ennek kapcsán megmutatkoztak a kisebbségi törvény és a választójogi jogszabályok hiányosságai. Az Országgyűlés 1999 nyarán elfogadta azokat a módosító javaslatokat, amelyek révén a román kisebbség is létrehozhatta országos önkormányzatát. A kisebbségek részéről jogos igényként fogalmazódott meg a többi között, hogy a jogalkotó a későbbiekben tervezett törvénymódosítás során a jog eszközeivel biztosítsa, hogy a kisebbségek képviselőit valóban a kisebbséghez tartozók láthassák el.

Az országos kisebbségi önkormányzatok a törvényhozás és az államigazgatás partnereiként nyilvánítanak véleményt az általuk képviselt kisebbségeket e minőségükben érintő jogszabály-tervezetekről. A törvény jogot biztosít nekik a kisebbségi oktatás szakmai ellenőrzésében, illetve a kisebbségi oktatás törzsanyagának kialakításában történő részvételre is.

Az elmúlt 6 év alatt a kisebbségi önkormányzati rendszer egyértelműen bizonyította létjogosultságát. A rendszer működőképes, hatékony érdekérvényesítő forma, mely széles körben biztosítja a kisebbségek részvételét az őket érintő helyi és országos ügyekben. Ugyanakkor a kisebbségi törvény hatályba lépése óta eltelt mintegy 6 év gyakorlati tapasztalatai alapján mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy **a törvény és a hozzá kapcsolódó választójogi jogszabályok módosításra szorulnak**. Egyre sürgetőbben jelentkezett a Magyarországon élő kisebbségek részéről az az igény is, hogy a törvény egyértelműen garantálja a kisebbségek parlamenti képviseletét.

A törvénymódosítással kapcsolatos feladatok előkészítésére az **Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának** ad hoc bizottsága kapott megbízást. A törvénymódosítást előkészítő ad hoc bizottság állandó tagjai a parlamenti pártok képviselői, szakértői a törvénymódosítással érintett tárcák képviselői, a Nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, valamint a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal képviselői voltak. Meghívottként részt vettek a bizottság munkájában az országos kisebbségi önkormányzatok képviselői.

A törvénymódosítás előkészítését végző parlamenti bizottság állásfoglalása szerint nincs szükség új törvény megalkotására, hanem a hatályos törvény módosításával kell megoldani azokat a kérdéseket, amelyek az elmúlt években a jogalkalmazás során értelmezési nehézségként, illetve hiányként jelentkeztek. Az ad hoc bizottság kinyilvánította azt is, hogy nem születhet olyan törvénymódosítás, amely nem bírja a kisebbségek támogatását.

A törvény módosítása során ki kell zárni a joggal való visszaélés lehetőségét, ugyanakkor lehetőséget kell teremteni arra, hogy széles társadalmi támogatás mellett az adott kisebbség képviseletére alkalmas, hiteles személyek kerüljenek a kisebbségi testületekbe.

A kisebbségi önkormányzati rendszer **továbbfejlesztése** érdekében egzaktt módon meg kell határozni a kisebbségi önkormányzati és a települési önkormányzati hatáskörök viszonyát.

A bizottság előtt megfogalmazódott szempontok és a szakértői vélemények birtokában a bizottság felkérésére a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal 1999 decemberében elkészítette a módosítás normaszöveg-tervezetét, amelyet a kormány és a parlament fórumai több fordulón megvitattak. Az ad hoc bizottság mintegy másfél éves munkájának eredményeképpen két törvénytervezet készült el, az egyik az Igazságügyi Minisztérium gondozásában a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény módosításáról szóló törvénytervezet, a másik pedig a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról szóló törvénytervezet, amelyet a Belügyminisztérium készített el.

A két törvénytervezetet az ad hoc bizottság elnöke 2000. június 7-én az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság elé terjesztette. A bizottság a tervezeteket további egyeztetésre alkalmasnak találta, ezért azokat véleményezésre eljuttatta az illetékes tárcákhoz, frakcióvezetőkhoz, az előkészítésben részt vevő szakértőkhöz.

Intézményépítés

Az Alkotmány és az **állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi (59) LIX. törvény** értelmében létrejött a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának intézménye. A kisebbségi ombudsman feladata, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségi jogokkal kapcsolatban a tudomására jutott visszasságokat kivizsgálja vagy kivizsálgattassa, és orvoslásuk érdekében általános és egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. Az állampolgárok a kisebbségi ombudsmanhoz fordulhatnak minden olyan esetben, amikor megítélésük szerint valamely kérés, illetve közszolgáltatást végző szerv eljárása, intézkedése, illetőleg intézkedésének elmulasztása következtében alkotmányos jogaikkal összefüggésben sérelem érte őket, vagy ennek veszélye áll fenn.

Az államigazgatás szintjén **1990-ben új, országos hatáskörű, autonóm intézményként állt fel a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal**. A kormányzati struktúrában elfoglalt helye 1998-ban megváltozott: felügyeletét az Igazságügyi Minisztérium vette át. A Hivatal kiemelt feladata a Kormány kisebbségpolitikai döntésének előkészítése, a kisebbségi politika koncepciójának kialakítása. A Hivatal folyamatosan értékeli a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak érvényesítését, a kisebbségek helyzetét, s a velük kapcsolatos kormányzati döntések megalapozása érdekében elemzéseket készít. Összehangolja a kormányprogram kisebbségeket érintő feladatainak végrehajtását, és figyelemmel kíséri az államigazgatási szervek ügykörébe tartozó kisebbségi feladatok végrehajtását. Folyamatosan konzultál a kisebbségek képviselőivel, és erre a célra megfelelő intézményes kereteket is kialakított.

Az elmúlt **évtizedben megerősödött az önálló kisebbségi közművelődési intézményrendszer** is. A kisebbségi kulturális hagyományok megőrzését segíti a kisebbségi múzeumok és könyvtárak országos vagy regionális hálózata, a három nemzetiségi színház (német, horvát, szerb), a számos kulturális egyesület, közösségi ház, klub és művészeti együttes.

A magyar állam támogatja, hogy a kisebbségek hozzájussanak a tömegkommunikációs eszközökhöz. A Magyar Rádió 1998-tól kezdődően 13 kisebbségnek szolgáltató műsort, a közszolgálati Magyar Televíziónál jelenleg szintén 13 kisebbség számára készül adás. Az anyanyelvű televíziós kisebbségi műsorokat kéthetenként a kisebbségekről szóló magyar nyelvű magazinműsorok egészítik ki, amelyek a többségi társadalom tájékoztatását is szolgálják. A nemzeti és etnikai kisebbségek országos önkormányzatai önállóan döntenek a közszolgálati műsorszolgáltatónál rendelkezésükre álló műsoridő felhasználásának elveiről.

A kisebbségek anyagi támogatása

A kisebbségek önszerveződéséhez és tevékenységeihez az állam olyan többszintű rendszerben nyújt anyagi támogatást, amely különválasztja a működési és a programköltségeket, illetve a kisebbségi önkormányzatoknak és a civil szervezeteknek nyújtott támogatást.

A központi költségvetésből az országos önkormányzatoknak és a közalapítványoknak biztosított összeg az Igazságügyi Minisztérium, a helyi kisebbségi önkormányzat támogatása a Belügyminisztérium költségvetésében jelenik meg, míg a kisebbségi civil szervezeteknek nyújtott támogatásra az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága tesz javaslatot. **A kisebbségi önkormányzatok támogatása emelkedő tendenciát mutat**. Az országos önkormányzatok 1997-ben 306 millió Ft, 1998-ban 398 millió Ft, 1999-ben 506 millió Ft, 2000-ban pedig 553,3 millió Ft összegű támogatásban részesültek. A helyi kisebbségi önkormányzatok támogatására 1997-ben 300 millió Ft, 1998-ban 350 millió Ft, 1999-ben 730 millió Ft, 2000-ban pedig 803 millió Ft összeget biztosított az állami költségvetés.

Befejeződött az országos önkormányzatok székházhoz juttatása. Valamennyi, az előző választási ciklusban megválasztott országos önkormányzat megfelelő székházzal rendelkezik, amely biztosítja számukra a működéshez szükséges alapvető feltételeket. Folyamatban van az újonnan megalakult ukrán és ruszin önkormányzat székházhoz juttatása.

A nevesített kisebbségi célú költségvetési támogatások legnagyobb tétele a kisebbségek oktatásának támogatását szolgálja, erre a célra a parlament közel 4,6 milliárd forintot biztosított 1999-ben.

2000-től a kistéleplési kiegészítő normatívák igen jelentősen nőttek, az inflációt messze felülmúló mértékben. Az ún. kistéleplési normatíva például 22 ezer Ft/fő-ről 46 ezer Ft/fő-re, miközben a kisebbségi oktatási intézményt fenntartó önkormányzatok az összeg dupláját vehetik igénybe. A költségvetés kisebbségi célú anyagi támogatási rendszerének további fontos intézményei a közalapítványok: **a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, illetve a Gandhi Közalapítvány**. (Az utóbbi szintén a cigányok számára.) A közalapítványok együttesen kb. 1,7 milliárd forinttal gazdálkodnak 2000-ben.

A nemzetközi szervezetek nagy figyelemmel követik kisebbségeink helyzetének tényleges alakulását. A magyar kormány **1999 első felében állított össze országjelentést az Európa Tanács főtájkára számára** arról, milyen mértékben sikerült eleget tenni a **Nemzeti**

Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményben, illetve a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájában foglalt előírásoknak. A két nagy jelentőségű beszámolót a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal készítette el a megadott határidőre. Az Európa Tanács keretében működő *Európai Bizottság a Rasszizmus és Intolerancia Ellen* 1997-ben adott ki egy országjelentést Magyarországról. Eszerint a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényben hazánk - üdvözlendő módon - elismerte az országban élő nemzeti és etnikai kisebbségeket, azok kollektív és egyéni jogait. A Bizottság üdvözölte a parlamenti biztosok, elsősorban a kisebbségi ombudsman megválasztását annak érdekében, hogy biztosítsák a törvény előírásainak megfelelő végrehajtását.

A Kisebbségi törvény értelmében a Kormány **kétévente köteles beszámolni a Parlamentnek a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről.** Az 1999. évi jelentést az Országgyűlés ellenszavazat nélkül elfogadta ugyanazon év novemberében.

A magyarországi kisebbségek helyzetében az elmúlt évtizedben bekövetkezett változások alapvetően a társadalmi folyamatokra vezethetők vissza. Ezek egy része kedvezőtlen, ú. m.: a társadalom általános elöregedése, a születések számának csökkenése, másik része kedvező, mint a demokratizálódás, a szubszidiaritás elvének fokozódó érvényesülése, amely a kisebbségek életében is erősödő helyi aktivitást eredményezett. **A kisebbségek helyzetében tapasztalható más változások viszont kifejezetten a kisebbségpolitikai eszközök és intézkedések hatására következtek be.**

Anyaországi kapcsolatok

Az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezményének ratifikálásával a Magyar Köztársaság vállalta, hogy nem akadályozza a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket abban, hogy határon átnyúló kapcsolatokat tartsanak fenn szabad és békés formában olyan személyekkel és szervezetekkel, amelyekkel azonos nemzeti, kulturális, nyelvi és vallási identitásúak, illetve kulturális örökségük közös.

A kisebbségek anyaországaival megkötött kétoldalú szerződések formáját tekintve a kisebbségvédelem vagy az alapszerződések szövegébe került (Szlovákia, Románia) vagy külön kisebbségvédelmi megállapodás született Magyarország és az érintett anyaországok között (Horvátország, Szlovénia, Német Szövetségi Köztársaság, Ukrajna).

Az anyanyelvű oktatás és más kulturális tevékenységek minél teljesebbé tétele érdekében a magyar állam számít a kisebbségek anyaországainak segítségére is. Így például a horvát gimnáziumban érettségiző minden tanulónak joga van arra, hogy Horvátországban felsőfokú tanulmányokat folytasson.

Összefoglalóan úgy véljük, hogy **a magyarországi kisebbségek pozitív szerepet játszanak a szomszédos országokkal való kapcsolatokban.** Megítélésünk szerint a hazánkban élő kisebbségek léte és tevékenysége nem jelent kockázati tényezőt Magyarországra és a régió biztonsága szempontjából. Ellenkezőleg, számítunk arra, hogy hozzájárulnak az országaink közötti kulturális és gazdasági kapcsolatok erősödéséhez.

Figyelemmel arra, hogy az Európai Unióhoz történő csatlakozás szempontjából az egyes közép- és kelet-európai országok különböző felkészültségi szinten állnak, ezért várható, hogy Magyarország csatlakozását követően új helyzet áll elő az anyaországokkal fenntartott kapcsolatokban. **A regionális együttműködés fejlesztése és az érintett hazai, illetve a határon túli magyar kisebbségek érdekében időben fel kell készülni erre a változásra, hogy az értékes kapcsolatrendszer minél teljesebben megőrizhető legyen.** A kormányznak, a kisebbségi önkormányzatoknak és az anyaországoknak egyaránt megvan ebben a kérdésben a felelősségük. Így a kapcsolatok középpontjában a határokon átnyúló regionális programoknak és a közvetlen együttműködési formáknak kell majd állniuk.

A nemzeti kisebbségek anyaországi kapcsolatairól, stabilizáló külpolitikai szerepéről szólva külön kell beszélnünk a **roma kisebbségről.** Anyaország hiányában a roma kisebbség nem kötődik speciálisan egyetlen európai államhoz sem, ugyanakkor fejlődnek kapcsolatai a környező országokban lakó más roma közösségekkel és szervezetekkel. Az európai nemzetközi szervezetekben is egyre összehangoltabb és erőteljesebb módon jelenik meg a romák védelme. A romák társadalmi és gazdasági helyzetének javítására irányuló lépések, az ez irányú integrációt célzó kormányzati törekvés Magyarország belső társadalmi békéjének fenntartását is szolgálja, mivel meg kívánja akadályozni a legnagyobb létszámú kisebbség marginalizálódását és leszakadását.

Az uniós dokumentumok kisebbségi jogokkal és kisebbségvédelemmel foglalkozó fejezetei megállapítják: Magyarország megfelel a Koppenhágában megfogalmazott politikai kritériumoknak, ugyanakkor megemlítik, hogy az eredmények mellett a magyarországi cigányság gyakran igen súlyos gondokkal küzd, és helyzete számos problémát vet fel. A dokumentumok méltatóan szólnak a cigányság életkörülményeinek javítására 1997-ben elfogadott középtávú intézkedéscsomagról, de megállapítják, hogy a cigányság iskolázottsági javuló mutatói ellenére a roma és nem roma lakosság közötti esélyegyenlőtlenség növekedett, folytatni kell a romák helyzetének javítására tett erőfeszítéseket.

A komplex megközelítést alkalmazó roma-program az oktatás, kultúra, foglalkoztatás, agrárgazdaság, térségfejlesztés, szociális ügyek, egészségügy, lakáshelyzet, hátrányos megkülönböztetés leküzdése és a cigánysággal kapcsolatos kommunikációs munka területén ír elő feladatokat a végrehajtásban részt vevő kormányzati szerveknek. Az intézkedések célja egyfelől a társadalmi esélyegyenlőtlenség enyhítése, az előítéletesség és a hátrányos megkülönböztetés megelőzése és csökkentése, másfelől a roma közösségek identitásának és kultúrájának erősítése. A Kormány úgy tekinti, hogy a romák társadalmi integrációja egyszerre kisebbségpolitikai és társadalompolitikai kérdés. A munkában a magyar kormányzati szervek a tervezés és végrehajtás szintjén egyaránt együttműködnek a hazai cigányságot legitim módon képviselő Országos Cigány Önkormányzattal.

A kisebbségpolitika sarkalatos kérdése, hogy az állampolgároknak minél jobban tudatosuljon: kisebbségeink minden időben gazdagították közös kultúránkat. Ebben a felfogásban a kisebbségek nem a többségi társadalom ellen küzdő csoportként jelennek meg, hanem olyan polgárokként, akik a többségi társadalom tagjaival együtt viselik a felelősséget közös sikereinkért és tévedéseinkért, és osztoznak közös sorsunkban.

[Vissza](#)

Hoóz István

Népszámlálás és nemzetiség

Census of the population and nationality

Results of censuses have been contributing to get to know the numbers, the territorial division, etc. of the national minority population, and this way it has been helping the formation of national minority politics. Although the results provided by censuses only reveal a certain part of minority problems, they cannot be substituted by any other methods, since the historical, sociological, linguistic and ethnographic studies concerning minorities are based on this very information.

Mindazoknak az államoknak, amelyeknek területén többféle nemzetiséghez tartozó népesség él együtt, ebből az együttélésből adódóan számos speciális problémát is meg kell oldaniuk. E problémák jellege különböző. Kezelésük vagy megoldásuk módja is az állam általános politikájától függ, annak szerves része - céljaiban és eszközeiben egyaránt. Azokban az országokban, amelyekben biztosítani kívánják minden nemzetiség számára az egyenjogúságot, az anyanyelv használatát, az anyanyelven való oktatást és saját kultúrájuk megőrzését-ápolását, ismerni kell a jogosultak számát terület, életkor, foglalkozás, iskolai végzettség stb. szerinti megoszlását. Ezeket az adatokat a népszámlálások szolgáltatják. Az utóbbi évtizedekben a népességösszeírások legtöbb vitát kiváltó kérdése éppen a nemzetiségi számbavétel problematikája, hisz e térség minden országában többféle, jelentős számú kisebbség él. A nemzetiségi hovatartozás meghatározása a társadalomtudományoknak és a különböző politikai rendszereknek sokat vitatott és még mindig megoldatlan kérdése. A demográfusok úgy vélik, hogy az ilyen célú statisztikai tevékenység csak akkor lehet eredményes, ha a nemzetiségi-etnikai kötődés meghatározása sokoldalú, több kérdésen alapuló válaszra épül. A leggyakoribb kérdés az anyanyelv, a nemzetiség és a nyelvtudás, de területi elemzéseket segítheti a vallási hovatartozás ismerete is.

Az anyanyelv a nemzetiségi hovatartozás meghatározásának objektív eleme, amelynek számbavétele hozzájárul a lakosság etnikai sajátosságok szerinti összetételének felméréséhez. Ez a nemzetiségi hovatartozás megállapításának közvetett módszere, mert csak az anyanyelvi népességnél határozza meg egyértelműen a leszármazást és azt a környezetet, amelyben tanulta. Azonban amilyen mértékben terjedt a két- vagy többnyelvűség, úgy csökkent az anyanyelvnek, ill. az anyanyelvi bevallásnak a nemzetiségi hovatartozást is egyértelműen meghatározó, minősítő szerepe. Így a kétnyelvű népességnél az anyanyelv megjelölése már nem megváltoztathatatlan adottság, hanem választási lehetőség. A nemzetiségi jogok jelentős része az anyanyelv használatához kapcsolódik. Azok számára kell iskolát, nyelvhasználati jogot, újságot stb. biztosítani, akik a megjelölt nyelvet magukénak, anyanyelvüknek vallják.

Az anyanyelv kérdése 1880 óta szerepel a magyar népszámlálások tematikájában. Számottevő változás még a definícióban sem következett be az egész időszakban (ti. az a nyelv, amelyet az illető saját nyelvének vall, és a legjobban és a legszívesebben beszél). Ez a meghatározás nemcsak a gyermekkorban megtanult nyelvre utal, hanem magában foglalja azt a kritériumot is, hogy azt a megkérdezett ma is használja. (Számos országban megkülönböztetik az *elsőnek megtanult* és a számbavétel idején *használt* nyelvet.)

Főleg a nemzetiségi lakosságra vonatkozó adatok sokrétűbbé tétele érdekében - ugyancsak 1880-tól kezdődően - megkérdezték a *beszélt* (ismert) *nyelveket* is. A kapott válaszokból kitűnik, hogy évtizedről évtizedre nőtt a magyarul (is) beszélők száma és aránya. Azok számára, akik jól beszélnek felmenőik nyelvét és a magyar nyelvet is, anyanyelvük már nem változtathatatlan adottság, hanem önkéntes választás eredménye. Így a különböző népszámlálások adataiban bekövetkezett változás lehet a nyelvi asszimilálódás eredménye csakúgy, mint a nemzetiségi hovatartozás eltitkolása.

Hasznosan egészítették ki ezeket az ismereteket a felekezeti hovatartozásra vonatkozó adatok is, mert az ország számos vidékén az anyanyelv (nemzetiség) és a *vallás* szoros kapcsolatban áll egymással. Mivel kevesebb egyén változtatja meg vallását, mint nyelvtudását, a regionális elemzés a felekezeti hovatartozás alapján gyakran eredményesebb lehet, mint az anyanyelvi bevallásra vonatkozó adatok idősorainak vizsgálata.

A nemzetiségi lakosságról szerezhető ismereteinket bővítik a nemzetiségre vonatkozó közvetlen kérdések is. A magyar népszámlálások 1941-től (1970 kivételével) gyűjtik az erre a kérdésre (*nemzetisége*: minden befolyástól mentesen és anyanyelvére való tekintet nélkül megjelölendő az a nemzetiség, amelyhez tartozónak a megszámáltl érzi és vallja magát) adott válaszokat. Amíg az anyanyelv objektív ismérven (a felmenőktől tanult nyelv) alapul, addig az erre a kérdésre adott válasz szubjektív érzés kifejezője. Ez belső érzés, hasonló a valláshoz, amelyet mindenki magában érez, és amely független lehet attól az országtól, amelyben él, és attól a nyelvtől, amelyet beszél. De - éppúgy, mint a vallásfelekezethez - az egyén ezt is örökli felmenőitől.

Mint ebből a rövid áttekintésből is kitűnik, a szakemberek többféle módszerrel próbálták megállapítani az egyes nemzetiségekhez tartozó népesség számát. Ezeknél az összeírásoknál általában az egyéni bevallás elvét fogadták el. Ez megfelel a nemzetiségi egyenjogúságra vonatkozó alkotmányos rendelkezéseknek, az állampolgárok azon jogának, hogy szabadon nyilvánítsanak véleményt anyanyelvükről, etnikai hovatartozásukról. A szabad vélemény-nyilvánítás azonban megteremti a szubjektív bevallás lehetőségeit, hisz semmiféle formában nem szükséges a nyilatkozatot igazolni. Ezért, éppen az alapelv érvényesítése érdekében, meg kell akadályozni, hogy az adatgyűjtés alkalmával akár az egyénre, akár a csoportokra bármely irányból nyomást gyakoroljanak.

A 20. században tartott népszámlálások eredményei azonban egyre inkább arról győzték meg a demográfusokat és a közvéleményt, hogy a bevalláson alapuló módszerektől a teljesen objektív helyzet feltárását nem várhatják, mert gyakran eltér egymástól a nemzetiségi hovatartozás érzése és annak megvallása, vállalása. Ez rendszerint nem a statisztikai adatgyűjtések hibája, hanem külső, társadalmi, politikai okok következménye. Az első világháború után az Európában lezajlott területi és politikai változások az itt élő lakosságot arról győzték meg, hogy a nemzetiségi hovatartozás bevallása nem olyan demográfiai ismérvi közlése, mint az életkor vagy a családi állapoté, hanem - időnként - hátrányos következményekkel (pl. kitelepítés, lakosságcsere) járó (politikai) állásfoglalás. Ennek következtében kialakul egy nehezen feloldható ellentmondás, ami egyrészt abból adódik, hogy a nemzetiségi lakosság nem minden tagja vallja meg hovatartozását, másrészt - ebből adódóan - az adatok közzétételkor "alulszámlálnak" érzi magát. A nemzetiségi statisztikát "hiányos" adatgyűjtésnek tekintik, hisz a vártnál (és gyakran a ténylegesnél is) alacsonyabb számokat közölnek a népszámlálások kiadványai.

A realisabbnak tartott helyzet megismerése érdekében ezért különféle becslési eljárásokat kezdtek alkalmazni világszerte. Úgy vélem, fenntartásokkal kell fogadnunk a hazai nemzetiségek jelenlegi számára vonatkozó becslések eredményeit. A fogalmak tisztázatlansága, a nemzetiségek nagyfokú területi szétszórtsága, az intenzív társadalmi és területi mobilizáció stb. miatt már nincs reális alapja az összehasonlításon alapuló becslő eljárásoknak. Az érdekelt egyén szubjektív bevallása helyére a becslést végző személy még szubjektívebb megnyilvánulása lép. Ez utóbbi jelenti a nagyobb problémát. A népszámlálás alkalmával az egyén csak saját maga vagy családtagjai nevében nyilatkozik, a becslést végző személy viszont ezrek vagy százezrek helyett foglal állást meghatározatlan tárgyi alap, objektív ismérvi nélkül. De ha a becslés eredménye reálisan is tükrözné a népesség számát, ez még nem alapozhatná meg a nemzetiségi politikát, mert ahhoz részletes adatokra van szükség (pl. területi megoszlás, korstruktúra, iskolázottság stb.).

Az egyes nemzetiségekhez tartozó népesség reális számának ismerete igen fontos adat lehet, hisz az államigazgatásnak nemcsak azok igényeit kell figyelemmel kísérni, akik magukat pl. nem magyar anyanyelvűnek vallották, hanem azokat is, akik magyarul ugyan már jobban beszélnek, mint őseik nyelvén, de közösségekben nemzetiséginek számítanak: részt vesznek kulturális rendezvényeiken, és ragaszkodnak régebbi szokásaikhoz. Az ilyen tulajdonságokkal és igényekkel rendelkező lakosság számának megismerése érdekében világszerte különböző

speciális adatgyűjtéseket végeznek. Bár ezek a módszerek nagyon különbözőek lehetnek, a közös bennük, hogy külső jegyek alapján, mások minősítik, határozzák meg az egyes családok nemzetiségi hovatartozását.

Magyarországon ilyen célú és a népszámlálás hagyományaitól eltérő, kiegészítő adatgyűjtést a Pécsi Tudományegyetem Statisztikai Tanszékén szerveztünk először (1963-ban és 1973-ban) Baranya megye községeiben. Ennek során olyan módszert kerestünk, amely révén kiküszöbölhető a nem teljesen őszinte adatszolgáltatás lehetősége, és így közelebb visz a tényleges (reális) adatok kialakításához. A többféle lehetőség közül a lakókörnyezet minősítése bizonyult az adatgyűjtés legalkalmasabb módszerének. Ezekkel a vizsgálatokkal (majd az 1980-as országos kiegészítő adatgyűjtés végrehajtásával) és az alkalmazott módszerekkel egyetértettek a magyarországi nemzetiségi szövetségek is.

A nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adatokat a népszámlálás a lakosság válaszai alapján gyűjti össze, a kiegészítő adatgyűjtés során pedig a lakosságot jól ismerő (helybeli), elfogulatlan személyek válaszaira ("minősítésére") támaszkodtunk. Mivel ezt a "minősítést" csak olyan személyek végezhetik, akik a település lakóit és azok felmenő rokonait jól ismerik, a módszer csak falura alkalmazható. A kiegészítő adatgyűjtés a négy legjelentősebb számú nemzetiség (német, szlovák, délszláv, román) összeírására irányult. A számbavétel során nem az egyének, hanem a családok nemzetiségi jellegét igyekeztünk meghatározni, hisz minden egyén egy családba születik, az ott szerzett ismeretek, benyomások kialakult érzelmi kötődések egész életén keresztül végigkísérik. Azoknak a családoknak a tagjait tekintettük valamely nemzetiséghez tartozónak, akik nemzetiségi származásúak, és az együttlakó - esetleg több generációból álló - családok mindegyikének legalább egy tagja beszéli nemzetisége nyelvét. A vizsgálat alapját tehát a leszármazás és az anyanyelv, ill. ezek kombinációja képezte. A leszármazás a nemzetiségnek csak egyik objektív tényezője, amely az elődök megtartott nyelvével együtt adja a nemzetiséget, juttatja kifejezésre az egyén közösségtudatát, tradíciókhoz való ragaszkodását. Akiknek más az eredete, mint anyanyelve, külön kategóriába került. A nemzetiségileg vegyes házasságok és a nyelvi asszimiláció következtében a családok egy része vegyes összetételű. Ezért az adatok feldolgozásánál három csoportot kellett felállítanunk: a) egyértelműen nemzetiségi kulturális igényű, b) nemzetiségileg vegyes, és nyelviileg nem asszimilálódott és c) nemzetiségileg vegyes és nyelviileg asszimilálódott család. E módszerből következik, hogy a családtagok egy része magyar nemzetiségű vagy magyar anyanyelvűnek tekinthető. (A vizsgálatok módszereinek bővebb ismertetését lásd: Hoóz István: Baranya megyében élő német és délszláv lakosság nemzetiségi tudatának alakulásáról. = *Demográfia*, 1983. 2-3. sz. 315-330. p., Hoóz István: Nationality Statistics and the Possibilities of Reforming them. = *East European Quarterly* (USA). XXVII. 1993. 4. 417-435. p.)

Az 1980-as népszámlálás szerint a külön is megvizsgált 506 községben (a régebbi népszámlálás eredményei alapján ezekben a falvakban élt említésre méltó számú nemzetiségi anyanyelvű lakos) 20 ezer lakos német, 22 ezer délszláv, 10 ezer szlovák és 7 ezer román anyanyelvűnek vallotta magát. A kiegészítő adatgyűjtés során az a) csoportba sorolt németek száma 66 ezer, a szlovákoké 35 ezer, a délszlávoké 28 ezer, a románoké pedig 8 ezer fő volt. Ha a népszámlálási és a külön adatgyűjtés során szerzett adatokat egybevetjük, nemcsak a kétféle módszerrel begyűjtött adatok közötti különbség szembeötlő, hanem a nemzetiségenkénti eltérések nagy szóródása is. A már említett történelmi-politikai események más-más mértékben befolyásolták az egyes nemzetiségek tagjainak magatartását. A "nemzetiségi kulturális igényű" népesség legtágabb köre ennél szélesebb (138 ezer német, 71 ezer szlovák, 42 ezer délszláv és 12 ezer román), de még így is lényegesen alacsonyabb, mint amiről a különböző becslésekben olvashatunk. (Az adatgyűjtések eredményeit lásd: Hoóz István (szerk.): *A baranyai nemzetiségekről*. = Pécs, 1977. 198 p. és 1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. = *KSH*, 1983. 400 p.)

Mindezek ellenére úgy érezzük, hogy a nemzetiségi lakosság számbavételének is nélkülözhetetlen módszere a népszámlálás. Egyrészt azért tartjuk annak, mert csak ennek adatai alapulnak egyéni bevalláson, másrészt pedig mert csak ezeket az adatokat lehet olyan sokrétűen elemezni, ahogyan a tudományos kutatók és az államigazgatás nemzetiségi politikával kapcsolatos érdekei megkívánják (községsoros adatok, iskolai végzettség, foglalkozás stb. szerinti megoszlás).

A legutóbbi két népszámlálás (1980 és 1990) között az Európában és Magyarországon lejátszott történelmi események és a nemzetiségi politikában bekövetkezett változások hatására a hazai kisebbségek életében is jelentős változás, etnikai reneszánsz következett be. Kitűnt, hogy a kisebbségi állapot nem egy statikus jelenség, mert benne nemcsak asszimilációs, hanem disszimilációs folyamatok is zajlanak. Úgy tűnik, a kisebbséget a múltban ért hátrányok okozta beidegződés egyre jobban oldódik Magyarországon is, mint ez már az 1990-es népszámlálás adataiban is megmutatkozott. Többen vallották magukat román és szlovák nemzetiségűnek, mint a korábbi (1980-as) népszámlálás alkalmával (román nemzetiségűek száma 8874, ill. 10740, a szlovákoké pedig 9101, ill. 10459), a német nemzetiségűeké pedig csaknem háromszorosára (11310-ről 30824-re) emelkedett. Az ilyen változásokat az teszi lehetővé, hogy a nemzetiségi hovatartozás, mint már utaltunk rá, érzelmi állapot, amely nem születik az emberrel, hanem változhat. (1990-ben olyanok is német nemzetiségűnek vallották magukat, akik 1980-ban még másként döntöttek.) A változás bekövetkezhet a népesség nagyobb részénél is, hisz pl. a németek számának növekedését demográfiai okokkal magyarázni nem lehet. Más a helyzet az anyanyelvre vonatkozó adatok alakulásánál. Mivel általában jelenség, hogy a fiatalok egyre kisebb hányada tanulja ősei nyelvét, a generációs váltás következtében csökken a nemzetiségi anyanyelvűek száma. (1990-ben pl. a szlovák anyanyelvűeknél a 60 éven felüliek aránya 44, a 14 éven aluliaké pedig 5 százalék volt, a német anyanyelvűeknél pedig 44, ill. 7 százalék) E tekintetben az adatok hullámszerűen kisebb, hisz anyanyelvet csak a kétnyelvűek "választhatnak". A generációváltás jelentősége abból a tényből adódik, hogy a nemzetiségi családokban született gyermekek csökkenő hányadát tanítják otthon ősei nyelvén. A legnagyobb mértékben a szlovák és a német lakosság asszimilálja nyelviileg gyermekeit, ugyanis a szlovák fiatal generációknak fele, a németeknek pedig 34 százaléka magyarul tanul szüleitől. A horvát és a román családok homogénebb nyelvi közösséget alkotnak, hisz előbbi esetben a gyermekek 18, a románoknál pedig "csak" 13 százaléka tanult magyarul. Csekély a valószínűsége annak, hogy ezek a gyermekek nagy számban majd felnőtt korukban fognak nemzetiségi nyelvet tanulni.

Jövőre (2001-ben) újabb népszámlálásra kerül sor. Ennek témái között is szerepel a nemzetiségi hovatartozás tudakolása. A nemzetiségi politika kidolgozói és a tudományos kutatók, de a nemzetiségi kisebbségek képviselői is úgy vélik, hogy ez alkalommal az árnyaltabb elemzés lehetőségeit kell biztosítani. Ez csak úgy érhető el, hogy több olyan kérdést fogalmaznak meg, amelyek lehetővé teszik az adekvát választásért a nemzetiségi hovatartozás egyértelműbb meghatározását, a kötődés fokozatainak elemzését és a nemzetiségi kulturális igényekkel rendelkezők körének feltárását. Általános érdek olyan légkör megteremtése, amely biztosítja a valóságnak megfelelő adatok közlését.

A megnövekedett feladatok és az időközben bekövetkezett változások számos probléma megoldását teszik szükségessé.

Az 1993. évi LXXVII. törvény tizenhárom nemzetiséget ismer el Magyarországon (bolgár, cigány [roma], görög, horvát, német, lengyel, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán). Az új adatgyűjtésnek mindezekre ki kell terjednie, vagyis az előnyomatott válaszszavak között szerepelnie kell a kisebbségi törvényben elismert valamennyi hazai nemzeti etnikai kisebbségnek. De lehetőség adódik "egyéb" nemzetiség vagy anyanyelv megjelölésére is. Valószínű, hogy a szakemberek elfogadják a cigány (roma) nemzetiség (etnikum) képviselőinek azt az igényét, hogy külön szerepeltessek az előnyomatott (ne az "egyéb" kategóriában) válaszok között a cigány, a beás és a romani nyelvet. Az 1990. évi népszámlálás kérdőívén 8 féle (előnyomatott) anyanyelv szerepelt. Az "egyéb" kategóriába akkor 22 ezer fő írt be a felsorolástól eltérő anyanyelvet. Közöttük szerepelt pl. 3 800 lengyel, 1 600 görög, 1 400 bolgár anyanyelvű lakos is. Ezek alacsony számok, de ebben közrejátszott talán a kérdés módja is.

A népszámlálásnak a nemzetiségi hovatartozást tudakoló kérdései, ill. az azokra adott válaszok - az 1992. évi LXIII. törvény szerint - az ún. különleges adatok körébe tartoznak. Ezt a törvény 2. §-ának 2. bekezdése a következőként határozza meg:

"2. különleges adat: a) a faji eredetre, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai hovatartozásra, a politikai véleményre vagy pártállásra, a vallásos vagy más meggyőződésre, ... vonatkozó személyes adatok". Az ilyen adatok felvétele, tárolása, feldolgozása, hasznosítása akkor lehetséges, ha ahhoz az érintett írásban hozzájárul, vagy (3.§. (2) b) pont) "... az nemzetközi egyezményen alapul, vagy Alkotmányban biztosított alapvető jog érvényesítése, továbbá a nemzetbiztonság, a bűnmegelőzés vagy a bűnüldözés érdekében törvény elrendeli".

E törvényt figyelembe vették a jogalkotók az 1993. évi LXXVII. törvény (a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól) megalkotásánál. Ez a nemzeti, nemzetiségi, etnikai hovatartozás felmérésénél a következő szempontok betartását teszi kötelezővé:

"Egyéni kisebbségi jogok

7.§(1) Valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez (a továbbiakban: kisebbséghez) való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. A kisebbségi csoporthoz való tartozás kérdésében nyilatkozatra senki nem kötelezhető.

8.§ A nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozó állampolgár joga, hogy kisebbséghez tartozását az országos népszámlálás alkalmával titkosan és névtelenül megvallhassa.

13.§ A kisebbséghez tartozó személynek joga van:

c) kisebbségi voltával kapcsolatos személyi adatok védelméhez külön törvényben meghatározottak szerint."

Mivel a korábbi népszámlálásokat szabályozó törvények szerint valamennyi kérdésre kötelező volt válaszolni, előfordulhatott, hogy az összeírt személy egyes kérdésekre a valóságtól eltérő választ adott. Az idézett törvények lehetővé teszik, hogy az ún. különleges kérdéseknél bejelölhető a "nem kíván válaszolni" szöveg, vagy ha előre nyomtatták, azt a "válaszlehetőséget" jelöljék be. A népszámlálást szervező szakemberek úgy vélik, hogy ez a változás javítja majd az adatbevallás morálját, megbízhatóságát, hisz az összeírt személy nem kényszerül a valóságnak meg nem felelő válaszok "bevallására". Demográfiai és szociológiai szempontból is fontos következtetések alapja lehet a nem válaszolók adatainak feldolgozása és elemzése.

Ugyanakkor a nemleges válaszok megnehezítik a közigazgatás számára a kisebbségi jogok biztosítását az államigazgatás minden szintjén csakúgy, mint a kisebbségi önkormányzatok megválasztását és működtetését. Ugyanis - a törvény szerint - kisebbségi települési önkormányzatokat lehet választani községekben és városokban egyaránt. E választásban minden helyi polgár részt vehet, és kisebbségi jelöltet választhat anélkül, hogy bármilyen jelét kellene adnia egy meghatározott kisebbséghez való kötődésnek. Mivel a magyarországi nemzetiségi szervezetek elzárkóznak a nyilvántartásba vétel (a regisztráció) minden formájától, a választásoknál kialakulhat egyfajta bizonytalanság, mert nemzetiségi lakosság jelöltjét leszavazhatják a község nem e nemzetiséghez tartozó választói, ill. szavazataikkal önkormányzati taggá választhatnak olyan polgárokat is, akiket nem a nemzetiségi választók akartak funkcióhoz juttatni.

A népszámlálások eredményei már több mint száz éve hozzájárulnak a nemzetiségi lakosság számának, területi eloszlásának, társadalmi és demográfiai struktúrájának megismeréséhez és elemzéséhez. Ezzel nagymértékben segítették a nemzetiségi politika kialakítását és megvalósításának ellenőrzését. Úgy tűnik azonban, hogy ezek az információk nélkülözhetetlenül szükségesek a távlati és a napi politika kialakításához, de nem elégségesek, mert az adatok a problematikának csak egy részét tárják fel. Mégsem helyettesíthetők semmi mással, mert ezek alapozzák meg a nemzetiségekre vonatkozó történeti, szociológiai, nyelvészeti és néprajzi kutatásokat.

[Vissza](#)

Kemény István

A teljes foglalkoztatottságtól a munkanélküliségig és a láthatatlan gazdaságig

- A magyarországi cigányokról -

From full employment to unemployment and the invisible economy (About the Hungarian Gypsies)

Among the ethnic groups of Hungary the conditions of gypsies have deteriorated since the political change: the rates of unemployment and inactivity are the highest among them. The main reasons are: their backwardness in education; their dwelling places being far from economic - commercial centres (60% of them are living in villages); and finally, they were employed in such trades that were the first to be ruined. As a fourth reason, a certain degree of discrimination can be mentioned, although its influence cannot be measured.

Az 1945. évi változás a cigányoknak az életben maradáshoz, a megsemmisítéstől való megmenekülést hozta meg. Gazdasági téren azonban nagyon súlyos veszteségeket szenvedtek el. Csalog Zsoltot idézem: "A korábbi fogyasztó rétegek eltűnése révén egyszerűen megszűnt a nagymúltú muzsikusi foglalkozás piaca (más kérdés, hogy később, a 60-as évektől ez részben regenerálódott), s a többi tradicionális foglalkozás maradványait is elsöpörte a történelem. Ezzel a cigányság hatalmas, keményen megszenvedett történelmi tőkéje semmisült meg... Feldolgozatlan ellentmondásnak bizonyult, hogy a második világháború vége meghozta a cigányságnak az effektív életveszély, a kiirtás fenyegetésének megszűnését és a deklarált emancipációt, de nem hozta meg a megélhetés lehetőségét."

1945 tavaszán kezdődött a földosztás, amely véglegessé tette a földbirtokos osztály gazdasági és politikai uralmának megszűntét, és a szegényparasztnak és a mezőgazdasági nincsteleneknek juttatott földet. A földosztásból a cigányok kimaradtak. Többségük nem is igényelt földet, de - ritka kivételektől eltekintve - azok a cigányok sem kaptak belőle, akik igényelték. Kevés volt a föld, s a földosztás nem tett mást, mint azt, hogy a "hárommillió koldus" országát kétféle koldus országává alakította át. Legkönnyebben a cigányokat lehetett kihagyni - ki is hagyták őket, noha a cigányok nagy része - harmadánál nagyobb része - mezőgazdasági idénymunkából tartotta fenn magát.

A földosztás következtében viszont elvesztek számukra azok a munkaalkalmak, amelyeket a közép- és nagybirtokok nyújtottak nekik.

A magánkereskedést 1947-től kezdte ki a kommunista uralom, amely károsnak, közveszélyesnek, a maga és a nép számára ellenségesnek nyilvánította és üldözte a cigány (és a nem cigány) kereskedelmet.

Az ötvenes években viszont az előbbiekkal ellentétes folyamat indult meg, amely a hatvanas és a hetvenes években bontakozott ki, és csak a nyolcvanas évek második felében ért véget. Az ország erőltetett iparosítása a budapesti iparvidéken, az északi régióban és a Dunántúlon teljes foglalkoztatottságot, majd munkaerőhiányt és ezek nyomán a cigányok foglalkoztatásának rohamos növekedését eredményezte.

Az 1971. évi országos kutatás idejére ez a folyamat odáig jutott, hogy a munkaképes korú (15-59 éves) cigány férfiak háromnegyed része állandó munkaviszonnyal alkalmazásban volt, további 10 százaléka önállónként, segítő családtagként vagy ideiglenes munkaviszonyban folytatott kereső tevékenységet, csupán 15 százaléka maradt eltartott.

Az 1970. évi népszámlálás időpontjában az országban a munkaképes korú férfiak 87,7 százaléka volt aktív kereső, és 12,3 százaléka nyugdíjas vagy eltartott. Cigányok és nem cigányok közötti különbség nagyon kicsinek látszott. A valóságban azonban elég nagy volt köztük a különbség.

Az ország egész munkaképes korú férfi népességéből 2,7 százalék volt inaktív kereső, vagyis betegség miatt rokkantnyugdíjas. A cigány férfiaknál a munkaképtelenek aránya 7,3 százalék volt; többségük nem lehetett rokkantnyugdíjas, mert hiányzott hozzá az előírt szolgálati idő.

Az ország férfi népességéből 8,2 százalék volt tanuló. A cigányoknál ez az arány csupán 0,5 százalék volt.

A hatvanas években tehát óriási változás zajlott le a cigány családok életében: a felnőtt férfiak megközelítették a teljes foglalkoztatottság állapotát. Javult - és igen nagy mértékben javult - a cigány családok életszínvonalára, létbiztonságára és civilizációs színvonalára. Ez az átalakulás tette lehetővé a cigány családok nagy része számára a csökkentett értékű ún. cs. lakások építtetését vagy régi parasztházak megvásárlását, a városokba és a falvakba való beköltözést, illetőleg a telepekről való elköltözést. A házépítést vagy -vásárlást a cigányok kisebb része saját erőből, nagyobb része kölcsönből fedezte. Ez utóbbinak a folyamatos munkaviszony volt az előfeltétele.

A cigány férfiak foglalkoztatottsága az iparosodott régiókban teljes lett, ellentétben az agrárterületekkel. Az eltartottak aránya 5,5 százalék volt a budapesti iparvidéken, 4,3 százalék a Dunántúlon és 3,8 százalék az északi iparvidéken, ezzel szemben 10,2 százalék az alföldi és 15,2 százalék a keleti régióban. A három iparosodott régióban a munkaképtelenek aránya 4,5, 5,4 és 6,8 százalék volt, az Alföldön 8 százalék, a keleti régióban 10 százalék.

A nők foglalkoztatottságában sokkal nagyobbak voltak a különbségek, mint a férfiakéban. Az 1970. évi népszámlálás idején az országban a munkaképes korú (15-54 éves) nők 64 százaléka volt aktív kereső, 6 százaléka nyugdíjas, és 30 százaléka eltartott. Az 1971-es kutatás idején viszont a cigány nők 30 százaléka volt kereső és 70 százaléka eltartott. A cigány nők akkori alacsony foglalkoztatottságát a kutatás beszámolója két tényezőre vezette vissza: a nagyobb gyerekszámra és arra, hogy falun a nők, különösen az iskolázatlan nők számára kevesebb volt a munkaalkalom.

1971-ben a cigány családfők 11 százaléka volt szakmunkás, 10 százaléka betanított munkás, 44 százaléka segédmunkás, 15 százaléka mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3 százaléka napszámos és 6 százaléka önálló, segítő családtag vagy alkalmi munkás.

A szakmunkások aránya a magyar anyanyelvű cigányoknál volt a legnagyobb. A magyar cigány családfők 15 százaléka volt szakmunkás. A vidéki városokban 25 százalék, Budapesten 35 százalék volt ez az arány. A beásoknál és az oláh cigányoknál viszont elenyésző volt a szakmunkások aránya.

Nagy különbség mutatkozott a nyelvi csoportok között abban is, hogy megélhetésükben milyen szerepet játszott a mezőgazdaság. A magyar cigány családfők 8,8 százaléka, az oláh cigány családfők 10,5 százaléka, a beás családfők 47,5 százaléka volt mezőgazdasági fizikai dolgozó. 1945 előtt a cigányoknak a mezőgazdaságban az idénymunkák jutottak, és állandó munkakörben pásztorok vagy állatgondozók lehettek. 1971-ben a cigány családfők 15 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban, de csak öt százaléka volt tsz-tag, 1,5 százaléka növénytermelő, a többiek napszámosok, csőszök, csemeteültetők, erdészeti dolgozók, pásztorok, állatgondozók és szőlőmunkások. A mezőgazdasági fizikai munkát végzők 40 százaléka volt idénymunkás. Az állandó munkaviszonyban levő cigánykeresők 9 százaléka, az ideiglenes munkaviszonyban levőknek csaknem fele dolgozott a mezőgazdaságban.

Az ötvenes és a hatvanas években tehát a mezőgazdaságból az ipar felé áramlott a cigányság. A leginkább nyáron végzett mezőgazdasági munka sohasem nyújtott olyan keresetet, amelyből egész éven át rendszeresen meg lehetett volna élni. Az extenzív iparosítás most az állandó rendszeres kereset lehetőségét nyújtotta.

A mezőgazdasági idénymunka azonban továbbra is nagy szerepet játszott a cigányok megélhetésében. A legtipikusabb módon úgy, hogy a férfi egész éven át bányában, kohóban, gyárban dolgozott, a nő pedig napszámba járt, mezőgazdasági idénymunkát vállalt. Igen gyakori volt az a változat is, hogy a mezőgazdasági idénymunkákban a férfi is részt vett, munkahelyének engedélyével vagy anélkül. Ezekben az években

két (vagy több) lábon állt a legtöbb cigány család megélhetése, de a magyar mezőgazdaság sem tudott volna meglenni cigány idénymunkások nélkül.

Az idénymunka nem korlátozódott a mezőgazdaságra, hanem kiterjedt mindazokra a munkákra, amelyeket falusi szegények végeztek. Falun, illetőleg vidéken található idénymunkák voltak az élelmiszeripari (konzerv-, malom-, cukor-, szeszipari) idénymunkák, az erdészeti, fafeldolgozó, fatelepi, fűrésztelepi idénymunkák, az építőanyag-ipari munkák, az út- és vasútépítés, a vándoriparok és vándorkereskedések. E munkák végzői nincstelenek voltak, de nem agrárproletárok, hanem az 1971-es kutatás beszámolójában használt kifejezéssel élve "szabadon vándorló proletárok". Ők olyan gazdasági ágazatokban dolgoztak, amelyekben a munkahely gyakran változik vagy vándorol, és a munkahellyel együtt, kis körzetben ugyan, de a munkaerő is állandó mozgásban van. "Ez az életforma tehát a letelepedést bizonyos mérvű vándorlással köti egybe, és a férfiaknak, a családfőnek, az apának huzamos, megszokottá váló távollétével jár.

Az ötvenes és hatvanas években uralkodó folyamat lett a proletarizálódás a cigányok körében. A zenészek számára ez a folyamat bizonyosan süllyedést jelentett. Egy 1968. januári kimutatás szerint a foglalkoztatott cigányzenészek száma akkor 3670 volt, de Sárosi Bálint becslése szerint legalább ugyanannyi vagy talán több volt azoknak a cigányzenészeknek a száma, akik mellékfoglalkozásként zenéltek.

A proletarizálódás a kereskedők számára is süllyedést jelentett. A ló- és disznó-kereskedelemből a cigányok az ötvenes években szorultak ki. Egyes megyékben szigorúan tiltották, más megyékben valamennyire - és csak a megye határai közt - engedélyezték a kereskedést.

Ha helyileg változtak a kereskedés lehetőségei, időben még inkább. Váltakozták egymást a magángazdaságot és a kereskedést engedélyező (vagy legalább eltűrő) és a velük szemben ellenséges korszakok. A lazítások és szigorítások ismétlődésének politikája a nyolcvanas években olyan állapotot vezetett, amely engedékenyebb volt valamennyi korábbi időszakknál. A nyolcvanas évek elején jelentette meg Havas Gábor vizsgálódásait a cigány közösségek foglalkozásváltási stratégiáiról, köztük a "szerző-mozgó életformáról". A korábbi cigány foglalkozások piacának összezsugorodásával azok helyét más, hasonló eszközökkel elérhető jövedelemforrások veszik át - írja Havas -, a tollgyűjtés, vasgyűjtés, a kereskedésnek lóval és kocsival űzhető formái. Az összegyűjtött tollat és vasat az állam veszi át, a hálaló módra terjesztett árucikkekkel a lakosság vásárolja meg. A szerző-mozgó életben a rokoni kapcsolatokra támaszkodnak. "A tágabb rokonsági rendszer bekapcsolása az információ-szerzésben és az éppen felkínálkozó lehetőségek jobb kihasználásában egyaránt nélkülözhetetlen... Az ilyen közösségekben valóságos nagycsaládi központok jönnek létre - rendszerint valamelyik patriarchális színezetű tekintéllyel rendelkező nagypapa portája körül - és mindez képszerűen is megjelenik: a valamivel jobb minőségű téglaházakat a fiatalabb rokonok (gyerekek, unokák) családi putrijai veszik körül."

A nyolcvanas évek közepén (1984 és 1986 között) tanulmányozta a Gyöngyös városának egyik telepén élő oláh cigányok életét Michael Sinclair Stewart, és megállapította rólok, hogy a lókereskedés vagy más üzleti tevékenységet folytató cigányok növekvő jólétben élnek, nagy házakban laknak, és a nem cigányok világában is érvényes presztízst élveznek. Könyvében elismerte ugyanakkor Havas Gábor alábbi szavainak igazságát: "Az ilyenfajta életmódot élő cigányok szükségszerűen állandóan a törvényszegés határán élnek, ezért rengeteg üldöztetésben van részükhöz."

Az 1971. évi kutatás után még több mint másfél évtizeden át tovább folyt az erőltetett iparosítás, nemcsak megmaradt, hanem fokozódott a munkaerőhiány, tovább szaporodtak az új munkahelyek, olyan vidékeken is, amelyek 1971-ben még távol álltak a teljes foglalkoztatottságtól, és női munkahelyek is nagyobb számban álltak rendelkezésre. Ennek megfelelően a cigány nők is kezdtek rendszeres keresettel járó állandó munkát vállalni. A kereső nők aránya (szemben az 1971. évi 30 százalékkal) már a hetvenes években megközelítette, a nyolcvanas évek elején pedig felülmúlta az 50 százalékot.

A nyolcvanas évek második felében azonban megfordult a változás iránya. Romlani kezdtek a foglalkoztatottsági arányok. Előbb lassabban, aztán egyre gyorsabban. 1993 végén a 15-59 éves férfiaknál a foglalkoztatottak aránya a teljes népességben 64, a cigány népességben 29 százalék volt. A nőknél még nagyobb a különbség: 1993 végén a magyarországi 15-54 éves nők 66 százaléka, a cigány nők 15 százaléka volt foglalkoztatott. A foglalkoztatottság csökkenése egyfelől a munkanélküliek, másfelől az inaktívák számának és arányának növekedésével járt együtt.

Magyarországon a regisztrált munkanélküliség az 1993-1994-es kutatás idején igen magasra szökött: a munkanélküliek átlagos száma 1993 októberé és 1994 januárja között 640 ezer lett. A regisztrált munkanélküliek száma 1990 végéig 100 ezer alatt volt, 1993 februárjában 703 ezer fővel érte el a tetőpontot. Azóta lassan csökken: 1995-ben 496 ezer volt, 1996-ban 477 ezer, 1997-ben 464 ezer, 1998-ban 404 ezer. A regisztrált munkanélküliek számának csökkenése azonban nem azonos a tényleges munkanélküliek számának csökkenésével. Az ellátásra nem jogosult munkanélküliek egy része ugyanis nem látja annak értelmét, hogy regisztráltassa magát.

1993 végén kerekén 57 ezer volt a cigány munkanélküliek száma: az országban nyilvántartott munkanélküliek 8,9 százaléka volt roma. Az 57 ezerből 37 ezer volt férfi, az országban 1993 végén található 386 ezer regisztrált munkanélküli férfi 9,6 százaléka, 20 ezer volt nő, az országban található 254 ezer regisztrált munkanélküli nő 7,9 százaléka.

A regisztrált munkanélküliségi ráta 1993 végén a nem cigányoknál 12,84 százalék, a cigányoknál 49,68 százalék volt. Budapesten ennél jobbák (a nem cigányoknál 8,1, a cigányoknál 31,8), a községekben rosszabbak az arányok. A legrosszabbak a munkanélküliségi ráták a keleti és az északi régióban: a nem cigányoknál 17, a cigányoknál 59 százalék.

Tudjuk viszont, hogy az inaktív személyek nagy része valójában munkanélküli. Ez a megállapítás nemcsak a romákra, hanem az ország egész lakosságára is érvényes. Az aktív keresők száma 1982-ben még 5 millió volt (a foglalkoztatott nyugdíjasokkal együtt 5 millió 437 ezer), 1995-ben már csak 3700 ezer (a foglalkoztatott nyugdíjasokkal együtt 3882 ezer). Az 1 millió 300 ezres különbözetből 1994-ben 632 ezer volt regisztrált munkanélküli, 100 ezer passzív munkanélküli, a többi pedig inaktív.

A korábban aktív személyek egy része az évek során közvetlenül vált inaktívvá; a munkanélküliség elől a nyugdíjaztatás valamilyen formájába menekült. A korábbi aktív keresők egy másik része a munkanélküli járandóság és jövedelempótló támogatás lejártá után megszakította kapcsolatát a munkaerő-szolgálatlaltal, és kikerült a nyilvántartásból.

A korábbi aktív keresők harmadik része nem közvetlenül, hanem valamilyen átmenet után vált inaktívvá: gyes-re, gyed-re ment, és ennek lejártá után már nem tudott vagy nem akart elhelyezkedni; munkanélkülivé vált, és a munkanélküli járadék lejártá után került az inaktív kategóriába.

A korábbi aktív keresők negyedik része úgy vált inaktívvá, hogy munkahelyének elvesztése után a feketegazdaságba ment dolgozni. Ezek természetesen valójában nem inaktívák, hanem aktív keresők, de mivel nincsenek bejelentve, a hivatalos statisztikában nem a foglalkoztatottak között szerepelnek.

Említsük végül azokat a fiatalokat, akik a hatvanas és hetvenes években bizonyosan el tudtak volna helyezkedni, de a mai viszonyok között reményük sem lehet arra, hogy munkát találjanak, és ezért nem is jelentkeznének a munkaerő-szolgálatnál.

Ezek a folyamatok a cigányoknál még nagyobb mértékben megtalálhatók, és már korábban elkezdődtek. Jól látható ez, ha korcsoportonként vizsgáljuk meg a foglalkoztatottak, a munkanélküliek és az inaktívák arányát a cigányoknál és a nem cigányoknál. Lássuk előbb a nem cigányokat, a már említett 1993. év végi munkaerő-felmérés alapján:

A 30-39 éves korcsoportban a teljes foglalkoztatotti arány 75 százalék volt, a munkanélkülieké 11 százalék, az inaktíváké 14 százalék, a 40-54 éves korcsoportban a foglalkoztatottaké 72 százalék, a munkanélkülieké 9 százalék, az inaktíváké 19 százalék; az 55-59 éveseknél a foglalkoztatottaké 9 százalék, a munkanélkülieké 3 százalék, az inaktíváké 23 százalék.

A cigányoknál (az 1993-94-es országos kutatás alapján) ugyanazok a tendenciák érvényesültek, de a munkanélküliek, illetve az inaktívák aránya sokkal nagyobb volt. A 30-39 éves korcsoportban a foglalkoztatottak aránya 28 százalék volt, a munkanélkülieké 30 százalék, az inaktíváké 42 százalék; a 40-54 éves korcsoportban a foglalkoztatottak aránya 24 százalék, a munkanélkülieké 20 százalék, az inaktíváké 56

százalék; az 55-59 éveseknél a foglalkoztatottaké 9 százalék, a munkanélkülieké 3 százalék, az inaktívaké 23 százalék.

Munkanélküliség és inaktivitás állapotának egymásba való átmenete, illetőleg az inaktív helyzet elsődlegessége a fiatal korcsoportoknál is megtalálható. A 15-19 éves korcsoportban a foglalkoztatottak aránya a cigányoknál és nem cigányoknál egyaránt 16 százalék volt, a munkanélküliek aránya a nem cigányoknál 5 százalék, a cigányoknál 11 százalék, az inaktívaké a nem cigányoknál 79 százalék, a cigányoknál 73 százalék. A különbség mégis alapvető. A nem cigány fiatalok 70 százalék-a tanuló, mégpedig úgy, hogy 55 százalék középiskolás, 5 százalék főiskolás vagy egyetemista, és 6 százalék általános iskolás, a cigányoknál viszont a tanulók aránya 25 százalék (és a középiskolások aránya 3,4 százalék). A 15-19 éves cigány fiataloknál a munkanélküliség valóságos aránya 48 százalék oly módon, hogy közülük 11 százalék a regisztrált és 37 százalék a nem regisztrált munkanélküli.

1993 végén 58 ezer volt a foglalkoztatott és 57 ezer a munkanélküli cigányok száma. Az inaktív cigányok száma ugyanakkor 151 ezerre emelkedett, csaknem háromszor annyian lettek, mint a munkanélküliek. A 15-74 éves cigány népesség 56,5 százaléka volt inaktív, míg a nem cigányoknál az inaktív aránya 44 százalék. A férfiaknál természetesen mások voltak az arányok. A foglalkoztatott férfiak száma kerekén 37 ezer, ugyanannyi a nyilvántartott munkanélkülieké, az inaktívaké 55 ezer, vagyis az inaktívoknak a 15-74 évesekhez viszonyított aránya 42 százalék, míg a nem cigányoknál 36 százalék.

A nőknél jóval nagyobb volt a különbség. A 15-74 éves cigány nők száma kerekén 136 ezer, ebből inaktív 95 ezer, vagy 70 százalék (a foglalkoztatottak száma 21 ezer, a munkanélkülieké 20 ezer), míg a nem cigány nőknél az inaktív aránya 52 százalék. A nők inaktivitási arányainál figyelembe kell venni, hogy a cigányoknál sok a gyerek.

Az okokat keresve, elsőnek az iskolázottságban való elmaradást kell megjelölnünk. 1986 előtt a nyolc osztály elvégzése használt az elhelyezkedésben: ma már nem elég a nyolc osztály és a szakmunkásképző elvégzése sem. A KSH által 1993 utolsó negyedében végzett munkaerő-felmérés szerint a nem cigány népességnél a munkanélküliségi ráta 12,84 százalék, a felsőfokú végzettségűeknél 2,94, az érettségizetteknél 9,91, a szakmunkásképzőt végzeteknél 15,55, a nyolc osztályt végzeteknél 17,52 százalék.

A második ok: a cigányok többségének lakóhelye. A községekben jóval nagyobb a munkanélküliek aránya, mint a városokban, és különösen nagy az aprófalvakban. A cigányok 60 százaléka lakik községekben és 40 százalékuk aprófalvakban. A Dunántúlon és a budapesti iparvidéken jóval kisebb a munkanélküliek aránya, az északi, a keleti és az alföldi régiókban sokkal nagyobb; a cigányok 56 százaléka ebben a három régióban lakik.

A harmadik ok: a cigányok elsősorban azokban az iparágakban találtak munkát, amelyek azután gyorsan tönkrementek. Példának említjük, hogy 1993-ban az építőiparban a munkanélküliségi ráta az országos átlagnak csaknem duplája volt, márpedig 1971-ben a foglalkoztatott cigányok 26 százaléka az építőiparban, illetve építkezéseken dolgozott. Számuk akkor 25 ezer volt, és az építőipar dolgozóinak 10 százalékát képezték.

A három említett ok együttesen sem ad teljes magyarázatot a cigány munkanélküliség jelenlegi mértékére. Negyedik oknak a diszkriminációt kell megjelölnünk, de ennek hatását mérni nem tudjuk.

1994 és 2000 között nagy változások mentek végbe az ország gazdasági és társadalmi életében. 1997-ben erőteljes és tartós növekedés kezdődött, és ez a növekedés hatott a foglalkoztatottságra, beleértve a cigányok foglalkoztatottságát is. Már láttuk, hogy a regisztrált munkanélküliek száma 1993 és 1997 között is csökkent (663 ezerrel 464 ezerre), de azt is láttuk, hogy ez idő alatt nem a munkanélküliek száma csökkent, hanem azoké, akik a munkaügyi központokban regisztráltatták magukat. Az aktív keresők száma ugyanis 1993 és 1997 között is tovább csökkent: 3 millió 867 ezerrel 3 millió 646 ezerre. 1998-ban és 1999-ben azonban már növekedett a foglalkoztatottak száma: 1998-ban 51 ezerrel (3 millió 698 ezerre) és 1999-ben további 145 ezerrel (3 millió 843 ezerre). Nem tudjuk, hogy ebből a 200 ezerből mekkora volt a cigányok száma, de megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy tíz és húszezer között lehetett. Az is látható, hogy az aktív keresők számának növekedése 1999-ben nagyobb volt, mint 1998-ban.

Nagyon valószínű, hogy a növekedés tendenciája legalább néhány évig tartós lesz, és tartós lesz a foglalkoztatottak számának növekedése is. Egyelőre azonban még nagy a munkanélküliség, és bizonyosnak mondható, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek foglalkoztatottsági arányai a távoli jövőben sem érhetők el.

A fentiekben vázolt válságos helyzetet enyhíti a láthatatlan gazdaság hatása. Már említettük, hogy a cigány munkanélküliek és inaktívok egy része a szürke- és a feketegazdaságban dolgozik, és bizonyos, hogy a cigány családok megélhetésében a láthatatlan jövedelmek jelentékeny szerepet játszanak.

A nem regisztrált tevékenységek a gazdaság valamennyi ágazatában megtalálhatók. Elsőnek a vadászatot, halászatot, horgászást és a gyűjtögetést említem. A vadászatot, halászatot, horgászást a cigányok többnyire engedély nélkül végzik, így regisztrálásukra nem is kerülhet sor. Vadak, halak értékesítéséből egyes cigány családok viszonylag jelentős jövedelemhez jutnak, másoknál ezek a tevékenységek a túlélés érdekében folynak. A vadászathoz sorolható a pézsmapatkányok, hörccsögök, prémes állatok gyűjtése és eladása. Ebből is származhat nagyobb jövedelem, de gyakoribb a kisebb bevétel. A csigák, rákok, kagylók, gyógynövények gyűjtésére is igaz, hogy egyes esetekben nagyobb, más esetekben kisebb bevételeket hoznak.

A mezőgazdaság ma is nagy szerepet játszik mindhárom cigány etnikum életében. Formája majdnem mindig a parasztnál végzett rövidebb vagy hosszabb ideig végzett idénymunka, amelyet sem ők, sem a parasztnak nem jelentenek be. E helyen kell említeni az aratás, betakarítás után végzett böngészést is.

Bérmunkán kívül saját mezőgazdasági termelést is végeznek. A fennmaradásban, az elemi önellátásban jelentős szerepet játszik a háztáji gazdaság: 1994-ben a háztartások 56 százaléka folytatott ilyen gazdálkodást. Burgonyából például a család szükségletét részben megtermelő háztartások aránya 27,5, a teljes egészében megtermelőké aránya 13,5 százalék volt. Hasonló arányokat rögzítettünk babból, hagymából, paradicsomból és paprikából is. A háztartások 13,3 százaléka vágott egy, 14,7 százalék két vagy több disznót, és 15,5 százaléka nevelt fel legalább 30 csirkét.

Elsősorban a muzsikus cigányok körében, de beásoknál és oláh cigányoknál is találhatók olyan cigány családok és közösségek, amelyek a növénytermesztést és apróállat-tenyésztést nem bérmunkában vagy önálló háztáji gazdaságban végzik, hanem árutermelő tevékenységet folytatnak. A regisztrálás aránya ezeknél éppen olyan, mint a parasztnál. Más szóval: a statisztika nem tud erről az árutermelésről.

Még mindig foglalkoznak a cigányok kosárfonással, vályogvetéssel, téglavetéssel, szegkovácsolással, számuk azonban elenyésző lett.

Az 1971-es országos cigányvizsgálat idején a foglalkoztatott cigány férfiak 26 százaléka az építőiparban és útépítésben dolgozott. A hetvenes években még többen kerültek az építőiparba, és megnőtt a többiekhez viszonyított arányszámuk is. A kilencvenes évek első felében azután összeomlott az építőipar, így az ott dolgozó cigányok elvesztették munkahelyüket. 1998-ban és 1999-ben újra konjunktúra kezdődött az építőiparban, de ez a termelés nem éri el a hetvenes évek szintjét. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ahol építkezést látunk, ott cigány dolgozókat is találunk, de csak kis részüket jelentik be. Ugyanakkor az építőipari vállalkozók között szép számmal vannak cigányok, az országos hírek között is.

Négy építési vállalkozóval készített interjú Kállai Ernő, roma vállalkozókkal foglalkozó kutatása során. (Roma vállalkozók 1998-ban.) Miskolcra jött egyikük, Tarnaörsről a második, Nagyecsedről a harmadik, Biharkeresztesről a negyedik. Egyikük oláh cigány, a másik három romungró. Személy szerint természetesen nem a láthatatlan gazdaság szereplői, hanem bejelentett, legális nagy-, közép- és kisvállalkozók. Alkalmazottaik azonban már nagyrészt a láthatatlan, az informális gazdaság résztvevői. Egyikük például 35 bejelentett dolgozót foglalkoztat és 150-200 alvállalkozót.

Mint ismeretes, cigányok kereskedelmi tevékenysége igen kiterjedt: lóval, disznóval, marhával, ruhával, dohánnyal, kávéval, tollal, fémmel, virággal, paprikával, használt autóval, ingatlanokkal és régiségekkel egyaránt foglalkoznak.

Kállai kutatásában szerepelnek virágkereskedők, zöldségesek, paprikaárusok, ruhakereskedők, divatáru-kereskedők, szerszám- és elektromos gépkereskedők, kazettaárusok, boltosok, kereskedelmi vállalkozók, vendéglősök, régiség- és használtautó-kereskedők.

A cigány régiségkereskedők általában oláh cigányok, de a Kállainak interjút adó régiségkereskedő testvérek magyar cigányok. Ennek ellenére a szakmát apjuktól tanulták, aki a BAV-nál volt segédmunkás és rakodó, majd lassan megtanulta a szakmát, és becsús lett. "Első ránézésre meg tudta mondani, hogy az adott bútor vagy festmény melyik korból származik, eredeti-e, és hogy mennyit ér. Mi tőle kezdtük tanulni az alapokat. Nem vagyunk tanult emberek, csak szakmunkások lettünk, de ebben a témában nagyon sok könyvet elolvastunk... De a régiségekkel való foglalkozáshoz ez a szakismeret mind kevés. A legfontosabb az emberismeret. Nem az adott dolgot kell először megvizsgálni, ha vásárolni megy az ember, hanem az eladót. Ha el tudjuk dönteni, hogy csalóval vagy becsületes emberrel állunk szemben, már fél sikerrel jártunk. Hiába vagyunk meggyőződve a kép eredetiségéről, és arról, hogy jó üzletet csinálunk, ha nem bízunk az eladóban, inkább nem vásárolunk."

T-éknek - nevezzük így az interjút adó régiségkereskedőket - üzletük volt, de eladták. Sokallták az adót és a járulékokat, de a fő ok az volt, hogy "túlságosan feltűnő, ha az embernek régiségboltja van." T-ék nem voltak olyan gazdagok, hogy fizetni tudjanak a "védelemért, különösen nem, hogy saját őrző-védő embereket tartsanak. Tíz évvel ezelőtt, mondják 1998-ban, havonta 2-300ezer forint volt a bevételük, ez oszlott meg három család és 14 ember között. (Fölmerül a kérdés, de nem válaszolható meg, hogy mennyi lenne most, ha megtartották volna az üzletet.) Még 1998-ban is üzlet és engedély nélkül is kerestek régiségekkel havi 2-300 ezret, de ekkor már inkább kocsival és lakással foglalkoztak. Még annyit elárult az egyik T, hogy "van egy behatárolható kör", és e kör tagjainak "nagyon sok pénzük és igényük is van festményekre vagy szép bútorokra, és költenek is sokat." De a régiségek megvétele náluk is bizalmi kérdés. "Nem szeretik azt, ha sokan megtudják, hogy ki szokott drága dolgokat vásárolni és a lakásában tartani."

A régiségkereskedőkről hosszabb tanulmányt közölt Lakatos Elza. A tanulmány szerint a Magyar Műtárgy- és Régiségkereskedők Országos Szövetségébe eddig mintegy 100-120 cigány régiségkereskedő lépett be, de köztudott, hogy jóval többen foglalkoznak régiségkereskedéssel. A Szövetség elnöke, Nagyházi Csaba szerint a fővárosban élő roma régiségkereskedők is többen vannak 100-nál. Egy másik, nem számszerű becslés szerint viszont Zuglóban és Kispesten a cigányok többsége valamilyen formában a régiségkereskedésből él. Ez a becslés L. Zs.-tól származik, aki többgenerációs roma régiségkereskedő családban született, kora gyermekkorától tanulta a szakmát, és húszas éveire sikeres üzletemberré vált. Általános szabály, hogy a családban apjától tanulja a fiú a mesterséget, ugyanúgy, mint a zenész-családban. Nehéz is bekerülni a vezető kereskedők körébe. "A legtöbb régiségkereskedő a legalitás és az illegalitás keskeny határmezsgyéjén próbál pénzt csinálni" - írja Lakatos Elza, és ezért nehéz tőlük konkrétumokat megtudni. Régiségek mellett mással is kereskednek: autóval, lakással, ingatlanokkal, ékszerekkel, ruhával. Alapvető értéknek a gazdagságot tartják, és ennek eléréséhez szerintük szerencse és ügyesség kell, de ha figyelmesen elolvassuk a dolgozatot, azt látjuk, hogy az oláh cigány ideológiában a legfontosabb tradicionális érték: a szabadság és függetlenség.

Autóval és lakással kereskedő oláh cigánnyal kutatása során Kállai Ernő is találkozott. B. - nevezzük így - eredetileg zöldséges szeretett volna lenni, de - mondta - "Pesten ezt már régi dinasztiák csinálják, mellettük nem lehet labdába rúgni." Így aztán alkalmi munkákból élt, és szedett össze annyi pénzt, hogy vett egy tanácsi lakást. Kezdtett berendezkedni, de ekkor jött egy barátja, és tanácsolta, hogy ne nagyon rendezkedjen be ebben a lakásban. Ne konyhaszekrényre meg ágyakra költse a pénzt, hanem újítsa fel a lakást és adja tovább "És neki lett igaza. ... Neki is fogtam egyedül, és levertem a vakolatot, ahol rossz volt, újra csempéztem, festettem. Azt a lakást, amit 200 ezer forintért vettem meg az önkormányzattól lerobbant állapotban, a felújítás után 1 millióért adtam el egy vidékről felköltöző roma családnak. Ekkor már tudtam, hogy többet nem fogok nélkülözni. Megvettem a következő lakást, és azt is felújítva a többszöröséért adtam el. Később, amikor kezdett jönni a haszon, több lakást is megvettem, és felfogadtam munkanélküli iparosokat. Persze feketén ... A kocsikkal való foglalkozás véletlenül jött. Testvéremmel kimentünk az autópiaçra, hogy vegyek egy jó kocsit. Kinéztem magamnak egy piros Ladát, és megvettem. De mire kiértem a piacról már meg is vették tőlem ötven ezer forinttal drágábban. Ekkor csaptam a homlokomra, hogy itt még annyit sem kell dolgozni, mint a lakásokkal. Így indult be az üzlet a testvéremmel... Az én nevemen nincs egyetlen lakás sem a sajátomon kívül. És az autópiaçokon sem lehet engem látni. Megvannak az embereim, akik mindent el tudnak intézni."

Budapesten élő oláh cigányok üzleti tevékenységét és térhasználatát elemzi Hajnal László Endre *Nagyvárosi cigányok* című tanulmányában. Ma már nincsenek cigánytelepek a fővárosban: a telepí cigányok szétszóródtak a különböző kerületekben. Ez országban belül Budapesten a legalacsonyabb, hat és fél százalék azoknak a cigányoknak az aránya, akiknek szomszédai többségükben cigányok. A legtöbb cigány a VII., a VIII., a IX. és a XX. kerületben él. Alig vannak cigányok az I., a II., az V., a XI. és a XII. kerületben. A legjobbnak, legrangosabbnak Zugló kertvárosi részét tartják: a Mexikói út - Erzsébet királyné útja - Öv utca - Csömöri út által határolt területet, valamint a Miskolci út és Szugló utca környékét. Egy fokkal alacsonyabb rangú, de még mindig nagyon kedvelt helyek Pesterzsébetnek, Kispestnek és Rákosszentmihálynak a belvároshoz közel eső részei.

Az üzlet nélkülözhetetlen eszköze az autó. Ritkán ülnek autóbuszra, villamosra, metróra. Az autó védelmet és biztonságot nyújt, az autóban barátok és testvérek ülnek együtt, nincs ellenséges környezet. Az autóban száguldozva, a város különböző pontjain található rokonokkal találkozva, telefonon és mobiltelefonon szerzik meg az üzlethez szükséges információkat: hol és kinél van eladó arany, drágakő, óra, régiség, műtárgy, autó, színesfém-hulladék, ruha, ingatlan, illetőleg hol és kik szeretnék ezeket megvásárolni.

Idegenkednek az energia- és időigényes befektetésektől, a hosszú távra szóló stratégiáktól, gyorsan kell venni, gyorsan eladni, a pénzből gyorsan kell több pénzt csinálni. A legtöbbször közülük nincs bankszámlája, általában nem fizetnek adót és társadalombiztosítást, nem vásárolnak részvényeket, és csak készpénzt fogadnak el fizetőeszköznek. A konjunktúra változásaitól függően gyorsan térnek át színesfémről régiségekre, lakásról autóra vagy bármi másra. Könnyen válhatnak, mert nincs bejegyzett cégük és irodájuk.

Otthonosan mozognak a város elszegényedő, küszködő, elesett, részeges, kábítószeres rétegeiben, és ezért olcsón, áron alul tudnak vásárolni. Ugyanakkor megfelelő kapcsolatokkal rendelkeznek a vásárolni tudó és akaró körökben is. Vannak ügyvédek, vannak ismerőseik a hivatalokban, az önkormányzatoknál, a rendőrségen. Tanulmányának utószavában Hajnal László Endre arra hívja fel a figyelmet, hogy az utolsó egy-két évben a piaci viszonyok rendezettebbé váltak, és azt kívánják vagy kívánnák meg, hogy a pesti oláh cigányok üzleteiket legális vállalkozássá alakítsák át, amit nagyobb részük máig nem tett meg. Előbb-utóbb mégis választaniuk kell: fel kell hagyniuk üzleteikkel, vagy pedig bejegyzett, adózó, járulékot fizető, bankszámlával rendelkező vállalkozóvá kell válniuk.

Vannak más tevékenységek is, amelyek már nem sokáig folytathatók. Számos településen foglalkoznak oláh cigányok uzsorakölcsönök folyósításával jövedelempótló támogatásból vagy szociális segélyekből nyomorgó cigány családoknak. Elterjedt az a gyakorlat is, hogy a szociális lakásépítésre vállalkozók kölcsönt vesznek fel a hitelezőtől, és ezt a kölcsönt az építető szociálpolitikai támogatásából fizetik vissza. Okosabb törvények, a jelenleginél szigorúbb ellenőrzés, a lakásépítésben érdekelt bankok tevékenységének javulása néhány éven belül visszaszoríthatják vagy legális mederbe terelhetik ezt az üzletágat. Sok cigány üzletember él jelenleg abból, hogy alkalmi munkák elvégzésére cigány munkaerőt közvetít, illetőleg alvállalkozóként alkalmi munkák elvégzésére cigány munkaerőt alkalmaz, filléres bérért, járulék és munkavédelem nélkül. Ez a közvetítés mindkét oldalon reális szükségletet elégít ki, és ma is hasznos szolgáltatás. Legális keretek közé illesztése elkerülhetetlennek látszik. Az illegális tevékenységek megszűnése, illetőleg a legalitás és az illegalitás határán mozgó üzletek legálissá válása természetesen csak akkor következhet be, ha minden más területen is létrejön a jogállam.

[Vissza](#)

komáromi Sándor

Hosszú késleltetéssel: új magyarországi német irodalom a 20. század utolsó harmadában

With a long delay: the new Hungarian German literature in the last third of the 20th century

The bilingual side of minority literatures is the common ground that it shares with the majority culture and it is a common property. Beyond that, only translations function as links. The workshops of the new German literatures of Hungary considered this aspect as well when they published the first (and up until now the last) anthology of Hungarian translations in the end of the 80s.

"A történelmi Magyarország területén a 18. és 19. században mind mennyiségileg, mind minőségileg jelentős német nyelvű irodalom született, amelynek azonban csak egy része kötődik a szorosban az ezt a nyelvet anyanyelvként beszélő etnikai kisebbséghez". Az irodalomtörténész lakonikus megállapításában benne rejlik az utalás a Habsburg-kötelékekben élő magyarországi társadalom, elsősorban a városi polgárság és a nemesség széles körű német nyelvi kultúrájára - Pozsonytól, Pest-Budán át Brassóig és Temesvárig -, ami akkor az elitkultúra része volt. Tudjuk azt is, hogy ez a kultúra, a magyarság nyelvnemzeti integrációja során fokozatosan visszaszorulva, a 19. század végétől vált át immár kisebbségi-regionális, népi gyökerű kultúrába az alsóbb néprétegeknél. Mindebben a magyar viszonylat Trianon után lényegesen szűkebb keretek közé jutott, s lényegében innen számítható a mai magyarországi németiség kulturális és politikai öröksége is. Időben a második világháború felé közeledve és a háború alatt a népcsoport részben a hitleri politikai stratégia eszközüvé válik, ami az 1945 utáni szemforgató politika számára ürügyet szolgáltat a kisebbség kollektív felelősségre vonására és megbüntetésére. Ezzel bekövetkezik a német-magyar együttélésnek, a későbbiekben nagyrészt már jövételen, tragikus szakadása.

-

Kádári konszolidáció

Az 1970-es évek német irodalmi ébredése a diszkrimináció és elszigeteltség évtizedein túljutó hazai kisebbség kései, lassú megelégedését kísérte. A váltás korántsem teljes körű, a körülmények nem ideálisak, a népcsoport belső készenléte felemás; az irodalom szervei ereje az indulás pillanatában kérdéses. A válságkorszak a Volksbundért, az SS-sorozásokért, egyáltalán a háborúért a német kisebbségre mért kollektív büntetés és vezekeltetés éveit és a többségi társadalmat is katasztrófával sújtó "kemény" diktatúra tágabb időszakát fogja át. Az 1945-1947-es kitelepítéssel és elhurcolással a fele létszámára redukált, lelkiileg megalázott, elköltözésre készített és nyelvétől megfosztott, mintegy 200 ezres magyarországi kisebbség reintegrációja elhatározóbb formában a kádári, ún. szövetségi politika keretében, az össznézeti "konszolidáció" végén egyszersmind a gazdasági fellendítés kezdetén kerül napirendre - a 60-as évek végén, amikor a magyar munkásság, parasztság és értelmiség betagozása után a kisebbségek bevonása és "felemelése" tette teljessé a társadalom egybeforrását. A kisebbségi németiség esetében a konszolidáció teljességét természetesen az elszennvedett egyedi sérelmek és veszteségek morális rendezése jelenthette volna, erre azonban a szovjet típusú rendszer liberalizált keretein belül sem volt lehetőség. A 80-as évek végi rendszerváltozás is a régi sérülésekkel gyengített pozícióban találja a kisebbséget. Teljes identitása már nem állítható helyre. A történész leghatározottabb véleménye: "A német identitás Magyarországon ma már csak egy *lehetséges kettős identitás* értelmében tárgyalható, miután a német népcsoport asszimilációja, felolvadása a magyar nemzetben meglehetősen előrehaladt." A kettős identitásért - a nemzeti magyar mellé valós értékkel odarendelhető kisebbségi német azonosságért, nem utolsósorban az ennek alapját jelentő anyanyelvért folyik a küzdelem, amelynek fontos fegyvere lehet az irodalom is. A kettősség éppen a kisebbség irodalmi szereplőinél olykor bővebb, komplexebb keretet is ölthet a családtörténet (várségi közös és többes örökség) vagy a kulturális nevelődés okán: "Duna menti" tudat, "európaiság", "középeurópaiság" szellemi formációiban. Az irodalom egyébként maga is hátrányos helyzetből indul; pótolhatatlan vesztesége, amit máig nem tudott kiheverni: a negyedszázados hagyománytörés - az alkotói, szerzői készenlét nemzedéki csönkolásával egyetemben.

Ha volt is "alulról" jövő irodalmi kezdeményezés (Pécsett, a tanárképző főiskolai tanszék, illetőleg Vargha Károly tanszékvezető tanár vonzáskörében - a regionális paraszti és bányászfolklorikus összegyűjtésével, feldolgozásával, vagy az 1956 végével ugyannyit meginduló német nyelvű rádióadások szerkesztőségi műhelyében, Szende Béla (Vargha későbbi utóda) körül; a fővárosban az 1955 óta, pártirányítás alatt működő nemzetiségi szövetség egyetlen hetilapból álló sajtójánál, mindez szerény produkció volt, s a "felül" akarata nélkül aligha vezetett volna egyhamar eredményre. Közbeiktatott fórum: a lapban már jelentkező néhány szerző, illetőleg lapmunkatársak részvételével a Szövetségben belül alakított (1972) "irodalmi szekció". A Szekció kezdeményezésére a lapban (Neue Zeitung) meghirdetett irodalmi pályázat (1973) eredményeként jön létre, *Mély gyökerek* (kissé hangzatos) címmel, az a szerény és tartalmában egyenletlen kötet, amelytől az új irodalom megjelenését általában számítják. Tartalma, tálalása pontosan visszatükrözi a politikai szituációt: a kisebbség "felemelésének" hivatalos dicsekvését, kötelező lelkesedését. A kötet élére került Rittinger-vers - ezzel a záróstrófával: *Testvéri jobbnak nyújtjuk im, / szép dalunk száll a szélben, / mert munkára szólít hazánk: / egyként, testvériségben* - egyféle kései, kisebbségi "fényes szellők" hangjával - torzítva az érzés valódiságát is - adózik a korszakújítás "pártos" aktualitásának, ami végigvonul az egész kötetben. (Egykorú olvasásban ez nem tűnt ki olyan élesen, mint ma.) Ennél problematikusabb eleme a kötetnek: a hitleri háború és a szovjet "felszabadítás" eseményeire vagy a Wehrmacht-hű és szőkevény hazai sváb konfliktustípusára redukált, a szovjet politikai ideológiához igazított történeti kép. Mindabból, ami a németekkel azután éveken keresztül történt, a kötetben vagy más, korai publikációkban tulajdonképp semmit sem látunk viszont. Legfeljebb (nem tudni, mi okból?) a város felé sodródó falusi sváb visszavágódó hontalanságát. (L. Fischer: *Emberek a toronyházból; Ácsorgunk a városokban*; stb.). A nagy kérdéskört még egy ideig nemlétezőnek kellett tekinteni.

A "Mély gyökerek"-féle indítás azonban, ilyen adottságaival együtt is, mozgásba hozott valamit, s a további folyamat szerencsére hamar túljut a felemás politikumon: a szerzők és a szervezők saját javukra tudják fordítani a nagypolitikai alkalmat és lehetőséget, s a tematika és a formátum fokról fokra közelíti a kisebbségi lét tényleges valósága által szabott kérdésekhez és dilemmákhoz (megmaradás, anyanyelvi tudat, hagyománykérdés, kettős kötődés stb.). Az irodalom hangsúlyos szerepet kap a Neue Zeitung lapjain, és rendszeressé válik a kötetek megjelenése (Tankönyvkiadó). Egyre szélesedik a szerzői kör. Pécsett és Budapesten egyaránt elmélyül a műhelymunka. A művek és a szerzők megismertetését, népszerűsítését sorozatos író-olvasó-találkozók szolgálják a bel- és később a külföldi anyanyelvű közönséggel egyaránt. A folyamat szélességét illetően 1991-ig az ekkor (ugyancsak kint) megjelentetett, első tudományos dokumentáció 22 önálló kiadványt (kollektív gyűjteményeket és egyéni köteteket) tekint át, s ezek vagy a lap, ill. az éves Kalendárium képviselőiben úgy 45, visszatérően, sőt akár rendszeresen is közölt szerzőt sorol fel. Felsőoktatási segédletként az ELTE Germanisztikai Intézetében szöveggyűjteményt adnak ki.

Az írói derékhad, avagy a próza

A pályázatra épített magyarországi német antológia alapvető érdeme, függetlenül torz politikumától, a késleltetett idősebb és legidősebb, sértetlen gyökerű, az anyanyelvben még otthonos szerzőgenerációk felsorakoztatása: *Georg Fath* (1910, Pécs), *Franz Zeltner* (1911, Brennebergbánya), *Johann Herold* (1921, Izmény), *Josef Mikonya* (1928, Tarján), *Ludwig Fischer* (1929, Szekszárd), *Engelbert Rittinger* (1929, Pécs), *Georg Wittmann* (1930, Budafok), *Josef Kanter* (1932, Szakadát). Ők azok, akik akár már tizenöt-husz éve is írhattak volna (vagy próbálták is az írást maguknak, illetőleg esetleg magyarul; Fath természetesen már a háború előtt írt és publikált, s jóval az antológia előtt újra), s most, gyakorlati szakmáknak (kőműves, bányász, pedagógus stb.) elköteleződve, részben naiv, autodidakta tollforgatóként lépnek az új porondra. Néhányuk most először "ragad tollat" (ez volt a pályázati jelszó). A Gyökerek-antológián túl csatlakozik még hozzájuk: *Nikolaus Márnai-Mann* (1914, Bácsalmás), *M. A. Thomann* (1926, Kunbaja; Budapest), *Franz Sziebert* (1929, Rácgörcsöny). Mellettük kezdetben csak egy-két fiatal kerül a képhe, és teljesen üres marad a tér a háború és a megelőző évjáratok tekintetében. A régi generációkból már nem csatlakozhatott (de előtte a sajtónak szerepelt még) a Szekció megalakulásának évében elhunyt senior: *Wilhelm Knabel* / Knabel Vilmos (1884-1972, Bonyhád), sem az azonos időszakban élt, 1945 után teljesen visszahúzódott *Mathes Nitsch* / Nitsch Mátyás (1884-1972), akik

irodalom" korlátos, 1970 körüli megelégedése és ehhez képest alig elképzelt, autonóm kibontakozása aránylag rövid kultúrtörténeti epizód marad csupán. De még megtalálhatják a maguk prózatémáit az újgenerációs szereplők is. A próza jövőjét kutatva is üdvözölhettük, már a rendszerváltás felé haladva s még inkább a változás nyomán, a sváb sorstematika - a kitelepítésen (kiűzés) túl: "malenkij robot", vagyonelkobzás, kilakoltatás, internálás, Tiszalök stb. - mind teljesebb felszabadulását. S valóban, dokumentumközlések, tárgyfeldolgozások mellett az írói feldolgozás is megindult (mindenekelőtt Fischernél és Sziebertnél). Az áldokumentatív epizódelbeszélés kolportázsszerű nyersformázása, amivel a tematika az eddigiekben megjelent, egyelőre azonban nem igazán ígéretes.

A rendszerváltozást követő demokratikus folyamattal megnövekedtek a levegősebb, természetesebb kisebbségi létezés és cselekvés esélyei, s ennek vonatkozásában nem kevésbé a kisebbségi irodalomé. Szélesedtek a civil és intézményi, önkormányzati keretek. Az országos (fővárosi) műhely önálló lábra állt (íróegyesület), saját kiadóval és jól kiépített anyaországi kapcsolatrendszerrel (kitelepített-menekült sváb, más határon túli német fórumok, intézmények). Új és új szerzők tűnnek fel, ha csak futólag is, verssel, kisprózával. Belépett a publicisztika mint írói műfaj. A sajtópublikációkban időnként megjelenik az elfeledett-eltagadott irodalmi hagyomány vagy a kitelepített-elmanekült régi szerzők munkássága. Azonban azt, hogy az első, nagy lendület lecsendültével, a 10 antológia és a főszereplők egyéni kötetének megjelenése után, hol is tart ma az új kisebbségi német irodalom, igen nehéz lenne megmondani.

Visszatérve a műfaji bővüléshez: a folyamat már-már elér a regényig: Koch, az érzékeny lírikus fog önéletrajzi regénybe, de a közölt részletekből nemigen lehet következtetni irányára és arányaira. Merőben új típusú, jelentős fejlemény ellenben a számkivetésből hazatérő szerzői jelentkezés - a Szászországból visszakötődő *Stefan Raile* (1937) esetében, aki Vaskútról került el egykor a sovjet megszállási övezetbe kitelepített szülőkkel, hogy - szintén késleltetett szerzőként - a kettős rendszerváltás oldó hatása alatt találjon rá a szavakra, a grammatikára a visszaálmódott gyerekkor és a távolság elbeszéléséhez - Budapesten megjelentetett, méretes prózában. Ha magyarországi német szerzőnek fogadjuk el (s ugyan mi szólhatna ellene?), úgy Raile évjáráta egyben éppen a hiányzó láncszemet adja a szerzői generációs folyamatban. Rokon jelenség, de már az új generációkból és más jellegű kapcsolattal a hazához, a Sopron vidékéről kitelepült *Theresia Móra* (1971) és berlini sikere nyomán ismertté vált műve, amely szülőhelyi környezetvilágát különös elidegenítési technikával beszéli el, és kapcsolódik ezzel a keleti német tartományok "rendszerváltó" irodalmához.

Raile és Móra példája (s találhatnánk hasonlókból többet is) ráirányítja a figyelmet a *nyelvi erőtér* változatainak kérdésére. Levonható a következtetés: egy adott nyelv irodalmi készültsége köznyelvi standard-helyzetben összehasonlíthatatlanul teljesebb, hatékonyabb, mint réteg- és csoportnyelvi funkcióban. Így kapunk lendületes és régió feletti átfogó érvényű műveket a régió határain túlról - példájukkal és írói tapasztalatukkal honi bázisunkban is gyarapodva. S még egy pillanatig maradjunk a standard erőter témájánál! Ugyanezt a készültséget a régióon belül a *magyar nyelvi dimenzió* kínálja fel a kisebbségi irodalmi kultúra számára - a honi német kettős kötődés kétnyelvű kondíciójából fakadóan. S ekkor létrejön magyar nyelven a keresett magyarországi német nemzedéki és családregegy - már a 80-as években: *Kalász (Christmann) Márton* (1934), baranyai sváb gyökerű, magyar lírikusi pályát befutott szerző vállalásaként, vagy a sváb "saga" - a jóval fiatalabb *Elmer István* 1987-ben írt, később kiadott művével. Természetesen rögtön felmerül a kérdés: a nyelv átlépésével is ott vagyunk-e még valóban a magyarországi német irodalom terepén, avagy sem? Nos, ebben a kérdésben az anyanyelvi vonulat elméleti-kritikai stratégiája érthető módon köti magát a nyelvhez, a nyelve nélkül tényleg nem lehetséges "német" próza, "német" vers. A követelmény azonban a kétnyelvű kapcsolaton belül tölti be reális szerepét, azaz, ha - az anyanyelvi igényt fenntartva - a nyelvi kölcsönösséget sem zárja ki. Ennek felismerése mellett már nincs semmi meglepő abban, ha a jeles sváb történész monográfiája Kalászt a *Téli bárány* című regény alapján a mű magyar eredeti nyelvétől függetlenül is a kései "dunai-sváb" irodalom három kiemelkedő reprezentánsa közé sorolja, s inkább meglepő a gépies határmegvonás, amit a Neue Zeitung kritikusa (vagy a gondatlan sajtóstílus blikkfangja) eszközöl a szerzőt és regényét illetően ("örvendetes határeset"). A differenciáló igényű elméletnek kell megtalálnia a megfelelő képletet, meghatározást a jelenségre - az ellentmondásra, amiről a bakonyi sváb változásokról szintén magyarul író *Ircsik Vilmos* így vall krónikás számvetésében: "Ez a könyv magyarul íródott, mert szerzőjének épp oly élménye ez a nyelv, mint volt Kosztolányinak, noha első szavait vélhetőleg Goethe anyanyelvében próbálgatta, bizonyára nagy buzgalommal, és megszenvedve értük, majd pedig elveszítve őket, és visszatálva hozzájuk magyarul".

A kisebbségi irodalom kétnyelvű oldala az a köztes tartomány, amelynek birtokán osztozik a többségi kultúrával, közös tulajdon. Ezen felül csak fordítások biztosítanak kapcsolatot. A honi új német irodalom műhelyei - némi kivárással - gondoltak erre is, a 80-as évek végén közreadván az első (és mindeddig egyben az utolsó) magyar fordításválogatást. A szerény terjedelmű és kiviteli kötet kevesebb, mint amit az ügy megérdemelt volna, címe is félreérthető: *Útban a csönd felé*, visszhangja gyér volt. Mint amilyen visszhangtalan magyar oldalon a német írócsoport működésének egésze. Érthető módon, jelentkezhettek fenntartások: hogy is lehetne a kisebbségi nyelvű irodalom színvonalban és változatoságban versenyképes a standard-helyzetű magyarral szemben? Ugyanez érvényes az anyanyelvi közönség vonatkozásában is a standard német irodalmat illetően. A probléma ugyancsak nyugtalanítja olykor magukat a kisebbségi szerzőket is. Az ezzel kapcsolatos egyedi méricskélések ("hol van az erdélyi magyar Sütő András szintjét megüto német kisebbségi szerző?" és más, hasonló megközelítések), összeshálkalkozások adott alkalmakkor részint elvétik az eltérő történeti helyzetek, összetevők konkrétságát, egyszersmind szem elől tévesztik a kisebbségi irodalom sajátos funkcióját, amiben a standardtól eltér (még ha másodvonalakon ott is érvényes ez a funkció): hogy ugyanis alapvetően a *nyelvi identitás* fontos kommunikatív *szerveként* működnek, hogy a közösség számára fontos üzenetet a közösség hiteles nyelvén mondja el. Ez a követelmény nem zárja ki az esztétikai optimum érvényesülését, csupán nem szabja alapfeltételül. A kettő helyes kapcsolatáért müről műre a szerző felel, s ez épp olyan komoly felelősség, mint a "nagy" irodalom emberi léptéke és esztétikai mértéke.

[Vissza](#)

Szarka László

Múlt és jövő határán - Európa közepén

Gondolatok Pomogáts Béla: Nyugat és Kelet között. Régió Európában című könyvéről

On the border of past and future - in the middle of Europe. Reflections about the new book of Béla Pomogáts

Béla Pomogáts is writing a practical cultural history (and not for the first time) in his essay-volume "On the border of past and future - in the middle of Europe". He is doing this by raising questions like: why our neighbours continually refused the possibilities of common solutions, the federating, confederating and regional structures; and why it is only the Hungarians who are still interested in problems of regional integration.

Vannak a magyar eszmetörténetben érinthetetlennek tűnő nagy ráolvasások, keletkezésük idején valóságos, mára azonban idejétmúlt nagy látomások, amelyek az idő előrehaladtával részigazságokká, esetenként anakronizmusokká váltak, s néhányat pedig a 20. század egyszerűen zárójelbe tett. Ha a kegyelet túlcsoordul bennünk, könnyen ilyen felemás igazságokból festhetjük meg jövőképeinket, s nem győzünk csodálkozni, ha elmarad a tetszésnyilvánítás. A nyelvében él a nemzet premisszákat például a Szózat "itt élne vagy halnod kell"-jével együtt magyar nyelvemlékeikben egy-két családi szóra zsugorodó amerikai magyarok és másodnyelv-domináns határon túli magyarok közt aligha lehet zsinórmértékként megszabni.

Vannak olyan eszmetörténetivé vált toposzok, amelyek vitathatók ugyan, de még sokáig tűnődésre, önvizsgálatra késztetnek majd bennünket. Ady kompszó- metaforája a század elején kétségkívül valóságos metaforája volt a kelet-nyugat közt vesztelő 63 vármegyés Magyarországnak, s mostani állapotunkban is érzünk valamilyen két part közöttiséget. Az ország azonban sem akkor, sem ma nem igazán komp, hiszen egy helyben marad, s elmozdulásai sem feltétlenül az egyik vagy a másik parthoz mérten mérhető, kivált ha maguk a partfalak is be-beomlanak. Nem arról van-e szó inkább, hogy adottságainkat, készségeinket kell, kellene okosan felhasználni ahhoz, hogy a változatlan távolságban és szomszédságban lévő nyugati parthoz érezzük magunkat közelebbinek, ne pedig a másikhoz. A kelethez, amelynek szeretünk népe lenni, s magunkat a keletről érkező fényben látni. S persze vonzásában maradunk még sokáig a kiszámíthatatlan és brutális keletnek, a rejtélyes és bölcs keletnek, amely legalább ugyanolyan sok jelentésű, mint a nyugat. Van, akiknek a suméros-kackiás, táltosos jurtavilág imponál, és csábító alternatívának tűnhet fel a globalizmus démonaival szemben, mások egyszerűen az elvágyódás metaforájának tekintik. (A magunkkal szembeni méltányosság jegyében említsük meg azt az eszmetörténeti vonulatot, amely a nemzetkarakterológia mélyrétegeit feltárando fordult a keleti eredet felé. - A szerk.)

Pomogáts Béla szerint a magyarság ezeréves múltja és reményteljes jövője egyaránt Európa, s azon belül az a szellemi hatásokkal, kulturális teljesítményekkel, történelmi közösségélményekkel kijelölhető virtuális és valóságos Közép-Európa, amelyet a könyv alcíme jelez. Az elmúlt évtizedben készült tanulmányok szerzőjét nem szokás a fundamentalista regionalisták közé sorolni, pedig a szövegeket most így együtt végigolvasva lenyűgözően következetes. A legkorábbi, 1992-es keltezésű, *Dunántúltság és regionalizmus* című írásban a regionalizmust az európai történelem legnagyobb történeti hagyományokra visszatekintő rendező elveként említi. Az ebben az évben napvilágot látott *Románia: útvesztő vagy útirány* című tanulmányában is az egészséges regionalizmus kibontakozásában jelöli meg a 20. század végi Románia belső megújulásának leginkább reményteljes alternatíváját.

Milyen történeti materiából, milyen szellemi értékekből épül fel Pomogáts Béla kulturális, politikai, művelődéspolitikai regionalizmusa? És milyen célok szolgálatába kívánja a szerző állítani ennek a kétségkívül nagyhatású szellemi-politikai mozgalomnak az eszköztárát?

A történelmi háttér a magyar művelődéstörténeti meghatározottságú Közép-Európa. Ez a magyar Kárpát-Európa, ahol az ezeréves magyar államiság a maga nyolcszáz éven keresztül fenntartott latin nyelvűségével, a szlovák, horvát, rutén nemzeté válás bölcsőjeként, a román nyelv és irodalom felnevelőjeként, a dunai sváb és az erdélyi, szépségi száz autonómiák biztosítékaként fungált. Ez az az ország-régió, amely a keleti pogromok elől menekülő zsidóság számára emancipációt és társadalmi felemelkedést, az asszimiláció és a vallási egyenjogúság tömegesen megélhetőnek bizonyult alternatíváját kínálta és biztosította a hosszú 19. században. Az erdélyi vallási toleranciának és az erdélyi három nációnál együttélés-modelljének hazája, igaz, ez utóbbiba, istenigazából sohasem tudott beleférni a románok egyenrangú negyedik nemzetként való beemelése.

A történeti materiához tartozik a nyolcvan évvel ezelőtti felbomlás, s annak nyomában a kisállami nyomorúság stációinak tapasztalati anyaga. Bibó István szellemi öröksége.

A feldolgozatlan történelem: közös értékeink közössége, nemzeti történelmünk hasonlósága és szétfejlődése, azonos és ellentétes érdekeink, sorsközösségünk és konfliktusaink. Köztük a 20. századi korszakváltások ütközései, kijutott mind a kettőből - korszakváltásokból és konfliktusokból is - éppen elég.

A közép-európai régió szellemi forrásvidékét, értékteremtő aranyalmafáját a szerző valahol a kulturális, etnikai sokszínűség üveghegyein innen, a nemzeti tolerancia és a reális, hatékony kisebbségvédelem fenyevesei alatt, az autonómiák földjén jelöli ki. Itt is részben a történelmi pozitívumok felsorolásával, az elmulasztott megfigyelések, az elsikkasztott megbékülések, történelmi korrekciók felmutatásával. Másrészt pedig az optimális modellek kidolgozásával és feldolgozásával, az optimális magyar művelődéspolitikai és külpolitikai szerepvállalás kijelölésével.

Szomorú a 20. század magyar mérlege: nemzetállami tömeggyilkosságok, etnokratikus önkényeskedések, genocídiumok és etnocídiumok, milliós nagyságrendű migrációs és asszimilációs veszteségek. A kommunizmus négy évtizede alatt a kétségbevonhatatlan közoktatási részsikerek mellett a társadalmi erkölcs világának, a kulturális értékteremtés autonómiájának tudatos leépítése, a tulajdonjog alapján álló emberi-közösségi rend feloldása túl nagy ár volt egy tetszetős világmegváltás vizíójáért. Egy fontos, az európai fejlődésben lényeges szerepet játszó régió vált ketté a Lajta és az Elba mentén, egy régió került Európa közepén a történelem peremére.

Tíz évvel az újrakezdés után érdemes szembesülnünk Pomogáts Béla történeti oknyomozásának, oknyomozó művelődéstörténeti írásainak eredményeivel, kérdőjeleivel. Miért állítottak maguknak az itt élő népek majdnem tudatosan olyan csapdákat, nemzetállami kelepccet, nacionalista egérfogókat, amelyekbe végül maguk is beleestek, beleszorultak? Miért tolták el maguktól a kínálkozó közös megoldási lehetőségeket, az érdekegyeztetés logikájával mindenki számára előnyöket jelentő föderatív, konföderatív, regionális szerkezeteket? Miért megint elsősorban bennünket, magyar történeszeket, értelmiségieket foglalkoztatnak szinte kizáróan a regionális integráció problémái, miért lelkesedünk - önmagunkat szomszédaink szemében megint csak gyanússá téve - olyan elszántan a regionalizmusért, a határokon átnyúló együttműködésért, az európai régiókért, a határmegnyitásokért, a nemzetközi kisebbségvédelem újraindításáért?

Kettős stratégiai térben lesz kénytelen a 21. század első évtizedeiben tevékenykedni a magyar külpolitika, szögezi le Pomogáts Béla egy hat évvel ezelőtti írásában, amely a történelem végében reménykedőkkel szemben a korszakváltás nyomán felbukkanó új keletű konfliktusok kezelésének módozatait vette sorba. A szomszéd nemzetekkel való kapcsolattartásunkban a magyar Közép-Európa legfontosabb elemeként a kisebbségi kérdés reális megközelítését, a magyar kisebbségek identitásának védelmét, kultúrájának fejlődését, a magyarság szellemi, kulturális, lelki egységének szolgálatát nevezte meg ebben az írásában. Ugyanakkor a második, az európai stratégiai térben az elsőrendű feladat az ország és a nemzet európai integrációjának előkészítése, véghezvitele, amely természetesen elképzelhetetlen az első stratégiai térben nyújtott hibátlan teljesítménytől.

Van a magyar történelemnek egy velejéig óvatos, csak a világvégét biztosra vevő jól informált olvasata. Majdnem mindig ez az olvasat jár legközelebb a valósághoz, kivált az éppen esedékes holnapi, holnaputáni történések valóságához. Sejtjük persze, sőt tudni is véljük, a legbiztosabb, ha az ember mindenben a rosszat keresi, mert a rossz sokkal nyilvánvalóbban van jelen a történelemben, mint a jó, amelynek a magyar történelemben különben is a bukott emigráció pipafüstös lakószobái, Márvány-tengerre néző balkonjai, turini díszletei jelentik a leggyakoribb előfordulási helyét. Pomogáts Béla tanulmányaiban, esszéiben alighanem tudatosan vállalja a naivitás, a történelmi fejlődésbe vetett hit naivitásának esetleges vádját, mert abból a fajtából való, aki felismeréseit szereti racionális jövőképekbe transzponálni. Még arra is vállalkozik, hogy kiskaté-szerűen összefoglalja a magyar-román megbékélés minimális feltételrendszerét: eszerint a magyar félnek az erdélyi magyarság érdekeit szem előtt kell tartania, a román félnek pedig Erdély sokszínűségét mindig biztosítani kell. Emellett nem szabad szem elől téveszteni, hogy kizárólag demokratikus közegben van esély a megbékélésre és az európai értékrend meghatározó kell, hogy legyen a megbékélést levezénylő elitek gondolkodásában. Mindehhez az integráció biztosíthatja a szükséges felhajtóerőt. Azt sem szabad azonban Pomogáts Béla szerint elfelejteni, hogy nálunk a kultúra volt mindig is a legeredményesebben művelt terület, ezért a megbékélés előkészítése érdekében a kulturális közeledés ügyét fokozottan támogatni kellene.

Mindeközben tisztában van azzal a nehézséggel, hogy **az együttélés köznapi gyakorlatát**, amelynek bevezetését a szomszédokkal való szótértés érdekében érvelő kötetzáró tanulmányában a magyarsággép propagandisztikus együgyűségeit ostromolva oly szívhez szólóan szorgalmazza, szóval hogy ezt a mindennapos együttélési gyakorlatozást legelőbb is itthon, majd a magyar-magyar mezőkön kellene művelnünk. S akkor talán nem egyszerűen a románok, szlovákok rólunk alkotott tévképzeteinek sorában találunk rá arra a balhiedelemre, hogy a magyarok egymással igen szolidárisak, minden rosszban összetartanak, és képesek egymásért mindenüket feláldozni.

[Vissza](#)

Szabó Orsolya

Hagyományalkotás egy mátrai szlovák faluban

Creating traditions in a Slovakian village of the Mátra

By the extinction of the tradition of the women's carnival, the women of Mátraalmás have created new traditions; the new organizations aim to express their union, their aspiration to cohesion. However, men are no longer excluded from the present programmes, because it is not necessary anymore since the key positions of everyday life are occupied by women.

Mátraalmás Szuhahuta település része, lakossága az 1990. évi népszámlálás adatai szerint mindössze 142 fő, ebből 72 a nő és 70 a férfi. A falu szlovák lakosságát a XVIII. század utolsó negyedében Morvaországból, illetve Pozsony és Nyitra megye Morvaországgal határos vidékeiről telepítették ide. A másik három, ugyanarról a vidékről telepített mátrai szlovák község (Mátraszentimre, Mátraszentiván, Mátraszentlászló) nyelve, szokásvilága jelzi a közös etnikai és származáshelyi gyökereket. Ezek közül a mátraalmási farsangi szokás a későbbiekben Magyarországon gazdagodhatott a lakodalom szereplőivel, ceremóniáival, e magyar nyelvterületen elterjedt elemekkel (Jávor K.).

A lakosság átlagéletkora 65 év, tehát meglehetősen előregedett településrészről van szó. A faluban nagyon kevés a gyerek. Évente egy-két család költözik a faluba. Mátraalmáson nincs iskola, az a néhány gyerek, aki itt lakik, Szuhára jár iskolába. Ez az általános iskola csupán két tanteremmel rendelkezik, és 19 tanulóra 2 tanár jut. (Felső tagozat természetesen nem működik.) Óvoda is van, mely 25 férőhelyes, és 23 gyerek jár oda; 2 óvónő foglalkozik velük. Szuhán nincs orvos, nincs gyógyszertár, nincs mozi, benzinkút, piac, nincs vasútállomás. Elszigetelt település, amit csak busszal, illetve személyautóval lehet megközelíteni.

A továbbiakban a hagyomány, illetve hagyományalkotás szerepét, lehetőségeit vizsgálom Boglár Lajos 1968-ban készített filmje, az "Asszonyfarsang Mátraalmáson" és a film hatásának elemzése alapján. A mátrai falu farsangi rítusáról készült film egy sor szakmai kérdést hozott felszínre a hagyomány szerepéről, a hagyomány pusztulásáról és újratertéséről. A film bemutatása után a mátraalmási asszonyfarsang rítusa megszűnt, nagy botrány támadt a faluban, és az asszonyok többé nem merték megrendezni.

A nyilvánosság tehát nagyban hozzájárult a rítus megszűnéséhez. Azonban Jávor Katalin hivatkozott tanulmánya szerint nemcsak a film vezetett a szokás elsorvadásához, hanem az eredeti közösség érdektelensége, szétmorzsolódása is. Márpedig a hagyományok csak a tradícióihoz kötődő, azokat tovább éltető közösségekben képesek megmaradni. Kiindulási pontunk tehát az a tény, hogy Mátraalmáson megszűnt az asszonyfarsang hagyománya, mely a nők összetartását, kohézióját kívánta erősíteni a férfiak kirekesztésével.

Az asszonyfarsang megszűnése után szükség volt egy új összetartó közösségi intézményre: így született meg az 1970-es évek elején az "Öregasszonyok klubja", a Vöröskereszt helyi szervezete és az MSZMP helyi szervezete kezdeményezésére. A helyi pártszervezet titkára egy volt asszonyfarsangos nő lett. Ebben a társaságban is csak asszonyok jelenhettek meg, tehát fennmaradt a férfiak kizárásának szokása. Ráadásul az asszonyfarsang szelleme is tovább kísértett, ugyanis 1987-ben a Magyar Televízió levetített belőle egy részletet, mégpedig a film készítőjének tudta és beleegyezése nélkül. Újabb botrány azonban nem lett belőle, sőt a falubeliek közül néhányan nagy örömmel ismerték fel magukat és hozzátartozóikat. Megkérték Boglár Lajost, hogy vetítse le nekik az egész filmet. 1987-ben ez meg is történt: az iskolában nézhettek meg az érdeklődők az 1967-ben készült dokumentumfilmet, s ezt az alkalmat a rendező új film készítésére is felhasználta. Ebben a helybeliek reakcióit rögzítette. Az új film címe: "Volt egyszer egy rítus".

A film interjúiból kiderült, hogy az asszonyok ma már nem félelemből tartózkodnak a rítustól, hanem olyan sok a munkájuk, hogy nem is érnének rá farsangot tartani. Ezzel együtt az is világossá vált, hogy húsz év alatt a faluban az összes fontos funkciót átvették a nők. A bisztró, a bolt, a Vöröskereszt, a párt helyi szervezetének vezetői mind asszonyok, tehát nem szükséges a "pünkösdi királyság" hagyományát fenntartani. Amint azt az egyik helyi interjúalany megfogalmazta: "Így az asszonyfarsang betöltötte a funkcióját." Az egynapos, szimbolikus hatalomátvételtől valódi "hatalomátvétel" lett. A történet azonban még mindig nem ért véget, hiszen elkészült az újabb film, melyet a faluban is bemutattak, méghozzá egy vizuális antropológiai konferencia résztvevőinek jelenlétében 1988 nyarán.

A vetítés alatt és után, még a mozi terem sötétjében egyszerre megindult az információk áradata a húsz évvel ezelőtti botrányról: ki kit vert meg, ki miért, ki miatt halt meg. Amit mellel a helyi megszólalók a "Volt egyszer egy rítus" forgatásakor természetesen sorra cáfoltak és tagadtak. A konferencia, a lábra kapott hírsztelések láthatóan jót tettek a falunak: egyre több pénz hagyományt, és mára a faluból "turistaközpont" lett. A víkendházak sora mellett létrejött egy művésztelep is, melynek vezetője természetesen szintén asszony. Azonban közben az asszonyfarsang utóintézményeiben egyfajta funkcióváltás is lezajlott: ma már nem alkalmazzák a kizárási technikát.

A hagyományalkotás mellett létezik itt egy másik szál is, mégpedig a vizualitás, a vizuális kultúra fejlődése a faluban. Az 1960-as években igen ritka volt a fénykép, a film pedig még inkább ritkaságszámba ment. A faluról az első alapos etnográfiai leírásokat K. Csilléry Klárának köszönhetjük, aki többek között az ácsolt ládáról is írt, s kutatásai idején készült itt az első film, melyet Keszi Kovács László forgatott a "Szuhahutai ácsolt láda" címmel valamikor az 1950-es évek elején. A filmezésre nemigen emlékeztek faluban már a következő évtizedben sem, ami nem meglepő, hiszen a filmet magát nem is látták. Boglár Lajos 1966-ban járt Szuhahután először, amikor a famunkákról forgatott filmet. Majdnem minden családnál készültek felvételek, hiszen abban az időben az egész falu jóformán az erdőből élt - úgy mond "ránk szakad az erdő" - csaknem minden udvaron akadt valaki, aki gereblyét, hólapatot stb. faragott.

A férfimunkák filmezésén túl sor került a vásárolás megörökítésére is: egy asszony lovasszekérrel haladt végig több nőgrádi falun, és úgy kínálta portékáját. Egy mellékepződőről, a harmatszedésről is készült film - kizárólag asszonyszereplőkkel. Ami a vételi lehetőségeket illeti: abban az időben egyetlen tévékészülék volt a faluban, az iskolában.

1967 februárjában került sor az asszonyfarsang filmezésére, mely a már említett botrány kioldója lett: "Jávor Katalin, aki a falu társadalmi kérdéseiben otthonosan mozgott, megtudta, hogy a férfiak egy része rendkívül felháborodott azon, hogy a nők engedték magukat lefilmezni (későbbi adat: "... aki a TV-ben szerepel, mind kurva!"). A férfiak agresszív fellépése azzal járt, hogy néhány asszonyt alaposan megvertek, volt akinek az orrcsontját betörték. (Ugyancsak későbbi és ellenőrizhetetlen hír, hogy az "ügy" miatt egy asszony öngyilkos lett.) A filmezés legfőbb következménye: az asszonyok többé nem merték megrendezni - az eredeti nyilvános formájában - az asszonyfarsangot (Boglár L.).

Fölmerült tehát a kérdés, hogy a dokumentálásra való törekvés közben etikai szempontok alapján meddig lehet elmenni a valóság rögzítésében. Mikor húsz évvel később, 1987 februárjában az asszonyok láttak egy részt a Magyar Televízióban a farsangról, látni szerették volna a filmet: "... hiszen még olyan fiatal voltam, anyám még élt..." Mint láttuk, a filmet újra levetítették, amellel elkészült a "Volt egyszer egy rítus" című film is. A filmezés zöld utat kapott a faluban. Ebben a megváltozott világban már megszokottá, ismerőssé vált a kamera, megszerették a filmet, a videót, sőt a 90-es évek elejétől kezdve a falu fő szórakozásává vált; Boglár Lajos újabb meghívásokat kapott lagzik filmre vételére, gyermekek cseperedésének rögzítésére. A "házi" videók nézegetése a falu szórakozásává vált, és az egész "vizuális ügy" beépült a falu életébe, ma már videotékájuk is van...

Amint azt a fentiekben érzékeltettem, a mátraalmási hagyományok újraértelmezésével foglalkozva három fő motívumot kell párhuzamosan vizsgálni: a hagyomány szerepét, a vizualitást, illetve a vizuális kultúra fejlődését, valamint a helyi közösség kohézióját, s azon belül a mátraalmási asszonyok összetartását.

* * *

A hagyomány fogalmának meghatározásánál Edward Shils fogalmilag körülhatárolta a hagyomány körét, szerepét. A hagyomány számtalan dolgot jelenthet, azonban nála legegyszerűbb és legelemibb jelentése a traditum, vagyis valami, amit a múlt a jelennek átad. A hagyomány, vagyis az, amit átadunk, illetve átveszünk, magában foglalhat tárgyakat, különböző eszméket, emberekről és eseményekről alkotott képeket, gyakorlatokat és intézményeket. Felöllehet épületeket, emlékműveket, tájakat, szobrokat, festményeket, könyveket, szerszámokat és gépeket. A hagyomány tartalmazza mindazt, amivel egy adott társadalom rendelkezik, és ami már akkor is létezett, mielőtt a jelenlegi tulajdonosai birtokba vették volna. Az emberi cselekvések által létrehozott gyakorlatok és intézmények esetében nem maga a konkrét cselekvés öröklődik - ez lehetetlen lenne. A tett, ha egyszer végrehajtották, megszűnik létezni. Ami átadható belőlük, az a magukba foglalt cselekvésminták és képek, illetve azok az eszmék, melyek e minták újralkalmazását igénylik, javasolják, szabályozzák, megengedik vagy tiltják. Ami az egyes cselekedetekből hátramarad, az nem más, mint az újabb cselekvések lehetősége; emlékképek és dokumentumok arról, hogy milyenek is voltak, amikor lejátszódtak; és bizonyos esetekben normatív példák és előírások a jövőbeni cselekvésekre. Amikor elfogadunk egy hagyományt, nem biztos, hogy hagyománynak nevezzük, elfogadhatóságát magától értetődőnek tartjuk. S ha elfogadtunk egy hagyományt, az számunkra legalább olyan elevenné és fontossá válik, mint viselkedésünk és gondolkodásunk bármilyen más része. A hagyomány - a jelenben élő múlt, mely legalább annyira a jelen része, mint bármilyen újdonság.

Amikor a hagyományról beszélünk, ezen olyan dolgot értünk, aminek mintapéldányai és őrzői vannak. Ez a traditum: az, amit továbbadunk, illetve kapunk. Valami, amit a múltban alkottak, gyakoroltak vagy hittek, vagy amiről úgy véljük, hogy a múltban alkották, gyakorolták vagy hitték.

A hagyomány természetesen az idő folyamán bizonyos változásokon megy keresztül, hiszen értelmezésük változik, azonban a hagyomány legfontosabb komponensei megmaradnak, miközben a többi eleme megváltozik. Attól válik hagyománnyá, hogy a fő elemei a külső megfigyelő számára megközelítőleg azonosak maradnak a sorozatos átadás, illetve birtoklás egyes szakaszaiban.

A hagyomány nem képes önállóan újratermelődni vagy újrakeletkezni. Csak élő, értő, vágyakozó emberek képesek bevezetni, megújítani és módosítani. A hagyomány fennmaradásának idejéről azt írja Shils: ahhoz, hogy valamit hagyománynak nevezzünk, legalább három - rövid vagy hosszú - generáción kell keresztül haladnia (Shils 1987: 30-35).

* * *

A mátraalmási asszonyfarsang rítusának bemutatásánál Boglár Lajos a művészi cselekvés elemzéséhez megadott sémáját tekintem alapul (Boglár 1995). Szuhahután/Mátraalmáson az asszonyfarsang megrendezésére húshagyókedden került sor. A szokás lényege az, hogy az asszonyok a férfiak kizárásával közös mulatságot rendeznek. A hagyomány csak a cselekvés vázát határozza meg: maskarába öltözött asszonyok tréfás körülmények között szimbolikusan megborotválják a férfiakat, akiknek ezért fizetniük kell. Ebből a pénzből aztán az asszonyok zártkörű mulatságot rendeznek.

Az improvizációnak, az egyénnek ebben a szokásban nagy szerepe van, mind a maszkokat, mind a jelmezeket, de a mondókákat is nagyrészt rögtönzi. A mátraalmási asszonyfarsang a falubeliek elmondása alapján mindig létezett, de eredetileg hamvazószerdán tartották, és csak az 1950-es évek vége felé tették át a mulatságot húshagyókeddre.

A mátraalmási asszonyfarsang négy részből állt: a beöltözésből, a délelőtti tréfás borotválásból - mely általában reggel 9 órakor kezdődött, és délután 14 óráig tartott -, az esküvőből és végül este a zártkörű mulatságból. A beöltözéshez, maskarák kialakításához általában régi ruhákat, gyakran férjük ruháit használták fel, eltulajdonítva bányászadrádjukat, kalapjukat. Harisnyát húztak a fejükre, arcukat bekormozták, bajuszt festettek, hogy felismerhetlenné váljanak - tehát nagy részük férjük öltözött. Kivételt csak a menyasszony jelent, meg persze a nyoszolyóasszony, nyoszolyólány, hiszen egy "rendes" esküvőhöz ezek a szerepek is hozzátartoznak.

A borotválásnál az asszonyok egyetlen csoportban járták be a falut, lehettek úgy öten-hatan, a többi asszony csak kísérte és biztatta őket. Bejárva a falut énekeltek, tréfkóztak, s közben persze derekasan ittak is, amúgy férfimódra. A férfiak menekültek előlük, bezárkóztak, volt, aki még a szénakazalra is felmászott. A menekülőt az asszonyok elfogták, fából készült "borotvával" megborotválták, arcát liszttel beszórták, majd tükör gyanánt egy lyukas szitát tartottak eléjük.

A borotválás, a szimbolikus hatalomátvétel eszközei: fából készült "borotva", esetleg lúdtoll, a szappan gyakran jégcsap, a pamacsot nyúlláb vagy disznósörény helyettesíti, púderként lisztet használtak, tükör helyett pedig - mint láttuk - lyukas szitát vagy szakajtót mutattak a férfiaknak. Fizetségül csak pénzt fogadtak el, és amelyik férfi nem akart fizetni, annak elvették a sapkáját, és csak pénzért adták vissza. A borotválás ideje alatt is állandóan tréfkóztak, kétértelmű rigmusokat mondtak, énekeltek, és természetesen ittak. Jávor Katalin tanulmányában azt írja, hogy a szokásnak régebben csak két aktív szereplője volt: a borbély és a cigányasszony. A borotváló "férfi" fehér ruhát, fehér alsóneműt húzott magára, mert a borbély is fehér ruhát hord. A szokás későbbi formájában már többen öltöttek jelmezt, így vált általánossá az 5-6 fős csapat.

Amikor a résztvevők megszapordtak, új szereplők kapcsolódtak a szokáshoz, így vált gyakori szereplővé a menyasszony és a vőlegény figurája. Az ő jelenlétük vezetett a lakodalom eljátszásához, bővült a szereplők köre - vőfély, nyoszolyóasszony, nyoszolyólány. A jegyespár maskara szerepe az volt, hogy a lakodalom tréfás párbeszédeivel emeljék a hangulatot, segédkezzenek a menekülni próbáló férfiak elfogásában. A lakodalmi szertartás 1967-ben teljesedett ki, egy asszony elmondása szerint csak a filmezés kedvéért. A lakodalmi szertartás után, ami híven próbált igazodni a valódi lakodalom menetéhez, vőfélyrigmusokkal stb., az asszonyok hazamentek, és csak este találkoztak ismét, már maskara nélkül, szépen felöltözve, régi viseletben.

Az esti mulatságon csak asszonyok vehettek részt, lányok nem. A mulatságon, amit általában az egyik háznál rendeztek (és csak később vált helyszínné a kocsmá), forralt bort készítettek, viccelődtek, énekeltek, táncoltak, és csupán egyetlen férfi jelenlétét engedélyezték - a harmonikásét. A cél a mulatás volt, a "macskabálnak" kötött cselekménye nem volt, s nem voltak olyan dalok sem, melyeket kizárólag csak ilyenkor énekeltek volna. A dalokat hol magyarul, hol szlovákul énekeltek, ahogyan éppen az eszükbe jutott. Ez a kétnyelvűség már korábban is megfigyelhető volt, tökéletesen beszélték az asszonyok mindkét nyelvet, bármikor átváltottak egyikről a másikra, számukra ez nem jelentett problémát.

Mi volt a szokás eredeti tartalma, szimbolikus jelentősége? Az, hogy az asszonyok egyszer egy évben, a férfiak kizárásával mókázhattak, ihattak, és egyáltalán, szabadabban viselkedhettek, mint általában. Az asszonyfarsang mintegy szereplékként funkcionált, hogy levezessék az egész évben felgyülemlett feszültségeket. Olyan szimbolikus hatalomátvétel volt, mely a mindennapokból való kitorész jelentette. Egyszer egy évben azt csinálhattak, amit akartak (persze azért bizonyos korlátok között), amihez kedvük volt, és ezért nem járt büntetés, megtorlás - egészen a filmezésig. Hiszen a szokás két legfontosabb eleme a zártkörűség, vagyis a férfiak távol tartása, valamint az a tény, hogy a mulatságot a közösség jóváhagyta. A közösség nélkül egyetlen ilyen hagyomány sem élhet sokáig. Jávor Katalin szerint az asszonyfarsangnak egyszerre volt tiltó és szabályozó funkciója: "Egy ilyen asszonymulatság éppúgy intézményszerűen működik, mint a különböző tiltó jellegű szokások. Azzal ugyanis, hogy a közösség az ilyen jellegű vágyaknak, igényeknek teret biztosít, nem csak lehetővé, de mintegy kötelezőszerűvé teszi a részvételt, meghatározott keretek közé szorítja, s ezzel egyben szabályozza is az ilyen jellegű indulatokat" (Jávor K. 1969: 265-292).

Az asszonyfarsang tartalmáról, szimbolikus jelentőségéről az ELTE BTK Kulturális Antropológia szakán tanuló hallgatók igen nagy számban készítettek tanulmányokat: 1990-ben huszonkettőt, 1994-ben pedig tizennégyet. A 36 dolgozatból az asszonyfarsang funkciójának elemzésénél 20 hallgató használta a szerepcserét, 5 hallgató észlelte a "fordított világot". A borotválást 10 esetben tekintették "férfiatlanításnak", ketten erőmegfosztó motívumot láttak benne, s volt, aki egyenesen kasztrálásnak minősítette. Az asszonyfarsangot két esetben tekintették "szimbolikus hatalomátvételnek". Bár a hallgatók nem ismerhették a falut, annak társadalmi hierarchiáját, a férfiak és nők közötti viszonyt, mégis úgy látták, hogy a nők helyzete alárendelt (13 esetben), és csak egyetlen esetben írta azt valaki, hogy a nők

irányítanak a faluban. Az asszonyfarsang kapcsán jellemzően ismétlődő fogalom még a hatalomátvétel (2 esetben), az emancipációs lépés (2 esetben), a matriarchátus (3 esetben), az amazon-típusú viselkedés. Négy esetben tartották úgy, hogy az asszonyfarsang szórakozás, játék, három esetben kapcsolták a tavaszváráshoz, ugyancsak négy esetben beszéltek szelepről, vagyis hogy ez a rítus a "biztonsági szelep" funkcióját tölti be. Az írásokban megjelenik még a szexualitás, szexuális szabadság, szabadosság, erotikus vonások és a férfiak kigúnyolására való törekvés.

A látható rétegből kiderül a szerepcsere, vagyis ugyanazt csinálják, amit a férfiak. Férfit játszani annyit tesz - megtenni olyan dolgokat, amelyeket máskor nem lehet. Kiegyenlítődnék a nemi szerepek. Az is kiderül, hogy ez egyfajta kirekesztő rítus, a férfiak kizárására törekszik, - hiszen az asszonyok reggel megvárták, amíg a férfiak a busszal elindulnak dolgozni, és csak utána kezdtek el készülődni, öltözködni, maszkirozni, s később borotválni. A borotválásnál is csak az otthon maradt (öreg) férfiakat borotválták meg. A kirekesztést és férfi-ellenességet bizonyítja, hogy amikor a férfiak váratlanul betoppantak az esti mulatságra, teljesen megdöbbentek azon, hogy az asszonyok ilyesmit csináltak, és borzasztó botrány támadt belőle. Ez alátámasztja a valódi funkciót, mintegy igazolva azt, hogy ez valóban egy amazon-típusú rítus.

Nyilvánvaló, hogy csupán egy film, amely egy rítust rögzített, nem elegendő a falu társadalmi, szociokulturális hátterének megismeréséhez. Boglár Lajos és Jávor Katalin leírásaiból azonban már kirajzolódik a falu szociokulturális háttere. A falu nyugat-szlovákiai, morvaországi eredetű szlovák lakosságának egy része még a második világháború után is az erdőből élt: vagyis fatárgyak készítésével tartotta fenn magát. Az 1950-es évektől kezdve a falu férfilakossága eljárt a közeli bányákba dolgozni, s a szokás olyannyira tömegessé vált, hogy külön bányászjáratot indítottak a falu és a bányák között. A férfiak tehát "kiszabadultak" a faluból, az asszonyok viszont otthon maradtak, a ház körüli munkák elvégzése háruult rájuk, nekik jutott a rosszabb munka. A férfiak egy fokkal feljebb kerültek a társadalmi ranglétrán, a nők szerepe így alárendeltté vált. Szükségük volt egy ilyen rítusra, szimbolikus hatalomátvételre, egyfajta társadalmi szelepre.

Az asszonyfarsang nem csak Mátraalmáson volt ismeretes. Jávor Katalin tanulmányában jelzi a szokás elterjedtségét a magyarországi szlovák településeken: "Férfiak farsangi borotválásáról tudunk a csehországi Karlsbadból is. Róheim Géza a férfiavatás emlékét látja a szokásban, s az újabb kutatások is ezt a feltevést támogatják. Nem zárjuk ki azt a feltevést, hogy az asszonyok borotváló szokása e férfiavatási szokás parodizálásának született és játszódhatott le éppen ekkor, a nagyobb szabadságot biztosító alkalomkor. Annyi bizonyos, hogy elsősorban szlovák nyelvterületről vannak adataink az asszonyok borotváló szokásáról. A magyarországi szlovák lakosságú Háromhután, Bükkszentkereszten, Vanyarcon és Tótkomlóson is ismerték. Nem tarthatjuk véletlennek továbbá, hogy magyar nyelvterületen csaknem kizárólag szlovák lakosságú vidékek közelében, elsősorban Észak-Magyarországon ismert az asszonyok borotváló szokása."

A filmezés, illetve a közösség érdektelensége miatt, megszűnt ez a hagyomány. Megszűnése pontosan datálható, hiszen 1968-ban, a filmezést követően még sor került egy farsangra (ezt Jávor Katalin tanulmánya bizonyítja), de azon már igen kevesen vettek részt, az asszonyok zöme félt elmenni. A közösség jóváhagyását már nem élvezték úgy, mint addig, a zártkörűség pedig a kocsmá miatt, ahol a mulatságot tartották, lehetetlenné vált, hiszen a kocsmá a férfiaké, onnan őket kizárni nem lehet. Így a vélhetőleg utolsó mulatságra a kocsmában került sor, azonban egészen más volt, mint az előző években, hiszen az asszonyok kevesen voltak, nem nagyon mertek inni, énekelni, így aztán csendesen beszélgettek, likórt rendeltek, majd az egyik fiatalasszony és a férfiak között kialakult párbeszéd szórakoztak. Másfél óra után, amikor már senki sem tudott többet inni, szétszéledtek.

1968-ban tehát megszűnt egy hagyomány, azonban szükség volt valami hasonló erőre, ami az asszonyok együvé tartozását erősítette. Hiszen "egy helyi hagyomány egyik legfontosabb funkciója a közösségek stabilitásának fenntartása, újratermelése".

Egy csoport kohézióját gyakran megerősíti a tagok állandó részvétele a csoport által meghatározott, szabályos időközönként ismétlődő találkozókon, melyek a kívülállóik számára természetesen zártkörűek, jellemzőjük még a különleges ismertetőjelek, ruhák viselése, titkos jelek használata, titkos rituálék kidolgozása, melyekhez a csatlakozók száma korlátozott. Ez mind erősíti az összetartozás érzetét, egy olyan közösség életében való részvétel lehetőségét, amely csak az övék, ami zárt, ami idegenek, jelen esetben férfiak számára nem elérhető. Így aztán létrejött az Öregasszonyok klubja, ahol minden héten összeültek az asszonyok, beszélgettek, énekeltek, és megalakult a Vöröskereszt helyi szervezete is, ahol vért adtak, s mivel az asszonyok egész nap otthon voltak, a férfiak pedig nem, így kialakult egy olyan sajátos ideológia, hogy csak az asszonyok adnak vért. Aztán következett a politika kisajátítása: a párttitkár egy volt "asszonyfarsagos" lett.

1966-tól rendezték meg Bánkon az úgynevezett "Szlovák nap"-ot, ahová a magyarországi szlovák falvakból minden évben nagy számban érkeztek résztvevők. Kulturális műsort rendeztek, ahol elsősorban népdalcsoportok és néptáncscsoportok léptek fel népviseletben. Az 1980-as évektől kezdve Mátraalmás is képviseltette magát, ők azonban sem énekelni, sem táncolni nem tudtak, sőt népviseletük sem volt. Azért ott voltak, és azt mondták, hogy ők majd "legfeljebb főznek".

Az interjúk szerint 1996-ban kaptak egy népviseletet a "szlovákoktól". Pontosabban a ruhákat a mátraalmási hagyományőrző klub vásárolta, mely 1992-óta létezik, és tagjai természetesen jóformán mindannyian azonosak az "Öregasszonyok klubjának" tagjaival. Az bizonyos, hogy ezt az "uniformist" sem az Országos Szlovák Kisebbségi Önkormányzattól, sem a Békéscsabai Szlovák Kutatóintézetétől nem kaphatták. Hofer Tamás helyiekkel készült beszélgetések alapján úgy tudja, hogy ezt a viseletet a mátraalmásiak szlovákiai szlovákoktól kaphatták, akik ezzel a népviselettel is fel akarták ébreszteni, növelni bennük nemzeti hovatartozásukat, öntudatukat. Így aztán szakemberek jöhettek, akik megmondták, hogy Szuhahutának, illetve a Morvaországból és Nyugat-Szlovákiából áttelepült lakosságnak milyen népviseletet lehetett annak idején. Rekonstruáltak valamit, ami nem hasonlítható egyetlen "igazi" viselethez sem. Színeiben talán zempléni, azonban ilyen blúz, ilyen gallérral tudomásom szerint eddig nem létezett, nem beszélve a mellényről.

Ilyen rekonstruált, kitalált népviselettel találkozhatunk máshol is, hiszen például a székely viseletek is, amelyeket ma ismerünk, jobbszerivel magyar értelmiségieknek utólagos rekonstrukciója révén jött létre a két háború között, vagy még korábban. Csak ez mára beépült a kultúrájukba, és hagyományosnak tekintjük. Ezzel szemben a mátraalmásiak viselete még nagyon új keletű. Bármilyen művi is legyen azonban ez a viselet, a célját mindenestre elérte. Az asszonyokat szinte "kényszerítette", kötelezte ez a "népviselet" arra, hogy megtanuljanak énekelni, és fellépjenek. Az Öregasszonyok klubjába tartozó nyolc asszony valamennyire megtanult kórusban énekelni. Fontos lenne azt vizsgálni, hogy az asszonyok más alkalommal használják-e ezt a viseletet. Tudomásom szerint nem, ez a ruha kizárólag a fellépésekre szolgál, csak olyankor veszik elő: mégis újabb összetartó erőt jelent, hiszen csak nekik van ilyen ruhájuk. Ez az összetartozás, összetartás azonban így már a kívülállók számára is azonnal szembetűnő, észlelhető. Érdekes, hogy ez a mesterséges, importált "népviselet" mára teljesen az övék lett, beépült életükbe, és hagyománnyá vált (bár Shils szerint három generáció után beszélhetünk hagyományról), azt mondják, hogy mindig ilyen volt, holott több mint 30 éve már, hogy Boglár Lajos először járt Mátraalmáson, és sem akkor, sem 1996-ig nem volt semmiféle népviselet. Ilyen pedig kiváltképp nem. Az Asszonyfarsang című filmben sem találkozhatunk népviselettel, később sem. Mára azonban mindenesetre valami, aminek a traditum minimuma sem volt meg, maximummá vált.

Az asszonyok tehát újabb csoportot alakítottak ki, a népdalcsoporthoz, melyhez "egyenruhájuk" is lett. A legújabb adat szerint azonban, amit Kun Tibornéval, a falu polgármesterével való beszélgetésből tudtam meg, az asszonyok ezt az öltözetet nem a szlovákoktól kapták, hanem ők találták ki. Láttak egy-két ruhát, igazi szlovák népviseletet, Terényben (ami szintén szlovák falu Nógrád megyében) látták például azt, hogyan kötik be a fejüket az ottani asszonyok, és azt másolták le. Így jöhetett létre egy ilyen "egyenruha". Az azonban tény, hogy teljesen magukénak vallják, és mára hagyománnyá vált. Úgy nyilatkoznak róla, hogy mindig ilyen ruhát viseltek.

1996-tól rendezik minden évben Mátraalmáson a falunapot, amikor az asszonyok is fellépnek, ám ez a falunap már nem köthető szlovákságukhoz. Újabb terveik között szerepel, hogy jövőre teljesen új profilú napot rendeznek, "Almások almása" néven, ahová meghívják az összes olyan települést, amelynek a nevében az alma szerepel. Egy hasonló versenyen már az idén részt vettek, és a vetélkedőt meg is nyerték. Ebben az esetben azonban már egyáltalán nem munkál a nemzeti hovatartozás, öntudat érzése. S bár az asszonyok túlsúlyban vannak a falunapon is, a férfiak is részt vehetnek rajta.

Először megszületett tehát az asszonyfarsang rítusa, ahol csak asszonyok mulathattak a férfiak kizárásával. Az asszonyok szerepe akkoriban alárendelt volt a "normális életben", a férfiak uralkodtak politikai, társadalmi, gazdasági szempontból egyaránt, ahogyan ez az ún.

hagyományos társadalmaknál lenni szokott. Így az asszonyfarsangnak pszichológiai funkciója volt. Kohéziót jelentett, összetartotta őket, ugyanakkor szelepként működött. Aztán amikor az asszonyfarsang megszűnt, és szükség volt valami újabb összetartó erőre, akkor megalakították az Öregasszonyok klubját, a Vöröskeresztet és a kommunista párt helyi szervezetét. S közben a falu összes fontos szerepét átvették az asszonyok. Ők lettek az irányítók, mind a falu, mind a családok szintjén. Azt egyébként személyesen is tapasztalhattam, hogy az asszonyok hogyan uralkodnak férjükön, és látható volt, hogy ez nem csak a felszínen mutatkozik így, mert mi, idegenek ott vagyunk, hanem a valóságban is így van. Az asszonyok szimbolikus, egynapos uralkodásából valóság lett. S ha már ők az uralkodók, dominánsak, nincs szükség a férfiak kizárására sem. Aztán 1992-ben létrehozták a Mátraalmási hagyományörző klubot, mely a már fentebb említett "népviseletet" vásárolta. Itt már érvényesült a szlovákságuk is, szlovákuul énekeltek. Felébredt bennük a nemzeti öntudat, hogy ők mások - szlovákok. Egy újabb közösség, ahová tartozhatnak. Aztán a legújabb a falunap, amikor már a szlovákságuk háttérbe szorult, és a falu közössége lett a fő összetartó erő. A falu, amihez tartoznak. Persze ez mindig igaz volt, de most talán ezekkel a falunapokkal sokkal nagyobb hangsúlyt kapott maga Mátraalmás.

Az asszonyfarsang hagyományának pusztulása után új hagyományokat teremtettek. Az asszonyok csoportosulásai mind, mind az összetartozásukat, összefogásukat, a kohézióra való törekvést hivatott jelezni. Ez az a szál, ami mindig jelen van, mindig megfigyelhető, kezdve az asszonyfarsangtól egészen a jelenig, a falunapok megrendezéséig. Azonban valahol "útközben" a férfiak kizárása "elveszett", hiszen többé már nem volt rá szükség.

Felhasznált interjúk: Boglár Lajossal (1999); Hofer Tamással (1999); Kun Tibornéval, Szuha polgármesterével (1999)

Hivatkozott irodalom

Bodnár István: Farsang (Dionüszosztól a busókig) In: *Képes Újság*, 1968. IX. évf. II. 10. 14-17. p.

Boglár Lajos: *Vallás és antropológia*. Budapest: Szimbiózis, 1995. 70-73. p.

Boglár Lajos: *Egy mátrai falu vizuális kultúrájához*, 1991. (kézirat)

Boglár Lajos: *Magyar hagyományalkotás Brazíliában* (Etnoregionális Kutatóközpont)

Ember, Carol R. - Melvin: *Anthropology*. 1973. Bentice-Hall

Gyivicsán Anna: *Atlas l'udovej kultúry Slovákov v Mad'arsku*. Békéscsaba: Szlovák Kutatóintézet, 1996.

Hobsbawm, Eric: Tömeges hagyománytermelés: Európa 1870-1914. = *Hagyomány és hagyományalkotás* (szerk.: Hofer T. - Niedermüller P.), Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1987.

Hofer Tamás - Niedermüller Péter: *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1987.

Hollós Marida: *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Budapest: Szimbiózis, 1993.

Jávor Katalin: Asszonyfarsang Mátraalmáson. = *Népi kultúra - népi társadalom* 1969. II.-III. 265-294. p.

Keesing, Roger M.: *Cultural Anthropology*. Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1981.

Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

Központi Statisztikai Hivatal Nógrád Megyei Igazgatósága: *Nógrád megye statisztikai évkönyve*. 1996.

Krupa András: *Kalendárne obyčaje* I.-III. Békéscsaba: Szlovák Kutatóintézet, 1996.

Lami tefan: *Výročné zvyky a l'udové hry*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1984. 118-144. p.

***Magyar statisztikai évkönyv*. 1994. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1995.**

Manga János: Magyarországi szlovákok In. : *Népi kultúra - népi társadalom* 1973. 211-249. p.

Ortutay Gyula: Magyar néprajzi lexikon I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977. 150. p.

Pál József: *Nógrád megye kézikönyve*. Ceba Kiadó, 1997.

Shils, Edward: A hagyomány. Bevezetés. = *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben* (szerk. Hofer T. - Niedermüller P.), 1988.

tolc Jozef: *Nárečie troch slovenských ostrovov v Mad'arsku*. Bratislava: Slovenská Akadémia Vied, 1949. 6., 308-389. p.

Ujváry Zoltán: *Játék és maszk*. Debrecen, 1983.

Felhasznált filmek:

Boglár Lajos: 1967 Asszonyfarsang Mátraalmáson; 1987 Volt egyszer egy rítus

Jegyzetek: A Képes Újság 1968. február 10-i számában megjelent egy riport a farsangi szokásokról "Farsang (Dionüszosztól a busókig)" címmel, melyben a szerző, Bodnár István Mátraalmásról és az asszonyfarsangról is megemlékezik. Egy Francisczy József által készített fotó mellett olvasható a következő szöveg:

"A mátraalmási farsangoló nők megborotválnak minden férfiembert, akivel találkoznak, elveszik pénzét, hogy abból azon az éjjelen asszonybált rendezhessenek."

Egy másik, a mátraalmási asszonyfarsangra vonatkozó szövegrész:

"Mátraalmás. Az asszonyok maskarában kergetik a férjeket, legényeket. Kezükben faborotva, tányérban szappanhab, egyik asszonynál szita- vagy rostakeret. Az a tükör. A férfinépséget megborotválják, pénzt kérnek érte, ebből rendezik az asszonybált. Férfi oda be nem léphet."

[Vissza](#)

Prónai Csaba

A magyarországi cigányok egészségi állapota a XX. század utolsó évtizedébe

(Szakirodalmi áttekintés)

Health conditions of the Hungarian Gypsies in the last decades of the 20th century (Overview of the literature)

The most important statement of the survey-essay is that the health conditions of the gypsies is strongly connected to the almost general poverty and social inequalities characterizing them. Their alarming state of health can mainly be helped by improving their education.

"A cigányság körében az egészséget kedvezőtlenül befolyásoló tényezők halmozottan jelentkeznek, s ebből adódóan a cigányság egészségi állapotára vonatkozó adatok az országos átlagnál kedvezőtlenebb képet mutatnak" - olvashatjuk az 1999. júniusi kormányjelentésben (ld. Demeter 2000: 116). Ehhez hasonlóan, de valamivel bővebben fogalmaz a kormányzati intézkedéseket angolul és franciául is bemutató tanulmány (ld. Doncsev 2000b: 24, Doncsev 2000a: 23-24): a krónikus betegségek átlagosnál nagyobb gyakoriságát és a magasabb csecsemőhalandóságot említi, valamint azt, hogy a romák 10 évvel rövidebb ideig élnek, mint a nem cigány magyarországi emberek. Mindezek okát egyfelől abban látja, hogy korábban sok roma egészségtelen környezetben dolgozott, és nehéz fizikai munkát végzett: "ezért van az, hogy a romák nagyobb százalékban munkaképtelenek és leszázalékoltak". Másfelől a gyenge egészségi állapotot a romák rosszabb lakáshelyzetével magyarázza: "sokan laknak egészségtelen, nyirkos, sötét, rosszul fűtött és a mértékadónál alacsonyabb színvonalú körülmények között, ahol nehéz az átlagos higiéniai kívánalmakat fenntartani, és ahol az összezsúfoltág a fertőzés veszélyét megnöveli".

A Központi Statisztikai Hivatal halálozási statisztikát tartalmazó kötetekre hivatkozva állítja Pikk Katalin (1991: 8) is, hogy "a jelenlegi felnőtt cigány lakosság (...) rövidebb ideig él az átlagnál", és ő is a végzett munka jellegét és a lakáskörülményeket okolja "A halál nem válogat" című cikkében. Ennek egyik elemét fejt ki bővebben "A munkavégzés és az egészségi állapot összefüggése" című tanulmányában is (Pikk 1991a).

Az egészségügyi állapotot befolyásoló lakáskörülmények feltételezése miatt szerepelnek kormányzati intézkedések között az alábbiak (Demeter 2000: 226):

"... fontos feladat a telepek, teleszerű környezetek kiváltása vagy azok infrastruktúrájának, intézményeinek fejlesztése. (...) Értékelni szükséges az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat és a Jóléti Szolgálati Alapítvány lakásprogramjainak tapasztalatait és azok alapján javaslatot kell készíteni a hátrányos helyzetű családok lakhatási problémáinak megoldására".

Ugyanakkor szintén itt (Demeter 2000: 226) olvashatjuk, hogy "a cigány lakosság egészségi állapotának javítása, valamint az egészségügyi szolgáltatások során előforduló hátrányos megkülönböztetést eredményező gyakorlat megszüntetése érdekében kutatási programot kell indítani". Nem véletlenül. Ha az utolsó évtized magyarországi romákról szóló - egyébként gazdag - szakirodalmát áttekintjük, azt tapasztalhatjuk, hogy az egészségügyi témakörben viszonylag kevés kutatást végeztek (vö. Gyukits - Ürmös 1999: 54), kevés tanulmány született, és ami még inkább jellemző, ilyen jellegű reprezentatív vizsgálatról egyáltalán nem beszélhetünk.

A megjelenés sorrendjében először Szirtesi Zoltán írásait kell megemlíteni, aki elsősorban több évtizedes orvosi tapasztalataira - három évtizede a Szeged-Kiskundorozsma körzet orvosa (1998: 11) - támaszkodva először 1994-ben fejtette ki két rövid cikkben nézeteit.

A "cigányság egészségügyi helyzete" c. broszúra első fejezete a téma történeti áttekintését adja, és egy vázlatos általános bevezetést a cigány társadalomról (létszám, törzsek szerinti tagozódás, a cigány család). Egyetlen mondatát emelem ki: "Félő, hogy ismét megszaporodnak azok a megbetegedések, amelyek megjelenési gyakoriságát és súlyosságát a rossz szociális körülmények fokozzák" (1998: 14).

A második fejezetben (18-55) mindazokat a betegségeket bemutatja Szirtesi, amelyek a cigányság körében gyakrabban előfordulnak, mint a többi ember esetében: kötőhártya-gyulladás, trachoma, orr-furunkulus, nátha, külsőhallójárat-gyulladása, középfülgyulladás, orr melléküregek gyulladása, influenza, gégegyulladás, légcsőhurutgyulladás, hörghurut, tüdő-asztma, tüdőgyulladás, hörgőtágulat, gyomornyálkahártya-gyulladás, fekélybetegség, bélférgesség, magas vérnyomás, érbetegségek, heveny vesemedence-gyulladás, idült vesemedence-gyulladás, húgyhólyaggyulladás, vesekőbetegség, policistás vese, epilepszia, ekcéma, rüh, ótvar, sklerosis multiplex.

Az előbbikhez hasonlóan gyakoribbnak véli azokat a mérgezéseket is, amelyeket a negyedik fejezetben (75-82) tárgyal ú. m.: savmérgezés, lúgmérgezés, permetezőszer-mérgezés, gázmérgezések, gombamérgezés, ételmérgezés, nikotinmérgezés.

A harmadik fejezet (56-74) olyan megbetegedéseket mutat be (mumps, kanyaró, rózsahimlő, bárányhimlő, övsömör, gyermekparalízis, veszettség, kullancs-csipés, skarlát, orbánc, hasmenés, szalmonella, vérhas, tetanusz, tuberkolózis, tüdő-tbc, tripper, vérbaj, AIDS, tetvesség), "amelyek igaz, hogy a cigányok és a nem cigányok között kb. egyforma gyakorisággal jelennek meg, de a cigányságon belül az elmaradottabb rétegeknél gyakoribb és súlyosabb formákat ölthetnek (...) Ennél a csoportnál a rossz lakásviszonyok, túlszűfoltág és elégtelen táplálkozás miatt bizonyos betegségek bármikor robbanásszerűen terjedhetnek, és a betegségeknek súlyos, maradandó egészségkárosodáshoz vezethetnek" (56).

Külön fejezet (83-88) szól az új veszélyeket hordozó szerekről: a kábítószerokról és az alkoholról.

Szirtesi valamennyi esetben röviden ismerteti az egyes betegségeket és azok kezelésének lehetséges módjait. És mivel ő orvos, valószínűleg ezek pontos leírások. Egyéni megfigyelései azonban, mégha "valódi empirikus tényeken" alapulnak is, semmiképpen nem tekinthetők reprezentatívnak.

"A cigányság egészségügyi helyzete" c. munka súlyos megállapításokat tartalmaz, de bizonyítékok nélkül, ahogyan Kende Ágnes (1998) írja a kötetről szóló kritikájában. A cigányok és a magyarok közötti különbségek egyre inkább "homályosakká", következőképpen bizonyíthatatlanná válnak.

Hiszen maga Szirtesi is hajlik arra, hogy az egészségtelen életkörülmények okai a "nyomorszerű településekben" keresendők (akárcsak a fentebbi szerzők). Ha viszont ez így van, hol érhető tetten a "cigány specifikum"? Véleményem szerint ott semmiképpen sem, ahol a szerző próbálja azt felállítani: ti. a genetikai magyarázó elv mentén. Például az olyan - és ehhez hasonló - állítások, mint hogy "a cigányok valamilyen öröklés folytán kissé másképpen reagálnak az alkoholra (a másnaposság tünetei erősebbek)" (88), a feldolgozás komolyságát kérdéssé teszik (vö. Kende 1998).

A cigány lakosság egészségügyi állapotával kapcsolatos kérdésekre kereste a választ egy olyan empirikus vizsgálat 1997 tavaszán, amelyet Neményi Mária vezetett. A kutatást a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal felkérésére végezték, és ez az intézmény adta ki a "Cigány anyák az egészségügyben" című kötetet is (ld. Neményi 1998a).

Ez a könyv valójában nem a cigányok egészségi állapotáról szól, hanem "a védőnői-szülészeti-nőgyógyászati-gyermekorvosi ellátást igénybe vevő cigány nők és a velük foglalkozó egészségügyi dolgozók közötti viszonyt vizsgálja a két féllel készült, alapvetően szociálpszichológiai megközelítésű interjúk elemzésével. Anyagi és módszertani korlátok miatt a kutatásban alkalmazott minta viszonylag kicsi lett, mindamellett törekedett a vizsgálat egyfajta strukturális reprezentativitásra. Ennek jegyében egy alföldi kisváros oláh-cigány közössége, egy zalai faluban élő beás közösség, egy nyírségi falu romungró lakói, illetve egy budapesti lakókörzetben élő cigányok adták a négy mintavételi csoportot, a szerző azon törekvéseivel is összhangban, hogy megmutassa a magyarországi cigányság heterogén jellegét" (Károlyi 1999: 215-216).

A kötet első részében (Neményi 1998a: 13-64) a szerző az egészségügy képviselőinek roma kliensekre vonatkozó tudását, tapasztalatát

próbálja meg bemutatni, azaz rekonstruálni hűsz válaszoló "roma-képét". A második részben (65-120) annak a képnek az összerakására vállalkozik, amelyet a roma nők saját termékenység-gyermekgondozási szokásaikkal kapcsolatban önmagukról látnak. A harmadik részben (121-143) pedig megvizsgálja a cigány anyáknak a hivatásos egészségügyi szereplőkről kialakult képét is, hangsúlyozva, hogy ezzel nem szeretett volna az egészségügy érintett képviselőiről "valamiféle összképet felvázolni", hanem inkább konkrét élményekre, általánosítva megfogalmazott tapasztalatokra volt kíváncsi (122).

Neményi fő kérdése az volt, hogy milyen a cigány anyák és az egészségügyiek közötti kapcsolat, milyen a két fél közötti interakció (65). A kutatás bebizonyította azt - amit egyébként a szerző már a kiindulásnál valószínűsített -, hogy mindkét oldalon, tehát mind az egészségügyiekben, mind a romákban olyan sztereotípiák, beidegződések élnek a másik félre vonatkozóan (ld. 1. és 3. rész), hogy az érintett felek nem "ugyanazon a diszkurzív univerzumon" (121) osztoznak, vagyis "megnyilatkozásaik értelmezési tartománya teljesen különböző, nem egy nyelven beszélnek" (Károlyi 1999: 217). Az ilyen interakciók hamis interpretációkhoz vezetnek egymásra vonatkozóan, amely további bizalmatlanságokat szül, ez pedig csökkenti az egészségügyi ellátás hatékonyságát (Neményi 1998a: 7).

Mivel "a sikeres kommunikáció alapfeltétele az, hogy a felek ismerjék (...) egymást, (...) hogy fölfogják a másik fél szándékait és cselekedeteit, hogy képesek legyenek a másik fél várható reakcióinak előrebecslésére" (121), a szociológusnő a kötet negyedik részében (133-143) a két fél közötti kommunikáció javítására lehetséges javaslatokat fogalmazza meg.

Ezek a következők:

1. Az egészségügyi pályára készülők képzésébe kerüljön be a cigányokra vonatkozó ismeretek oktatása;
2. A szakképzésbe - és egyáltalán: az általános oktatási képzésbe is (az összeállító megjegyzése) - mindenképpen be kell emelni a kisebbségek iránti toleranciára való nevelést;
3. Be kell illeszteni az egészségügyi képzésébe/továbbképzésébe a kommunikációs-kapcsolatteremtési képesség, az empátia oktatását;
4. Végül az egészségügyi és a roma kliensek közötti viszony javításának további eszköze lehet "a romák bevonása az egészségügy törekvéseibe", akár mint munkavállalók, akár mint helyi - pl. családtervezési - programok kidolgozásába bevont résztvevők (142-143).

Neményihez hasonlóan Krémer Balázs (1998: 104) is "az egészségügyi képzés keretein belül felhasználandó tananyagok és tanmenetek" kidolgozásában látja a helyzet javításának lehetőségét. Az említett szociálpolitikus a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal és az Európa Tanács közös szakmai tanácskozásán kifejtette, hogy az egészségügyi alkalmazottak a magyar lakossággal általában véve sem képesek "normálisan kommunikálni, (...) de különös érzéketlenséggel mellőzi a kapcsolatteremtést az iskolázatlan lakossággal" (104). Márpedig a cigányság jelentős része ez utóbbi kategóriába tartozik.

Krémer (101) elismeri, hogy a cigányok egészségi állapotának felmérését célzó kutatások nélkül "csak becsléseinket fogalmazhatjuk meg arról, hogy mely szakági területek hiánya sújtja különösen a cigányság egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek esélyeit". Ő elsősorban az alábbi négy területet emeli ki:

1. A mozgásszervi problémákat és azok késői felismerését;
2. A pszichiátriai és mentális bajokat;
3. A szexualitással összefüggő egészségügyi problémákat;
4. A fogászati problémákat.

A szociálpolitikus álláspontja az (ld. 101.), hogy ezek jó része nem "cigány-specifikus", hanem "szegénységi" betegség. Nem osztja "azt a nézetet, amely szerint a cigányság egészségi állapotát bármilyen etnikai, genetikai, kulturális sajátosság oly mértékben megkülönbözteti a nem-cigány lakosságtól, hogy ez bármilyen sajátos cigány-egészségügyi szolgálat felállítását indokolná" (100). Ezt azért is hangsúlyozza, mert "veszedelmes tendenciák indultak meg" ebben az irányban (104). [A hivatkozott szakember feltehetőleg a szegregáció erősödésétől tart. (A szerk.)] Azt azonban ő is valós célkitűzésnek tartja (ld. 100), hogy az egészségügy területén zajló reformtörekvések során "a cigányok szükségleteihez, tipikus betegségi problémáihoz jobban igazodó szerkezet jöjjön létre". Ezt különösen a szexualitással összefüggő betegségek területén látja indokoltnak, ahol a születésszabályozás kérdése "különösen súlyos tabu-téma" (104).

Krémer (ld. 105) a problémáknak "mindenekelőtt a cigányság véleményét befolyásoló elittel" való alapos megvitatását javasolja. Szerinte (ld. 104) így lehetne például a "szükséges ismereteket és technikai tudást eljuttatni a cigány nőkhöz arról, hogy a dolgok mai állása szerint milyen lehetőségeik vannak arra, hogy szexuális életüket és annak következményeit kontrollálhassák".

Mivel azonban a szociálpolitikus alapvetően az alacsonyabb társadalmi helyzettel magyarázza a cigányság rosszabb egészségi állapotát, annak javulását "az alapellátás és a preventív szemléletű népegészségügyi fejlesztéstől" reméli. A felmerülő betegségek így hamarabb felismerhetővé válnának, és ezzel jelentősebb arányban lennének "elkerülhetők a súlyos és maradandó következményekkel járó műtéti (...) beavatkozások. Ugyancsak remélhető az is, hogy az alapellátási kör fejlesztése reális lehetőséget kínál a területi lefedettség hiányainak enyhítésében. (...) E hullámhoz igazodva folyamatosan képviselendő politikai feladat az, hogy a cigány lakosság nagy arányával jellemezhető aprófalvas térségeik is 'elérjen' az alapellátás fejlesztésének programja" (101).

A Világbank Magyarországi Regionális Irodájának a romák egészségi állapotával foglalkozó jelentése (ld. Puporka - Zádori 1999) szerint sem elsősorban kulturális, hanem szociális meghatározottságú a cigányok egészségügyi helyzete. "Járványügyi szempontból tehát nem a cigány etnikum egésze veszélyeztetett, hanem a szegények, köztük leginkább a telepi cigányok" (Vadászi 1999: 26).

A legnagyobb probléma az említett jelentés esetében az, hogy - ahogyan azt a 2. oldalán olvashatjuk - a Világbank semmiféle garanciát nem vállal azért, "hogy a kiadványban szereplő adatok pontosak". Hazánkban ugyanis "a cigányság betegséggyakoriságára (morbidityára) vonatkozó széles körű, intézményes adatgyűjtés - adatvédelmi okokból - mintegy tíz éve nem folyik" (Sánta 1999: 9).

A világbanki jelentés alábbi három gondolata kívánkozik kiemelésre témánk szempontjából.

A. "A romák egészségi állapota szoros összefüggésben áll a körükben tapasztalható csaknem általános szegénységgel és a magyarországi társadalmi egyenlőtlenségekkel" (Sánta 1999: 8).

B. "A magyar egészségügyi statisztika legnagyobb problémája, hogy míg a halálokokat illetően viszonylag releváns információkkal bírunk, nem rendelkezünk megbízható morbiditási adatokkal. Különösen így van ez a cigányok megbetegedési mutatóit illetően" (ld. Puporka - Zádori 1999: 19).

A Világbank magyar nyelven 1999-ben publikussá vált jelentése tehát valójában kénytelen volt "a szocializmus utolsó két évtizedében készült vizsgálatokra hagyatkozni", miközben elismeri, hogy például "a morbiditási struktúra folyamatosan változik" (Sánta 1999: 9).

C. A romák aggasztó egészségügyi állapotán iskolázottságuk javításával lehetne elsősorban segíteni. "Az iskolázottság az egyik legfontosabb védőfaktor, amely közvetve - a foglalkoztatási helyzet, a lakó- és életkörülmények jobbításán keresztül - vagy akár közvetlenül (például felvilágosítással) is hatással lehet a roma közösségek egészségére" (Sánta 1999: 10).

Ez utóbbi következik implicité Gyukits György 1997-ben és 1998-ban Budapesten és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében készített 60 interjújából is, ugyanis - mint írja (ld. 2000: 105) - a romák alacsony iskolai végzettségük miatt például nem képesek a televízió AIDS-ellenes programjait és reklámjait "megfelelően értelmezni". Különösen aggasztó, hogy a tbc-ről való tudásuk is "katasztrofális" (Vadászi 1999: 26; vö. Gyukits 2000: 105), mivel az éppen a szegényebb társadalmi csoportok között terjed ismét, ahová a romák nagy része is tartozik.

Gyukits szerint a romák egészségügyi ellátásának egyik legfőbb hiánya, hogy abban a piaci típusú egészségügyi rendszerben, amely a rendszerváltást követően létrejött, a romák "csak az alacsony színvonalú ellátási formákat tudják igénybe venni" (99): "kiszorulnak a piaci ellátási formákból, nem képesek fizetni a hálapénzt, nem tudják az orvosságot megvásárolni és betartani az orvos által előírt diétát" (106).

A szerző álláspontja azonban mindezek ellenére az, hogy a szociális és etnikai természetű problémák "nem különülnek el, hanem egyszerre és gyakran egymást felerősítve jelentkeznek" (106).

Egyik meghatározó tényező lehet tehát az etnikai megkülönböztetés is. "Ennek megnyilvánulásai (...) igen széles skálán mozognak: a legsúlyosabb mód, amikor az orvos nem akarja ellátni a beteget, mert cigány, de a megkérdezettek említették az elvárható gondosság hiányát, a durva bánásmódot, az előítéletek nyílt hangoztatását. Az előítéletek (...) szélsőséges formája, amikor a cigány pácienseket külön kórtermekben helyezik el, illetve a többi betegtől izolálják" (106).

Gyukits György és Ürmös Andor egy másik vizsgálatban a 18 és 24 éves korcsoportba tartozó roma és nem roma nők egészségi állapotukkal és egészségügyi ellátásukkal kapcsolatos kérdésekre adott válaszait hasonlította össze (ld. Gyukits - Ürmös 1999). A vizsgálat sem az egészségügyi ellátás igénybevétele tekintetében, sem az egészségügyi állapot szubjektív megítélése tekintetében nem mutatott nagyságrendi különbséget a két csoport között (1999: 59-60). Szakadékszerű különbséget hoztak viszont a Beck-féle depressziós skálán mért adatok, és jelentős különbség volt tapasztalható a prevenció területén is (60).

A roma nők sokkal depressziósabbnak tűnnek, mint hasonló korú nem roma társaik (57), ez pedig "közvetlenül szerepet játszhat a legkülönbözőbb súlyos szomatikus megbetegedések kialakulásában" (60). A roma nők szűrővizsgálatokon való alacsonyabb részvételi aránya pedig "hozzájárulhat a romák születéskor várható átlagos élettartamának kedvezőtlen tendenciájához" (59).

Gyukits és Ürmös (1999: 60) szerint "a depressziós adatok ilyenén alakulásában a szociális helyzet az, amely döntő szerepet játszhat. Egy olyan társadalomban ugyanis, amelyben a siker egyik legfontosabb mércéje az anyagi jólét, a legalul lévő (...) társadalmi csoportok tagjainak a kudarc élményével nap mint nap szembesülniük kell, és e depriváltság megélése a depresszió egyik kiváltó faktora lehet" (57). Márpedig a megkérdezett roma nők közül minden második "nem képes az alapvető fogyasztási cikkeket megvásárolni, azaz nyomorog" (55). Rendkívül kedvezőtlen körülmények között vannak ugyanakkor a foglalkoztatottság tekintetében is, éppúgy mint az iskolai végzettség vonatkozásában. Talán éppen ez utóbbival magyarázhatók a prevenció esetében kimutatható hiányosságok is.

Hivakozott irodalom

Demeter Zayzon Mária, szerk. 2000. Kisebbségek Magyarországon 1999. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal

Doncsev Toso, szerk. 2000a. Dispositions étatiques en vue de favoriser l'intégration sociale des Tsiganes de Hongrie. Budapest

Doncsev Toso, szerk. 2000b. Measures taken by the state to promote the social integration of Roma living in Hungary. Budapest

Gyukits György. 2000. Az egészségügy vesztesei. Beszélő (4): 98-106.

Gyukits György - Ürmös Andor. 1999. A roma nők véleménye egészségi állapotukról és egészségügyi ellátásukról. Mentálhigiéné és Pszichoszomatika (3-4): 54-60.

Károlyi Júlia. 1999. Cigány gyermekszülés: két kultúra találkozása. Replika (1): 215-217. (recenzió Neményi 1998a-ról)

Kende Ágnes. 1998. Almacigány és körte cigány. Amaro Drom (5): 30. (recenzió Szirtesi 1998-ról)

Krémer Balázs. 1998. Javaslatok és dilemmák a cigányság helyzetének javítását célzó fejlesztési terv(ek)hez. In: Tanulmányok "A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia alapkérdéseiről", 88-115. p. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal/Európa Tanács

Neményi Mária. 1998a. Cigány anyák az egészségügyben. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal

Neményi Mária. 1998. Terhesség, szülés, gyermekgondozás. Esély (2): 20-56. (1998a rövidebb változata)

Neményi Mária. 1998. "Két külön világ". Beszélő (2): 53-64. (=1998a egyik változata)

Neményi Mária. 1999. Testükbe zárva. A termékenységkel kapcsolatos női szerepviselkedések fiatal roma nők körében. In: Uő.: Csoportkép nőkkel, 159-214. p. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó

Pikk Katalin. 1991. A halál nem válogat. Phralipe (7): 8-13.

Pikk Katalin. 1991a. A munkavégzés és az egészségi állapot összefüggése. In: Cigánylét. Szerk. Utasi Ágnes - Mészáros Ágnes, 161-178. p. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete

Puporka Lajos - Zádori Zsolt. 1999. A magyarországi romák egészségi állapota. Budapest: Roma Sajtóközpont

Sánta Tibor. 1999. Fájdalom és láz. Világunk (5): 8-10.

Szirtesi Zoltán. 1994a. A cigányság egészségügyi állapotának történeti áttekintése; A jellemző és nem jellemző megbetegedésekről. In: "Míg én rólad mindent, te rólam semmit sem tudsz". Ismeretterjesztés a cigányságot segítők részére. Szerk.: Nyári László, 41-43, 45-50. p. Budapest: Agroinform Kiadó (ugyanazt ld. 1998-ban is)

Szirtesi Zoltán. 1994b. A cigányok életmódja, egészségkultúrája. In: Tanári kézikönyv a cigányfiatalok szocializációjáról. Szerk.: Németh Ilona, 63-73. p. Budapest: Nemzeti Szakképzési Intézet (ugyanazt ld. 1998-ban is)

Szirtesi Zoltán. 1998. A cigányság egészségügyi helyzete. Budapest: Agroinform Kiadó (részleteit ld. 1994a és 1994b)

Vadászi Bálint. 1999. Cigány telepek - közegészségügyi rizikó. Phralipe (5): 24-26.

[Vissza](#)

Tverdota György

Útban a konszenzus felé

- Vita a hungarológia jövőjéről -

Way to the consensus

This year the conference of the International Centre for Hungarian Studies did not deal with a certain topic, but the whole discipline came to light... The definition of Hungarian studies, the clarification of theoretical connections and the primacy of the theoretical vs. practical approaches were in the centre of the debates.

Egy konferencia sikeres megrendezésének vannak alanyi feltételei: a gondos szervező, előkészítő munka, a program körültekintő összeállítása, a technikai körülmények biztosítása, a meghívók időbeli kiküldése és sok egyéb tényező szerencsés együttállása nélkül nem bonyolítható le eredményesen egy két napra kiterjedő szakmai program. Mindez azonban kudarchoz vagy legjobb esetben is félsikerhez vezet, ha a legszorgosabb szervező munkával nem pótolható, a kezdeményezők akarától nem befolyásolható tárgyi feltételek hiányoznak, vagy csak csökevényesen vannak jelen. A *Nemzetközi Hungarológiai Központ* augusztus 22-én és 23-án rendezett szokásos évi vendégoktatói konferenciájának egyik szervezőjeként és lebonyolítójaként az alanyi feltételekről csakis úgy számolhatok be a továbbiakban, hogy tartózkodom a szervezőmunka minősítésétől. Annál nagyobb figyelemmel tekinthetem át, milyen befolyással voltak a tárgyi feltételek a két nap eredményeire.

Az idei konferencia a *Hungarológia az ezredfordulón* címet viselte. Ambiciózus témakijelölés! A korábbi rendezvények beérték a terület valamely fontos részletkérdésének megvitatásával, lett legyen szó imagológiai összefüggésekről (1997), a magyar könyv külföldi létének és felhasználásának módozatairól (1998), a magyar és a külföldi felsőoktatás összehasonlításáról (1999). Itt ellenben a szakma egésze került reflektorfénybe. Az ezredforduló pedig - kell-e mondanom - millenárius távlatokba állítja a talán nagyon is hétköznapi, kitartást igénylő, napról napra végzett szervező-, kutató- és oktatómunkát. Elég tehát pillantást vetni a címre, hogy belássuk a konferencia témaválasztásával járó kockázatot.

A kockázat nem abban van, hogy esetleg a tárgy nem adna elégséges megvitatni valót. Ha csak a szakterület újjászerveződése, a nyolcvanas évek közepe óta eltelt időszakot vesszük is számításba, mennyi méltatásra váró eredmény, mennyi bírálatot érdemlő hiányosság és mennyi nyitott kérdés adódik! Időben visszahátrálva az első világháború utáni korszakba, a modern hungarológia hőskorába, az eszmecserére kínálkozó témák köre továbbiak tömegével bővül.

Vállalkozásunk időszerűségét illetően inkább annyiban keletkezhetnek bennünk kételyek, hogy vajon létezik-e olyan széles körű, megfelelő kompetenciával rendelkező szakmai nyilvánosság, amely megbirkózhat a felmerülő kérdésekkel, amelynek körében termékeny talajra hullnak a megfogalmazódott tanulságok? A kérdést nem retorikusnak szántuk. Valószínűleg nem én vagyok az egyetlen, aki a hungarológia jelenlegi állapotát úgy élem meg, mint egy kialakulatlan, most formálódó közvélemény létrejöttének folyamatát. Vajon rendelkezünk-e olyan teherbírással, amely a kitűzött téma alapos megvitatására képessé tesz bennünket? És itt nem külön-külön egyéni felkészültségünk, hanem az együttműködésre való képességünk került vizsgahelyzetbe. Kibontakoznak-e az előadások és hozzászólások nyomán az igazán lényeges kérdések? Megtalálható-e a közös nevező a földrajzilag, intézményi szempontból, tevékenységi területüket illetően nagyon is különböző irányúbbal összesereglett, magukat hungarológusnak tekintő szakemberek között? Van-e tényleges érdeklődés egymás problémái iránt az egyes területek képviselői között? Tovább juthatunk-e a közhelyek ismételésén, az évtizede hajtogatott panaszok újrarendezésére? Van-e esély valamiféle konszenzus kialakítására vagy legalább az afelé való haladásra?

Ezekre a kérdésekre előzetes választ nem lehetett adni. Csakis akkor remélhettünk érdemi feleletet, ha vállaltuk a kudarc kockázatát, s a felsorolt bizonytalanságok ellenére is belevágtunk a konferencia megrendezésébe. A vállalkozás tehát mindennek nevezhető, csak ambíciótlan és kockázatmentesnek nem. Azzal a félig kimondott előfeltevéssel indultunk neki a szervezésnek, hogy időszerűvé vált a hungarológiai terület egészének továbbfejlesztése, s úgy látom, elérkezett a pillanat valamiféle kollektív cselekvési terv megfogalmazásának és végrehajtásának kezdeményezésére.

Felkértük négy olyan intézmény, terület szakembereit, amelyek a maguk módján, egymástól jelentősen eltérő irányban, egyaránt érdekelték voltak a terület lendületes fejlesztésében. Az intézményeket, területeket egyaránt hozzáértő és elkötelezett személyek képviselték. Kissné Pap Margit a hungarológiai terület egyik legrégebb ismerője, az intézményalakítások, hálózatépítések aktív részeseként időben másfél évtizedre visszatekintve fogalmazta meg a jelen és a jövő feladatait. Fazekas Tiborc részben mint a hungarológia újjászülésétének tevékeny részese, részben mint folyamatos külföldi hungarológiai oktatási tapasztalat birtokában lévő szakember, a hazai állapotok kritikáját a sok tekintetben követendő finn példa ajánlásával egészítette ki. Jankovics József és Monok István a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság* képviselőként tettek szert arra a hungarológiai tapasztalatra, amelynek birtokában markáns elgondolást fogalmaztak meg a legfontosabb tennivalókról. A negyedik felkért szerző, Csernus Sándor, a *Párizsi Magyar Intézet (Collegium Hungaricum)* igazgatója nem tudta elkészíteni koncepcióját, így a *Hungarológia* című folyóirat júliusi számában csak az első három említett írás látott napvilágot.

A három koncepció szerzői vállalták a konfrontációt a másik két elképzeléssel, s ami még ennél is fontosabb, hajlandók voltak helytállni nézeteikért az eszmecserében. A három különböző írás egyaránt jó alapot teremtett az alternatív lehetőségek közötti választásra és a közös pontok keresésére. Azt vártuk tehát, hogy a konferencia meghívottai a három koncepció ismeretében vesznek részt a programban, s indítatva érzik magukat, hogy továbbgondolják az írásos kezdeményezéseket.

A részvételre felhívó körlevéllel és a programmal együtt szétküldtük a *Hungarológia* említett számát, s az esetek túlnyomó többségében elegendő idő állt a meghívottak rendelkezésére, hogy felkészülhessenek a vitára. A programot úgy állítottuk össze, hogy az első nap délutánját egészében a koncepciók vitájának szenteltük. Egyetlen bevezető előadásnak engedve csupán teret, amelyben Tuomo Lahdelma, jyvaskyläi professzor a Fazekas Tiborc által figyelmünkbe ajánlott finn modellről mintegy belülről, autochtón tapasztalatból nyújtott önkritikától sem mentes képet, s egyúttal a jövő évi jyvaskyläi *Hungarológiai Kongresszus* előkészületeiről tájékoztatta a megjelenteket.

A délutáni vitához egy olyan stádiumon át vezetett az út, amelynek beiktatását nélkülözhetetlennek ítéltük. Az első nap délelőttjén a résztvevők előadásokat hallgattak meg. Kiss Ádám, az *Oktatási Minisztérium* hungarológiai területet felügyelő helyettes államtitkára, a délelőtti program elnöke bevezető szavai után átadta a szót Kroó Norbert akadémikusnak, az *Oktatási Minisztérium* külkapcsolatokért felelős korábbi helyettes államtitkáranak, a *Magyar Tudományos Akadémia* főtítkáranak, aki megnyitó előadásában bizonyítékát adta annak, hogy természetudósok alkalmasint nem kisebb elkötelezettséggel képviselhetik a magyar nyelv, kultúra és tudomány ügyét külföldön, s nem kisebb érzékenységgel érzékelhetik a terület problémáit, mint az "ortodox" hungarológusok. Azért éreztük különösen fontosnak az akadémikus gondolatait, mert a hungarológia fogalmának, feladatkörének, a vele kapcsolatba hozható diszciplínák hozzá illeszkedő aspektusainak kitágítása a modern világ változó feltételei között a hagyományos filológiai-kulturális meghatározásokon való túllépést teszi időszerűvé.

A délelőtti ülés második felkért előadója, Szegedy-Maszák Mihály akadémikus olyan gondolkodásmódra nyújtott mintát, amely a terület gyakorlati teendőit, a napi gondok megoldásától a továbbfejlesztés stratégiai elhatározásáig menően a hungarológia definícióira, döntő elméleti összefüggéseire alapozva artikulálja. Szegedy-Maszák Mihály polemikus élel, Kulcsár-Szabó Ernő nemrégiben megjelent, a hungarológia újradefiniálására javaslatot tevő tanulmányára hivatkozó előadása két ponton is jelentősen befolyásolta a délutáni eszmecseré irányát: egyrészt az elméleti és gyakorlati megközelítésmód prioritását illetően, másrészt a fogalom tudománytörténeti és elméleti megfontolásokat is figyelembe vevő határozott reformját tekintve.

Ha Szegedy-Maszák előadása a Jankovics-Monok-szerzőpár irására válaszolt, akkor Voigt Vilmos az észt és finn kézikönyvek példájának méltatásával Fazekas Tiborc finn modell figyelmünkbe ajánló koncepciójához kapcsolódott, a finn (és az észt) kultúrát bemutató kiadványok szűkebb területére összpontosítva figyelmét. Gondolataira Tuomo Lahdelmának a délutáni vitát megnyitó előadása jelentett - talán szándéktalan - visszhangot. Nyomárkai István felkérésére az a körülmény biztatta a rendezőket, hogy személyében két tudományterület, az általa régóta magas szinten művelt szlavisztika és a zágrábi vendégprofesszori működése óta folytatott hungarológiai tevékenység szembesítésére adódott lehetőség. Tekintettel arra, hogy Nyomárkai professzor közelebbről a Balkán-félsziget kisnyelveinek szakértője, a régió (beleértve ebbe hazánkat is) nyelvi-kulturális önazonosságának megőrzési lehetőségeire vonatkozó töprengéseit osztotta meg hallgatóságával.

Nem az előkészítés gondosságán, nem az írásos anyagok és az elhangzott előadások minőségén és vitára alkalmasságán múltott tehát, hogy a délutáni eszmecsere összességében nem hozott annyi új eredményt, amennyit vártunk tőle. Természetes, hogy a hozzászólók keresték az érintkezési pontokat a három leírt fejlesztési koncepció között, de olykor az volt a hallgató érzése, hogy ez kissé a nyílt állásfoglalás kerülése érdekében történik. A délelőtti előadások és az előzetesen megismerhető szövegek ugyanis bőségesen kínáltak választási lehetőségeket, szimultán jelenlétükkel megkerülhetetlen dilemmák elé állították a közönséget. A vitahelyzet előidézte rögtönzött ugyancsak indokolt formája az eszmecsereben való részvételnek, olykor azonban az elmondottakból az világott ki, hogy a felszólaló nem aknázza ki az előzetesen megismerhető gondolatokat, s mintegy vaktában fejtette ki gondolatait. Előfordult olyan hozzászólás is, amely egyáltalán nem kapcsolódott a konferencia tárgyához. Egészében az a benyomás alakult ki bennem, hogy a jelenlévők nem éltek eléggé a kínálgató alkalommal, hogy a hungarológiai terület továbbfejlesztésének kérdésköréhez több ponton és határozottabban is hozzá lehetett volna nyúlni.

A hiányérzetet talán elsősorban a szervező természetes és elmaradhatatlan elégedetlenségérzése táplálja, a külső szemlélő valószínűleg elnézőbben ítélkezik. MÉRLEGELVE az összes körülményt, ugyanis, minden okunk megvan az elégedettségre is. A mennyiségi mutatók impozánsak. Talán soha nem jelent még meg vendégokatói konferencián ilyen nagy számú hallgatóság, soha nem követte még ilyen figyelemmel az elhangzottakat, mint idén augusztusban, s a közönség soha nem tanúsított olyan mértékű kitartást a programon való részvételben, mint ezen a két napon. A délutáni eszmecsere is az estébe nyúlt, s az érdeklődés mindvégig eleven maradt. Persze nem a statisztikai adatok a fontosak, hanem az, hogy bebizonyosodott, az ezredfordulóra kialakult és a maga teljes terjedelmében és tagoltságában megmutatkozott a hungarológusi közvélemény. Ennek a közönségnek a szavára a jövőben figyelnie kell a hazai döntéshozóknak éppúgy, mint a külföldi partnereknek.

Nagy eredménye az összejövetelnek, hogy megjelent és tartósan együtt maradt rajta a partnerek teljes köre. Az egyik oldal, a minisztériumi felügyeleti szerv felelős vezetői a téma fontosságának és a rendezvény jelentőségének megfelelő folyamatossággal és aktivitással vették ki részüket a rendezvény lebonyolításából. Kiss Ádám helyettes államtitkártól, aki a rendezvényt megnyitó előadást tartotta, és a délelőtti előadások elnöke volt, Komlósi László helyettes államtitkár, a nemzetközi kapcsolatok felelőse vette át a stafétabotot, s levezette a határozott irányítást és egyben sok tapintatot kívánó délutáni eszmecsereét. A délutáni vitában felszólaló Gál András Levente, az *Oktatási Minisztérium* közigazgatási államtitkára markáns, szókimondó állásfoglalásaival a kulturális irányítás egy harmadik típusát testesítette meg. Réffy József, a *Felsőoktatási Főosztály* vezetője hozzászólásával, majd a második nap délelőttjén vállalt elnöklésével nagymértékben hozzájárult a program sikeres megvalósításához.

Az alkalmazásunkban álló vagy tőlünk független, de velünk kapcsolatban lévő vendégoktatók mellett jelen voltak a hungarológia kutatásával oktatásával és szervezésével foglalkozó hazai szakemberek, külföldi tanszékek, műhelyek képviselői, magyar anyanyelvűek és idegen ajkúak egyaránt, s - ami új elem - a hallgatóság soraiban föl lehetett figyelni a hazai hungarológiai képzésben részt vevő egyetemi hallgatókra és doktoranduszokra is. Az így összesereglett közönség sokféle profilt és egymástól alkalmasint eltérő érdeket képviselt, különböző tapasztalatok birtokában lépett föl. Egyetlen dolog fűzött össze valamennyiünket: a hungarológia jövője iránti érdeklődés. A rendezvény egyik legtöbb reményre okot adó eredményének azt tartom, hogy az eszmecsereben nem a felszólalók pozíciójának, profiljának, nemzetiségének és egyéb meghatározottságainak, hanem az általuk megfogalmazott gondolatok súlyának volt jelentősége, azaz a délutáni eszmecsereben korlátok nélkül megvalósult a szabad értelmiségiek dialógusa.

Csak kiragadott példaként említek néhányat a felszólalások közül, amelyek egyetértésünket vívták ki, vagy vitára serkentettek. Horváth Andor, a kolozsvári egyetem tanára találon "növekedési válságként" jellemezte a hungarológia jelenlegi állapotát, rámutatva azokra a tünetekre, amelyek válságra, s azokra is, amelyek a továbbfejlődés lehetőségeire engednek következtetni. Amedeo di Francesco, a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság* elnöke, nápolyi egyetemi tanár számára az írásos és a szóbeli problémafölvetések nagy része túlságosan régi és túlságosan "jó" ismerősnek tűnt. Jogosan hívta föl a figyelmet az effajta összejövetelek egyik veszélyére, a problémák ugyanazon körében való évtizedes periodikus helybenjárásra, s tényleges továbblépésre biztatott. Szűcs Tibor, a pécsi egyetem oktatója hiányolta, hogy az írásos koncepciókban, az előadásokban és a hozzászólásokban alig esett szó a hazai hungarológusképzés eredményeiről és gondolatairól. Gál András Levente közigazgatási államtitkár nem értett egyet azokkal a törekvésekkel, amelyek a hungarológia továbbfejlesztését az *Oktatási Minisztérium* keretében új szervezeti forma kialakítása révén vélik megvalósíthatónak. Véleménye szerint a terület valóban megoldásra váró problémái a jelenlegi keretek között is rendezhetők. Kovács Imre Attila, ungvári vendégoktatónk, vitázva az egyoldalúan feladatközpontú gondolkodással, egyetértve Szegedy-Maszák akadémikus előadásának üzenetével, a hungarológia elméleti kérdéseivel és foglalatosskodás fontossága mellett érvelt. Érvelését az teszi hitelessé, hogy ezzel alighanem inkább olyan álláspontok fontosságára hívja föl a figyelmet, amelyekkel közelebbről éppenséggel vitája van. A példákat még sorolhatnám. A délutáni eszmecsere tehát egészében hű keresztmetszetét adta a hungarológiai közvélemény jelenlegi helyzetének, annak hiányaival és erényeivel egyetemben.

A második nap délelőttjén, az *Országos Széchényi Könyvtár* nagyelőadásában Réffy József elnökletével a *Hungarológiai örökségünk* című szekcióban négy előadás hangzott el, amelyek a szakterület történeti dimenzióját bontották ki. Az előző nap előadói és hozzászólói számos vonatkozásban érintették a professzionális hungarológusok (tanárok és kutatók) tevékenysége és a magyarság érdekeit idegen országokban gyakorlati téren képviselő intézmények (nagykövetségek, kultúrintézetek), személyek (diplomáták és kultúrdiplomáták) közötti viszonyt. Ezt a relációt tekintette át a magyar államalapítástól a közelmúltig Köpeczi Béla akadémikus nagyívű előadása. Az első nap egyik előadásában (Szegedy-Maszák Mihály), illetve hozzászólásaiban (például a Kovács Imre Attilában) hangsúlyosan került szóba Kulcsár-Szabó Ernő 2000 tavaszán publikált, a hungarológia tudománytörténeti kritikájára alapozott fogalommeghatározási javaslata. Görömbei András, a debreceni egyetem tanszékvezető tanára átfogó tanulmányban vállalkozott a hungarológiai örökségünk egészét mérlegre tevő ugyancsak nagyigényű hosszmetzeti kép rajzolására, dialógus lehetőségét teremtve meg ezzel a Kulcsár-Szabó- és Szegedy-Maszák-féle elgondolásokkal.

Dénes Iván Zoltán előadása a hungarológiának arra a szűkebb övezetére irányította a figyelmet, amely nem annyira a magyar kultúra külföldi képviselőségével, tehát a szakterület kifelé forduló, offenzív oldalával, hanem a nemzeti önismeret és önértékelés kérdéseivel foglalkozott. Azzal a kérdéssel, hogy mi a magyar?, ki a magyar?, azaz a hagyományos nemzetkaraterológiaiainak tekintett irodalommal. Csakhogy az előadó a nemzeti önismeret legkoroszerűbb, legnyitottabb, leginkább a jövő felé mutató változatával, a Bibó István által vallott hungarológiai állásponttal, a nemzeti felelősségérzetet nemes liberalizmussal ötvöző, a retrográd nemzetkaraterológiai gondolkodást mintegy belülről meghaladó felfogással egyetértve alkotta meg tipológiáját. A délelőtt folyamán utolsóként Kubassek János, a neves földrajzi szakember vetítéssel illusztrált előadását hallgattuk meg arról, hogyan járultak hozzá a magyar földrajzi felfedező a hungarológia továbbfejlődéséhez. Előadása egyszerre volt történelmi visszatekintés, a magyar felfedezők, földrajztudósok tevékenységének méltatása, s egy, a hungarológia területéről indokolatlanul kifejtett diszciplína, a földrajztudomány visszaintegrálása a tudomány szakkereteibe. Ez utóbbi minőségében az utolsó felszólalás a konferencia Kroó Norbert által tartott nyitó előadásának gondolataira visszahangzott. Meggyőző példán mutatta meg a hagyományos hungarológia-fogalom kiszélesítésének szükségességét.

A második nap délutánját hagyományosan a hungarológiai oktatás eszközei, az új tankönyvek, szótárak, kézikönyvek, multimédiás eszközök bemutatására fordított. Ez a program most sem maradt el, de szemben a korábbi konferenciákkal, amelyeknek az ilyen bemutatók mintegy függelékét képezték, most a tudományos rendezvény egyik szekciójává emancipáltak a korábbi függelék. Monok István, az *Országos Széchényi Könyvtár* főigazgatója elnöklésével, nem csökkenő érdeklődés mellett került sor *A hungarológiai tevékenység tárgyi hordozóinak*, nagyszámú új taneszköznek a bemutatására. Ezzel zárult a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* 2000. augusztus 22-én és 23-án rendezett vendégoktatói konferenciája, amelyet nem először, de idén alighanem minden eddiginél meggyőzőbben a hungarológusok nyár végi találkozója ígértük kitérni.

Az utóbbi évek konferenciáit követően nem törekedtünk arra, hogy az elhangzott előadások szövegét a *Hungarológia* című folyóirat rovatóban

közzeadjuk. A megörökítésre érdemes szövegek számára inkább más fórumokon kerestünk publikációs lehetőséget. Amikor úgy döntöttünk, hogy az idei konferencia előadásából és a délutáni eszmecsere hozzászólásaiból még az idén összeállítjuk a folyóirat új tematikus számát, akkor elhatározásunkat nem csak a téma átlagon felüli fontossága indokolta, hanem egyfelől a fentebb jelzett elégedetlenségérzet az első nap délutánja eszmecserejének hozadékával, ugyanakkor a tapasztalatnak részben ellentmondó benyomásnak a rendezvény egésze alapvetően pozitív mérlegéről. Beláttuk: a konferencián elhangzott előadások közzétételéről lemondani, ez önmagunk szegényítése lett volna, s annak, aki a terület továbbfejlesztéséről való gondolkodást, programkészítést magára vállalja, szüksége lesz az előadásokban rögzített gondolatok mérlegelésére.

A hozzászólások ugyanakkor nem kevésbé jelentenek jó kiindulópontot a továbblépéshez, mint az előadások, feltéve, ha kiiktatjuk az egyszeri megnyilatkozási alkalomból eredő, jelzett hiányosságokat, fogyatékosokat. Számos szakembernek nem állt módjában részt venni a rendezvényen, akik ugyanakkor készek leírni véleményüket a *Hungarológia* című folyóiratban megjelent három továbbfejlesztési koncepcióról, illetve esetleg ezektől függetlenül, utólag szívesen osztják meg nézeteiket a hungarológia helyzetéről és lehetőségeiről a konferencia szervezőivel és résztvevőivel. Másrészt a konferencián részt vevő szakemberek egy része nem talált vagy nem keresett módot a hozzászólásra a délutáni vitában, de véleményét írásban késznek mutatkozott közzé tenni. Végül a felszólalóknak rendelkezésére bocsátottuk az eszmecsereéről készült magnetofonfelvételt. Ha korábbi hozzászólásukat pontosítani vagy kiegészíteni kívánták, ezt módjukban állt megcselekedni. Így küszöbön áll a *Hungarológia* című folyóirat tematikus számának megjelenése, amely részben közli a konferencián elhangzott előadásokat és hozzászólásokat, részben, a rendezvényre alapozva egy, a hungarológiai terület továbbfejlesztésével kapcsolatos széles körű anket eredményeit teszi közzé.

Ez a tematikus szám, remélhetőleg meggyőzően bizonyítja majd: a hungarológiai szakma a nyolcvanas évek közepén történt újrakonstituálása óta felnőtt feladataihoz, képes önmaga megszervezésére, az előtte álló feladatok felelősségteljes végiggondolására. Kellőképpen tagolt, s az egyes részei között megvan az esély a termékeny együttműködésre. Természetesen még így sem léptünk túl a kezdeteken. Mutatja ezt az az - egyébként a legkevésbé sem kellemetlen - *treuga dei*, amely ebben a közegben jelenleg uralkodik. Azaz ma mindenki szövetségesnek számít, aki a szakterület érdekében, konstruktív szándékkal emeli fel szavát, lett legyen bármilyen állásponton is a részletkérdésekben. A körvonalazódó különféle elgondolások képviselőiben vitapartnereket és nem ellenfeleket látunk. A konferencia és a szerveződé anket szövegeinek ismeretében egészében úgy látjuk, hogy egy cselekvési terv s a mögötte álló, annak szilárd támaszt jelentő szakmai konszenzus kialakulása felé haladunk. *A konszenzus felé azonban a disszenzuson keresztül vezet az út.* Ahhoz, hogy a nézeteket, szándékokat, programokat ésszerűen összehangolhassuk, előbb fel kell tárulniuk az őket elválasztó különbségeknek. Az augusztusi konferencia sokat tett e különböző nézetek artikulálása érdekében.

Úgy véljük, hogy a három stádiumban véghez vitt munka elérte célját. Az eredmény megérte a vállalt kockázatot. A *Hungarológia* utolsó számának első rovata, s különösen az abba foglalt három továbbfejlesztési koncepció reális alternatívákat kínált. Az augusztus végi rendezvény előadásai és hozzászólásai megtették az első lépést a leírt értékelések és tervek továbbgondolására. A *Hungarológia* megjelenés előtt álló tematikus száma pedig a széles nyilvánosság elé tárja azt a helyzetképet, amelyet a *Hungarológia az ezredfordulón* téma magába foglal.

[Vissza](#)

S. Benedek András

Eszmék és téveszmék. A ruszin etnogenezis története

Ideas and fallacies. History of the Ruthenian ethno-genesis.

Because of the continuous and relatively late settling the Ukrainian and Ruthenian languages are very close to each other nowadays, although there are European peoples where much smaller linguistic differences legitimize the existence of an independent nation. However, the answer is unequivocal even in this case of a difficult ethno-genesis. The Ruthenian people exists if it defines itself to be as such.

Igen. Ruszinok vannak. - Budapesten! Ez a rosszmájú kijelentés egy kisebbségi vezető szájából hangzott el a 90-es évek első felében. Nemcsak az akkor már évtizedek óta sugalmazott nagyukrán propaganda tükröződése ez, s nem is csupán a kezdeteknél mindig felbukkanó délibábos pszeudoszakemberek ellentmondásos megnyilvánulásainak ellenhatása. Benne van az a bizonytalanság, amely a ruszin értelmiség identitástudatában kialakult az elmúlt másfél évszázad során.

Mások az emlékei annak, aki a Kovácsrét-Beregszász keskenyvágyányú vasút végállomásánál nőtt fel, s aki mást tapasztalt ifjúkori kerékpáros országjárása során. De mást sulykoltak az iskolában, az egyetemen, s megint mást tapasztalt a könyvkiadó szerkesztőségében, ahol az új rend lovagjai cinikus szorgalommal láttak hozzá a helyi irodalom "klasszikusai" és a saját tájnyelvükre építkező, tanulmányait legtöbbször még 1944 előtt végző kortárs írók műveinek "irodalmi" nyelvre való átültetéséhez. S amibe az irodalmi gyermeküket a viviszekció során veszni látó alkotók nemegyszer maguk is belepusztultak.

A szakirodalom sem igen segítette az eligazodást. Mégis: a mindenhol feltalálható szocialista kiadványok egy olyan valóságidegen képet sugalltak, ami nem volt összeegyeztethető a látható-hallható világgal, a szűkebb és tágabb környezet realitásaival. A hitelesebb képet nyújtó korábbi tanulmánykötetek, folyóiratok azonban "érthetetlen" módon nem voltak hozzáférhetőek a közkönyvtárakban. A féltett magánkönyvtárakból (de adott esetben [rosszul] zárolt gyűjteményekből is) rövid időre megkapott alapkönyvek sem nyújtottak egységes képet, hiszen ezek a kutatások a történelem torz alakulása folytán nem teljesezhetők ki, de mindenesetre más irányba mutattak, mint a hivatalos kultúrpolitika bebetonozott útjelző oszlopai.

Egy olyan nép esetében, amely sohasem élt valamelyest is elkülöníthető politikai formációban, természetes módon fogalmazódik meg a kétely: eljutott-e ez a közösség az önálló entitás szintjéig, nemzeti létét, helyét a környező nemzetek korrelációs rendszerében milyen kritériumok alapján határozhatjuk meg. A lét és a nemlét kérdése ez, amelyet igen sokan és igen sokszor a pillanatnyi politikai elvárások szolgálatába állítottak. Az erre adandó válasz határozza meg e népcsoport nemzeti létét, gazdaság- és kultúrtörténetét, egykori és mai politikai törekvéseit.

A ruszinság történetével kapcsolatban lényegében négy, egymáshoz gyakran kötődő s egyben önmagában is tagolt kívánságra, számtalan alpontra bontható irányzatot különböztethetünk meg. Ezek:

I. Az ukrán/ruszin prioritás és kontinuitás elméletei;

II. A dukátus elmélete;

III. A beköltözés-elmélet;

IV. A belső fejlődés elmélete.

Ezek közül az elsőhöz kapcsolódik a legtöbb tévhit, legenda és szándékos torzítás. E legendák keletkezéstörténetét legjobban egy semleges fél (aki egyébként nemzetisége révén akár ellenérdekel félnek is nevezhető!), egy szentpétervári egyetemi tanár, Alekszej Petrov érvelése alapján érthetjük meg: "Egy szegény, elnyomott nép értelmiségi osztályánál érthető és természetes az a vágy, hogy a múltban keressen vigasztalást... A kárpáti oroszok politikai története azonban csak illúzió, délibáb... Ez az álomkép azonban nemcsak hazug, de káros is. Káros, mert meddó munkára kárhoztatja a kutatókat, és káros, mert a múlt képzeletszülte hősei elfedik a kutatók szeme elől az igazi kárpáti orosz hőst, a kárpáti orosz népet."¹

Próbáljuk meg e legendaszövevény különböző hajtásait, leágazásait időrendben áttekinteni, kezdve a legnaivabbakkal, az utolérhetetlen, kifogyhatatlan emberi fantázia és hiszékenységgel vadvirágaival.

Az 1980-as évek második felétől, amikor a szovjet terror évtizedei után egyáltalán szólni lehetett a ruszinságról, néhány kelet-szlovákiai és kárpátaljai "tudós" "felfedezte", hogy e nép a régió legősibb lakója. Történelmük immár 2000 éves. Ennek bizonyítására magát a népvévet is felhasználták, a rusz, ruszin stb. valamennyi alakváltozatát és történelmi említését magukra vonatkoztatva. Az a tény, hogy a rusz szó eredetileg az északi folyók s a Volgán-Dnyeperen át egészen a Fekete-tengerig hatoló varégek (normanok, vikingek) neve, a források és forráskritikai művek ismeretének hiányában nem szabhatott határt fantáziájuk szabad szárnyalásának. Így ők lettek azok, akik (nyilván a Laborc-Ung-Latorca mocsaraiból indulva) könnyű hajóikon eljutottak a Fekete-tengerig, és megostromolták Bizáncot. Elfogadták azt a már az előző században kifundált érvelést, hogy a nem éppen hitelességéről ismert Piligrim passauai érsek² által Pannóniában említett hét szláv püspökség egyike Munkácson volt. Ebben a meggyőződésükben az sem jelentett problémát számukra, hogy a Duna jobb partján található Pannónia a korabeli viszonyok közt egy megközelíthetetlen, másik világot jelentett az itt lakók számára. S természetesen megjelent álomképeikben az önálló fejedelemség, amelynek egyik fejedelmét, Laborc vezért a magyar honfoglalás kapcsán gyakorta említik.

E legendás fejedelem más legendakörnyezetben is megjelenik, s ezért róla valamivel később szólunk. A 2000 éves ósiséggel kapcsolatban viszont elég megemlítenünk hogy:

a) a legenda gyártói-képviselői nem ismerik a szláv népek őstörténetét. Már kiindulópontjuk is hét évszázados csúsztatással indul, ugyanis ekkoriban történt meg a szláv nyelvcsaládok különválása és részbeni szétvándorlása. A keleti szlávok három népre-nyelvre osztódása pedig mindössze a XIV. században fejeződött be. Egy korábban differenciálódott rusz népről tehát semmiképpen sem beszélhetünk.

b) nem veszik figyelembe, hogy ez a vidék a népek országútján fekszik, minden kelet felől érkező nép ezzel a Duna-medencei tájjal találkozik először, s természetesen minden érzékelhető és potenciális veszélyt jelentő államalakulattal azonnal felveszi a harcot. Az igen sok rejtkehelyet, többé-kevésbé biztonságos lakóhelyet nyújtó mocsaras-erdős vidéken fennmaradhattak túlélő közösségek, de semmilyen szervezett hatalmi formáció nem maradhatott meg. De hát láthatólag a legendáriumban nem szerepel Ruszinföld/Kárpátalja történelmi földrajzában ismerete sem.

Ennél a naiv történelmi álomképnél sokkal komolyabb megfontolást kívánnak a már a XIX. században megfogalmazódott áltörténelmi hamisítások. Elsőként Laborc fejedelem legendáját³ kell megvizsgálnunk. Az Anonymus által egy mondatban említett állítólagos szláv fejedelem a nagy legendagyártó Anatolij Kralickij, a munkácsi bazilita monostor rendfőnöke átköltésében egy önálló rutén fejedelemség utolsó uralkodójává emelkedett, aki a magyar honfoglalás idején az uszhorodi (sic!) várban székelt, és annak eleste után, meneküléskor, a Laborc folyónál esett el. Halála után róla nevezték el a folyót. A történetet költői elbeszélésben feldolgozó Kralickij csupán csak azt nem tudta, hogy nem a földrajzi nevek viselik történelmi személyek nevét, hanem épp fordítva. Különösen igaz ez a legmaradandóbb, az élet folytonosságát biztosító vizek esetében.

Elkerüli figyelmét az a régészeti-történelmi tény is, hogy a mai Ungvár ezen a néven immár a harmadik, a korábbiak nyomait Kapos, illetve Gerény községék közelében kell keresnünk. A legendában szerepeltetett mai Ungvár az Anjou-korhoz köthető. S végül: Ungvár Uzshorodnak nevezése valódi öngól,⁴ hiszen az Ung szóában egy igen korai nazális jelzi a korai szláv névadást. Az Uzshorod névhasználatot a ruszin (s általában szláv) írók közül Kralickijen kívül mindössze Jevhen Fencik esperes-lelkész szorgalmazta, még a pánszláv gondolat szakmailag felkészültebb képviselői is csak vonakodva vették át. ("Én is Ungvár helyett Uzshorodot mondok, noha a valóságban a nép ezt a nevet nem ismeri. Csak költött név, de semmi okunk, hogy elhagyjuk, mert jól hangzik szlávul" - írta Magyarországi Oroszföld Néprajzi Térképe című, Szentpétervárott megjelent munkájában 1910-ben Tomasevcskij!)

Az ebbe a legendakörbe tartozó további álmondákat már e koncepciónak a következő, Kárpátalját a keleti szláv államalakulatokhoz soroló változata is tartalmazza, így azokat annak részeként tekintjük át.

A koncepció alaptétele a következő: a kárpáti oroszok (ruszok, ruszinok) még a magyar honfoglalást megelőzően vagy legkésőbb azzal egy időben telepedtek meg az Északkeleti-Kárpátokban s az ahhoz kapcsolódó peremvidéki területen, itt önálló Ruszkaja Krajnában éltek, amelynek a XI. századtól királyi vérből származó uralkodói voltak, s kiváltságait csak a XV. század végén vesztették el.

Mivel indokolták romantikus fantazmagóriájakat e legenda kiagyaloí? Első érvük *Anonymus*, aki krónikájában említi, hogy Álmos fejedelemmel rutének is jöttek Pannóniába, akiknek maradványai a névtelen mester korában az ország különböző részein laknak. S ez így igaz. A határvédelem érdekében telepedtek le például a nyugati határszélen, Oroszváron, de éltek Nógrád és Szilággy megyében is. Itt tehát a Felső-Tisza-vidéken történő tömeges, szervezett megtelepedésről nincs szó. Jól látták ezt a történelmi hamisítások első bírálóit, Hodinka Antal, Bonkáló Sándor, Kontratovics Iréneusz vagy éppen a nagytekintélyű szentpétervári tudós, Alekszej Petrov. Még inkább más megvilágításba helyezi a kérdést az utóbbi évtizedek régészete, amely szerint a honfoglaló magyarság temetőiben gyakorta fellelhető nyugati fegyverzet a Kijevi Ruszt erős állammá szervező varégek (normannok) által kiképzett segédcsoportok jelenlétére utal. Ezt támasztják alá a Bereg megyei Csoma honfoglaláskori temetőjének leletei (a fegyverzet mellett a korabeli magyarság alkati sajátosságaitól erősen eltérő, igen magas testalkatra utaló csontvázak), s ennek a fényében érthető igazán a közeli Sáros-Oroszi helynév is, amely a borzsavai szabad (később nemes) közösség mellett ugyancsak a borzsavai vár védelmére letelepített, a gyepűrendszer őrzésébe betagozódnak katonáskodó népelemre utal.

A legendakör következő lépcsőjében az *önálló rutén marchia s a királyi vérből származó uralkodók* érvrendszerével találkozunk. Ezek cáfolatát a legáttekinthetőbb Bonkáló Sándor nyújtja *A rutének (ruszinok)*⁵ c. monográfiájában. Az első "történelmi adat" ezek szerint a *hildelsheimi krónika*, mely az 1031-es évről azt írja, hogy István király fiát, aki *dux Ruizórum* volt, egy vadászaton vadkan tépte szét. Az amúgy is megkérdőjelezhető hitelű, a német tudósok által felületes kompilációnak tartott krónika ezen feljegyzésének hitelét tovább csökkenteti, hogy az életét nagyrészt imában és börtönben töltő Imre herceget, Gellért püspök neveltjét nagy vadászknak állítja be, aki hat nappal kitűzött megkoronázása előtt indul vadászatra. Ami hercegi címét illeti, azt valamivel pontosabban rögzíti a magyar-lengyel krónika, amely Imrét *dux Slavoniae*-nek nevezi. Imre felesége ugyanis Cresimir horvát király lánya volt. A messi távolból a szláv házastárs indukálta a logikusabbnak tűnő keleti határvidék hercegének címét. A kulcsszó talán éppen a határvidékek megnevezésében rejlik. Ez ugyanis a Frank-, majd a Német-római Birodalom egyik szervezeti formája, amely várakra, várrendszerekre támaszkodó védelmi és hódító intézmény volt, s *mindig annak az országnak, népnek a nevét viselte, amely ellen szervezték*. Ez a magyarzata a Konrád salzburgi érsek 1170-1177 között íródott életrajzában szereplő Marchia Ruthenorum kifejezésnek. Az életrajzíró az inspirálta e kifejezés használatára, hogy a művében leírtak időpontjában II. Béla király seregével valóban a keleti határszélen tartózkodott, hogy megakadályozza Kálmán király fiának, Borisz trónkövetelőnek a betörését Galíciából.

Véletlenszerű az eseti adatok ezek, éppúgy mint az Alpes Ruthenorum, Alpes Ruthenie, porta Ruscie földrajzi kifejezések, amelyek csupán a valós helyzetet rögzítették (vesd össze az orosz krónikákban szereplő magyar hegyek', magyar kapu' kifejezésekkel). Ezek a megjelölések tehát az érintkezési pontokat s nem az ott megtelepült lakosságot jelölik. Igencsak elgondolkasztó az is, hogy ezek a kifejezések csak a Duna-medencétől távoli forrásokban fordulnak elő, az itt íródott krónikák, ajándékozási oklevelek, peres iratok (így a Várad-i Registrum) nem tudnak e saját "hercegségről". Tény azonban, hogy maga a mai Kárpátalja valóban része volt egy többé-kevésbé körülhatárolható hercegségnek, az Árpád-korban ugyanis a trónviszályok elkerülése érdekében az ifjabb herceg(ek) megkapták az ország keleti felét, beleértve a gyepűnek és gyepűelvének a mai Kárpátaljára eső részét is, ahol igen korán megtelepedtek a királyi népek. Ugocsa és Bereg a szent királyok kedvenc vadászó és tartózkodási helyei voltak. (Erre utal Királyháza, az egykori Halászi, de Beregszász egykori Luprechtszásza neve is, amely Géza és Szent László királyok öccsének nevét őrzi.)

Biderman, a kiváló történetíró is érezte e pár elszórt és könnyen cáfolható adalék elégtelenségét, de a hipotetikus gondolkodás csapdájába esve azt feltételezte, hogy a későbbi oklevelekből ismert és valóban létező krajnák (sárosi, zempléni, ungi és beregi) valaha egy egységet képezhettek, mintegy a korábbiakban említett *marchia* névváltozataként. Tény azonban, hogy ez az oklevelekben először 1364-ben szereplő, oláh származású kifejezés Munkácsról délre kilenc oláh telepítésű falut jelölt, amelynek élén vajda állt. A krajna, krajina kifejezés a későbbiekben *járás'* és *uradalom'* értelmet nyert, s így szerepel a Homonnai Drugeth- (majd Bercsényi-), a munkácsi váruradalmi- (később Rákóczi-) birtokok leírásában.

Ide tartozik még néhány adat, amely eleve oklevelek téves értelmezésén vagy félreértelmezésén alapul. Egy, a III. Béla korában a magyar püspökök jóvedelméről szóló kimutatás említi, hogy "A kalocsai érsekséghez tartozik... Bihar püspöke is, aki Orosziban székel". Túl azon, hogy itt valószínűleg Várad-Olasziról van szó, egy cseh történész (Chaloupecky) a cseh megszállás időszakában a szláv legendáriumot erősítő, azt a következtetést vontta le a fenti mondatöredékből, hogy a XII. században az orosz lakosság a Kárpátoktól Bihar megye déli határáig húzódtott. Nem állunk messze az igazságtól, ha ezt a baklövést nem tévedésnek, hanem szándékos félremagyarázásnak tartjuk. Ide tartozik továbbá IV. Jenő pápa levelének az az említése, hogy Magyarország és Erdélyben "*nonnulli* Rutheni nuncipati", tehát kevés számú, néhány rutén is él. Niederle cseh történéirő adaptációjában ez már úgy szerepel, hogy 1446-ban *magyszámú* orosz nép lakott Magyarországon és Erdélyben. S végül: ide tartozik az az oklevél, amely állítólag Gergelyt, a rutének hercegét, fejedelmét említi a XIII. század végén. Az 1299. évi oklevél a következőket írja: "Nos, Gregorius, comes de Beregh, officialis Lev, ducis Ruthenorum." Lev Danilovics halicsi fejedelem ugyanis Constantiát, IV. Béla király lányát vette feleségül, s hozományul kapta a munkácsi uradalmat, de mivel azt a távolból kezelni nem tudta, a Bereg megyei főispánt bízta meg vele. A szöveg magyarul tehát: "Mi Gergely, Bereg megye főispánja, Leo rutén fejedelem tisztviselője (megbízottja)".

Ez az utóbbi néhány, már-már anekdotikus "adat" egyre ingoványosabb területre vezérelte az önálló rutén fejedelemség híveit. A kiskirályok, oligarchák korában az Aba nembeli Petúne (Petó) Zemplén megyei ispán fellázadt Róbert Károly ellen. Mészáros Károly naiv történelmi írásában ez a főnemes mint a pravoszláv hit védelmezője és az orosz nép vezetője jelenik meg. Sztripszky a nagyobb hitelesség kedvéért el is nevezte szlávosan Petenykónak, s a magyar katolikus főúr így került be Grendzsa Donszkij révén a szépirodalomba is. Azóta a Petenykó-lázadás⁶ a helyi történetírás cáfolhatatlan ténye, amelyet még a szovjet "szaktudomány" is átvett.

A ruszin, cseh, ukrán, orosz és részben magyar tudósok egy része tényként kezelte az elmúlt jó két évszázadban a munkácsi dukátus legendáját, amely elsősorban Koriatovics Tódor menekült litván herceg (Koriat litván részfejedelem fia) nevéhez és tevékenységéhez fűződik. Kétségtelen, hogy maga a legenda valóságelemekre épül, a bizonyítható tények mellett mégis ehhez kötődnek a legvaskosabb legendák és hamisítások is.

Litvánia a XIII. század közepéig törzsi megosztottságban élt. A központosító törekvések eredményeképpen jött létre alig egy század múlva a Litván Nagyfejedelemség, amely jelentős területeket hódított meg a belorusz-ukrán térségben. A XIV. század végén már erős és kiterjedt Litvániairól beszélhetünk, amelyet két testvér-nagyfejedelem irányított. Ezek közül Jogaila (ismertebb nevén: Jagelló) felvette a keresztény vallást, és Lengyelország királyává választották. A perszonálunió azonban csak részben valósult meg, Nagy Vytautas (1392-1430), Jagelló unokaöccse még erősebb központosított államot szervezett, és uralma a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedt. A centralizálás során került szembe a részfejedelemségek vezetőivel, s ekkor kényszerült menekülni Koriat kisebbik fia, Tódor, podóliai herceg. Zsigmond király fogadta be, aki hasznos üttökártyának tartotta a lengyelek elleni terveiben. Hogy megélhetését biztosítsa, rendelkezésére bocsátotta Mária királyné 1395-ös halála után a megüresedett, megelőző évszázadokig s majd a későbbiekben is királynéi birtoknak számító munkácsi uradalmat.

Zsigmond okleveleiben 1398-ban fordul elő először Tódornak mint Magyarországon tartózkodó főúrnak a neve. 1401-ben nevezik először dominus de Munkach-nak, 1400-ban, 1404-ben, 1406-1408-ban, 1411-ben beregi főispán, 1404-ben Szatmár megye főispánja is. Zsigmond egy

későbbi, 1419-es oklevele mint a király tulajdonát képező Munkács várának a kormányzóját említi. Lényeges, hogy Tódor maga is mindvégig a *dux Podoliae* címet használta, és sem ő önmagát, sem semmilyen más oklevél nem nevezi *dux de Munkácsnak*. Hogyan vált mégis a legendáriumban munkácsi herceggé, mintegy a helyi ruszin területek fejedelmévé?

Ha közelebről megvizsgáljuk a kérdést, láthatjuk, hogy ennek is, mint annyi mindennek, alapvetően anyagi háttere volt. A munkácsi monostor szerzetesei összekülönböztek a munkácsi katolikus plébánossal a dézsmaszedési jog kapcsán. Ekkor, a szokásjog igazolásául írták meg az 1360-ra antedatált oklevelet, amelynek hamis voltát hiába bizonyította Hodinka Antal,⁷ Alekszej Petrov vagy éppen Holodnjak moszkvai egyetemi tanár, hiába mutatták ki a szerencsétlen módon megválasztott keltezésről az oklevél írásmódjáról, stílusáról, nyelvezetéről a durva hamisítás tényét, a ruszin és más szláv írók nagy része még ma is ragaszkodik az oklevél hitelességéhez. Ez a több évszázados vita a megközelítés módja miatt feloldhatatlan: a szakmai érvek ugyanis a nemzeti érzéssel és az alakot váltó, de lényegében változatlan politikával állnak szemben.

Ebben az oklevélben Koriatovics a munkácsi monostor alapítójaként szerepel. Itt találkozunk azzal az állítással is, hogy a herceg kísérettel érkezett Magyarországra. Ez nyilvánvalóan meghatározó lett volna a helyi lakosság arányait, származását és nyelvét illetően, erősen kérdéses azonban, hogy ebben a korban, szinte járhatatlan utakon, az egyik pillanatról a másikra üldözötté váló Tódor el tudta volna végezni e tömeg szervezett áttelepítését. Szabó Jenő és Bélay Vilmos történészek nem véletlenül jegyzik meg, hogy akinek ebben a korban ekkora kísérete volt, az nem kényszerült menekülésre. Itt, ennek az oklevélnek az aláírójaként szerepel Koriatovics Tódor Munkács hercegeként.

Az oklevél hitelességét nemcsak századunk felkészült tudósítói cáfolták, de kétségbe vonták azt az első pillanattól fogva a donációk megítélésében illetékes császári és egyházi hatóságok is. Szakmailag is értékelhető szinten ez a vita a XVIII. század második felében folyt, amikor az oklevél tan, diplomatika mint önálló tudományág meghonosodott Magyarországon.

A Koriatovics-féle oklevelet első ízben Schmitt Miklós adta ki az egri egyházmegyei püspökökről írott művében, anélkül azonban, hogy közölte volna annak forrását, és megvizsgálta volna hitelességét. Batthyány Ignác erdélyi püspök 1785-ben ezzel szemben azzal érvelt, hogy a terület az egri egyházmegyéhez tartozik, s itt munkácsi püspökséget soha nem alapítottak. A vita a későbbiekben közte és Pray közt folyt elsősorban, egyre több korabeli vagy kapcsolódó oklevelet idézve és elemezve. Végső érve azonban nem diplomatikai, és nem szövegelemzésre alapul, hanem Korvin János herceg 1493-as oklevelére, amely a Koriatovics alapítványt hamisnak nyilvánította. E Korvin-oklevél azonban igen gyarló, hibás szövegezésű, és semmiképpen sem teszi semmissé Mátyás király hiteles, 1458-i levelét, amely tartalmában ellentmond fia oklevelének.

Látjuk tehát, hogy mindkét álláspont ingatag lábakon állt. Ez és kolostorának, illetve püspökségének elemi létérdeke indította arra Bazilovics Ioannicust (Basilovits Jánost), a csernekhegyi baziliták rendfőnökét, hogy összefoglalja mindazt, amit saját korában a munkácsi püspökségről (s egyben a kárpátaljai ruszinságról) tudni lehetett. Hatalmas műve (*Brevis notitia...*)⁸ 1799 és 1805 között jelent meg Kassán. Alapfeladataként azt vállalta, hogy igazolja a Batthyány által támadott okiratok és alapítványok hitelességét, összeállítja a munkácsi püspökök névsorát, s ezzel is igazolja a püspökség törvényességét, létjogosultságát. Ennél azonban sokkal többet vállalt és hatalmas, hatkötetes műve végső soron a ruszin történelem legfontosabb okiratgyűjteménye, forrásanyaga.

Bár a Koriatovics-féle alapítólevél hitelességében a későbbiekben is sokan kételkedtek (így Lehoczky Tivadar,⁹ Bereg megye nagyhírű monográfusa, aki egyébként a legendárium többi állítását készséggel elfogadta), Basilovits állásfoglalása után - bár az csak a korábbi érveket sorakoztatta fel - *tekintélyelvi alapon* az iratot hitelesként kezelték. A hitelességet kétségbe vonó és a kérdést részletesen tárgyaló Hodinka Antal helyett célszerűbb, ha a kétségkívül elfogulatlan Alekszej Petrov szentpétervári egyetemi tanár (a bécsi Pelaeographico-diplomatico Institut egykori tagja) érveit idézzük. Ez Koriat fia, Tódor nevének népies említése, a korabeli pénznemek téves ismerete, a számos nyelvhiba és legfőképpen Holodnyák moszkvai professzor háromoldalal tanulmányának paleográfiai érveit alapján bizonyítottak látja, hogy az oklevél semmiképpen sem származhat a XIV. századból. Ennek alapján úgy véli, hogy a Korvin János 1493-as levelében említett oklevél volt az első hamisítvány, mivel azonban annak érvénytelensége hamar kiderült, megszületett a második áloklevél, amelynek a legtagabb határok közt is 1493 és 1690 között kellett készülnie. Ekkor adta ki ugyanis hiteles átiratban a pozsonyi káptalan, és ezt az átiratot erősítette meg 1692-ben I. Lipót Kollonics Lipót bíborosnak, a Rákóczi-árvak gyámjának határozott kérésére, aki, míg a protestantizmust üldözte, a görög katolikusok pártfogója volt, és elérte 1698-ban teljes egyenjogúsításukat. 1692-ben vált tehát érvényessé és hatályossá a Koriatovics-alapítvány, amelynek elismertetésére, mint láttuk, 1493-ban, majd 1597-ben, egy Rudolf császár és királynak címzett folyamodványban is kísérlet történt. Azonban ehhez a folyamodványhoz is csupán egy egyszerű másolatot mellékeltek, az eredeti oklevél bemutatása és hitelesítése tehát egyszer sem történt meg!

Bármennyire is vitatható azonban a Koriatovics-féle alapítólevél - annak túlzásait, illetve az abból levont legendaértékű következtetéseket leszámítva -, a Koriatovics-mítosz nem más, mint a ruszinság megkésétt eredetmondája, s mint ilyen a nemzeti tudat része. A munkácsi vár Koriatovics-szobra, az ungvári Koriatovics-tér e mítosz tárgyiasult megjelenése, s ezért kell elfogadnunk és értékelnünk.

A már említett, hírhedt hamisító, Anatolij Kralickij többi kreálmánya, így a körtvélyesi nyomda legendája, a sohasem látott munkácsi krónika, mind csak fölösleges és erőltetett kísérlet, hogy magát a történelmi tényt ellássa a megfelelő kulturális-szervezeti kellékekkel, attribútumokkal, s így fölösleges, és csak a tisztánlátást nehezíti.

S bár a podóliai litván herceg maga nem volt ukrán, s ugyancsak nem volt sem római katolikus, sem görögkeleti vallású, hanem éppenséggel - mai fogalmainkkal élve - *pogány* volt, biztos hagyományát jelenti ma a görög szertartású rutének második kolostorából (az első időrendben a máramarosi, azóta elpusztult körtvélyesi) kifejlődő munkácsi püspökségnek, s mivel e népnek csak vallási autonómiája volt, magának a ruszinságnak is.

A ruszinok történetének harmadik alapvető koncepciója nyilvánvalóan a számtalan hamisítás, tudatos vagy éppen népetimológias félreértelmezés ellenhatásaként jött létre. Magyarországon ennek az álláspontnak a legjobb képviselői Hodinka Antal és Bonkáló Sándor, de számosan vallották ezt a szláv tudósok közül is. Érdekes módon a szovjet "tudomány" is - az elsőbbség, az őshonosság jogát fenntartva - ezt az irányvonalat képviselte, hiszen így "napnál világosabban" kimutathatták, hogy a nagyukrán és ruszin lakosság közt semmiféle nemzeti, etnikai különbség nincs. A szovjet idők - nagyhatalmi logikájából kiindulva - azzal gazdagította a keleti szláv (ukrán) elméletet, hogy beköltözés helyett a folyamatos jelenlétet képviselte. Ezek szerint a régió a magyar honfoglalás idején már a Kijevi Ruszhoz tartozott, amelynek erejével nem bírt Árpád serege, hanem továbbvonult Pannóniába, s csak két évszázad múlva, Kijev erejének meggyöngyülésével párhuzamosan foglalta el ezeket a területeket is. Ebben a hitükben a közelmúltban feltárt tiszacsomai honfoglaláskori temető igen gazdag és bizonyító erejű leletanyaga sem zavarta/zavarja őket; szerintük ez egy valamilyen ismeretlen okból kialakult kultikus temetkezési hely, ahová a magyarok messze földről is elhozták halottaikat. A valódi választ a gyepeürendszernek a feltételezettnél sűrűbb és népesebb erődítéssorában kell keresnünk, s ez már egy más eredet-koncepció érvrendszeréhez kapcsolható.

A beköltözési koncepció kifejtése során talán Bonkáló Sándor bizonyult a legradikálisabbnak.¹⁰ Határozottan állítja (érvrendszerében gyakran Hodinka Antalra hivatkozva), hogy az ősi krónikákban említett rutének (akik az ország különböző pontjain éltek) semmilyen kapcsolatban nem állnak a mai Ruszínföld lakóival. Ez utóbbiak csak a tatárjárás, gyepeürendszer megszűnése után kerültek több telepítési hullámban mai lakóhelyükre. IV. Béla király a gyepeü tül (a gyepeüelvén) elterülő hatalmas földterületeket elajándékozta hűveinek. Föld tehát volt elég, de hiányzott a munkáskéz. A földesurak onnan hozottak telepéseket, ahol különböző történelmi okokból nagy volt a létbizonytalanság. A Kárpátok gerincén túlról, Halicsból, Bukovinából, de még Podóliából is igen sokan vállalkoztak, hogy a könnyebb, emberibb élet reményében szülőföldjüket elhagyva új telepeket létesítsenek a határ inennső oldalán. Korábban (és párhuzamosan is) a földesurak vlachok, oláhok megtelepítésével is próbálkoztak, ez a vándorló pásztornép azonban nehezen ült meg egy-egy birtokon. A rutének áttelepítését soltészek és kenézek (az előbbi inkább a nyugati, az utóbbi a keleti régió névhasználata) szervezték. Az első ismert soltészlevél (literae scultetiales), tehát a földesúr és a telepítést felvállaló személy írásos megállapodása, 1322-ből való. Mai kifejezéssel élve a soltészek és kenézek vállalkozók voltak, akik a földesúrral kialakított feltételek mellett hozták magukkal a jobbágycsaládokat. Ha maguk is meg akartak telepedni, akkor előre kikötötték a bírói tisztelet s több, ezzel járó kedvezményt, ha nem, akkor javadalmaszításukat követően új települők megszervezésén fáradoztak.

Az új falvak megtelepülői legelső feladatukként kiirtották az új falu határában az erdőt, házakat építettek, s feltörték a földet. Ezért néhány évig adómentességet élveztek. Közjogi helyzetük a legtöbb nagybirtokon a későbbiekben is sajátos volt. A legtöbb helyen a portánként kivetett adót maguk a soltészek, kenézek, falusi bírák szedték be, s ez az adó egyrészt általában kevesebb volt, mint az alföldi településeken,

másrészt igen gyakran szerepeltek a feltételek közt nem föld- vagy erdőműveléssel kapcsolatos kötelezettségek is (nyers és szárított gomba, erdei gyümölcsök gyűjtése), amelyek magának a gazdának nagyobb mozgásteret, és ezáltal jövedelmet biztosítottak.

Az ungi gyepűelve korai betelepítésének adatanyagát a közelmúltban tárta és dolgozta fel Engel Pál történész.¹¹ Számításai szerint ez a tatárjárás után felszabadult terület közel 2000 km², mintegy 320 000 katasztrális hold volt. A betelepítés az egykori gyepű vonalától indult a határ felé, tehát az első települések voltak a legközelebb az uradalmi központokhoz. Ezek megtelepülése már a XIV. században intenzíven folyt. A későbbiekben ez a folyamat valamelyest lassult, és csak a XVI. században vált teljessé. Engel Pál adatai szerint a megyében 44 község, a gyepűelve területének mintegy felén, 1552 után alakult.

Szabó István monográfiájának¹² köszönhetően meglehetősen pontosak az ismereteink Ugocsa megye betelepítéséről, míg Máramaros megyéről - ahol ez a folyamat valamivel későbbben zajlott le - , Bélay Vilmos¹³ munkájából kapunk részletes információkat. Bereg megyéről hasonló összefoglaló munkánk nincs, a részadatok ismeretében, valamint a megyesor sajátosságaiból következtetve itt is rekonstruálható a betelepítés folyamata (csupán a Hegyhát és a Borzsa völgye specifikus viszonyait kell más megközelítésben értékelnünk).

Elsősorban Hodinka Antal, de lényegében Bonkáló Sándor is abból indul ki, hogy a gyepűelve teljesen lakatlan terület volt, azt mintegy hermetikusan elzárták a lakosság elől. A való életben azonban semmi sem ilyen egyszerű, s így ez a kép túl statikus, vitára ingerlő.

A kései betelepítés koncepciójának képviselői legfőbb érveik közt tartják számon, hogy a Kárpátok innenső oldalán ugyanazon néprajzi csoportok képviselői élnek, mint a túldaloln (lemák, bojkó és hucul), nyelvük is igen közeli, s mind tárgyi, mind szellemi néprajzuk is közeli rokonságot, már-már azonosságot mutat.

Ez valóban így igaz, kivéve a kárpáti ruszinok legnagyobb létszámú csoportját, a dolisnyákokat, akik a magyarsággal érintkező peremvidéken laknak. A kérdés kutatói, így Bonkáló Sándor is, nem találták meg a szomszédos Halics néprajzi csoportjai közt ennek az etnikumnak a megfelelőjét. Bonkáló maga - alapkonceptióját bizonyítandó - távolabbi vidékeken keresi a származás helyét, a szovjet ukrán néprajzkutató, az amúgy igen kiváló szakemberként ismert V. P. Lintur gyűjtésének rendezése során a dolisnyák vonatkozásokat mint romlott, idegen befolyástól fertőzött' anyagot, nem is veszi figyelembe.

Sajátosan oldja meg a kérdést a moszkvai zenetudós, néprajzos, V. I. Gosovszkij.¹⁴ A dallamokat is tartalmazó gyűjteményében kénytelen megőrizni igen sok nyelvjárási sajátosságot, ugyanakkor a szöveget a nagyukrán nyelvi normához igazítja, s közli azok orosz fordítását is.

Nem véletlen, hogy a szovjethatalom éveiben következetes harc folyt a "folklorizmus" jelenségei ellen. A korábban ruszin nyelven írt műveket az ungvári Kárpáti Könyvkiadó "hozzaértó" szerkesztői átírták nagyukránra, s felléptek minden olyan törekvés ellen, amely a helyi sajátosságok előtérbe állításával próbálkozott.

E koncepció bizonytalanságai tehát jól érzékelhetők, alapvető igazságtartalmuk mellett is (amelyek közül a Kárpátok két oldalán található azonos néprajzi csoportok megléte a leglényegesebb). Nem véletlen, hogy a negyedik elképzelés, a belső fejlődés elméletének képviselői ezekre a bizonytalanságokra alapozva fejtették ki elméletüket.

Ami koncepciójukban a legalapvetőbb: bizonyos mértékig ők is a kontinuitás hívei, ugyanakkor nem a keleti szláv vagy a nagyukrán, hanem egy köztes szláv etnikum létét hipotetizálják. Kiindulópontjuk a magyar honfoglalás körüli állapot. Mint már a bevezetésben is említettük, itt a magyarság egy olyan szláv etnikummal találkozott, amely a térség rendezetlen hatalmi viszonyai közt feltehetően egy délszláv (bolgár) alárendeltségű részfejedelemséget alkotott, vagy kisebb erődítményekhez köthet, egymással kapcsolatban álló váruradalmakban élt. Anonymus Gestájának ez az adata talán vitatható lenne, de alátámasztja mind a régészet, a történelmi földrajz s a toponimiákat vizsgáló nyelvtudomány is.

E kérdéskörben az utóbbi idők egyik összefoglaló munkáját Kobály József kárpátaljai történész tette közzé¹⁵ (aki különben nem híve az önálló ruszin etnikum teóriájának). Megállapítja, hogy ami a régészetet illeti, még a keleti szláv elmélet hívei is kénytelenek elismerni, hogy az itt feltárt anyag sok hasonlóságot mutató párjai megtalálhatók a nyugati és déli szláv területeken is, sőt egyes esetekben csak ott. Ugyanakkor csupán a régészet adataira hagyatkozni egy történelmi etnikum meghatározásában nem túl szerencsés.

A régió helynévanyagának bemutatása során Kobály felhívja a figyelmet arra, hogy az adatok ellentmondó értékelése abból fakad, hogy az érintett tudósok nem veszik figyelembe a XIII-XVIII. század migrációs mozgásait, sem azt, hogy a vizsgált anyagnak szinkrón módon kell megfelelnie az idő és tér párhuzamos kritériumainak. Ez azt jelenti, hogy azokat a toponimiákat kell elsősorban figyelembe venni, amelyek megfelelő régészeti lelőhelyek környezetében vannak, s a középkori írásos források már említik őket. A bevezetésben említettük, hogy a legősibb és legmaradandóbb emlékek a víznevek. Ilyen az ugocsai Bökény határában 1548-ban említett *Balathon* helynév, amely a déli vagy nyugati szláv mocsárnak felel meg. Déli szláv eredetű a mocsár jelentésű *Baloca* helynév, amelyet a Bereg megyei Macsola (1327), illetve ugyancsak e megyében található, Szernye mocsár vidéki Dercen határában említenek (1321). Kobály a továbbiakban említi a *piszkáros* tó, mocsár többszöri előfordulását Ugocsa területén a tárgyalt időszakban. Ez a szó az egykor igen elterjedt *csik* halfajta szláv neve, a szerző szerint nyugati vagy délszláv nyelvi formában. Ide sorolja az ugyancsak ugocsai Keresztúr mellett feltalálható *szedlice* helynevet is, ahol az ószláv *falu* értelmű kifejezésben a *dl* hangkapcsolat, valamint a szó jelentése is tipikusan délszláv. Ebbe a sorba illeszkedik a Tiszaújlak melletti Belegrad helynév, valamint a korábbiakban már említett Ung folyónév is. Ha tekintetbe vesszük Melich adatait is, valamint az ungvári Fodó Sándornak (aki nem melleseleg a kárpátaljai magyar ellenállási mozgalom vezetője és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség megalapítója volt) e témakörben közel három évtizeddel ezelőtt közölt szócikkeit, s ezeket egybevetjük a régészet adataival, valamint a hiányos írott forrásokkal, az nyilvánvaló, hogy a korai forrásokban e területen említett szláv lakosság feltehetően délszláv volt. Kobály ugyanakkor mindezzel nem látja igazoltnak az autochton ruszinság elméletét. Véleménye szerint e korai szláv lakosság idővel megfogyatkozott, asszimilálódott, oly mértékben, hogy a XIV-XV. század adatai már csak elvétve jelzik e korai szláv lakosság nyomait. Álláspontja szerint a mai kárpátaljai ukrán(ruszin) lakosság ősei csak a honfoglalás után, alapvetően a XIII-XVIII. században költöztek be mai lakóhelyükre. A kérdéskört a VIII. századig visszamenőleg tárgyalva ugyanarra a következtetésre jut, mint a beköltözés-elmélet képviselői.

Ezek az érvek kétségkívül meggyőzőek, de *némi kételyt ébreszthet bennünk az asszimilálódott és beköltözött népességelemek jelenlétének két évszázados átfedése*. Az is elgondolkoztató, hogy míg Kobály az interdiszciplinaritás jelentőségét hangsúlyozza, több ízben is megismétli, hogy a két lakosságelem *genetikailag* nem azonos, holott valóban több tudományágot felölelő elemzése a genetikával egyáltalán nem foglalkozik.

A Keleti-Kárpátok lakosságának genetikai jellegzetességeivel Kiszely István nagyszabású, szintetizáló antropológiai munkájának (A Föld népei) Európa c. kötete¹⁶ foglalkozik. A genetika és antropológia szoros összefüggését talán nem kell magyaráznunk. Az antropológia a külső jegyek (szem- és bőrszín, fejforma, testmagasság stb.) mellett az alapvető géntípusok gyakoriságát is vizsgálja. Legközérthetőbben talán úgy fogalmazhatnánk, hogy a genetika azoknak az embertípusoknak a belső törvényeit tanulmányozza, amelyeknek külső jegyeit az antropológia rendszerezi. Bár Kiszely István forrásai nyilvánvalóan orosz és ukrán monográfiák, így a fordításnak köszönhetően terminológiája kicsit bizonytalan, adatai egyértelműek: a környező szláv és nem szláv lakosságtól eltérően a Kárpátok mindkét oldalán embertanilag alpi-dinári típusú lakosság található (az ukránok túlnyomó része a dnyeperi-kárpáti típushoz tartozik). Itt tehát nem csak a mai Ruszinföldről, de a szomszédos Galícia és Bukovina egy sávjáról is szó van!

Közvetve ezt támasztja alá az 1931-es lengyel népszámlálás is, amely a keleti területeken 3 250 000 ukrán, 1 138 700 fehérorosz (belorusz) mellett 1 219 600 "ruszint" írt össze.¹⁷ A ruszin önelnevezés és a nyelvhasználat terén az érintett területen ma is találunk rokon törekvéseket.¹⁸

A tény kérdéseket indukál, a kérdések pedig válaszokat. Tudjuk, hogy itt laktak a mai délszlávok egyes csoportjainak elődei, az ősi *karvatik*, akiket később *fehér horvátoknak* neveztek, s akiknek létezését valamennyi történelmi csoport elfogadja. Ezek hipotetikusan: fogadjuk el, hogy a Kárpáti régió mai szláv lakói e fehér horvátok utódai, akik azonos sajátosságaik megőrzése mellett két irányba fejlődtek. A keleti oldal lakói közeledtek az egységesülő ukrán nyelvhez és kultúrához, míg a déli, délnyugati oldal lakói - a velük származástaniilag azonos túldaloli

lakosság folytonos beköltözése mellett - megőrzött és szerzett sajátosságai alapján ruszinoknak tekinthetők. Ez a hipotézis választ adhat a lemák, bojkó, hucul néprajzi egységek párhuzamos meglétére, s feloldhat számos olyan ellentmondást, amelyet az egymással szemben álló történelmi iskolák csak a kategorikus imperatívuszok szintjén voltak képesek elrejtetni.

Ez a válasz azonban még nagyon sok kutatással, a meglévő hiányos források rendszerezésével s annak a tisztázó értelmezésével jár, hogy mi volt a szerepe a géntípus elterjedésében a már említett vlach pásztornépnek, amely etnikailag igen sokrétű volt, de mindenképpen hordozott magával dinári jellegzetességeket.

Tegyük hozzá azonban, hogy éppen a folytonos és viszonylag kései betelepülésnek köszönhetően az ukrán és ruszin nyelv ma igen közel áll egymáshoz, bár ismerünk európai népeket, akiknél sokkal kisebb nyelvi különbségek is az önálló nemzet tényét igazolják. A válasz azonban e bonyolult etnogenezis esetében is egyértelmű. A ruszin nép létezik, amennyiben annak definiálja magát.

A reformkor végéig tartó, majd századunkban az ellenérdekelt politika dacára is újra megerősödő nyelv- és kultúrateremtő kísérletek, amelyek közel fél évszázados terror után ma újra tettenérhetőek, ezt a szándékot igazolják. Felipe Fernández-Armesto, az oxfordi egyetem újkori történelem tanszékének munkatársa Európa népei¹⁹ c. könyvében önálló szócikkben ír a ruténekről, ruszinokról, ugyanakkor kiemeli, hogy az önazonosságtudat egyik legfőbb akadálya az egységes irodalmi nyelv hiánya.

A latens különbség-tudat jeleként értékeli viszont azt a tényt, hogy az 1991. december 1-jén megtartott népszavazáson - amikor Ukrajna függetlenségéről döntöttek - a régió lakosságának 78 százaléka az autonómia mellett foglalt állást (bár tudjuk, hogy a kérdőívnek ezt a pontját már eleve ködösen fogalmazták meg a szeparatizmustól tartó ukrán hatóságok!).

Az elfogulatlan tudós, a független kutató azonban nem befolyásolhatja magát a mindenkori politikai szándéktól. Ezért kell ma a tények ismeretében önálló ruszin entitásról beszélnünk, s ezt kell figyelembe vennünk a történelmi és szinkron vizsgálatok során.

Jegyzetek

1. Alekszej Petrov 1905 és 1944 között Szentpéterváron hét forrásközléssel járult hozzá "Magyarországi Rusz" történetéhez. A sorozat nyolcadik kötete már Prágában jelent meg 1923-ban, majd 1924-ben egy gk. vonatkozású könyvet adott ki a lemki vidékkel kapcsolatban. Jelen témánkat illetően 1930-as, ugyancsak Prágában kiadott könyve a legjelentősebb (Drevnejsija gramoty po iszorii Karpatorusszkoj cerkvi i ierarchii 1391-1498 gg.). A szövegrész magyar fordítása: Bonkáló Sándor: *Rutének (Ruszinok)* c. könyvének 47. oldalán.
2. *Handbuch der Urkundenlehre* I.-II. Bresslau, 1912-1915.
3. Kralickij (Kralitzky) Anatol, a XIX. századi ruszofilek képviselője, a munkácsi bazilita monostor rendfőnöke. Múltidéző, legendateremtő írásai a *Narodnoje cstyenyije* (népi olvasmányok) c. kétkötetes gyűjteményében. Ungvár, 1869.
4. Dr. Sztripszky Hiador: *Hogyan lett Ungvárból Uzshorod?* Kárpáti Híradó, 1942. máj. 30-31. Újabb közlése: *Kárpátaljai Szemle*, 1997, 2. sz., 20-22. p.
5. Bonkáló Sándor: *A Rutének (Ruszinok)*. Budapest, Franklin Társaság kiadása, (1940), 20-22. p.
6. *Isztorija gorodov i szjol Ukrajinszkoj SzSzR. Zakarpatszka oblaszty*. Glavnaja Redakcija Ukrajinszkoj Szovetszkoj Enciklopedii. Kijev, 1982. 89 p.
7. Hodinka Antal: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*. MTA, Budapest, 1910, 90-175. p.
8. Basilovits Joannicus: *Brevis notitia foundationis Th. Koriatovics*. Cassovie. I-II., 1799; IV-VI., 1804.
9. Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye*. Hatodik Síp Alapítvány - Mandátum Kiadó, Budapest - Beregszász, 1996, 63. p.
10. Bonkáló, i. m., 11. p.
11. Engel Pál: *Ung megye 1398-as összeírása*. Kárpátaljai Minerva. I. kötet, 1. Füzet, 5-46. p., 2. Füzet, 3-48. p.
12. Szabó István: *Ugozca megye*. Hatodik Síp Alapítvány - Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest - Beregszász, 1994.
13. Bélay Vilmos: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a betelepüléstől a XVII. sz. elejéig. Adattár. In: *Máramaros megye. Honismereti írások a monarchia korából*. Hatodik Síp Alapítvány - Mandátum Kiadó. Budapest - Beregszász, 1997.
14. Gosovszkij, Vladimir: *Ukrajinszkije pesznyi Zakarpattya*. Vseszozjujnoje Izdatyelsztvo Szovjetszkih kompozitorov, Moszkva, 1968.
15. Kobály József: A Kárpátaljai ruszinok. *Kárpátaljai Szemle*, 1997, 3. sz., 20-21. p.; uő: *A mai Kárpátalja területének népei a középkorban*. Pánsíp, 1993, 5. sz., 21-24. p.
16. Kiszely István. *A Föld és népei*. Európa. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979. 476-478. p.
17. Ortutay Tivadar: *A magyaroroszok élete a cseh megszállás alatt. Ungvár és Ung vármegye*. Vármegyei Szociográfiák, Budapest, [1940], 70. p.
18. Udvari István szíves közlése.
19. Fernando-Armesto, Felipe: *Európa népei*. Corvina, Budapest. 1995. 273-275. p.

[Vissza](#)

[Vissza](#)

A közösség veszélyei: ésszerűség és ésszerűtlenség a nacionalista ideológiában

Halliday, Fred: The perils of community: reason and unreason in nationalist ideology. = Nations and Nationalism, 2000. 6 (2). no. 153-171. p.

A következő cikk az Etnicitás és Nacionalizmus Kutatás Társaságának a felkérésére az Ernest Gellner előadásorozaton elhangzott előadás kivonata.

A szerző célja a nacionalizmus normatív dimenzióinak, avagy annak etikai tételei és a felvilágosodás elvei közti feszültségnek a tanulmányozása. A nacionalizmusról szóló írások nagy ívben elkerülik a szabadság problémáinak említését, a modernitásba vetett általános hit hatálytalanítja az etikai bizonytalanságot. A nacionalizmus mint ideológia és hiedelemrendszer, rendkívül normatív természetű elmélet arról, hogy *hogyan* kellene a világnak szerveződnie. A szerző a cikk elején leszögezi, hogy nem célja a nacionalizmus egészének megkérdőjelezése, s elismeri, hogy vannak bizonyos pozitív következményei. Ilyen például a kulturális sokféleség, hogy néha a nacionalizmus és a demokrácia is összeegyeztethető egymással, s kapcsolat állhat fenn a nacionalizmus és az államrendszer között. Szintén nem vonja kétségbe a nacionalista függetlenségi törekvések értékét gyarmati elnyomás esetében - hiszen ez egyértelmű. Célja a független államokon belül kialakult nacionalizmus kritikája, hiszen míg szokássá vált a nacionalizmusról író szerzők közt a kozmopolitanizmus és az internacionalizmus szidalmazása, addig az sem megengedhető, hogy a nacionalizmus etikai alkotóelemeit - melyek egy részének meglete megindokolható - saját szempontjából a legfőbb jóként kezeljék.

Az utóbbi években ismét feltámadt az érdeklődés a nacionalizmus eszméi iránt, s az ideológia egyfajta rehabilitációjáról is beszélhetünk, mely azonban igen elméző az ideológia morális pontjaival szemben. A politológiában is előtérbe kerültek a közösség, a kultúra, az identitás fogalmi, s ugyanakkor alkalmazhatatlannak látszanak az univerzalista, racionális elvek. A szerző a nacionalizmus tudományos vizsgálatában két olyan, egymással ellentétes irányzatot is azonosít, melyek az ideológia tanulmányozásában csökkenthetik az etikai dimenziót. Az egyik az új materializmus, mely a darwini gondolkodásból, az evolúciós biológiából ered - az emberi viselkedés genetikailag programozott természetének magyarázata könnyen alkalmazható arra, hogy a nacionalizmust, azaz csoportközi, identitásközi konfliktusokat természetes jelenségnek állítsa be. Természetesen a másik jelenség a posztmodern gondolkodás. A kultúrakutatás, az irodalomelméletek sokban segíthetik a nacionalizmus tanulmányozását, ám ha minden magyarázat egyenlően értékes, ha minden szimbólum és narratíva jelentősége azonos, akkor nemcsak a tények és a valótlanosságok kerülnek "egy kalap alá", de az erkölcsi ítélet is vereséget szenved.

Mivel a szerző a felvilágosodás elveivel állította szembe a nacionalizmus etikáját, megpróbálja tisztázni, melyek is a felvilágosodás legalapvetőbb értékei, s hogyan fejeződnek ki ezek a politikában. Ezután a két ideológia etikai kívánalmait próbálja egyeztetni. Véleménye szerint négy lehetséges megoldás létezik. A kettő kompatibilitása, ezt vallja szerinte például Anthony Smith és David Miller; a kettő összeegyeztethetlensége, mivel a nacionalizmus irracionális, reakciós és nem demokratikus - ezt vallják a nacionalizmus liberális és szocialista kritikái; összeegyeztethetők, de az ide sorolható felvilágosodás sokkal kevésbé racionális és békeszerető, mint az az optimista elképzelésekben szerepel; vagy nem összeegyeztethetők, de itt a nacionalizmus különálló és legalább néhány tekintetben felette áll a felvilágosodás racionalitásának, mert lényegesen figyelt az emberi lét azon szempontjaira - szenvedély, szeretet, közösségi érzés - amire az ész nem. A szerző arra a négy területre próbál összpontosítani, ahol a két elmélet közt feszültség keletkezik, és ahol a nacionalizmus nem fogadható el mint a legfőbb vagy elsődleges, erkölcsi érték. Ez a négy terület: az önmeghatározás; a nacionalizmus kívánalmi és a nemzetközi normák és politika közt fennálló viszony; a nacionalizmus erkölcsi követelményei az egyénnel és azokkal szemben, akik nem tartoznak ugyanabba a nemzetbe, akik idegenek; és a nacionalizmus viszonya a történelemhez.

A nacionalizmus központi követelménye a nemzetek önrendelkezéshez való joga, amelyet általában a függetlenséghez való jogként értelmeznek. A szerző véleménye szerint azonban két olyan nézőpontja van ennek a követelménynek, mellyel eddig keveset foglalkoztak, s amely a jog abszolút természetét is csökkenti. Az első, hogy *vajon megéri-e a függetlenség az érte fizetendő árat*, s ez a kérdés leggyakrabban háborúk vagy véres forradalmak kapcsán vetődik fel. Ám a nacionalizmus követelménye abszolút és feltétel nélküli, s az előnyök és hátrányok számolgatása azt jelentené, hogy egy magasabb normatív értékelésnek vetjük alá, s ezzel saját önmeghatározását kérdőjelezzük meg. Példának a Koszovói Felszabadítási Hadsereg 1998-as fegyveres felkelését, ellentámadását hozza fel, mely válasz volt ugyan a szerbek koszovóiakkal szembeni tetteire, de ez vezetett a Milosevics hirdette etnikai tisztogatáshoz is, amely rengeteg ártatlan ember életét követelte, s hogy a NATO közbe fog avatkozni, még egyáltalán nem volt biztos. A második kérdés minden nacionalista megmozdulással kapcsolatban nemcsak az, hogy vajon saját államot akar-e nemzetének, hanem az, hogy *milyen legyen az az állam*, azaz hogy a függetlenség formáját nemcsak nemzeti, hanem egyetemes ismérvek alapján is értékelni lehessen. Erre példa a csecsenek harca az oroszok ellen 1996-ban, amely kezdetben hősiesség volt, ám az általuk létrehozott állam sokkal elnyomóbb, kizsákmányolóbb, szektánsabb, mint bármi az Orosz Köztársaság idején. Tehát a szerző következtetése szerint az önrendelkezést más, egyetemesebb szempontok figyelembevételével kell megítélni, s így már nem olyan egyértelmű a nacionalizmus etikai felsőbbségének hirdetése.

A következő fejezetben azt vizsgálja a szerző, hogy egy államon vagy nemzetben belül hogyan egyeztethető össze a nacionalizmus más politikai elvekkel. Véleménye szerint e probléma vizsgálata ott bukik meg, hogy sokan a belföldi kontextust jelölik meg elsőrendű fontosságúnak, míg véleménye szerint az állam nemcsak egy belföldi egység, mely csak saját társadalmához kapcsolódik, hanem éppígy egy nemzetközi egység is, melynek a külvilág felé is meg kell találnia a kapcsolatait. Így a vizsgálat tárgya a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozása, s különösen annak a követelménynek, mely szerint a nemzetállamhoz való lojalitás/hűség minden más hűségnél előbbre való-e. A nacionalizmus eszméjének védelmezői számára a válasz egyértelmű: semmilyen nemzetközi vagy nemzetek feletti kötelezettség elsőbbségét nem fogadhatjuk el. Ám annak következményei, hogy a nemzetállammal szembeni hűség elsődleges, a nemzetközi jog s még inkább a nemzetközi emberjogi törvények tekintetében látszanak. Halliday szerint ezeknek az államoknak a megállapodása révén létrejött törvények olyan törvényi hatóságot alkotnak, mely felette áll a nemzetek érdekeinek és szokásainak, s világos ellentétben áll a nacionalizmus etikai elveivel. A nemzetek viszont itt vágnak vissza, s a nemzetközi joggal szemben a nemzeti érzést, a nacionalizmust vonultatják fel. Ennek ürügyén nem vesznek tudomást arról, ha emberjogi politikájukat bírálják, vagy nemzeti alapon tagadják meg a nők vagy más esetben a foglyok jogainak biztosítását. S ez nemcsak a diktatórikus, nem demokratikus államok részéről történik meg, hanem a nagyhatalmak is gyakorolják. Például az Egyesült Államok is ezt teszi büntető rendszerével: ragaszkodik a halálbüntetéshez. Ha pedig a háború felelőssége is a nacionalizmus álcája mögé bujtható, akkor az emberi élet védelmére alkotott törvények valóban nem fognak sokat érni - lásd például India és Pakisztán nukleáris fegyverkezési versenyét. S talán túlzásnak tűnik, a szerző szerint a nacionalista eszmék addig fogják fenyegetni a világgbékét, amíg etikai elsőbbségre való igényük nem rendelődik alá a magasabbrendű nemzetközi szabályoknak. Manapság már ún. "globális problémákkal" is meg kell küzdenünk, amelyek nem teszik lehetővé az egyes államokon alapuló megoldást, hiszen az egész emberiség érdekeit érinti, s csak összefogással oldható meg.

Az állam hatalma az egyén felett szintén központi elve a nacionalizmusnak. Ez a követelmény pedig kettős természetű: minden egyén tartozik egy nemzethez, és minden egyén a legnagyobb hűséggel tartozik nemzetének. A "legnagyobb" itt azt jelenti, hogy bármilyen nemzet alatti csoporthoz (család, törzs, régió stb.) való hűségnél előbbre való. Ez a központi követelmény, melyet egy közösségen belül a domináns csoportok határoznak meg, s mellyel a közösség összes tagjának hűségét minősítik, s mely alapján a nem alkalmazkodók az "áruló" címkét kapják, ami megválaszolhatatlan normatív értelmű vádat hordoz magában. Ide tartozik az az elképzelés is, hogy az egyik nemzet felsőbbrendű, mint a másik, s ez a nacionalista előfeltevés mint bizonytalansági tényező beépült a nemzetközi rendszerbe is. Szerencsére ez a szemlélet hivatalos formában általában nem jelenik meg agresszivitásként vagy gyűlöletként, ám az etikai feltevés a formális állításban a nemzetek sajátos természetéről továbbra is fennáll. Ám az is igaz, hogy pusztán antropológiai szinten a másik, az idegen, az új iránti kíváncsiság legalább annyira erős, mint a sajátához való ragaszkodás.

A felvilágosodás eszméi közé tartozott a tudományos módszerbe vetett hit, a mítoszok és babonák elutasítása, az ész igazságának hirdetése. A nacionalizmus igazsághoz való viszonya ellenben igencsak szeszélyes. A történelem és a jogos igények mind a közösség céljainak vannak alárendelve, s kialakításukban a válogatás, torzítás, manipuláció vagy az egyszerű hamisítás mind szerepet játszanak, vallja a szerző. A

történelem már csak azért is fontos a nacionalizmus számára, ahogy ez a kultúrák és morális közösségek eredetét feltárja. A nemzetek létének etikai alátámasztása a különálló nemzeti közösségek létéről és eredetéről szóló sajátos történelmi feltételezésen alapul, s hogy a kultúra objektíven elkülöníthető formái adott közösségekkel azonosíthatók. A nacionalizmus történelmi szemlélete sok dolgot vesz át a kultúra szociológiájából, ám figyelmen kívül hagyja a tudásszociológia által tett megállapításokat, melyek szerint az eleve adott, öröktől létezőnek vélt dolgok, mint a például a hagyomány, csupán társadalmi szokások, gyakorlatok, meghatározások terméke, így tehát azt kellene megvizsgálni, ki léptette ezeket a jelenségeket hatályba, és hogyan csinálta. S bár az általános feltételezés az, hogy különálló hagyományokkal és közösségekkel van dolgunk, ez csak nacionalista mítosz, valójában a kultúrák és közösségek át meg áthatották egymást, s többszörösen összefonódtak. Így tehát nemcsak az egyes nemzetek, kultúrák felsőbbrendűségét kérdőjelezhetjük meg, de a történelmileg különálló, autogén kulturális kialakulás érvényességét is. A történelmi szempont a nacionalizmuson belül tehát nem csupán a közösség és a történelmi emlékezet kialakítását jelenti, hanem a gyűlölet és konfliktus forrása is lehet a mai világban.

A cikk végére érve az olvasó nemigen tudja eldönteni, mit gondoljon. A nemzeti érzés, a nemzethez való hűség mind olyan magától értetődő dolgok, melyek a gyermekkortól kezdve együtt fejlődnek és alakulnak velünk. Ezek kétségbevonása természetes ellenreakciót vált ki belőlünk. Nem árt azonban a nacionalizmust, a nemzeti érzések kifejeződését máshonnan is megfigyelni, nemcsak belülről, hanem az "áldozat", egy bármilyen nemzet teremtette "Másik" szempontjából is megvizsgálni, s a kritikai megállapítások talán nagyobb megértésre találnak. Emellett sajnos gyakran tűnik úgy, hogy a szerző kritikai megjegyzéseit alátámasztó példák olyan ritka esetek, melyekből nem lehet általánosítani, legalábbis sajátos, egyedi természetűk, körülményeik egyedi összjátéka erre enged következtetni. Az is vitatható, hogy a nacionalizmusból érdemes átvenni az észérvek politikájának "összeházasítását" a szenvedéllyel, s hogy késznek kell-e lennünk meghalni az ENSZ-ért, ahogy a szerző a cikk végén, félig komolyan, felveti. Másrészt a felvetett szempontok, úgy érzem, senkitől sem idegenek, mindenki fejében megfordultak már, s talán a szerző által is említett, a nacionalizmus támasztotta morális követelések voltak azok, amelyek a kétségeket nem engedték a felszínre törni. Akár így azonban, akár úgy, Fred Halliday munkája mellett nem lehet szó nélkül elmenni, s érdemes a nacionalizmust védőknek éppúgy elolvasni, mint ellenzőinek.

Bakos László

[Vissza](#)

A globalizáció és az emberi integráció: Mindannyian vándorok vagyunk ezen a földön

Pieterse, Jan Nederveen: Globalization and human integration: we are all migrants. = Futures, 32. vol. 2000. 385-398. p.

Jan Pieterse cikkében azt a problémát járja körül, hogy a globalizáció, az "összezsugorodó világ" milyen mértékben jár együtt az emberi kapcsolatok minőségének megjavulásával, illetve a világ megosztottsága megszűnik-e ezzel a folyamattal, vagy erősödik-e az egyenlőtlenség.

A kapcsolatok kiszélesedése és az egyenlőtlenség esetleges erősödése nem először fordul elő a történelem folyamán, még ha jelenkori mértéke egyedülálló is. Európai szemmel nézve a globalizáció modern fogalom, csak azóta beszélhetünk róla, mióta az európai felfedezők feltérképezték a világot, nyomukban az európaiak benépesítették az addig ismeretlen területeket, majd bekövetkezett a gyarmatosítás. A modern világban pedig az európaiak vezetésével felszámolták a megosztottságot, elkezdődött az emberiség egyesítése.

Más szemmel nézve persze a globalizáció sokkal régebbre is visszanyúl. Összetevői - a népek vándorlása kontinenseken és kontinensek között, nagy távolságon is átnyúló kereskedelem, a világvallások, ismeretek és technológiák elterjedése - már a terminológia megszületése előtt is léteztek, például régészek és nyelvészek vizsgálják ma is nagy erővel az ősi népvándorlásokat. E felfogás szerint beszélhetünk ősi, modern és jelenkori globalizációról. A jelenben zajló folyamat csak abban különbözik a korábbiaktól, hogy sokkal gyorsabban zajlik le.

Az amerikanizálódás veszélyeiről sokan és sokat írnak, kevesebb szó esik viszont az emberek térbeli érintkezésének és kapcsolatainak problémáiról. A génállomány és a fizikai sajátosságok összekeveredése sokszor vezetett és vezet betegségek elterjedéséhez, elég, ha csak arra gondolunk, milyen pusztítás lett a következménye az európaiak amerikai beköltözésének: a bennszülött amerikaiak szinte teljes kipusztulása. Persze ma már nemcsak a betegségek, hanem megelőzésük és gyógyításuk is terjed az emberek közti kapcsolatok révén, az élelmiszerek és az étkezési szokások átvétele sokak életét mentette meg. Az emberek közti kapcsolatok sűrűsége alapvetően a közlekedési eszközöktől függ: ma már az autónál és a repülőgépnél tartunk. Az amerikanizálódás vagy a nyugatosodás veszélye azért fenyegető, mert a nyugati média uralja ma már nemcsak a ruházati, hanem a kulturális divatot is, az uniformizálódás pedig a kulturális értékek ellen hat.

Az emberi társadalom egységességének víziója azonban nem mai jelenség, a világvallások ezt már sokkal korábban megjelenítették. Például a zsidó hit kereszténységgé válása révén egy törzsi vallás eljutott az egyetemesség eszméjéig, ajtót nyitva a nem zsidók felé is. Térben elterjedt a taoizmus, a buddhizmus, a hindu vallás és az iszlám is. Az általuk hirdetett jövőképekben mindentűt megjelenik az emberek egysége is.

Az egyetemesség, az emberek egységessége nagyban függött attól is a történelem folyamán, hogy melyik állam vagy nép jutott uralkodó szerephez, hol volt az akkori "civilizációs központ". A felvilágosodás utáni korról azt mondhatjuk, hogy ez a központ Európában van, ma pedig katonai potenciál és gazdasági fejlettség alapján döntjük el egy államról, hogy szuperhatalom, nagyhatalom, kisebb hatalom, vagy éppen nem rendelkezik hatalommal. Vagy másféle csoportosítás alapján beszélhetünk fejlett, fejlődő, illetve fejletlen országokról.

Az emberek közötti egységesülési folyamatból kihagyhatatlan a politika szerepe. Ezen belül szót kellene itt ejteni a demokratizálódásról, a nemzeti identitás fejlődéséről, a munkásmozgalom "Világ proletárjai, egyesüljete!" gondolatáról, a nőmozgalmakról, a rabszolgafelszabadításról és a gyarmatosítók elleni harcokról, amelyek mind valamilyen elnyomó ellen küzdöttek az egyenlő elbírálás igénye mellett. Viszont azt is figyelembe kell venni, hogy bár a demokrácia a világ majdnem minden részén létezik, a globalizáció nem minden vívmánya ért el az emberiség minden tagjához. A világ népességének nagyobbik fele ugyanis - főleg Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában - a fejletlen országokban él, ahová a tömegkommunikáció eljutott, vagyis megvan az igény a jólétre, a gazdasági fejlettség viszont még messze van tőlük. A valóság és a média által közvetített világ közti különbség pedig nem vezethet máshoz, mint elvándorláshoz, amit a fejlett régióban nem néznek jó szemmel, hiszen hozzájuk akarnak költözni a menekültek.

A fejlett országok polgárai sem gondolnak abba bele azonban, hogy történelmi nézőpontból valamennyien bevándorlók vagyunk, hiszen őseink máshonnan érkeztek a mai élettérbe. A történelmet tehát felfoghatjuk úgy is, mint népek vándorlásainak történetét, tulajdonképpen meg lehetne írni egy ilyen történelemkönyvet is. Ma nem a múlt miatt tulajdonítunk nagy fontosságot a migrációnak, hanem egyrészt a politikai jogok érvényesülése miatt (állampolgárság, emberi jogok), másrészt kulturális nézőpontból (identitás, multikulturalizmus).

Ma a világ főleg nemzetállamok rendszerére épül. A kutatások egy része azt mutatja, hogy a nemzetállam a fejlődés egyik állomása, egy olyan képződmény, amelyhez sok vér tapad. Megteremtésüknek áldozatul estek azok, akik nem tartoztak az adott néphez, nagyon sokszor ez etnikai tisztogatáshoz vezetett. Törökországból így távolították el az örményeket, Németországból a zsidókat, Nigériából a ghánaiakat stb.

Az elmúlt néhány évtizedben a nemzetállam pátosza megkopott, megnőtt a kisebbségek, etnikai csoportok, diaszpórák szerepének elfogadása. A történelem is átgondolható ebből a nézőpontból: ekkor mindjárt felismerhető, hogy a kereskedők, utazók, misszionáriusok milyen sokat jelentettek a múltban is.

Ha a gazdasági növekedést vizsgáljuk, elmondható, hogy ennek motorja a kultúrák közötti kapcsolat, a köztük lévő különbség. Csak a létező kapcsolat biztosítja az ismeretanyag és a technológiák átadását másoknak, ezzel pedig új ismeretek szerezhetők, új módszerek fejleszthetők ki. Nem véletlen, hogy a történészek nagy figyelemmel kutatják a kereskedelmi útvonalakat, ezek találkozási pontjait, hiszen régebben itt történt meg az ismeretek átadása, itt érhető tetten a kulturális fejlődés kiindulópontjai. Nemcsak a múltban volt így, de így van ez a jelenben is.

Megállapítható tehát, hogy a migráció fontos szerepet játszott és játszik, a kulturális kreativitás és a gazdaság megújulásának motorja. Át kellene ezért gondolni a kizárólagos nemzetállami rendszert, nagyobb figyelmet kellene fordítani a más szintű - helyi, regionális, nemzetközi és nemzetek feletti - szerveződésekre. Nem kell félni a multikulturalizmustól sem, hiszen az megközelíthető úgy is, mint új politikai, gazdasági és kulturális együttműködési lehetőségek megteremtése: születhetnek általa új koalíciók, teremthet új megélhetési lehetőség, vagy változhat az életmód.

A globalizáció egyik nyilvánvaló paradoxona a tőke szabad áramlása mellett az emberek mozgásának korlátozása. Ez a kettősség kialakít egy gazdasági fejlettségen alapuló zárt országcsoportot, ahová nagyon nehéz bejutni.

Összefoglalásul elmondható: ahhoz, hogy a globalizáció az emberiség egységbe rendezését hozza magával, nagyon sokat kell dolgozni. Először is újra kell gondolni a nemzetállam szerepét, aztán össze kell illeszteni az egyes "nemzeti erőtartományokat", át kell lépni a kultúrákat elválasztó határvonalat. Ha mindez megtörténik, akkor biztosítható egy olyan gazdasági fejlettség, amely kiterjed az emberiség összes lakójára.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Mítoszok és tények közjátéka

Psalidas-Perlmutter, Foulie: The Interplay of Myths and Realities. =Orbis, 44. vol. 2000. 2. no. 237-244. p.

Az etnikai identitás kutatása oly ősinek tűnik, mint az emberiség történelme, az utóbbi évtizedekben az ilyen jellegű konfliktusok mégis az emberi és politikai törésvonalak alapjává váltak. A nemzetiségi identitással rendelkező csoportok belső ellentétei bizonyos alapvető - a "létezés" érzésére, a hovatartozásra, a nemzedéki, hagyománybeli, kulturális és történelmi folytonosságra vonatkozó - pszicho-szociológiai emberi szükségleteket szolgálhatnak. Am az identitás vezérelte politikai csatározások a "másság" pusztító tudatát és más - eltérő kontextusban kialakuló, hasonló szükségletekkel rendelkező - csoportok irányában gyűlöletet is kiválthatnak. Valójában a teljesen "tisztá" csoport rendkívül ritka. Még az etnikailag homogén csoportok is tartalmaznak vallási és/vagy felekezeti változatokat. Egy olyan csoport, mely önrendelkezéséért, egy nagyobb és/vagy erősebb entitástól való elszakadásáért küzdött, gyakran ő maga lesz egy kisebb, gyengébb csoport(ok) elnyomója, ha azonos területen élnek, melyet mindketten magukénak vallanak, vagy ha a határok és a származás helye nem meghatározottak/vitatottak, vagy egymást kizáró történelmi emlékezettel rendelkeznek.

Az etnikai-nemzeti identitás kanyargós útján mítoszok szövődhetnek a történelmi tények hálójába, melyek elhomályosítják vagy teljesen el is fedhetik az igazságnak megfelelő emlékezetet. A nacionalizmus ideológiája - különösen, ahogy az etnikai konfliktusokban megjelenik - rosszul és félreértelmezett, valós vagy feltételezett tapasztalatok által felerősített vagy eltorzított érzelmek, öröklött és megvizsgálatlan elbeszélések és emlékek (magunkra és másokra is) pusztító keverékén alapul, melyek hiedelmek szilárd szerkezetébe ágyazódnak. Ez a részben tudatalatti, sűrű/ostoba pszichikai gát két előfeltevésen alapulhat: a) Bizonyos "idegen mások" jelenléte és területi közelsége, valamint a velük való kényszerű együttélés a csoportot a "kulturális elkorcsosulás" elkerülhetetlen végzetével és végül az etnikai és kulturális kihalással fenyegeti. b) Az egyetlen módja a megmaradásnak, hogy ugyanezt a csapást mérjük az idegen másokra. Ez vezet a vélt vagy valós ellenség demonizálásához.

Az etnikai konfliktusok természetének pontos megállapítása megakadályozza, hogy egy tulajdonképpeni polgárháborút etnikai konfliktusnak nevezzünk. A két jelenség alkotóelemei nagyon hasonlóak lehetnek, például vallási különbségek. A kívülálló hatalmak sokkal szívesebben támogatják a nekik rokonszenves felet etnikai konfliktus esetén, ám nem szívesen avatkoznának polgárháborúba, ezért mindkét jelenség hajlamos etnikai viszályként megjelenni. Erre Jugoszlávia kiváló példa.

A vallási alkotóelem elkerülhetetlen érzelmi telítettségével részévé válik annak, amit történelmi, pszichológiai és kulturális örökségnek tekintünk. Így a vallási különbségek politikaivá tehetők, eltorzíthatók és kihasználhatók. Ilyen esetekben nem a vallás maga, hanem a vallás mint egyének vagy csoportok által hatalomszerzési vágyból használt hatásos fegyver az, ami a háborúra uszító elemeket szolgáltatja. Épp ezért a vallást nem lehet elszigetelt tényezőként vizsgálni.

A külső beavatkozás az a tényező, amelyre gyakran nagy szükség lenne, de amelyet sajnos saját mítoszai sújtanak. Mindenekelőtt a beavatkozásnak a "szelektív moralitástól" mentesnek kell lennie, mely többek között annak kiválasztásában is megmutatkozik, hogy melyik konfliktusba avatkozunk, miközben az emberi áldozatok, a szenvedés mértéke hatalmas lehet egy másikban. De megmutatkozhat ez abban is, hogy a "barátok" által elkövetett kegyetlenkedéseket úgy tekintik, mint szerencsétlen, de elkerülhetetlen oltalmazó tevékenységet, míg a "nem-barátok" által elkövetetteket mint háborús bűnöket.

Az etnikai konfliktus-megoldás mai módszerei lesújtóan korlátozott eredményekre képesek. Új paradigmákra van szükség, s az *Orbis*-nak ebben a számában közölt írások kijelölik e célok elérésének útját.

Bakos László

[Vissza](#)

Az etnikai hadviselés hanyatlása

Gurr, Ted Robert: *Ethnic Warfare on the Wane.* = *Foreign Affairs* 2000. May/June 52-64. p.

A jelenkori politikai események tanúsága szerint az etnikai konfliktusok visszaszorítására új, globális stratégia jelent meg. A szerző szerint e stratégia alapvető elvei, hogy az országot megosztani képes fenyegetések a hatalom átruházásával kezelhetők, az államhatalomért és az erőforrások megszerzéséért folytatott közösségi harcokat pedig a csoportok jogainak elismerésével és a hatalom megosztásával lehet megfékezni. Habár a koszovói, kelet-timori és ruandai konfliktusok mást mutatnak, általánosságban az irány a következő: az új etnikai konfliktusok jelentősen visszaszorulni látszanak, sok régi konfliktust sikerült megoldani, az államok és nemzetközi szervezetek egyre készségesebbek a csoportérdekek elismerésében és az etnikai viták hagyományos politikai mederbe terelésében.

A 90-es évek elején kitörő etnikai harcok egy hosszan tartó általános áramlat tetőzéseként foghatók fel, mely az 50-es években kezdődött, s nem sokkal a hidegháború vége után érte el csúcspontját. A Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlása új etnikai és nemzeti(ségi) követeléseknek nyitott utat. A déli féltekén több mint két tucat etnikai háború kezdődött vagy folytatódott körülbelül ugyanebben az időben, s a legtöbbjük nem kötődött közvetlenül a hidegháborúhoz. Am sokkal fontosabb dolgot jelzett az eszkaláció és a de-eszkaláció közti egyensúly: az 1999 elején folyamatban lévő 59 fegyveres etnikai viszály közül 23 visszahúzódóban volt, és csak 7 terjeszkedett - többek között Koszovó. A 90-es évek végére az etnikai csoportok általános stratégiája nem a fegyveres konfliktus, hanem a hétköznapi politika lett.

A szerző szerint a konfliktusok kezdetének, tetőzésének és csökkenésének időbeli meghatározása is sokat elárul. 1985 óta a zavargások és felkelések kétharmada 1989 és 1993 között kezdődött, s azóta kevés keletkezett. Ez a visszaesés előrevetíti a fegyveres konfliktusok folyamatos hanyatlását is. Az utóbbi időszak történelme azt mutatja, hogy általában tíz év erőszakmentes politikai ténykedés előzi meg az újabb etnikai felkeléseket.

Az általános irányzatok harmadik szempontja az önrendelkezésért folytatott harcok vizsgálatából ered. 1993 és 2000 eleje között az önrendelkezésért folytatott háborúk száma felére csökkent. A 90-es évek során 16 szeparatista háború ért véget békekötéssel, több más pedig tüzszünet és folyamatos tárgyalások miatt szünetel. Létezik egy párhuzamos irányzat is, melynek célja megállapodásra jutni olyan etnikai követelésekkel kapcsolatban, melyek még nem csaptak át fegyveres konfliktusba. A nemzetiségi mozgalmak vezetői a kisebbségek megtagadott jogokkal kapcsolatos ellenérzéseire építenek, ám manapság a kisebbségek helyzete is javul, s a velük szembeni diszkrimináció már a csoportok egyharmada számára enyhült, főleg mert a kormányok hivatalosan is elismerték és garantálták politikai és kulturális jogukat.

A súlyos etnikai konfliktusok általános visszaesése rengeteg ember és szervezet összehangolt erőfeszítéseinek köszönhető. A nemzetiségek és a kormányok közötti kapcsolatban új válságkezelő stratégiák, a csoportközi kapcsolatok kezelése új elveinek megjelenése az etnikai elnyomás és erőszak kezelésével kapcsolatos belföldi és nemzetközi egyetértést hozta magával. Az első és legalapvetőbb elv a kisebbségi csoportok jogainak elismerése és aktív támogatása, ami a faji, nemzeti, nyelvi és vallási diszkrimináció elítélését, közös kulturális és politikai érdekek védelmére és elősegítésére intézményi segítség biztosítását jelenti, valamint bizonyos fokú autonómia garantálásával is együtt járhat. A szerző példákkal bizonyítja, mennyivel előbbre járnak ezen elvek követésében a nyugati demokráciák, ám a Szovjetunió összeomlásával a volt szocialista államok is a helyes útra tértek, s a nemzetiségi pártok is bekerülhettek a parlamentbe.

Az autonómia biztosítása azonban sokkal nehezebb feladat, mint a diszkrimináció tiltása. A legtöbb kormányzatban lévő csoport központi hatalmat kíván birtokolni. A szerző szerint azonban ha el akarják kerülni az etnikai vérontást, fel kell vállalniuk az autonómia biztosítását, s nem félniük kell tőle.

A jelenkori etnikai alapú háborúkat általában a teljes függetlenség követelésével indították, ám többnyire az autonómia kivívásával értek véget. Nagyon ritkák azok a nacionalisták, akik a teljes függetlenség kivívásáig kívánják folytatni a harcot. A nagyhatalmak viszont kezdik felismerni, hogy sokkal olcsóbb regionális és kulturális autonómiáról megállapodni, és némi tőkét újra elosztani, mint végtelen háborúskodásba bocsátkozni. Ugyanez érvényes a szeparatista háborúkra: ha a felek felismernék, mennyivel kisebb költséggel jár a vitás kérdéseket megtárgyalni, mint hosszan tartó konfliktusba bocsátkozni, akkor igen közel kerülnének a megállapodáshoz.

A kollektív jogok védelme az egyik eleme az etnikai heterogenitás kezelése új stratégiájának. A másik a demokrácia, mivel intézményi eszközöket biztosít, amelyek segítségével a kisebbségek a legtöbb társadalomban biztosíthatják jogaikat és kollektív érdekeiket.

A harmadik tényező az az elv, hogy az önrendelkezésről folyó viták legjobban tárgyalások és kölcsönös alkalmazkodás útján rendezhetők. Az elvet a legtöbb nagyhatalom, az ENSZ és néhány regionális szervezet - különösen Európában és Afrikában - támogatja. A megelőző diplomácia széles körben népszerű. A kényszerítő erejű beavatkozás a nemzetközi erők utolsó lépése az emberi jogok durva megsértése és a regionális biztonságot fenyegető etnikai csatározások tekintetében. A szerző részletesen megvizsgálja, milyen globális és regionális erők is támogatják ezt az irányzatot, bemutatva motivációjukat is.

A legtöbb nyugati politikus és külügyi szakember úgy látja, hogy az etnikai konfliktusok egyre súlyosabbak lesznek, s nem jobban kezelhetők. Tárgyszerűen nézve viszont ma kevesebb ilyen konfliktus létezik, mint a 90-es évek elején, azonban ma sokkal nagyobb nyilvánosságot kapnak ezek a problémák. Az etnikai és regionális konfliktusok rendezése után kialakuló világrendszer sokkal összetettebb, mint hidegháborús elődje volt. Így az etnikai konfliktusok megfékezése sokkal nagyobb előrelátást és jobban összehangba hozott nemzetközi válaszlépéseket igényel, mint ahogy ez Koszovó és Kelet-Timor példáján is nyilvánvaló volt.

Az új rendszer még nincs teljesen kidolgozva, s nyomasztóan hosszú azoknak az államoknak és nemzetiségi mozgalmaknak a sora, amelyek elutasítják ezeket az elveket, s készek erőszakkal is ellenállni nekik. A mohamedán világban például kevés állam kész teljes politikai és kulturális jogokat biztosítani az ott élő vallási kisebbségeknek. Így a nemzetközi törekvéseknek arra kellene összpontosítaniuk, hogy segítsék az uralmon lévőket a lázadó csoportokkal való tárgyalásban, s arra ösztökélni a feleket, hogy az elszakadás helyett az autonómiát válasszák. Ebben a tekintetben a legnagyobb kihívásokkal Afrikában találkozhatunk, a Szudán, Etiópia, Angola és Kongó közti hatalmas válságzónában vagy Nyugat-Afrikában.

Ám hiába vannak programok arra, hogy miképp oldhatók meg az etnikai konfliktusok, ha nincs ember és eszköz a végrehajtására. A nemzetközi és regionális szervek leginkább ott fognak hatékonyan közreműködni a válságkezelésben, ahol a nyugati hatalmaknak jelentős érdekeltségei vannak: Európában, Latin-Amerikában és a Közel-Keleten. Az afrikai és ázsiai konfliktusok messzebb vannak, s így ellenállóbbak a külső hatásokkal szemben. Ott, ahol a megelőzés technikája kudarcot vall, vagy nem elsőrendű fontosságú, a nemzetközi fellépés más formát ölt, ún.: humanitárius segélyek biztosítását és a háborúskodás eszkalációjának megakadályozását. S bár világos, hogy a szerző a véres összecsapások csökkenésében a helyzet jobbrafordulását látja, hibája a cikk szemléletének, hogy a közreműködő nemzetközi és regionális szervek, valamint különböző nagyhatalmak szerepét, indokait nem vizsgálja meg részletesebben, s így fontos szempontot hanyagol el.

Bakos László

Menekültek és segélyezésük Európában

Réfugiés : *La difficile renaissance. (Dossier.) = Europ, 1999. 95. no. (Különszám)*

"Európa mostantól tudja, mit jelent menekülni..." - beszélgetés Corinne Perthuis-vel, a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet szóvivőjével. = Marchal, Arlette: "Les Européens savent désormais ce qu'est un réfugié"

Az 1951-ben alakult HCR (=Haut Commissariat aux Réfugiés, mul: Nemzetközi Menekültügyi Szervezet) szerint ma kb. 24 millió menekült él szerte a világban. Ez a tény mindeddig meglehetősen hidegen hagyta az európaiakat. Vajon a koszovói dráma mennyiben változtatott ezen?

- Most sokkhatásként érte Európát a jelenség. Szembe kell nézni a kérdéssel, mi a különbség egy papírok nélküli, egy menedékjogot kérő, egy hontalan és egy menekült között. Ezenkívül az is nyilvánvaló lett, hogy a szenvedés egyetemes, azaz bárkit sújthat, valamint hogy a válság elmúlik, de a menekültkérdés megmarad.

- A visszatérés veszélyekkel jár, hiszen a szerbek módszeresen deportálták az albánokat, tehát a bosszúállás vágya nagyon is friss még.

- A HCR feladata ebben a helyzetben a menekültek támogatása és jogaik elismertetése. Koszovó esetében a minimális biztonság biztosítása a legfontosabb, illetve a különböző közösségek békés egymás mellett élése. Sokkal prózaibbak is akadnak ú. m.: az újjáépítés megszervezése, kályháról gondoskodni a közelgő tél előtt, stb. Sőt, a helyi társadalmi-gazdasági életüket is helyre kell állítani. Előny, hogy a HCR jól ismeri Pristinát, hiszen ott volt amikor 400 ezer albán ütközött oda a szerbek, és amikor 500 ezer krajainai szerb menekült oda. Most meg kell találni a megoldást további 2 millió boszniai menekült számára.

- Az Európában most tapasztalható jelenség oka Milosevics etnikai tisztogatása, mely menetrendszerűen a NATO-bombázások után négy nappal kezdődött.

- A HCR és a nem kormányzati szervek szorosan együttműködnek. A köztudat elfogadja, hogy a HCR koordinál minden segélyt, s neki van a legszorosabb kapcsolat a helyi szervekkel, hiszen a nemzetközi jogok betartatása is feladatai közé tartozik. A HCR, költségvetésének egynegyedével a nem kormányzati szerveket támogatja. Partnerei pl. a Médecins sans frontières (= Orvosok határok nélkül), vagy a Médecins du monde (= Orvosok a világban), s persze más, nemcsak francia szervezet is.

- A HCR költségvetésének 5%-át teszi ki genfi székhelyének fenntartása, ezt az ENSZ fizeti. A további összegek az államok jóindulatától függenek. Koszovóval kapcsolatban a HCR sürgősen 143 millió dollárt kért támogatótól. Ma, amikor a menekültek visszatérése napirendre került, a duplájára lenne szükség. (Franciaország mindössze 4,72 millió eurót adott erre.)

- A ruandai válság egyik tanulsága volt, hogy a hatékonyság érdekében a felelősséget meg kell osztani - erre a mostani főbiztos, Sadako Ogata asszony tervet is kidolgozott (pl. az amerikaiak a légi szállítást, a németek az egészségügyi evakuálást biztosítják, stb.).

- A HCR-t sem rendőrök, sem mások nem védik, noha olyan területeken fejtik ki tevékenységüket, ahol az ENSZ előírásait általában nem veszik figyelembe (pl. Kolumbia, Csecsenföld). Ennek ellenére a szinte utolsó emberi jogért - tudniillik amikor már minden jogától megfosztottá válik az ember -, a menedékjog elismertetéséért küzd a szervezet, és ez sem kevés.

Koszovó fölfedte a HCR válságát

Börtz, Torun: *Le Kosovo a révéle la crise du HCR.*

A koszovói háború kezdetén tömegestül érkeztek az albán menekültek Macedóniába és Albániába; az ő fogadásukat éles kritika érte a Médecins sans frontières részéről. Állítólag a HCR vezetése képtelen volt kézben tartani a nem kormányzati szervekkel a kapcsolatot. Együtt a NATO-t is elmarasztalták, hiszen a menekülttáborok építésével úgymond veszélyeztette a HCR pártatlanságát, illetve hatékonyságát. Ron Redmond, a szkopjei HCR-központ szóvivője szabadkozott, hogy amilyen gyorsasággal az események bekövetkeztek, azt csak a hadsereg volt képes követni, egyébként pedig minden a HCR irányítása alatt történt. (A 20 ezer főre épített stenkovaci tábor végül 30 ezer menekültet volt kénytelen befogadni.)

A HCR finánciális gondokkal küzd. Támogatást csak azt követően kap, hogy a konkrét segélyfelhívást kibocsátja. Az elmúlt évek szűkössége miatt kénytelenek voltak leépíteni a szervezet létszámát. A koszovói válság kirobbanásakor hirtelen kellett mozgósítani a különböző országokban tevékenykedő munkatársakat.

A HCR vezetését minden 5 évben megújítják. Az ENSZ igen szerény támogatásban részesíti az intézményt. A 90-es évek végére az adakozókedv megfáradt, a genfi központ is kénytelen számot vetni ezzel a helyzettel. Azt fontolgatják, hogy a nemzetek nyomására visszatérnek a hagyományosabb, alapszintű beavatkozásokhoz. Jeff Crisp, a politikai ügyek felelőse szerint ugyanis a nemzetek sokat áldoznak a menekültek befogadására, ugyanakkor stratégiai hátránytól tartanak, amelyben a hidegháborút követő években bőven volt részük. Időközben ugyanis az akkori menekültek a nagyhatalmak közreműködését mellőző, helyi/regionális konfliktusok forrásai lettek.

Próbatétel vég nélkül

Garrido, Maria José: *L'épreuve sans fin.*

Albánia lakosságát 20%-kal megnövelte az elmúlt évtized során odaérkező menekültek létszáma. A koszovóiakkal nagyjából egy időben megjelentek a NATO-alakulatok és vagy 130 nemzetközi szervezet. A helyzet bábelien zűrzavarossá fajult. Ha figyelembe vesszük, hogy a kommunista rezsim bukása után Albánia 1997-ben finánciális botrányba keveredett, a munkanélküliség 84%-os lett ekkorra, stb. - érthető, hogy az éppen a kilábalás halvány jeleit mutató gazdaság ismét összekuszálódott a koszovói válsággal, s a nemzetközi jelenlétből igyekeztek valami hasznot húzni.

A menekülteket a tiranai sportcsarnokban regisztrálták, mintegy 70 ezret. Egyes napokon 600 új koszovói érkezett. Hivatalosan 5000-et Olaszország fogadott be. (A "fekete-fuvar" a tengeren át 300-800 DEM/fő között ingadozik.) Az albán hatóságok szerint a menekültek mintegy felét családok fogadták be, akik spontán módon vállalták a kiállást "testvéreik" mellett szállást, ételmezt, ruhát adva nekik. (A legjobban kereső vezetők kb. havi 30 dollárt visznek haza havonta. A nemzetközi szervezetek némi élelmiszert és 10 dollárt utalnak ki ugyancsak havonta egy menekült eltartásáért.)

"A felháborodás cselekvésre indít" (Jean-Francois Viel, a Médecins du monde misszióvezetője, járványügyi szakértő)

Göb, Sabine: *"S'indigner pour agir"*.

A gyakorlatban ott eredményes a beavatkozásuk, ahol azonnal kialakul a csapatszellelem, hiszen nehéz, feszült, meglepetéseket tartogató helyzetekben kell dolgozniuk. Az egészségügyi teamek szemléletének alapja a felháborodás azonos hőfoka, amely cselekvésre ösztönöz. Nagyon fontos ugyanakkor a higgadság is, különben veszélybe sodorja elsősorban magát a heveskedő. A rendkívüli körülmények fokozottan

megmutatják a helytálló, nagyformátumú személyiséget is.

Hosszú az út hazáig

Haughey, Nuala: The long road home.

A boszniai háború során mintegy 1,2 millió ember távozott külföldre, s további 1,3 millióan az országon belül kényszerültek más vidékre vándorolni etnikai üldözöttségük folytán. Visszatérésük most kínos lassúsággal megy végbe. 1999 januárjáig összesen 80 ezren tértek vissza otthonukba az UNHCR (= ENSZ Menekültügyi Főbiztosság) által ellenőrzött Horvát-Muszlim Föderáció területére, de a több mint 800 ezer menekültből még további 353 ezren szándékoznak hazatérni. A jelenlegi boszniai politikai döntéshozók továbbra is megosztottságban akarják tartani a horvát, muszlim és szerb lakosságot, és minden lehetséges helyen és szinten megvétőzzák az UNHCR kezdeményezéseit.

A visszatérés legnagyobb gátja a munkanélküliség és a közbiztonság hiánya. Ahogy az évek múlnak, a Német-, Svédországba, Kanadába, Egyesült Államokba menekültek fokozatosan a gazdasági bevándorlók státusába kerülnek, és legfeljebb vakációzni térnek vissza Boszniába. A Boszniából kényszerűen eltávozottaknak egyharmada mindenképpen visszatér, egyharmaduk csak bizonyos feltételekkel, egy harmaduk pedig külföldön marad. C. Westendorp, az UNHCR főbiztosa szerint bajos támogatni valamely csoportosulást mindaddig, míg föl nem hagynak az etnikai tisztogatással, amíg meg nem történik az egymás mellett élő közösségek reintegrációja, hiszen a munkavégzés sem indulhat be addig.

Kultúrák olvasztótégelye a Krím-félsziget

Podolska, Joanna: Melting-pot of cultures.

A több mint negyed millió krími tatárnak félszázados száműzetés után szülőföldjére való visszatérése feszültségeket okoz elsősorban az orosz nyelvű lakosság körében. A Krím-félszigeten már sok új mecset áll, de ukrán állampolgárság hiányában a tatárok többnyire utcai, alkalmi üzleteléssel keresik kenyerüket.

1999 áprilisában Szimferopol utcáin nyilvánosan elégették a kényszerrel létrehozott 1998-as alkotmányt a II. Katalin által kiadott Manifestummal egyetemben; a tatárok így fejezték ki, hogy egyformán igazságtalannak tartják mindkét dokumentumot. 1944. május 18-án, közvetlenül a náci megszállás alóli felszabadulás után Sztálin parancsára Ázsiába deportálták a tatár etnikumot a kollaborálás vádjával. Csak a Szovjetunió összeomlását követően, 1991-ben kaptak hivatalosan engedélyt a visszatérésre. Problémájukkal ezen fölül nem foglalkozott senki. A félsziget összlakosságának jelenleg 10-12%-a a visszatért tatár. Egyik ismert szószólójuk Mustafa Dzsemilev, aki 1998 óta népét képviseli a kijevi ukrán parlamentben (korábban, szovjetellenes propaganda vádjával 17 évet ült börtönben).

1992-ben, Ukrajnán belüli, autonóm köztársasággá lett a Krím-félsziget. Lakosságának mintegy 80%-a orosz volt ekkor. Szerintük Ukrajna kijátssza ellenük a tatár etnikumot, s ha engednek ennek, akkor a koszovóihoz hasonló helyzet alakulhat ki. Gyorke Jozsef, az UNHCR kijevi képviselője szerint abszurdum ilyesmit állítani, hiszen az ukrán kormány éppen a helyzet rendezése végett hívta a helyszínre a nemzetközi szervezetet.

Az ukrán állam eddig 300 millió dollárt költött a krími tatárok visszatérésének megsegítésére. De nemzetközi segélyszervezetek szerint 5 milliárd dollárra lenne szükség a teljes etnikum visszatelepítéséhez. Ellentmondásos adatok állnak rendelkezésre arról, hány tatárnak sikerült már ukrán állampolgársághoz jutnia. Az UNHCR kampányt folytat a helyszínen, bátorítja és ténylegesen segíti az állampolgárság megszerzésében a tatárokat. Az ukrán állampolgárság biztonságot nyújt minden korábban deportált etnikumnak. Pl. a legutóbbi helyhatósági választásokon (1998.) azért nem jutott egyetlen képviselői hely sem a tatároknak a krími parlamentben, mert nem rendelkeztek közülük elegendő szavazati joggal.

A II. világháború előtt 400 tatár iskola volt a Krím-félszigeten, ma 6 működik. A 49 ezer tatár iskolás gyermek közül mindössze 3800-an tanulnak tatár nyelven. Két tatár és két orosz nyelvű újságot jelentet meg az etnikum, és vannak saját rádió- meg tv-műsoraik is. Az oroszral azonos státust akarnak kivívni a tatár nyelv számára is. Mustapha Dzsemilev kijelentette, bár harcolnak a tatár nyelv elismertetéséért, nem akarják, hogy bárki is elhagyja a Krímet, hiszen az mindig a kultúrák olvasztótégelye volt.

Megkapó nagyvonalúság

Matrou, Albert: Une attirante générosité.

A vikingek hazája egészen az 1970-es évekig, néhány szomszédos államból érkező polgárt leszámítva homogén volt. Ma, Francia- vagy Németországhoz hasonlóan "fekete-szőke-arab". A lakosság mintegy 20%-a bevándorló (1,6 millió ember), ami a svédek szemében azonos a menekülttel. Mivel az országba csak munkavállalói engedéllyel szabad belépni, értelemszerűen mindenki, aki e nélkül jön, menekültnek kijáró fogadtatásban részesül.

1991-ben a HCR helyi irodája 1200, kísérő nélküli gyermeket regisztrált, akiknek kb. fele Iránból jött. A valóságban a háború, a szexuális zaklatás elől menekülő gyermekeket úgy irányítják Svédországba a hozzátartozók. Tudják, hogy nagyon fejlett szociális háló várja őket, s ha a gyermekek megkapják a tartózkodási engedélyt, akkor a későbbiekben jelentkező szülőnek is jobb esélye van ennek megszerzésére.

A svéd állam 30 milliárd koronát költött 1991-1998 között a menekültekre. A kiskorúaknak külön tranzitközpontot létesítettek, ahol iskolába járnak, stb. A munkanélküli felnőttek legalább 4000 korona segélyben részesülnek. Valamennyiük szerint ez csökkenteti vállalkozó kedvüket. (100 ezer menekültnek mindössze 0,5%-a kezdett valamiféle vállalkozásba a 90-es évek során.) A 3 és 1/2 év ún. alkalmazkodási idő alatt ingyenes svéd nyelvtanításban részesülnek.

A Rådda Barnen, nem kormányzati szervezet a gyermekek jogainak elfogadtatásáért harcol Svédországban. Sokan támogatják őket, 1992-ben alakultak, s egy év múlva már egy a gyermekek jogait érvényesítő ombudsmant adtak a közigazgatásnak. Ma 53 ezer pótszülő, 100 ezer adományozó járul hozzá a szervezet munkájához.

Egy félig nyitott ajtó...

Drah, Kumah: Door not far enough open.

Spanyolország tizenöt év alatt kb. félmillió külföldit fogadott be mintegy 85 országból. Az egyik legnagyobb nem kormányzati szerv a Spanyol Katolikus Egyesület a Bevándorlókért (ACCEM) évente több mint 6 ezer embert fogad főként Latin-Amerikából, de a Szovjetunió bukása óta Kelet-Európából is, ideértve a romániai cigányokat is. Legújabbban az afrikai menekülthullám elhelyezésén fáradoznak. Ingyenes jogi tanácsadást, nyelvtanfolyamokat nyújtanak a befogadottaknak, segítik a családegyesítést, a harmadik országba vándorlást, illetve az önkéntes hazatérést. Igen nagy létszámban érkeznek a közeli Marokkóból, főleg fiatalok. Sokan a tengerbe fulladnak az illegális országelhagyás során. A szülőföld pedig egyre inkább a drogbirodalomra, Kolumbiára kezd hasonlítani.

A menekültek egy része elégedett a fogadtatással, a Vöröskereszttel, mindössze a regisztrációs eljárást az orvosi vizsgálatokkal tartják hosszadalmasnak. Az Amszterdami Egyezmény jogerőssé válásával a Brüsszelben működő Európai Bizottság meg akarja határozni a menekülteknek kijáró minimumokat.

Nemi szerepek és etnicitás

Gender and Ethnicity, Ethnic and Racial Studies, Special Issue, 23. vol. 2000. 5. no.

Az *Ethnic and Racial Studies* című folyóirat egész szeptemberi számát a nemek és az etnicitás összefüggései vizsgálatának szentelte, s az itt következő szemlében a kiadvány szerkesztőinek bevezetője, valamint a fent említett kérdéskör és a fejlődés-kutatás viszonyát boncolgató tanulmányt mutatjuk be.

Az ezredforduló elérkezével a szerkesztők úgy látják, hogy a feminizmus 30 év után nagykorúvá vált. A feminizmus "második hullámának" kezdetén nemcsak arra mutattak rá a mozgalom tagjai, hogy a nők ki voltak rekesztve a kodifikált tudás legtöbb formájából, de arra is, hogy a világot többnyire a férfiak érdekei és látásmódja szerint magyarázták, azaz a férfiak szempontja kiváltságos episztemológiai helyzetbe került. A tudományos tárgyak tartalma, fogalmi, elméleti, módszerei, azaz lényegük nagymértékben a világegyetem részreahajló és elfogult férfi szempontú felfogásából ered. Így a feminizmusnak a tudományos életbe kerülésével három fő célja volt: felhívni a figyelmet a nemekre, amelyek éppolyan fontosak, mint bármely más társadalmi megoszlás. Másodsor, megvizsgálni és magyarázatot találni a nők egyenlőtlenségére és elnyomására. Harmadsor a létező tudásformák szigorú újraértékelése a célból, hogy bemutassák, a női szempontok és tapasztalatok hogyan lettek marginális helyzetbe kényszerítve. Idővel ez a kritikai értékelés több tudományágban megjelent, a szociológiától a biológiáig, a pszichológiától a jogtudományig, az irodalomkritikától a politológián és antropológián keresztül a fejlődés-kutatásig. S így jött létre egy újabb interdiszciplináris tudományterület, a nőkutatás. A szerzők azonban arra is rá kívánnak mutatni, miért problematikus a "nagykorúvá válás" metaforáját használni ebben az esetben, s hogy a tolerancia és egyenlőség szorgalmazása miért járt együtt egy egyoldalú s részreahajló szemlélettel, a kulturális imperializmussal.

A feminizmus több módon kívánta a tudományos kutatás szempontjait megváltoztatni. Elsőként a tudományos munka tárgyán alakított azáltal, hogy ragaszkodott ahhoz, hogy a női tapasztalatokra és a nemek közti kapcsolatokra is kiterjedjen a társadalmi élet vizsgálata. A feminizmusnak egyaránt kellett a nőkre és a nemekre is összpontosítania, mert ez szolgálja a nők sajátos helyzetének részleteiben történő megértését. Még a nyugati feminizmus második hulláma előtt, a 60-as években felvetették, hogy a tudományos kutatás főleg a társadalmi élet nyilvános dimenzióira figyel - olyan formális és megfigyelhető tevékenységekre, mint a munka, az oktatás és a kormányzati és államfolyamatokkal kapcsolatba hozható tevékenységek; a magánéletben történő dolgokat pedig személyesnek, bensőségesnek és viszonylag jelentéktelennek tekintették. A szerzők szerint a feminizmus volt az a fő hatás, amely a dolgok ilyenét állását megváltoztatta, nemcsak annak bemutatásával, hogy az élet ugyanazon területein a nők és a férfiak tapasztalatai különbözőek lehetnek, hanem hogy új kutatási területeket jelölt ki, melyeket korábban a tárgyhoz nem tartozónak tekintettek - pl.: szexualitás, nőkkel és gyerekekkel szembeni erőszak, házimunka, pornográfia, stb. A feministák komoly konceptuális és elméleti vitákba bocsátkoztak olyan kérdésekről, mint a patriarchátus vagy férfiuralom léte/természete, az egyenlőtlenség, az elnyomás és kizsákmányolás más formái, stb. Ami még jellemző volt a feministák hagyományos tudományosságához való viszonyára, hogy az egyes tudományágokban alkalmazott, megszokott kutatási módszereket megkérdőjelezték, s igyekeztek interdiszciplináris technikákat bevezetni. Például e mozgalomnak is köszönhető - a visszaemlékezések, (ön)életrajzok, elbeszélések, élettörténetek és az oral history jelentőségének hangsúlyozásával -, hogy a kvalitatív módszerek szerepe megnőtt, és egyre több területen nyertek jogosultságot.

A sikerek ellenére sokan aggódnak, hogy a "nagykorúvá válás" esetleg a feminista szempontok intézményesüléséhez és radikalizmusuk elvesztéséhez vezethet. Emellett a feminista eredmények egy továbbra is férfiak uralta oktatási és társadalmi rendszer keretei közt születtek. S bár a tudományosság határait kitágították, a 20. század végéig a legtöbb feminizmussal foglalkozó vagy feminista szempontok szerint készített munka angolul készült, főleg fehér, középosztálybeli szerzők által, fehér, középosztálybeli olvasóknak. Színes bőrű és harmadik világbeli nők által is jelentős közreműködés történt, ám szempontjaikat gyakran csak a nyugati és jobbra anglofon normától való különbség tekintetében vázolták. A nyugati feminizmus globális uralma azt kezdte jelenteni, hogy a világ és a nőkre vonatkozó kérdések megfogalmazása egyre szűklátókörűbbé vált. A nyugaton élő, különböző etnikai csoportokhoz tartozó nők fáradságos küzdelembe kezdtek, hogy a feminista fogalmakat és felfogást újra meghatározzák. A fehér, nyugati feminizmus vakfoltjai, melyek a fekete nők jelenlétéről nem vettek tudomást, arra késztették az utóbbiakat, hogy a feminista irányzatban belül új, kritikai pozíciókat alakítsanak ki maguknak. A fekete és harmadik világbeli nők nemcsak a női szempontú történelemszemlélet elfogadtatásáért küzdöttek, hanem a nők által hallott vagy elmondott történetek elfogadtatásáért és megfelelő értékeléséért is. Azok, akiknek létezésére gyakran, mint a "másikra" utaltak a szakirodalomban, módot találtak arra, hogy a kutató és a kutatót, az értelmező és az értelmezett közti hierarchiát lerombolják. Azok a nők, akik különböző nyelveket beszéltek, és eltérő társadalmi tereteket foglaltak el, mint a nyugati feministák, ragaszkodtak ahhoz, hogy saját hangjukat is hallathassák, s saját tapasztalataiknak is értéket tulajdoníthassanak. Úgy tűnik, hogy amit a színes bőrű feministák tettek a feminizmusban, hasonló ahhoz, mint amit a korábbi feministák tettek a tudományos életben. A különböző etnikumú nők a patriarchátus eltérő formáit vázolták fel, megkérdőjelezték a magától értetődőnek vélt feltételezéseket, a nők helyzetének és a nemi kapcsolatoknak pedig különféle értelmezéseivel álltak elő.

Ebben az összefüggésben az egyik legellentmondásosabb csoport a muzulmán nőké volt, akik szinte láthatatlanokká váltak a félreértések és az iszlám-gyűlölet fátyla alatt. Am ők mégis jogot követeltek a szabadság és függetlenség másfajta értelmezéséhez. A kialakuló iszlám feminista irányzat lényege nemcsak a Nyugattal, hanem a muzulmán országokban "elnyugatodott" nőkkal szembeni vitában volt meghatározható. Ennek a vitának jegyében a muzulmán nők újraértelmezték az Iszlám fő narratíváját annak szempontjából, hogy ez milyen jogokat tulajdonít a nőknek, asszonyoknak. Amellett érveltek, hogy a mohamedán hit mindig is alkalmazkodott a nők sajátos igényeihez, hiszen az első mohamedán hitre térített ember Khadidza volt, a próféta gazdag és rettenthetetlen felesége, és semmilyen hit, amit ő elfogadott, nem teheti hátrányos helyzetűvé a nőket. A mohamedán nők Korán-magyarázata épp ellentétben az európai és nyugati közhiedelemmel, hiszen biztosítja látják benne az asszonyok gazdasági és jogi függetlenségét, akik a házasságban nem szolgának kerülnek, hanem mint szerződő fél lépnek be. A muzulmán nők régóta állítják, hogy a Nyugaton népszerű egyenlőség utáni nevesített hajsza megfosztja a nőket nőiséghez való joguktól, otthoni kenyérkereső szerepüket leértékeli, s az anyaságot inkább fizetetlen tehertételnek állítja be, s nem jutalmul kapott örömként. Az általuk elképzelt feminizmus tiszteletet követel meg a nőknek, és az oktatás, a független, kereső foglalkozás lehetőségét biztosítja számukra, akár a munkahelyen, akár otthon. Állításaik szerint az Iszlám, a kapitalizmustól és a legtöbb feminista elmélettől eltérően, figyelembe veszi a nők életciklusainak jelentőségét: életük különböző időszakaiban különböző szerepeket és felelőségeket ajánl fel számukra, de mindegyik állapotban értékeli, tisztelik és anyagilag is jutalmazza azt, amit tesznek. A muzulmán feminizmusban a szabadság két fogalma közt tesznek különbséget: a *rahayit*, mely itt a kényszerek hiányát jelöli, kevésbé értékeli, hisz a nőket szabadon viselkedésűvé teheti. Az *azadi* viszont mint a tisztaságot, a szellem és a tett nemességének kereséseként jelenik meg, s ezt állítják szembe az előző fogalommal, mely minden erkölcsösségtől, tisztánlátástól megfosztja a nőket, s a szépség mitosza kijelölte elérhetetlen célok hajszolására vezeti őket. Az alapfogalmak megértésében, jelentésükben és a megélt valóságban betöltött szerepükben alapvető különbségek mutatkoznak a különböző kultúrák feminizmusai között.

Az itt szereplő cikkek azért kerültek a kötetbe, mert szerzőik a nemek és az etnicitás olyan területeiről írtak, melyek viszonylag újak, s melyek célja, hogy mind a tartalom, mind az elemzés szempontjából kitágítsák az értelmezés határait. Azzal a reménnyel válogatták össze a szerkesztők e műveket, hogy a pragmatikus stratégia alkalmazásával, a tudományterületek közti határok átlépésével és nyitottabb, interdiszciplináris feminista látásmód kialakításával segíteni fogják a női tapasztalatok és a nemi kapcsolatok összetettségének jobb megfogalmazását.

A legtöbb globális és nemzetközi fejlődésről szóló tanulmányban a nők figyelmen kívül hagyása azt jelentette, hogy a nők által végzett munkát, kultúrájukat és történelmüket ritkán vették számításba, vagy ha igen, a nők akkor is csak egy gonosz, igazságtalan egyenlőtlenségeken alapuló rendszer áldozataiként jelentek meg. A kultúrakutatás eredményei annak jelentőségére hívták fel a figyelmet, hogy minden kultúrát saját összefüggéseiben kell vizsgálni, mind helyileg, mind globálisan, s hogy legkönnyebben akkor értelmezhetők, ha egy társadalom tagjainak megélt tapasztalatait és küzdelmeit értjük rajta.

A Harmadik Világ/fejlesztés-kutatás olyan kutatási terület, mely ellenáll annak a tendenciának, hogy a globalizációs tervekbe csak egyféleképpen illeszkedjen bele. A fejlesztés-kutatás újragondolása mint a Harmadik Világ kutatása, azt is magában foglalja, hogy a globális és nemzetközi folyamatokat eredeti helyzetükben kell vizsgálni, azaz sajátos történelmi, földrajzi, politikai és kulturális közegükben. Hasonlóképpen, a nemi elkülönülésnek is sajátos kifejeződési formái lehetnek egy bizonyos nemzetállam, régió és etnicitás meghatározta összefüggésekben. Ettől függetlenül még mindig igen ritka, hogy a különböző, harmadik világról szóló fejlesztés-tanulmányokba a kultúra vizsgálatát is belevonnák.

A fejlesztés-kutatásban a Harmadik Világbeli női prostitúció/szexuális munka legáltalánosabb megközelítése a "munkások" - általában a fejlett világbeli férfiak általi - elnyomására, kizsákmányolására összpontosított: mint nőkére, mint munkásokéra, mint fajilag egzotikus szexuális tárgyakéra. Ez a szemlélet általában a gazdasági kényszerítő körülményeket nevezte meg okokként. A kérdés megközelítése a WCD (Women, Culture, Development - Nők, Kultúra, Fejlődés) szempontjából túlmegy a gazdasági értelmezésen, s a kulturális tényezőket is figyelembe veszi, hangsúlyozva, hogy számos ilyen munkát végző nőnek szándéka is volt ilyen munkát végezni, s megvizsgálva azt is, hogy ezen a munkán keresztül hogyan voltak képesek kifejezni összetett identitásukat mint anyák, munkások és szexuális lények.

A WCD tulajdonképpen egy lencse, melyen keresztül az egyenlőtlenség minden kategóriája közti kapcsolat helyileg sajátosságként, történelmileg előre meg nem határozhatóként, változóként és behálózottként látható. Emellett új szempontból figyelhetjük meg a tudományosság sok területét, valamint a Harmadik Világbeli nőket. S ez a végkövetkeztetés talán megfontolandó számunkra is, hiszen a feminizmust Közép- és Kelet-Európában még ma is többnyire a nyugat-európai feminista eszmékkel azonosítják. Azt pedig nem tagadhatjuk, hogy igenis léteznek kulturális különbségek, és az is igaz, hogy sajátos történelmi, kulturális helyzetünk számtalan vizsgálatában a női szempontok bevonása ritkán történt meg. A nemi szerepek és az etnicitás kapcsolatának vizsgálata pedig egyértelműen sok tanulsággal szolgálna, még a legkonzervatívabb szemléletű szakemberek számára is.

Bakos László

[Vissza](#)

Egy "globálisan pozitív" mérleg

(Magyarország uniós bizonyítványa)

Lhomel, Édith: Un bilan "globalement positif". =Notes et études documentaires, 2000. 5108-5109. no. 219-237. p.

Magyarországon a kommunizmus bukása békésen és fokozatosan következett be 1989-ben. Mondhatni, lineárisan fejlődött 1956 óta; az állampolgároknak a kommunizmussal való szakítás eszméje egyre inkább érlelődött, s vezetett egyfajta szellemi nagykorúsághoz. Ennek az egyébként megismételhetetlen folyamatnak kifelé is megvolt a hatása: Lengyelország mellett a magyarok is aktív szerepet vállaltak a szocialista tábor lebontásában, támogatva a német újraegyesítést, illetve a romániai demokratikus átalakulást.

A magyar külpolitika két fő célkitűzése az elmúlt tíz évben: az ország Európai Unióhoz való csatlakozásának mielőbbi keresztülvitele, illetve a környező, magyarlakta országokkal a lehető legjobb kapcsolat kialakítása.

Az 1990-ben, 1994-ben, 1998-ban megtartott demokratikus választások eredményei a nyugati demokráciákéhoz hasonló alternatívát kínáltak a választópolgároknak, akik éltek is a lehetőséggel: a végrehajtó hatalmat először a konzervatív jobboldalinak számító Antall József, majd a szocialista párt s utóbb a liberális-populista jobbközép kabinetjének bizalmat szavazva. A politikai gondolkodást ma lényegében a következő nagy vonulatok jellemzik: a keresztény-nemzeti (olykor populista nemzeti), melyet az MDF és a KDNP képvisel, a populista nemzeti a Független Kisgazdapárttal fémjelvezve, a FIDESZ és az SZDSZ képviselte liberalizmus, valamint a szocialista-demokrata retorikájú MSZP.

A gazdaság liberalizációjához szinte egyhangúan csatlakozott mindenki, a keresztény és nemzeti értékek már különböző súllyal szerepelnek az egyes pártprogramokban, a gazdasági átmenet keserves társadalmi vonzatait pedig a politikai vezetők szinte kivétel nélkül (még a FIDESZ is 1998 óta) népszerűségi ütőkártyának használják. Az elfogadható gazdasági eredmények tartották vissza az országot attól, hogy egy szélsőséges nacionalizmus útjára lépjen. Nem lehet persze alábecsülni a MIÉP nyilatkozatait vagy a nyíltan szélsőjobboldali értékeket hangoztató, kisebb politikai csoportok ténykedését sem.

A kommunizmus ellen úttörő módon harcoló Magyarország egyik jellegzetessége, hogy olyan szocialista pártja van, amely a szavazásokon ténylegesen megjelenő lakosság 30%-ának bizalmát élvezi, s egy cikluson keresztül koalícióban kormányzott a liberális SZDSZ-szel. A politikai bipolarizmus eredménye egyébként az 1998-as választásokat követő kormánypárti koalíció a liberális FIDESZ, valamint a konzervatív MDF és a kisgazdák között is.

A gazdasági fejlődés ténye egyik beszámolóból sem marad ki, melyben az ország elmúlt tíz évét teszik mérlegre. Szó esik a már 1987-ben, nyugati mintára alakított "kétszintes" jegybanki/kereskedelmi banki szétválásról, az 1988-ban részvénytársasággá alakult Tungsramról, a pénz- és adórendszer reformjáról. Ezek szerint a magyar gazdaság konszolidálása és növekedési pályára állítása 1999-ben befejeződött. A tanulmány írója - ki tudja miért?! - a Bokros-csomagnak is pozitív eredményeket tulajdonít. Tény, hogy a kelet-európai régióban lévő 15 ország közül a legkisebb kapta a tíz év során a közvetlen, külföldi tőkebefektetések több mint egyharmadát (kb. 1500 dollárt egy főre vetítve). A termelői ágazatokban jó helyzetbe került a gépgyártás, az elektronikai és informatikai ipar, a telekommunikáció - melyek biztos partnerei a vezető, uniós országoknak. Magyarország OECD-tagországgá lett 1996. május 7-én.

Az Unió elismerőleg nyilatkozik az ország külső adósságállományának törlesztéséről is, noha a felvételre jelölt öt ország közül messze a magyaroknak szabták a legszigorúbb feltételeket (míg a lengyelekét pl. támogatják). A bank- és ipari szektor privatizálásában ugyancsak eminensnek számít az ország. (A mintegy 30 külföldi bank a teljes banktőkének kb. 60%-át képviseli.) A nemzeti össztermék megközelítőleg 80%-át adó magánszektor teljesítménye meghaladja az összes többi, piacgazdaságot választó országét. Az agrárszektor újrászervezésének kérdésében azonban eddig egyik kormányzat sem tett határozott lépéseket. 1998-ban az ország kilépett a 15 exportáló országot tömörítő, protekcionista Cairns-ből.

Az elmúlt tíz év alatt a magyar diplomácia az euroatlanti intézményekhez, a NATO-hoz, illetve az Európai Közösségekhez való csatlakozás előkészítését tekintette alapfeladatának. Mindezt össze kellett hangolnia a közvéleményt és a különböző politikai köröket foglalkoztató, a szomszédos országok részévé lett trianoni magyarság érdekeivel. Ezzel kapcsolatos nézeteinek az európai, a regionális, illetve a kétoldalú tárgyalások során hangot kellett adnia.

Kicsinyége ellenére Magyarország kezdeményező szerepet tölt be a különféle nemzetközi fórumokon. 1991 februárjában Cseh- és Lengyelországgal megalakította a Visegrádi Hármakat azzal a céllal, hogy Brüsszel ne "Európa hátsó udvarának" tekintse a térséget. Az 1989 novemberében létrejött Közép-európai Kezdeményezés első négy országa közé tartozott, s e keret kiszélesítésére törekedett.

A revansizmus árnyékát is elkerülendő, az Antall-kormány valóban korszakváltó, kétoldalú szerződések megkötésére törekedett a szomszédos államokkal: az 1993-ban Ukrajnával létrejött szerződés a magyar etnikum egyéni és kollektív jogait is elismeri. A Pozsonnyal aláírt, egy éves kéréssel, 1996-ban ratifikált egyezmény sokkal óvatosabb a "helyi autonómia" kérdésében. Romániával az államhatárok kölcsönös sérthetlenségében egyeztek meg. Számos, ún. eurorégió kialakítását szorgalmazta Budapest, s így olyan országokkal is tárgyalókapcsolatba került, amelyekkel Brüsszel nem (Ukrajna, Románia, Szlovákia).

Az ország, NATO-hoz csatlakozásának szinte másnapján, geostratégiai szempontból rögtön első helyre került a Szerbia elleni bombázások során. Ez a szakítópróba nyilvánvalóvá tette, hogy az Európai Közösségekhez csatlakozás nemcsak gazdasági-pénzügyi kötelezettségekkel jár. A többség által áhított csatlakozás kb. 2003-2005-re várható, de ez nem módosít a politikai közömbösségen, ami a lakosságnak a parlamenti választásoktól való távolmaradásában mérhető.

Az alkoholizmus megduplázódása, a bűnözés szédítő méretei, a korrupció és a lakosság egyharmadának a létminimum alatti helyzete, valamint sok etnikai és családi kapcsolat összezavarodása a "globálisan pozitív" mérleg további finomítására köteleznek - fejezi be dolgozatát É. Lhomel.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

Minden út Brüsszelbe vezet

(Szlovákiai helyzetkép)

Bon, Agnes: Tous les chemins menent a Bruxelles. = Notes et études documentaires, 2000. 5108-5109. no. 301-317. p.

Az 1990-es évek Szlovákiáját két alaptörekvés, az önállóság, ugyanakkor az európai integráció vágya határozta meg. A korszakot fémjelző politikus Vladimir Mečiar volt; az ő munkásságának tudható be, hogy a közép-európai államok közül egyedül Szlovákia kapott "nem kielégítő" minősítést a NATO-ba és az Európai Közösségekhez csatlakozás mérlegelése során.

Az 1998 őszen győztes liberális Mikulas Dzurinda kormánya azonban rohamléptekkel próbált, s próbál ma is megfelelni - elsősorban a törvényhozás területén - az uniós elvárásoknak.

Az 1992-ben bekövetkezett cseh és szlovák föderáció különválásának békés jellegét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Sokan emlékeznek azonban a Vaclav Havel által szorgalmazott népszavazás indítványára a szétválásról, melyet - antidemokratikus módon - a politikai vezetés elvetett. Az alkotmánybíróság a szakítást megelőző időszakban számos esetben nyilvánított ellenvéleményt, az Alkotmány szellemével ellentétes határozatokat illetően. A szétvert ellenzék a parlamenti bizottságokban kapott helyet, s az uralomra jutott Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (Mečiar pártja) már igazán nem utasította el a neki járó vétőjog gyakorlását a törvényhozásban.

A kézivezérlés így mindennapos gyakorlattá lett. Minden bizonnyal a Mečiarhoz közeli szlovák titkosszolgálat szervezte meg pl. 1995 augusztusában a már kellemetlenül kritikát nyilvánító Michal Kovač elnök fiának elrablását. Az újonnan megállapított nyolc adminisztratív kerület mindegyikének élére Mečiar emberei kerültek. Mandátumának lejártával, 1998-ban, Mečiar egészen szélsőséges intézkedésekre ragadtatta magát: 28 nagykövetet visszahívott, ellentmondásos amnesztiarendeleetet hozott, és eltörölte a köztársasági elnök személyére vonatkozó népszavazást.

Gazdasági téren az előre jelzett katasztrófa nem következett be, noha Csehországgal a kereskedelmi kapcsolatok egy ideig szüneteltek. A munkanélküliség tartósan 10% fölé maradt. Figyelemre méltó, hogy a vidék lakossága megindult a városok felé, s elsősorban a hadiiparban helyezkedett el. Az állami tulajdonnak mintegy 80%-át privatizálták; mára azonban az is egyre nyilvánvalóbb, hogy a sajátosan nacionalista Mečiar-féle párt tagjai jutottak korrump módon jelentős tulajdonokhoz. A szlovák gazdaságnak ma is 20%-a kötődik az orosz kőolajhoz, a vegyipar és a kőolajipar nyersanyagát szintén Oroszországból szerzi be. Úgy tűnik, hogy a szovjet államadósság nagy részét efféle módon "tudták le" a 90-es évek során.

Szlovákia, 1993-as függetlenedése után benyújtotta csatlakozási igényét a különféle nemzetközi szervezetekbe. Az északi szomszédjával folytatott, olykor viharos viszony köztudott volt, s emellett Magyarország sem hagyta szó nélkül a Szlovákiában élő magyarság deficitese jogait. Hosszas, elhúzódó csatározás után, csak 1999 júliusában fogadta el az aktuális szlovák parlament a kisebbségek nyelvhasználatával kapcsolatos törvényt. E szerint használhatják anyanyelvüket a közigazgatásban ott, ahol létszámarányuk legalább 20%-os. (Ez utóbbi számot a magyarok 10%-ban szeretnék volna meghatározni.)

Mečiar kormánya a közvéleménnyel ellentétben rendületlenül bízott az első körben lehetséges csatlakozásban. 1997-ben azonban feketén-fehéren tudtára adták, hogy sem a NATO-ba nem léphet be, és az Unióval sem folytathat csatlakozási tárgyalásokat. Mečiar rögtönzött referendummal igyekezett igazolni, hogy amúgy sem akarta volna Szlovákia népe a felvételt, de később érvénytelenítették ezt a népszavazást a nem kellő számú résztvevőre tekintettel.

1998 februárjában az Európai Képviselői Meggyűlés meghatározta a Szlovákiára vonatkozó feltételeket, melyek teljesülte esetén hajlandók az európai csatlakozásról tárgyalni. Az ellenzék látszólag jelentős nemzetközi támogatáshoz jutott így. Azonban az 1998 őszi kiírt helyhatósági, parlamenti és elnökválasztás szabályai újabb félelmeket gerjesztettek, minthogy 5%-os küszöböt írtak elő Mečiarék még a koalíció belüli pártoknak is a parlamentbe jutáshoz. A helyzetet csak súlyosbította a rendőrség, a titkosszolgálat nyilvánvaló "ellenőrzése" a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom oldalán.

A szlovák média rágalomhadjárata ellenére a 150 fős parlamentben 93 helyet ért el az ellenzék. Az 1999. májusi elnökválasztáson befutott Rudolf Schuster a szlovák állampolgárok eltökélt változtatni akarását bizonyítja. Mikulas Dzurinda kabinetje azóta már nemzetközi elismertséget is szerzett: helyreállt a kapcsolat a Cseh Köztársasággal, megszületett a kisebbségekre vonatkozó nyelvtörvény, a gazdaságot több helyütt szanálják, valamint bírósági eljárást indítottak a korábbi kormány számos, magas rangú vezetője ellen. A kedvező változások 1999 decemberében odáig vezettek, hogy Szlovákiát meghívták az Európai Unió csatlakozásról tárgyaló országok sorába.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

A boszniai muzulmánok és a nacionalizmus

Babuna, Aydin: Nationalism and the Bosnian muslims. = East European Quarterly, 33. vol. 1999. 2. no. 195-218. p.

A boszniai muzulmánok nemzeti hovatartozása viták tárgya. Sokan a volt Jugoszlávia területéről és Nyugatról is mint vallási közösséget vagy mint "kitalált nemzetet" emlegetik őket. 1993-ban a háború alatt egy gyűlésen a nép képviselői megegyeztek abban, hogy a bosnyák vagy a boszniai neveket fogják használni népnévként. Ez nagyon fontos lépés volt a boszniai muzulmánok szekularizációjában.

Sokan kutatták már, hogy a boszniai muzulmánok a török uralom alatt miért vették fel a hódítók vallását. Egyesek azt mondják, hogy a bosnyák arisztokrácia saját gazdasági privilégiumainak és birtokainak megőrzése érdekében lett muzulmánna. Mások szerint viszont a katolikus egyház és a boszniai egyház közti konfliktusok vezettek a csoport iszlamizációjához.

A tanulmány Bosznia történetének azt a periódusát elemzi, amikor nemzetként kezdtek magukra gondolni, és politikai igényekkel fellépni, vagyis az Osztrák-Magyar Monarchia idejét. 1906 után a tartományban politikai pártok és kulturális szervezetek alakultak, amelyek a nemzeti identitás kialakításában nagyon fontos szerepet játszottak.

A törökök 1463-ban foglalták el Boszniát és húsz évvel később Hercegovinát. Bevezették saját kormányzati rendszerüket, erőteljes iszlamizációba kezdtek, ami sikeres volt ebben a két tartományban nemcsak a vezető rétegben, hanem a földművesek között is. A boszniai muzulmánok közül nagyon sokan kerültek a Birodalomban vezető pozícióba. A Török Birodalomban a vallás és a nemzetiség gyakran szinonimaként szerepelt. Bosznia-Hercegovina területén a földtulajdonosok nagy része muzulmán volt, hiszen ez a régió alkotta a katonai határőrvidék egy részét. Ezért az itteni tulajdonosok több kiváltságban részesültek, például átörökíthették a birtokot, ami nem volt lehetséges a Birodalom többi részén.

A 17. század után a Török Birodalom támadó pozícióból védekező pozícióba kényszerült. A védekezésben nagy szerepet játszottak a boszniai muzulmánok. A Balkánon a szerbekkel és a horvátokkal vívott harcok voltaképpen a muzulmánok harca volt a keresztények ellen, ezért az egy valláson lévőket közelebb hozta egymáshoz mindkét oldalon, így a bosnyák parasztokat is földesuraikhoz. Ez elősegítette egy közös kultúra kialakulását.

Bosznia-Hercegovinát az Osztrák-Magyar Monarchia az 1878-as berlini kongresszus döntése alapján okkupálta. A tartomány a korona közvetlen irányítása alá került, a kinevezett vezető Kállay Benjámint lett, aki egyben a közös pénzügyminiszteri tisztelet is betöltötte. Óvatos politikát követett: a boszniai muzulmánok hagyományos vezető szerepét kívánta megerősíteni a délszláv mozgalommal szemben. A muzulmán értelmiség egy része együttműködött vele ennek a politikának a megvalósításában, de a többség egyöntetűen elutasította az osztrák kormányzatot.

A boszniai muzulmánok nemzetté válásában fordulópontra fordulópontra volt Bosznia-Hercegovina okkupációja. Nehéz körülmények közé kerültek: elvesztették politikai vezető szerepüket, gazdasági privilégiumaikat, és folyamatos konfrontációban voltak az új adminisztrációval. Rengetegen elhagyták ezért az országot, 150 ezer ember távozott rövid idő alatt, főleg gazdasági okból.

Kállay Benjámint ugyanis erőteljes modernizációt indított el a tartományban. Vasúti és közúti hálózat kezdett kiépülni, ez nemcsak gazdasági, hanem katonai célokat is szolgált, ezért viszonylag könnyen lehetett rá pénzt szerezni. A szállítási meggyorsulása és a szintén elindult iparosítás a tartomány bevételeinek növekedését hozta. Ennek természetesen örült az új apparátus, csak az okozott problémát, hogy mind Ausztria, mind pedig Magyarország magáénak követelte a jövedelmeket.

A modernizációt meggyorsította az új postai, távirati és telefonos hálózat kiépülése. 1914-ig 32 várost kapcsoltak be a telefonos hálózatba, Szarajevót pedig Béccsel is összekötötték. Bosznia-Hercegovina ezzel és a vasúti hálózattal szervesen beépült az Osztrák-Magyar Monarchiába.

A muzulmán iparosok, akik korábban uralták a helyi ipart, az okkupáció utáni iparosítással nehéz helyzetbe kerültek. A Monarchiával kiépülő kereskedelmi kapcsolatok révén sok jobb minőségű és olcsóbb áru került be a területre, ezzel sokan elvesztették megélhetési lehetőségüket, és kivándoroltak.

A török uralom alatt a bosznia-hercegovinai városokban kialakult egy hagyományos etnikai megoszlás a szerbek, horvátok, muzulmánok és zsidók között. Az okkupáció után az újonnan bevándoroltak (németek, magyarok, csehek, oroszok, lengyelek, olaszok) megváltoztatták ezt a hagyományos etnikai és vallási szerkezetet. 1895-ben Szarajevóban már a lakosság 28%-a volt külföldi. 1879-ben Bosznia-Hercegovina városi lakosainak 70%-a volt muzulmán, 1910-ben ez az arány már 50,76%-ra csökkent. Ez nemcsak a külföldiek bejöttelének köszönhető, hanem a muzulmánok nagyarányú elvándorlásának is. Az összlakosság arányszáma tekintetében a csökkenés kisebb mértékű, az 1885-ös 36,88%-ról 1910-re csak 32,25%-ra esett vissza a muzulmánok aránya.

Az okkupáció után kiépült új intézményrendszer nagyobb és erősebb volt, mint a törököké. Kállay szerint ugyanis egy keleti és egy nyugati kultúra közötti különbség leginkább az állam szervezetségének fokán mérhető le. Ezért erősen centralizált államapparátus irányította ezt a tartományt. Nőtt a boszniai muzulmánok iskolázottsága, így egyre többen vettek részt az irányításban. Az Osztrák-Magyar Monarchia alatt a tartomány iskolarendszerét újjászervezték. Ez nagyon fontos lépés volt, hiszen a török uralom alatt a muzulmánoknak csupán 3%-a tudott írni és olvasni, ráadásul az elemi iskolák nagy része egyházi irányítás alatt állt. Az állami iskolák megnyitásával nagyobb kör részesülhetett oktatásban. 1910-ben már "csak" a lakosság 87,84%-a volt írástudatlan.

1878-ban Bosznia-Hercegovinában négy újság jelent meg, ez a szám 1905-re 19-re nőtt. Az első muzulmán pártot 1906-ban alapították. Az 1903/1904-es tanévben még csak harminc muzulmán diák tanult Bécs és Zágráb egyetemén, számuk lassan ugyan, de nőtt.

A kulturális és politikai fejlődés lehetősége magával hozta a boszniai muzulmánok között a nemzettudat kialakulásának csírait. Kezdetben ez vallási mezben mutatkozott meg: először az erőteljes iszlámmellenes szláv propaganda miatt tiltakoztak szervezett módon a muzulmánok. A századfordulón vezetőik elhatározták, hogy a muzulmánokat megpróbálják politikailag egyesíteni. A Török Birodalom is támogatta ezt az ellenzéki összefogást az Isztambulban élő boszniai emigránsokon keresztül.

Az 1908-as annexió után, 1909-ben a közös fellépéssel elérték, hogy vallási tekintetben önrendelkezési jogot kaptak.

A muzulmánok magukat a különböző beadványokban "islamski narod" vagy "islamski millet" (muzulmán nemzet) néven emlegették, máskor a "musliman" (muzulmán) terminológiát használták. Előfordult már, különösen a sajtóban a bosnyák név is. Ezeket a neveket főleg azért használták, hogy megkülönböztessék magukat a területen élő horvátoktól és szerbektől. 1907 után engedélyt kaptak arra, hogy az általuk használt nyelv megnevezése "boszniai nyelv" legyen.

Államilag is támogatták a boszniai muzulmánok nemzetté válását, mert erre a monarchiának szüksége volt a délszláv egységmozgalommal szemben. 1906-ban ezért az első boszniai párt, a Muslimanska narodna organizacija (MNO) könnyen megkapta a megalakulási engedélyt. S bár ezután is szerveződött muzulmán párt, a boszniai muzulmánok nagy része az MNO-t támogatta: az 1910-es parlamenti választásokon a muzulmánoknak fenntartott mind a 24 helyet a párt szerezte meg.

Bosznia-Hercegovina okkupációja tehát elindította a nemzetté válási folyamatot, amelynek eredményeként egy vallási eredetű népcsoport valódi nemzetté kovácsolódott.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Etnikai összetartozás, nemzeti azonosság és a demokrácia támogatása

A balti államok helyzetének alakulása 1990 és 1997 között

Westle, Bettina: *Ethnische Zugehörigkeit, nationale Identifikation und Unterstützung der Demokratie. = Politische Vierteljahresschrift 40. Jg. 1999. 1. H. 279-304. p.*

A hajdani Szovjetunió több utódállamában jelentett komoly politikai-társadalmi konfliktust a korábban elnyomott nemzeti-etnikai azonosság megerősödése, valamint az emancipációs folyamat, amely alkalmanként akár a demokratizálódás akadályává is válhat. A nagy etnikai heterogenitás akár tartós és komoly ellentétek forrásává is válhat, a balti országokban ambivalens szerepet tölt be: a társadalmi átalakulás motorjaként is szerepelhet, ugyanakkor a demokratizálódást nehezítő tényező is lehet.

Az elmúlt évtizedben a nemzetállam mint szuverén politikai egység, a globalizálódás, illetve a regionalizálódás következtében veszített jelentőségéből. Ehhez kapcsolódó szociológiai jelenség, hogy a nemzeti azonosulás ereje is csökken (különösen az etnikai alapú azonosságé). A megerősödő etnikai-nemzeti identitás azonban nem jelent föltétlenül az integráció ellenében ható politikai véleményt. A Szovjetunióban a nemzeti identitás a központi, moszkvai irányítás ellensúlyozását is ébren tartotta, az újonnan függetlenné vált balti államokban a nemzeti emancipációs folyamat a demokratikus átalakulás igényével párosult.

A nemzeti identitás szerepe azonban más (lehet) a rendszerváltozás és az államalakulás idején, illetve más a megszilárdult és működő államban. De különbözik egymástól a XVIII-XIX. századi, nyugat-európai nemzetfejlődési folyamat és ennek megkésett, XX. századi, kelet-európai változata is. A szerző szerint az utóbbi esetben a kelet-európai ország nyugati demokráciamintákat vesz át, és a többi állam nemzetközi támogatását (sőt, részben ellenőrzését) élvezi. Több kelet-közép-európai államtól eltérően, a balti országok rendelkeznek "a nemzeti önállóság gyakorlatával", a két háború közötti időből. Ez a hagyomány élt tovább a kommunizmus évtizedeiben, és ez segítette a legújabb kori demokratikus átalakulások idején is.

A balti államok (különösen Észtország és Lettország) az etnikai heterogenitás gondjával küzdenek. Az elmúlt évtizedekben betelepített és a hatalomba segített orosz kisebbség a szovjet politikai viszonyok konzerválására törekszik, míg az anyanemzet lakossága az oroszok ki- (vagy legalább vissza-) szorítását igyekszik elérni. A két lakosság rész különböző politikai-kulturális háttérrel rendelkezik, ami további konfliktusok forrása. Az oroszok "nyugati individualizmust" vetnek a baltiakra szemére, ők pedig "keleti kollektívizmussal" vádolják az oroszokat.

A balti országok politikai rendszerének vizsgálatához az ún. "észt modellt" vették alapul, amelyet még 1965-ben állítottak fel, kifejlesztéséhez nemcsak a nyugati államok tapasztalatait, hanem a kelet-európai sajátosságokat is felhasználták. Figyelembe vették a politikai hatalomgyakorlás sajátos eszközeit, a vonzódást a demokratikus rendszertípusokhoz, az azonosulást és a rokonszenvet a különböző politikai csoportosulások iránt. A vizsgálati modellhez szükséges adatmennyiséget pedig a World Values Surveys (WVS) 1990-1997 közötti, illetve a Central and Eastern Eurobarometer (CEEB) 1991-1996 közötti adataiból nyerték.

Észtországban 1990-ben, a függetlenségi törekvéseket az országban élő nagyszámú orosz lakosság is támogatta, bár nekik nem volt szavazati joguk, ezt csak 1992-ben, az első parlamenti választások alkalmával kapták meg. 1993-ban - súlyos politikai viták után - visszaállították az 1938-ban, a szovjethatalom által megszüntetett állampolgársági törvényt, ebben az állampolgársághoz legalább két éves helyben lakás és észt nyelvismeret volt szükséges. Feltétele volt továbbá a hűségküldetés, valamint annak kizárása, hogy valaki a szovjet biztonsági vagy fegyveres erők tagja volt. 1995-ben új állampolgári törvényt hoztak, amely a helyben lakás idejét öt évből szabta meg, ez az orosz kisebbség heves tiltakozását váltotta ki, de nagy volt az ellenállás a nyelvtörvény megkövetelésével szemben is.

Lettországban is komoly ellenállás követte az 1990. évi függetlenségi intézkedéseket, bár ekkor ezek még nem vezettek konfliktushoz, a függetlenséget végül is a képviselők 73%-a szavazta meg. A lett állampolgársághoz 16 év helyben lakás volt szükséges, a többi feltétel az észt minta elemeit tartalmazta. Így az első szavazásból a lakosság 30%-át zárták ki, 1994-ben, az új állampolgári törvény itt is öt évre mérsékelte a helyben lakást. Litvániában viszonylag könnyebben ment az állampolgárság megszerzése, a törvény előírása szerint legalább az egyik nagyszülőnek kellett litvánnak lennie.

A rendszerváltozástól a lakosság általában az ország politikai és gazdasági fellendülését várja, ez többnyire azonban inkább bizonytalansággal jár. A politika megújuló intézményrendszerének és a hatalmi szerepek új hordozóinak a működőképességüket és megbízhatóságukat kell bizonyítaniuk, másképp a választók bizalma gyorsan elkopik. A balti államokban sem volt ez másként, a bizalom igen csekély volt a megújult politikai intézmények iránt. Kivételt talán a parlament jelentett, amelyben mind a többségi, mind a kisebbségi népcsoportok bíztak, benne látták a demokratizálódás és a nemzeti függetlenség zálogát. A kisebbségek (értsd: oroszok) azonban kezdetűl kevesebb bizalommal voltak a parlament iránt, mint az ország többi lakosa. Az 1990-ben végzett, majd 1996-ban megismételt vizsgálat azonban azt mutatja, hogy a várakozás és a bizalom a népesség minden csoportjánál és rétegénél csökken a parlament iránt, de a pártok és más politikai intézmények iránt is. A nemzetiségek viszont kezdetben jobban bíztak az erőszakszervezetekben, mivel ezek korábban nagyrészt szovjet irányítás alatt állottak, 1996-ra azonban az új rendszer reprezentánsaivá váltak, az oroszok így elfordultak tőlük, míg a balti lakosság a rend és a biztonság őreit kezdte látni bennük.

A demokratizálódás folyamatának a támogatottsága a balti államokban meglehetősen alacsony, különösen az olyan kisebbségi rétegek körében, akik nem szereztek választójogot, és az emberi jogok védelmét is hiányosnak érezték. Ilyen értelemben nyilatkozott Észtországban és Lettországban a kisebbségekhez tartozók (értsd: oroszok) 40%-a (Litvániában az arányuk 15% volt). Mindhárom balti országban egyértelmű többségben voltak azonban azok a népcsoportok, akik országuk politikai rendszerét jobbnak, a demokrácia mértékét pedig többnek érezték, mint a korábbi szovjetrendszer idején. Az elégedetlenség és bizonytalanság okai között többnyire fontos szerepet játszott a többségi nemzet és a kisebbségek ellentéte, érdekeik szembenállása.

Amilyen mértékben volt egységes a balti államok lakossága a kommunista rendszer elveinek és gyakorlatának elutasításában, olyannyira különböző nézeteket vegyítettek a demokrácia kívánt alkotóelemei közé. A demokrácia értelmének megfogalmazásában Észtország hangoztatott leginkább nyugati normákat, míg a litvánoknál sikerült legkevesebb tartalommal megtölteni a demokrácia fogalmát. A nemzetiségek érdekeinek és jogainak a törvényesítése is Észtországban ment a legtovább. Az állam irányító szerepének a tisztelete egy "posztautoriter" országban a politikai kultúra tipikus elemének számít, a Baltikumban ezt a belpolitikai helyzetet a valóságos bizonytalanság egyenesen kikényszerítette.

Az etnikai és társadalmi intolerancia, valamint a gondolkodási merevség a kialakuló demokratikus intézményrendszer sajátossága a balti államokban. Mindhárom ország nemzetiségei (értsd: oroszok) toleránsabbak a nemzetiségi kérdésben, mint a többségi nemzethez tartozók.

A piacgazdaság kérdésében a többségi lakosok egységesek, és támogatják a gazdasági átalakulást és a bekapcsolódást a világgazdaságba, míg a kisebbségek (akik korábban a szovjet típusú gazdaság vezető pozícióit tartották kézben) ellenzik. A gazdasági kérdésekben tanúsított optimizmus azonban eléggé óvatossá, és egyáltalán nem jelenti, hogy a megkérdőjelezettek a személyes helyzetüket is derűlátóan ítélnék meg.

Arra a kérdésre, hogy az ország jövőjét a Szovjetunió keretében vagy független államként képzelik-e el, a balti államok lakosságának a 90%-a a függetlenségre szavazott. A nemzetiségek körében ez az arány kisebb volt, de itt is a többséget jelentette (Litvániában 68%, Észtországban 60%, Lettországban 66%), ez a tény a balti országok nagymértékű legitímációjára mellett szól. Ugyanakkor igen nagy mértékű volt az igény a nemzeti azonosság kifejezésére, az ország katonai védelmének megszervezésére, - ez az arány a nemzetiségek között is kisebb volt. Sokan a Szovjetunió politikájával és gazdaságával értettek egyet, de a többségi ország nemzeti hovatartozását elfogadták.

Az "interetnikai konfliktusok" a rendszerváltás első periódusában, Lettországra voltak a legerősebbek, "a konszolidáció esélyei" pedig Litvániában a legrosszabbak. Mindhárom balti országra jellemző az erős, központosított hatalomgyakorlás igénylése. A piacgazdaság megteremtését igénylők között is viszonylag magas azoknak az aránya, akik szkeptikusan szemlélik a demokrácia esélyeit. Ez utóbbi jelenség oka mindhárom országban azonos: a többségi nemzet és a nagyszámú, politikailag a volt szovjetrendszer mellett elkötelezett, gazdasági hatalmában némiképp korlátozott orosz kisebbség ellentéte.

A nemzeti azonosság kinyilvánításának igénye "demokráciabarát és emancipációs magatartással" jár együtt, ugyanakkor világosan kirajzolódik az elzárkózás más nemzetektől és kisebbségektől. Az állampolgárság és a választójog megadása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kisebbségek is azonosuljanak a többségi nemzettel, és a demokratizálódás folyamatát erősítsék. A társadalmi-politikai közeledés azonban egyáltalán nem jelenti az etnikai különbségek (néhol szakadékok) eltűnését vagy csökkenését.

Lukáts János

[Vissza](#)

Az orosz diaszpórák helyzete a volt szovjet tagköztársaságokban

Kolsto, Pal: *Territorialising Diasporas: The Case of Russians in the Former Soviet Republics.* = *Millennium: Journal of International Studies*, 28. vol. 1999. 3. no. 607-631. p.

Az etnikai kisebbségek kisebb-nagyobb mértékben kapcsolódhatnak egy adott területhez. E jelenség egyik végletét az "autochton" csoportok képezik, amelyek meghatározása ilyen kapcsolattól függ, a másik véglet pedig a diaszpórák esete, amin John Armstrong 1976-os definíciója szerint "bármely olyan etnikai közösséget értünk, amelynek nincs meg a területi alapja egy adott államon belül". Ahogy a cikkből kiderül, a különböző etnikai csoportok területiségének mértéke egy adott államon belül súlyos politikai kérdés: a közvélemény szerint a "föld fiait" sokkal több jogra érdemesek, mint a jövevények.

A területiség nem eleve adott, s nemcsak a földrajz, a demográfia és a történelem határozza meg, hanem olyan megfoghatatlan dolgok is, mint az elvek és az elképzelések. Egy kisebbségi csoport tagjai úgy tekinthetnek magukra, mint akiknek gyökerei egyértelműen az adott területhez kötődnek, míg a többségi kultúra nem hajlandó ezt a felfogást elfogadni. Az elemzés szempontjából kétféle területi kötődés különböztethető meg: kulturális és politikai. Ez a két vektor azonban különböző irányba is mutathat: az ember kulturálisan kötődhet a "történelmi hazához", míg politikai hűsége jelen - az előzőtől eltérő - lakóhelyéhez köti. A kulturális igazodás a minimális változástól egészen a teljes kulturális újra-azonosulásig terjedhet, számos közbeeső lépcsőfokkal és átmeneti típussal. A politikai dimenzió viszont egy sokkal összefüggéstelenebb, nem folytonos választási sort reprezentál. A szerző azt állítja, hogy bár különböző premisszákkal rendelkeztek, az orosz állam és a volt szovjet tagköztársaságok vezetői ironikus módon mégis ugyanarra a következtetésre jutottak: hajlamosak a közeli orosz diaszpórákat "területen kívüliekként" kezelni, azaz területileg Oroszországhoz kötni, s nem azokhoz az országokhoz, amelyekben élnek. Ám számos, s talán egyre növekvő számú, diaszpóra úgy véli, hogy ez a területen kívüli státus nem az ő érdekeiket képviseli, s politikai küzdelembe kezdtek azért, hogy helyieknek ismerjék el őket. Közismert tény, hogy a szovjet vezetés oktatási rendszerén, kultúrpolitikáján keresztül a Szovjetunió összes nem orosz polgárának "oroszosítását" tűzte ki célul, ugyanakkor ugyanezek az emberek jogilag az adott köztársaság vagy autonóm terület állampolgárságát kapták, s minden egyén szülei hivatalos nemzetiségét örökölte, akár tetszett neki, akár nem. Az orosz identitás eme homályos megfogalmazása ma is él, s ma sincs arról megállapodás, hogyan is kellene meghatározni az orosz identitást. Ugyanakkor minden okunk megvan azt hinni, hogy a legtöbb szovjet állampolgár etnikai öntudatát erőteljesen befolyásolta a számukra előírt hivatalos nemzetiség.

A legutóbbi időkben a diaszpóra fogalmát kiterjesztették olyan etnikai csoportokra is, melyek nem távoli országokba vándoroltak, hanem "történelmi hazájukkal" határos területeken élnek, mivel a politikai folyamatok mozdították el a határokat. (Ilyen például a Kárpát-medencében, Magyarországon kívül élő magyarok helyzete.) A Szovjetunióban az etnicitás és területiség közti viszony erős és intézményesített volt. Különösen fontosak ebből a szempontból Sztálin szavai, aki a területiséget a nemzetiség létfontosságú elemének tartotta. Lenin is hasonló véleményen volt, amikor a zsidókkal kapcsolatban azt írta, hogy akkor szűntek meg nemzetnek lenni, miután saját területüket elvesztették. A területiség gondolata az októberi forradalom után is fennmaradt, és a szovjet szocialista állam szerkezetében élt tovább. A tagköztársaságok a domináns etnikai csoport - az úgynevezett "címzetes nemzet" - után lettek elnevezve, és annak identitását és érdekeit kívánták képviselni is. Persze ebben az időben a címzetes csoport különleges helyzete csak a nyelvpolitika területén fejeződött ki, s ott is csak csekély mértékben: az úgynevezett "anyanyelvi oktatás", amely itt a domináns csoport nyelvének oktatását jelentette, csak az általános iskola első éveiben folyt, s kevés könyvet adtak ki ezen a nyelven. Számos esetben az etnikailag meghatározott autonóm egységek szolgáltatták a címzetes nemzetek helyi vezetőrétegét abból a célból, hogy helyi szinten befolyásolják a politikai életet, sokkal nagyobb mértékben, mint amilyenre a terület teljes lakosságához mért arányuk alapján számíthatnánk. A Szovjetunióban sok etnikai csoport túl kicsi volt ahhoz, hogy saját autonómiára tegyenek szert, ám számos olyan nagyobb csoportnak sem volt erre lehetősége, akik a Szovjetunió kívül saját nemzetállammal rendelkeztek (pl.: lengyelek, koreaiak, bolgárok, görögök). A másik jelentős kivételnek az oroszok számítottak. A közhiedelemmel ellentétben a legnagyobb tagköztársaság, az Orosz Szocialista Szövetségi Szovjet Köztársaságot *nem* az orosz nemzetről nevezték el, hanem a Nagy Péter által elnevezett Orosz birodalomról, mely éppúgy nemzetek feletti egység volt, mint a Szovjetunió. Ennek eredményeként a legtöbb orosz nem egyetlen tagköztársasággal - az Orosz Szövetségi Köztársasággal - azonosult, hanem az egész Szovjetunióval mint "Szocialista Anyaországgal". Az oroszok emellett területen kívüli helyzetet is élveztek, azaz saját nyelvüket bárhol használhatták, és orosz nyelvű intézményeikhez bárhol joguk volt az országban.

A volt szovjet, nem orosz tagköztársaságokban élő orosz közösségek azonban egyáltalán nem homogének. Különböző tényezők befolyásolják minden közösség milyenségét, például számosságuk (abszolút és az állam teljes lakosságához viszonyított nagyságuk), az etnikai összetartás, a társadalmi összetétel, a kulturális különbségek, településeik összetettsége s a területhez való kötődésük. A szláv államokban élő oroszok közül kevés érzi úgy, hogy idegen kultúrájú közegben élne. A balti államokban viszont az őshonos lakosság jelentős része hangsúlyozza azokat a különbségeket, amelyek kultúrájukat az orosz kultúrától megkülönböztetik, míg az ott élő oroszok a közös elemeket emelik ki, például az európaiságot, a keresztény hitet, mindazt, amiben egyeznek a balti népekkel. A Kaukázusi területeken túl, Közép-Ázsia déli részén az orosz bevándorlás történelmileg jelentéktelen volt. Ám Kazahsztánban és bizonyos mértékben Kirgizisztánban a népesség alulalakusa eltérő Közép-Ázsia más területeitől. Ezek a köztársaságok az egyetlenek, ahol a vidéki lakosság jelentős részét teszi ki az itt élő oroszoknak, s jelenlétük a városokban is nagy. Emellett a csoportokon belül is találhatók különbségek. A közösségek tagjainak egy része nemzedékek óta távol él az orosz hazától, míg mások csak újonnan érkezettek. Az utóbbiak pedig általában kevésbé képesek vagy hajlandók az idegen etnikai környezethez alkalmazkodni.

Két kivétellel - Lettország és Észtország - minden volt szovjet tagköztársaság megadta az "eredeti állampolgár" státusát mindazoknak, akik a függetlenség kikiáltása (vagy az új állampolgárságról szóló törvény elfogadása, illetve hatályba lépése) idején tartósan a területükön éltek. Ám amíg minden új állam komoly erőfeszítéseket tett, hogy törvénykezési gyakorlatában, polgári államával megfeleljen a nyugati elvárásoknak, a törvényekben szereplő etnikum-semleges megfogalmazások gyakran csak hatásvadász elemek. A szerző számos példát említ arra, hogy az egyes államok politikai és joggyakorlatában hogyan került egyre hátrányosabb helyzetbe az orosz nyelv, az oroszul beszélő népesség, még akkor is, ha ezzel az állampolgárok nagy része is hátrányos helyzetbe került (pl.: Ukrajnában, ahol hivatalos nyelvvé lépett elő az ukrán, bár az oroszok sokkal többen értik és beszélik). A volt szovjet tagköztársaságok alkotmányában és hivatalos irataiban szereplő bizonyos megfogalmazások felett folytatott vita és küzdelem nemcsak akadémikus jellegű, nemcsak játék a szavakkal, hanem a kemény hatalmi politika szimbolikus kifejeződése.

Oroszországban a politikusok súlyos aggodalmuknak adnak hangot a szovjet utódállamokban élő oroszok kulturális diszkriminációját illetően. Abban mindannyian egyetértenek, hogy Oroszországnak kötelessége megvédenie a határain kívül élő oroszokat, ám abban nem, hogy ennek mi is a legjobb módja. Két álláspont létezik, mely véleményük szerint igazolná Oroszország beavatkozásának jogosságát a szomszédos országok nemzetiségi politikájában, mely álláspontok egybevágnak az "orosz hazáról" alkotott két elképzeléssel. Az orosz demokraták szerint Oroszország azonos az "orosz szövetségi állammal", melyet nemzetközileg a Szovjetunió utódjának tekintenek. A nacionalisták, kommunisták és azok, akik nem akarják tényként elfogadni a Szovjetunió felbomlását, továbbra is ezt a megújított országot tekintik hazájuknak. A 90-es évek elején az orosz hatóságok számos fogalmat kidolgoztak, amelyekkel Oroszország és a szomszédos államokban élő diaszpóra-közösségek kapcsolatát meghatározhatnák. Végül az orosz bürokrácia a *sztyicsesztyvenniki* fogalom mellett döntött, mely szó szerint "honfitársat" jelent. Hivatalos közleményt is kiadtak az orosz állam külföldön élő honfitársaival kapcsolatos állampolitika fő irányelveiről, mely kijelentette, hogy a kormány szándékában áll a nemzetközi törvények értelmében minden lehetséges, elfogadható eszközzel biztosítani, hogy külföldön élő honfitársainak jogait ne csorbítsák, és ne sértsék meg. Ugyanez a dokumentum fogalmazza meg azt is, hogy az orosz kormány nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy elősegítse honfitársai önkéntes integrációját az újonnan függetlenedett államok politikai, társadalmi és gazdasági életébe. Mégis, az a megdöbbentő tény, hogy bár az orosz diaszpórák ügyében nagyon eltérő érdekeket képviselnek, mind Oroszország, mind a független államok politikai kijelentései egy irányba kényszerítik a helyi oroszokat, a külső haza felé, ahelyett hogy helyi területéhez kötődésüket, az adott államon belüli lakóhelyhez való jogukat támogatnák.

Az orosz kormány számos feladatot kitűzött, amelyeket teljesíteni kíván az orosz "honfitársak" védelme érdekében a média, az információs technológia, a diplomáciai út eszközeivel gazdasági, társadalmi és kulturális téren. S a társadalmi és kulturális területek különösen ígéretesnek tűnnek, hisz kevés ország utasítaná vissza az orosz állam segítségét helyi orosz kulturális központok létesítésében. Az egyetlen probléma, hogy az orosz állam anyagi segítsége sok kívánnivalót hagy maga után, és ezt a külföldön élő oroszok nagyon gyakran tapasztalják. Ez az elhagyatottság-érzés pedig gyengíteni fogja a történelmi őshazához való kötődésüket, s arra készíti a diaszpórában élő oroszokat, hogy magukra hagyatkozva új szempontok szerint próbálják megvetni a lábukat a helyi közösségekben. Richard Rose arra mutatott rá, hogy az orosz diaszpórák nem egy államban vagy egy országban kívánnak "gyökeret verni", hanem egy adott közösséggel, kis- vagy nagyvárossal próbálnak azonosulni, s ez nem jelenti, hogy politikailag az egész országgal azonosulnának.

A területiség milyensége nem választható el olyan mérhető tényezőktől, mint a tartózkodás időtartama, a települések mérete és összetettségek. Am ez végül is felfogás kérdése: nincsenek "gyökereid" egy térségben, ha nem érzed, hogy lennének. Az ember csak úgy tesz szert valamilyen területi kötöttségre, ha és amilyen mértékben úgy látja, hogy az ezzel való azonosulás előnyösebb, mint a többi rendelkezésre álló. Am a szerző hangsúlyozza, hogy az ilyen önmeghatározás önmagában nem elég, hanem más érdekelt felekkel is el kell fogadtatni: a "külső anyaországgal" és a befogadó állammal is. Az óslakos helyzete és a diaszpóráé között azonban még sok lépcsőfok létezik, az oroszok pedig fokozatosan távolodnak a diaszpórától, s közelednek a spektrum központja felé. Az orosz diaszpóra-csoportok területhez kötődése csak idő kérdése: akik elhagyják a szovjet utódállamokat Oroszország kedvéért, közvetetten azok területhez kötődését segítik, akik maradnak.

Bakos László

[Vissza](#)

Atatürk hosszú árnyéka

Ataturk's long shadow. = The Economist, 2000. 8174. no. 3-18. p.

Törökország hálával tartozik Kemál Atatürknek, aki szinte egymaga mentette meg országát az összeomlástól. Az első világháború végén ugyanis úgy tűnt, hogy nemcsak az Ottomán Birodalom szűnik meg létezni, hanem Törökország is eltűnik a térképről. Atatürk azonban összegyűjtötte a hadsereget, legyőzte az ország területén állomásozó görög csapatokat, elutasította a Sevres-i békeszerződést, és elérte, hogy nemzetközileg elismerjék a megújult Törökországot.

A következő 15 évben Atatürk az országot európai nemzetállammá fejlesztette. Az abszolút monarchiából demokratikus köztársaság lett, megtörtént a szekularizáció, megteremtődött a központi államhatalom, és a kizárólag mezőgazdaságra alapozódott gazdaságba városias és iparosodott elemek kerültek. Törökország számára Atatürk George Washington és Henry Ford egy személyben.

Kemál Atatürk nemcsak a túléléshez, hanem a fejlődéshez is hozzásegítette az országot. Mind lélekszámban, mind pedig gazdasági teljesítményben előkelő helyet foglal el a világban: a NATO-ban például a második legnagyobb haderővel rendelkezik. Futballcsapatai a legjobbak között vannak Európában, és légitársasága a világ minden pontjára eljuttatja a turistákat.

Nem szabadna azonban a végsőig ragaszkodni Törökországban az Atatürk kialakította rendszerhez és szokásokhoz. A világ megváltozott, az országnak is változnia kell. Az elmúlt 20 év egymást követő kormányai felismerték ezt, megpróbálták véghezvinni a gazdasági és politikai reformokat. A Kurd Felszabadítási Hadsereg vezetőjének, Abdullah Öcalannak elfogása lehetőséget nyithat arra, hogy csökkentsék a török társadalomban a kurdokkal szembeni ellenérzést. Ahmet Necdet Sezer, a nemrég megválasztott államfő a nagy pártok támogatásával bejelentette, hogy kezdeményezi az alkotmány módosítását.

Követve tehát a kemalizmus szellemét (ahelyett, hogy betű szerint követnék) Törökországnak lehetősége van arra, hogy behozza az elmúlt évtizedek lemaradását.

Fontos ez azért is, mert az országnak már földrajzi elhelyezkedésénél fogva is van hivatása: összekötni Európát és Ázsiát. Egy virágzó Törökország képes arra, hogy a régióban a demokrácia és a gazdasági fejlődés "csővezetéke" legyen. Egy problémákkal küzdő ország viszont nyugatellenes érzelmeket, etnikai konfliktusokat és iszlám fundamentalizmust visz a Balkán, a Kaukázus és a Közel-Kelet térségébe. Most Törökország egyik szerepet sem tölti be kizárólagosan.

Az ország NATO-ban betöltött szerepe pontosan tükrözi földrajzi helyzetét. Itt állomásoznak ugyanis azok a repülőgépek, amelyek Irak légterét ellenőrzik. Egy nyugati diplomata erről így nyilatkozott: "Törökország a legjobb repülőgép-anyahajó, amellyel a NATO valaha rendelkezett."

Amikor a Szovjetunió összeomlott, a török politikusok arról álmodtak, hogy az ország vezetése alatt létrejön egy török blokk az Adriától Kínáig. A valóságban azonban a pán-török vágyaknak való behódolás helyett a kaukázusi államok is fontosabbnak tartották a többi volt szovjet állammal való együttműködést.

Bár török üzletembereknek számos jól menő vállalkozásuk van Közép-Ázsiában, az ország külkereskedelmének csupán 5 %-a bonyolódik le közvetlen szomszédaival.

Törökország NATO-tagként részt vett a szervezet bombatámadásaiban a koszovói krízis során, de szerepet kapott az újjáépítésben is. Az ott élő muzulmánok azonban nem érezték annyira a törökökkel való rokonságukat, amikor azok átszálltak légterükön. Viszont miután a térség országai mind EU-tagok szeretnének lenni, nem hagyhatnak figyelmen kívül egy már tagjelölt pozícióban levő országot.

Az országnak egyelőre még kevés esélye van az EU tagjává válni. Ennek egyik oka a már 1981 óta EU-tag Görögország, amellyel állandó vitát folytat. Addig, amíg nem rendezték területi vitáikat és Ciprus kérdését, nem lehet Törökország is a szervezet tagja. Pedig a közvéleménykutatások szerint a lakosság kétharmada és a legfontosabb politikai pártok is szeretnék országuk EU-tagságát. A törököknek ez országuk integritásának megőrzését jelentené, míg a kurdok az Európában elfogadott kisebbségi jogok védelmét várják. A nacionalisták számára a belépés Törökország nagyságának elismerését jelentené, míg a liberálisok a sovinizmus végét várják Európától. A miniszterelnök a 2004-es belépési dátumról beszél, bár ez reménytelenül nagyra törő terv.

Egy kevés jóakarattal az EU felfedezheti a török tagság előnyeit. Európa öregszik, és Törökországnak nagyszámú fiatal munkavállalója van. A széles török piac is vonzó az EU számára. Gazdasági szempontból az ország nem elmaradott, mert az egy főre jutó jövedelem nem alacsonyabb, mint Észtországnak, amely első a tagjelöltek között áll. Ráadásul lélekszám tekintetében Törökország áll az élen a maga 66 millió lakójával.

Tavaly a török parlament különböző emberi jogi reformokat iktatott törvénybe az európai jogot figyelembe véve. Az országos és a nemzetközi emberi jogi szervezetek egyetértének abban, hogy rohamosan csökken a jogsértések száma.

A politikusoknak világos válaszokat kell adni a török társadalom legégetőbb kérdéseire, úm.: az iszlám szerepéről, a kurdkérdésről és a hadsereg erejéről. Az EU tagállamai maguk is segíthetnek megoldani ezeket a gondokat, lévén, hogy ők is küszködtek korábban hasonlókkal. Az EU-nak pedig világos kritériumokat kell felállítani a tagjelöltek számára például annak tekintetében, hogy a hadseregnek nem szabad befolyásolnia a kormányzást, vagy hogy ki kell mondani a teljes szólásszabadságot. Törökországnak a többi tagjelöltnél többet kell dolgoznia, hogy teljesítse ezeket a feltételeket, mert nagy lemaradásban van.

A kurdkérdés égető probléma az országon belül. Kurd nyelvű rádió- vagy tévéadás sugárzásáért, kurd nyelvű oktatásért könnyen börtönbe lehetett küldeni bárkit. 1984 óta az ország délkeleti részén 30 ezren haltak meg a hadsereg és a Kurd Munkáspárt között folyó harcban, és sokan kényszerültek otthonuk elhagyására. Rengetegen élnek az ország nyugati részén fekvő nagyvárosokban, egész kurd telepek jöttek létre Izmirben és Bursában. Nem csoda, hiszen az otthonaik elpusztultak a harcok során. Nagy terhet ró a kormányzatra, hogy helyzetüket valamiképpen rendezze, mert a parasztok addig nem tudják eltartani magukat, amíg vissza nem térhetnek földjeikre. Am egyelőre nincs pénz falvaik újjáépítésére, hiszen segíyezni kell őket. Ráadásul a kormányzat nem akarja őket kisebbségként elismerni, mert akkor meg kellene kapniuk az általánosan elfogadott kisebbségi jogokat. Ehelyett "társadalmi és gazdasági problémák" rendezéséről beszélnek, ez viszont nem nyugtatja meg azokat a kurdokat, akik munka nélkül naphosszat csak ülnek és keseregnek a rajtuk esett sérelmeken és kínzásokon.

A kurdok mellett a hadseregnek az állam életében betöltött túlzottan nagy szerep okoz még problémát az EU számára. Ahogy az Európai Bizottság fogalmaz: " a hadsereg fölötti civil ellenőrzés hiánya aggodalomra adhat okot." Két alkotmányos aggályra is felhívták a figyelmet. Először is a hadsereg vezetése közvetlenül a miniszterelnöknek tartozik felelősséggel, nem pedig a védelmi miniszternek, ráadásul a Nemzeti Védelmi Tanácsnak is öt magas rangú katonai vezető tagja van az öt "civil" mellett. Azt viszont el kell ismerni, hogy napjainkban sokkal jobb a helyzet, mint pár évtizeddel ezelőtt, hiszen például a tíz török államfő közül hat katona volt, de a legutolsó három már civil. A katonai kiadások persze még mindig nagyok, a költségvetés 14%-át fordítják erre, szemben például Olaszország 4%-ával vagy Nagy-Britannia 6%-ával.

Az EU-kezdeményezte haderőreform mellett maga a török hadsereg is felismerte, hogy változnia kell. A NATO-n belül betöltött szerepének megőrzése érdekében ütőképesebbé, mozgékonyabbá kell válnia, és rendelkeznie kell a legmodernebb fegyverekkel. Ha ez megvalósul, és

EU-tag lesz Törökország, a török hadseregére nagymértékben lehet majd számítani az EU biztonsági és védelmi politikájának megvalósítása során.

A török társadalomban nagy problémát okoz a korrupció. Az újra és újra kirobbanó botrányok megmagyarázhatják azt, hogy az elmúlt néhány választás során miért tűntek fel és győztek újabb és újabb pártok. Az 1999-es választásokon például két olyan párt végzett az első két helyen, amelyek még nem voltak a hatalom közelében, és így feltételezhető, hogy nem fertőzte meg őket a korrupció. Ezek: a Nemzeti Akció Pártja és a Demokratikus Baloldal. Mindenki meglepetésére ezek a pártok nagyon jól együtt tudnak működni a koalícióban. Ők ugyanis félretették az ideológiai ellentéteiket, és a gazdasági problémák leküzdésére koncentrálnak. Decemberben meghirdettek egy hároméves reformprogramot, amely megcélazza az infláció visszaszorítását, a költségvetési deficit csökkenését. Ez nagyon nehéz lesz, hiszen a lakosságnak áldozatokat kell hoznia: csökkentik az agrártámogatást, adóemelést terveznek, és megkezdődik a privatizáció. Így 2003-ra elérhető lesz talán az egyszámjegyű infláció.

Ilyen programokat már az előző kormányzatok is meghirdettek kevés sikerrel, de ez úgy tűnik, működik. Az IMF csak úgy adott segítséget, ha megteremtik a privatizáció és a nyugdíjreform törvényi előfeltételeit. Áprilisra elérték, hogy a 2000-re tervezett 7,5 billiós privatizációs bevételből már 5 billió befolyt az államkasszába. Az adóbevételek is határozottan nőttek.

A gazdaság rendbetétele tehát elindult, ezzel párhuzamosan csökken az állam szerepvállalása, megszűnnek a politika, a gazdaság és a sajtó egészségtelen összefonódásai. Egy stabilabb Törökország pedig bőkezűbb lesz a kurdkérdés megoldásánál.

Katonai szolgálatuk során minden török férfi megtanulja Kemal Atatürk érdemeit. Számukra ő nem csupán a világ legnagyobb embere, hanem a legnagyobb gondolkodó, szervező, nemzeti hős, katona, vezető, államférfi, politikus és forradalmár. És ennek így is kell lennie.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Lengyel vélekedés: Izrael más, mint a többi állam

Wicinski, Tomasz: Państwo inne niż wszystkie. = Więź, 43. r. 2000. 8. no. 64-85. p.

Semmi kétség: noha Izrael földrajzilag Ázsiához tartozik, szellemi és gazdasági teljesítményeit tekintve fejlett euroatlanti állam. Genezise és jelenének társadalmá azonban annyira sajátos, hogy párja nincs sem az euroatlanti államok, sem a többi más állam tömkelegében.

A zsidó állam és a zsidóság története kivételes, teljesen rendhagyó, ám nem kevésbé lenyűgöző, ahogyan ez a szuverén állam hosszú szünet után újjászületett. Nincs annak még száz éve sem, hogy Palesztina földjén, ahol 7. századi elűzésük óta szinte csak nyomokban maradtak zsidók, ismét tömegesen kezdtek megjelenni, megtelepülni - mintegy ősi odatartozásukra hivatkozva. Annak ellenére, hogy eredetileg az ország arabok által nem lakott területein kezdtek megvetni a lábukat, az arab lakosság mindjárt "ősellenségként" kezelte őket, és az első világháborút követően a brit koncessziós igazgatás sem látott bennük mást, mint ellenséget. Mindennapos lett a fegyveres konfliktus a zsidók és nem zsidók között.

A háborúság mindmáig, ötven évvel Izrael állam megalakulása után is folytatódik. A zsidók részéről a harc, ez a sajátosan partizán terror kezdetben védelmi jellegű volt, később azonban az arab lakosság erőszakos kiszorítását szolgálta. Magának a zsidó államnak létrehozását az magyarázza, hogy a világ az Endlőség utáni megrendülésében elismerte, hogy a zsidóságnak saját államra van joga, s hagyta, hogy ez az állam az arabok kárára fegyveres és gazdasági nyomás gyakorlásával megszülessék és megerősödjék. Így lettek a történelem folyamán oly sok országból kitoloncolt zsidókból maguk is kitoloncolók.

Az állandó fenyegetettség ellenére Izrael újabban hajlik a tárgyalásos kiegyezésre, megbékélésre, s az arabok körében is növekszik az ebbéli készség. Ez a belátás azonban lassan és visszaesésekkel tarkítva halad előre, s korántsem redukálódik egyszerű kétoldali megegyezésre, ui. a két félen belül is vannak diametris ellentétek, amik miatt a pozitív végkifejlet hívei újra és újra időt és már korábban megszerzett pozíciót vesztenek.

Az izraeliek számottevő része a háborús hódítások visszaszolgáltatása ellen lép fel, vagy legalábbis ambivalensnek mutatkozik ebben az ügyben. Nem véletlen, hogy a megegyezésre hajló miniszterelnököt, Rabint zsidó hitű ember ölte meg, továbbá az sem, hogy a jelenlegi helyzetet az alábbi és a hozzájuk hasonlóan árulkodó megegyezések jellemzik a zsidók részéről: "Itt volt a régi határvonal.", "Ez az 1967. évi határvonal legmagasabb pontja." Egyébként az izraeli politika is két fővárosban "gondolkodik". Az egyik főváros Jeruzsálem, ahol az állami csúcshivatalok és intézmények székelnek, a másik Tel-Aviv, ahol a követségek - nagykövetségek találhatók, minthogy nemzetközileg nincs elismerve Kelet-Jeruzsálem 1967-ben végrehajtott izraeli annexiója. (Egyelőre még az USA nagykövetsége sem mert átköltözni Jeruzsálembe, holott e célból ott már épületet vásárolt.)

Az arabok között még kevésbé van egyetértés az Izrael elleni egységes fellépésre. Az egyes államok között ui. akkorák az érdekellentétek az "ősellenség megleckéztetését" illetően, hogy ezeknek több halálos és sebesült áldozatuk volt és van, mint amennyi Izrael számlájára írható. Így hát továbbra is harcias retorikában a Dzsihad és Hamasz terror-cselekedeteiben merül ki a zsidók nyugtalanítása, fenyegetése. Ez, ha máshoz nem is elég, a háborús pszichózist mindenesetre ébren tartja.

Egyébként bármennyire is jótékony volna a zsidó állam határainak végleges kijelölése, a dolog a technikai nehézségek miatt sem megy könnyen: a kis területű palesztin enklávék alig-alig szervezhetőek állammá. Ehhez mindenekelőtt léleken kellene kibékülniük egymással.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Fennmarad-e Indonézia?

Emmerson, Donald K.: Will Indonesia Survive? = Foreign Affairs, 79. vol. 3. no. 95-106. p.

A földgolyó déli felén elhelyezkedő országok szinte csak akkor kerülnek a figyelem középpontjába, ha nemzetközi események színterévé válnak, vagy valamilyen csapás, akár természeti, akár politikai fenyegeti az ott élő embereket. Ilyen volt az olimpia Sydney-ben vagy a kelet-timori vérengzés Indonéziában. A cikk írója Indonézia példáján mutatja be annak lehetőségét, hogy az etnikai jellegű konfliktusok a körülményektől függően torkollnak véres összecsapásba és egy rész elszakadásába, vagy milyen feltételek mellett enyhülhet a viszály. A világ negyedik legnépesebb országának földrajzi és kulturális tere folyamatosan csökkenni látszik, ám a közhiedelemmel ellentétben még nem készül összeomlani. A közelmúltban Indonézia olyan politikai reformok során esett át, melyek végül egy ritka jelenség - egy iszlám demokrácia - létrejöttéhez vezettek. Mérete, elhelyezkedése és természeti erőforrásai bármilyen kínai próbálkozással szemben félelmetes akadályt teszik az országot a Délkelet-Ázsia feletti uralkodó szerep aspirációival szemben. 1997 óta, mikor az indonéz gazdaság hanyatlani kezdett, a politikai erőszak következményeként több ezren haltak meg, a szeparatista mozgalmak azonban nem voltak képesek elegendő erőforrásra szert tenni, hogy képesek legyenek akarataikat a kormányra kényszeríteni.

Kelet-Timor példáját sokan, akik Indonézia szétbomlását jóslták, rossz ómennek és modellnek is tekintették. A sziget keleti felének 1975-1976-os indonéz invázióját és bekebelezését - mellyel Kelet-Timor végül Indonézia része lett - 1999-ben vonták vissza, az ENSZ felügyelt népszavazás eredményeként, melyben a kelet-timoriak túlnyomó része az elszakadásra szavazott. Ezt azonban a kormányhoz hű erők erőszakos megtorlásai követték, melyben a sziget városi infrastruktúrájának 70%-a pusztult el, több százan meghaltak, és több ezren kényszerültek elhagyni Kelet-Timort. S bár a sziget elszakadását ellenzők a "dominó-effektus" bekövetkeztétől félték, azaz hogy Timort más tartományok is követni fogják, hat hónap elteltével Indonézia többi része sértetlen maradt, zavaros, de mégis egy ország maradt. Ehhez azt is tudni érdemes, hogy Kelet-Timor kivételes eset, mivel sosem volt része a Holland Kelet-Indiáknak, a timoriak 90%-a katolikus, míg az indonézek muzulmánok, s csak 1975-ben ért véget számukra a portugál uralom. Az ENSZ sohasem ismerte el Kelet-Timor beolvasztását Indonéziába.

Sokan Aceh tartományát tartják a legvalószínűbb következő pályázónak a függetlenségre. Az Aceh-iek azonban szinte minden tekintetben különböznek a timoriaktól. Lakossága 97%-ban muzulmán, természetes erőforrásokban gazdag terület. A Szabad Aceh-i Mozgalom (indonéz rövidítése GAM) az egyik legkeményebb Jakarta-ellenes vonalhoz tartozik, s felhívásaiban Aceh történelmi múltját és az "imperialista" jávaiak (akik Indonézia lakosságának felét teszik ki, ám uralják intézményeit) elleni hagyományos gyűlöletüket hangoztatja. Vezetőjük mellett érvel, hogy a jávaiak elnyomták és kizsákmányolták az Aceh-i nemzetet egy kitalált nemzet nevében. Ettől függetlenül Aceh elszakadása aligha látszik elkerülhetetlennek. A sziget természeti erőforrásai, majd az ezek kiaknázására épített ipari központ nemcsak Aceh függetlenedését segítheti, hanem az Indonéziával való tárgyalásokat is. A gazdasági növekedés pedig Aceh társadalmát is átalakította, kitermelve az értelmiségi, szakmunkás- és kereskedő rétegeket, a különböző csoportokat képviselő civil szervezeteket, a szigetre pedig bevándorlók is érkeztek tanulmányokat folytatni vagy karriert csinálni. Ebben a rétegzett társadalomban már lényegesen kisebb támogatást élvez a gyakran erőszakosan fellépő és engedményekre képtelen GAM.

A másik elszakadásra pályázó tartomány a korábban Irian Jaya-ként ismert Papua, melynek lakossága 60%-ban protestáns, ám a szétszórt elhelyezkedésű lakosság csökkenti a politikai szolidaritás erejét. Sok környező szigetről érkeztek bevándorlók az erőforrások kitermelésére, s ez még nehezebbé tette a Papua-i etnikumnak, hogy a nép és a terület érdekeinek egységét vallhassák. Emellett még az is fontos szempont, hogy az őslakos Papua-iak is többszáz különböző nyelvet beszélnek. S bár Papua gazdag természeti kincsekben, gazdasága és infrastruktúrája messze elmarad Indonézia központi részeitől. E két periferikus régióhoz hasonló Riau és Kelet-Kalimantan helyzete is, ahol a természeti erőforrások bősége kis lélekszámú lakossággal párosul, s így a fejenkénti jövedelem jóval a nemzeti átlag feletti. Ez a helyi elittel elhitheti, hogy hazájuk önállóan is képes fennmaradni, de Jakartának is lehetőséget biztosít, hogy helyi támogatásra tegyenek szert.

Ezek a tények mind arra mutatnak, hogy Indonézia zavargó periferiájának sorsa továbbra is Jakarta kezében marad, hiába hangzottak el az új vezető Wahid (Gus Dur) szájából félreérthető kijelentések. Az ország összetartásához azonban nem elegendőek az ellentűntetések és a hadsereg polgári irányítása. Jakartának egy harmadik kihívással, a decentralizációval is szembe kell néznie. 1999 közepén az új törvényhozás a politikai és gazdasági hatalom súlypontját a központból a régiók felé toltta, ám ezeket a törvényeket még nem vezették be, a régiók viszont türelmetlenek. Wahid rengeteget utazik külföldre, részben segélyek és befektetések megnyerése céljából, ám azért is, hogy támogatókat szerezzen az egységes Indonézia ügyének. A régió legnagyobb és potenciálisan legerősebb országának szomszédos államai kétszer is meggondolják, hogy a szétbomlás támogatásával szembekerüljenek vele. Washington biztosította Jakartát arról, hogy az Egyesült Államok támogatja Indonézia területi integritását, azzal érvelve, hogy Kelet-Timor különleges eset volt. Ám még ha háttérbe is szorul a morálpolitika, eltűnni nem fog: az emberi jogi aktivisták és szövetségeseik a Kongresszusban erről tenni fognak.

Indonézia jövője az elkövetkezendő időkben részben Wahid hatalmon maradásától függ. Utódjának az alelnök Megawati Sukarnoputri-t szemelték ki, ám ő híján van Wahid politikusi képességeinek csakúgy, mint a muzulmán lakosság támogatásának. Ellenfele Rais, elkötelezett muzulmán, aki nyíltan támogatja a decentralizációt.

Indonézia tehát fennmarad, még ha Aceh vagy Papua nem is marad benne, ám elszakadásuk nem valószínű, s az végképp nem, hogy olyan mozgalom indulna el, mely a köztársaságot Jáva szigetére csökkentené. Az új évezred elején érdekes megfigyelni, hogy a totalitárius hatalom különböző formái közt megszilárdult államok milyen megoldásokat keresnek egy demokratikus(abb) államrendbe való átmenetre, mely már tudomásul veszi az állam soknemzetiségűségét, s ennek megfelelően igyekszik hasonló jogokat és lehetőségeket biztosítani a különböző etnikumoknak, de legalábbis elkerülni a fegyveres konfliktusok kialakulását.

Bakos László

[Vissza](#)

Ausztrália Kelet és Nyugat között

Pons, Xavier: L'Australie entre Occident et Orient. Paris : La documentation Francaise, 2000.

Ausztrál honismereti monográfia szerzője, Xavier Pons, a Toulouse-Le Mirail Egyetem tanára. A második millennium évében a közfigyelem különösen is az ez évi nyári olimpiai játékokat rendező ország, Ausztrália felé irányult. A szerző ráadásul egy, a XX. század első harmadában élő, tősgyökeres európai borzongását mímelve közelíti meg a "valahol a világ végén" található földrészt. Hamarosan kiderül azonban, hogy a kenguruktól, koaláktól, áthatolhatatlan bozótoktól, angolszász bűnözők leszármazottaitól, valamint művészien tetovált testű bennszülöttektől hemzsegető fantáziánknál jóval színesebb a valóság.

Az ellentmondás nemcsak az átlagérdeklődő felszínes ismereteiből adódik, hanem abból az identitáskeresésből is, amelyen az Ázsiához, Óceániához földrajzilag közeleső, kontinensnyi ország a múltfélben lévő évszázadban keresztülment. Különösen az elmúlt három évtized belpolitikai eseményei vezettek oda, hogy Ausztrália ma, a szerzte a világban gondokkal küszködő, soketnikumú országok számára jó példát képes felmutatni a multikultúra elveinek gyakorlati megvalósításában.

A száz évvel ezelőtti lendület, amellyel a fehér fajta felsőbbrendűségét kívánta bizonyítani teljesítményével a Csendes-óceán déli csücskében, ma jóval realisabb célok eléréseért küzd. A 19 millió lakosú ország több mint kétharmada brit származású, de a 70-es évek közepétől fogva rohamosan nő az ázsiai bevándorlók száma is. Az egész társadalom rohamosan öregszik; a nyugdíjkorhatár 65 év, az állam a magán betegbiztosításra igyekszik hárítani a súlyosbodó terheket.

A szigetország egyre önállóbb: 1986-ban kapott teljes szuverenitást az "Australia Act" keretében. Ekkor szűnt meg az angol himnusz használata, és a brit uralkodó arcképe eltűnt a közintézmények faláról, ráadásul a törvényhozás is "országban belül maradó" kérdés lett. Az ország belpolitikája egyébként 1972-ben vett fordulatot, mikor is G. Whitlam személyében először nyerte meg munkáspárti képviselő a parlamenti választásokat. Ő, ún. modern államot követelt az apátiában szenvedő nemzetből. Elismerte Kínát, törvényen kívül helyezte a rasszizmust, legalizálta az abortuszt, stb. Gazdaságpolitikáját egy rövid konzervatív intermezzót követően (Malcolm Fraser), az 1983-tól újból munkáspárti kormány valósította meg. Ekkortól sikerült liberalizálni a gazdaságot. B. Hawke, majd tanítványa-rivalisa P. Keating az ázsiai országokkal való együttműködésben látták megvalósulni az ország gazdasági-kulturális jövőjét. A bőséges nyersanyagtermelésre (vas, arany, bauxit, feketeszen) berendezkedett gazdaságot sikerült kivezetni a banánközéptársaságokra leselkedő csapdából; multinacionális cégek működtetésével növekedésre álltak be, melynek során sem a munkanélküliség, sem az infláció nem szabadult el. Az ország külső adósságállománya rohamosan megnőtt a 90-es évek során. (1991 elején meghaladta a 241 milliárd ausztrál dollárt.) Legfontosabb kereskedelmi partnerei az Apec-országok. A "kis tigriseket" sújtó, 1997-1998-as válság természetesen Ausztráliát is érintette, de ez pusztán a növekedés mérséklődésében jelentkezett.

Ausztrália monarchia, melynek élén ha jelképesen is, de II. Erzsébet királynő áll. Őt helyettesíti a főkormányzó, a legfőbb végrehajtó hatalom. Az 1999. november 6-án tartott népszavazás - a hat államban összesen - 55%-ban megerősítette ezt a politikai berendezkedést. A brit parlamenthez hasonlóan működik az ausztrál is, három évente választják újra. Amerikai módra azonban az alkotmánybírók megvételhatja döntéseit.

Az ország legrégebben működő pártja a Munkáspárt (1891-től), mely erőteljesen a szakszervezetek befolyása alatt állt és áll. Ez utóbbiak révén az egyelőre elenyésző számú kommunista is érezteti jelenlétét. A Labour két szárnyra, bal és jobb oldalra oszlik, s ez utóbbiból kerültek ki az elmúlt negyed század miniszterelnökei.

A Liberális Párt 1944 óta működik (R. Menzies); egy érdektelenné vált konzervatív pártból alakult meg. Főleg a kis- és nagykereskedők rokonszenvére épít, illetve az ő egyéni, az államtól független üzleti sikereikre. Általában koalícióban működnek az 1913-ban alapított, az agrárszektort, a vidéket tömörítő Parti nationallal.

A fentiekől élesen különválnak a Pauline Hanson által vezetett populista, fajvédő One Nation párt (1997-ben alakult).

1977-ben alapították a Don Chipp által létrehozott Ausztrál demokratákat, akik ugyancsak markáns, de centrista politikát folytatnak. Szerepük meghatározó a szenátusban.

Sajátos földrajzi és politikai helyzetéből adódóan Ausztrália csak a II. világháború kezdetén tett először önálló külpolitikai lépéseket. Rejtély, hogy a 400 ezer brit telepest befogadó kontinenst soha nem érintette igazán a "sárga veszedelem". Az elmúlt évtizedekben többször is hatalomra került munkáspárt először elismerte a kommunista Kínát, majd jószomszédi kapcsolatokat épített ki a térség nagy, ázsiai országaival. Erőteljesen konzervatív körök azonban ma sem szűnnek meg rettegni egy esetleges ázsiai inváziótól. (A II. világháborúban kényszerűen az önvédelemre is gondoltak, elsősorban az egyre agresszívabb japánokkal szemben. Ebben eltértek a brit anyaország érdekeitől, mely akkor főként Európára koncentrált. Szövetségesre találtak viszont a Pearl Harbornál érzékeny veszteséget szenvedett Egyesült Államokban. Viszonozták is később a segítséget Koreában, Vietnamban, sőt az Öböl-háborúban is.)

A külkapcsolatok közül fontos megemlíteni az ASEM-hez tartozást, ez tíz ázsiai ország, illetve az európai tizenötök informális társasága a két térség kapcsolatainak kiépítésére. Nyíltan csak Malajzia vétőzza meg a lehetséges fórumokon az ausztrálokat.

A honvédelemre fordított összegek egyre csökkenek, 1999-ben a nemzeti jövedelemnek mindössze 1,9%-át tette ki.

Az 1970-es években a Whitlam-kormány (kanadai példa nyomán) ún. multikulturális politikát vezetett be, amely mellett máig következetesen kitartanak. 1989-ben jelent meg a National Agenda for a Multicultural Australia, mely egyebek közt leszögezi, hogy multikulturális ország volt és marad Ausztrália; nem tesz különbséget a bevándorlók egyes csoportjai között. Mindegyiket megilleti a kulturális identitás, a jogegyenlőség, a gazdasági előmenetel joga. Nagy kedvezmény az anyanyelvhasználat, melyhez minden segítséget megad az állam fordítószolgálatok révén. (Ezek az egészségügytől kezdve az összes állami hivatalig bezárólag működnek.) A Special Broadcasting Service (SBS) 1978 óta ún. etnikai nyelvű műsorokat sugároz, ezek rendkívül népszerűek a művelt közönség körében. A nagyobb etnikumok anyanyelvi napilapokból tájékozódhatnak.

A szélsőséges, bevándorlók ellen uszító hang csak 1996-ban kapott teret (eszerint az immigránsok felelősek a munkanélküliségért), de ténylegesen leleplezte azt, hogy az országnak nincs sem közép, sem hosszú távú demográfiai politikája; évente változtatja a bevándorlási kvótát. Tény, hogy ha a jelenlegi népszaporulatot vesszük alapul, 2060-ra várhatóan mindössze 22 millió lakosa lesz az országnak, az is előregedett állapotban. Azaz képtelen lesz dinamikus gazdasági, diplomáciai vagy éppen védelmi feladatokat ellátni. Victoria állam, Jeff Kennet kormányzásával, elsőként szorgalmazta a bevándorlók számának megduplázását. (Így évi 130 ezer fővel kb. 30 milliós lakosságot prognosztizálnak egy emberöltő múlva.)

Az ausztrál multikulturális politika az asszimilációt kikerülve, integrálni kívánja a különböző etnikumok kultúráját. Az őslakosok, az aboriginek kérdése is napirendre kerül ilyen összefüggésben: kézimunkájukat forgalmazhatják, az állami törvényhozás figyelembe veszi a törzsi törvényeket is, ősi nyelvüket/nyelveiket iskolában tanulhatják, és számos szociális segélyprogram igyekszik javítani helyzetükön. Az 1999. november 6-i népszavazás 60%-ban elvetette az ausztrál Alkotmány előszavának módosítását, miszerint elismerik a nemzet első lakosainak a bennszülötteket, valamint "szoros rokonságukat az anyafölddel", továbbá ősi kultúrájuknak az országét gazdagító voltát. A minden kétséget kizáróan a társadalmi megbékélést szolgáló preambulumot elsősorban a bennszülöttek érezték deficitésnek a földhöz való joguk kimondása nélkül. Cathy Freeman olimpiai fáklagyújtásának jelképes ereje azonban mindenképpen reménykeltő.

A társadalmi igazságosság úgy fest, hogy az ausztrál családok 10%-a bírja a nemzeti tőke 44%-át; e prosperitás mögött azonban a nagy tömegek szegénysége, munkanélkülisége, kilátástalan helyzete egyre növekszik. Állítólag, Nagy-Britannia mellett az iparosított világ második legkevesbé egyenlő országa (V. Horin).

A bevándorlók többsége az öt nagyvárosban (Sydney, Melbourne, Adelaide, Perth, Brisbane) telepszik le legszívesebben. A lakosság viszonylag kis hányada kívánczik a bozotos, sivatagi környezetbe. A máig legnépszerűbb, múlt században élt, igazságosztó nemzeti hős, Ned Kelly azonban ennek a kietlen tájnak a bajnoka. Mint ahogy a kicsit amerikaira sikeredett Crocodile Dundee is az. Am ha az ausztrál férfi hagyományos helytállását katonáin kellene lemérni, rögtön Gallipoli mártírjaira gondolhatunk, akik többszáz kilométert gyalogoltak csak azért, hogy rekrutálják őket. A nők, sokszor feminista szélsőségektől sem riadva vissza, egyre komolyabb társadalmi pozícióra tesznek szert. A viktoriánus erkölcsöt feladva, mostanság mind többen tolerálják a homoszexualitást is.

A telepes társadalom igen nagyra becsüli a sportot, legalább annyira, mint a művészi, kulturális teljesítményeket, szabadidős tevékenységet. Az összes újkori olimpián részt vett ország 1956-ban, s most, 2000-ben is rendező volt a nyári játékokon. A századvég jelentős kulturális kibontakozását nézve ismét csak az 1972-1975 közötti korszakra érdemes visszatérni, amikor is soha nem látott mértékű állami finanszírozást kapott a film- és színházművészet, valamint a festők, de az előadóművészek is. A kulturális politika elérkezettnek látta az időt az ausztrál nemzeti identitást megerősítő megértetni a társadalommal, hogy nem pusztá pénzpocsékolás a kultúrára költeni. A film valóságos reneszánszot élt meg (Peter Weir, Bruce Beresford, Peter Fairman, P. J. Hogan). Egyes népszerű tévéfilmsorozatoknak (pl. Neighbours) egyidejűleg több nézője akadt Nagy-Britanniában, mint ahány ausztrál lakost számon tartunk. A hagyományosan realista hangvételű regényeket egyre több, fantáziadús fikció követte (David Foster, Tim Winton, Janette Turner Hospital). A régebben nem túl népszerű költészet kiteljesedni látszik Les Murray vagy John Kinsella poézisében. Az eredetileg kizárólag orális benszülött irodalom immár írásbeli formában is jelentkezik pl. Colin Johnson, Sally Morgan, Ruby Langford műveiben. Bár az ősi kultúra legteljesebb kifejezési formája a festészetben mutatkozik meg (Albert Namatjira, Clifford Possum, Johnny Warangkula Tjupurrula). Az ugyancsak jelentékeny angolszász festészet képviselői közül álljon itt Albert Tucker, Athur Boyd, Brett Whiteley neve, ám a névsor korántsem teljességre törekvő.

Ausztrália a fiatal országok optimizmusával érkezett a XX. század küszöbére, ez a lendület most, száz év múltán, megismétlődni látszik. A biztató gazdasági-pénzügyi helyzetet mindenképpen megerősítené egy, a nemzeti megbékélést elősegítő, morális lépés is, mellyel a szigetre települt britek elismernék az őslakosokkal szemben korábban alkalmazott méltatlan bánásmódot - összegzi kitekintését Pons.

A könyvvel egy időben a jól szerkesztett munka a "Notes et études documentaires" című folyóirat 5107. különszámában is napvilágot látott.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

Vannak-e radarjai a magyaroknak a sikerhez?

A Slovenské pohľady interjúja Grendel Lajossal

Majú Mad'ari také radary, e sa im vetko podari?...alabo čo pijete pán Grendel. = Slovenské pohľady, IV.+116 roč. 2000. 7-8. no. 20-24. p.

A Slovenské pohľady megbízásából tefan Moravčík (a továbbiakban: M.) "levelező" interjút kért Grendel Lajostól (a továbbiakban G.), az egyetemes magyar irodalom jeles szlovákiai képviselőjétől. A referálónak az a benyomása, mintha M. kérdéseiben készakarva szerepelnének a szlovák nacionalizmus éles megfogalmazásai, valamint - pihentetésül - humoros mozzanatok.

G. magyar létére a Szlovák Írók Közösségének az elnöke. Hogyan lehetséges ez? - kérdezi M. Így: "A Szlovákiai Magyar Írók Szövetsége egyik alapító tagja a Közösségnek, amely tartja magát a létrejötték született megállapodáshoz, miszerint az ún. rotációs elv alapján a tagszervezetek két-két évre delegálnak elnököt... Egy év múlva vagy a Tényirodalmi Klub, vagy az ukrán írószövetség küld valakit e tisztség betöltésére."

Amikor '98-ban a Markiza-választásokat követően a kulturális minisztériumban "rendcsinálás" kezdődött, akkor a magyar kulturális értelmiség ambiciózusan működött benne közre. "Miként viselnéd el, ha a budapesti szlovákok cselekednének ekként, s likvidálnák a magyar kultúrát?" - kérdi támadólag N. G. válasza: "Ezek erős szavak, feltételezem, hogy tréfálsz. Különböző közelebről is szemügyre vehetnéd információid forrásait. A kulturális minisztériumban 1998 óta kétszer vagy háromszor fordultam meg. Természetesen szóba sem kerülhetett a szlovák kultúra likvidálása, csupán azoknak a sérelmeknek korrigálásáról volt szó, amelyeket a te szeretett "mečiaristáid" követtek el azok ellen az írók ellen, akik nem voltak hajlandók szájukból segget csinálni, és dicsőíteni a kurzust. "

M. megkérdezi G.-t, hogy nem próbálna-e írni szlovákul, ahogy a magyarországi szlovák írók is magyarul írnak, köztük a sikeres Závada. "Závada Pált - replikázik G. - személyesen is jól ismerem. Azért írja műveit magyarul, mert a magyar az anyanyelve, miközben szlovák származásának tudatában van, s ezt soha nem is tagadta... Ebben nem látok semmi különöset. Az én esetem némileg más: magyar az anyanyelvem. Ezt a szöveget ugyan szlovákul írom, de majd meglátjátok, mennyi gondotok lesz vele a szerkesztőségben."

M. ezután megtudakolja, hogy G. nem érzi-e magát fenyegetve Szlovákiában, illetve hogy a magyarok nem fenyegetik-e a szlovákokat irredentizmusuk, Nagy Magyarországért folytatott harcuk által. G.: "Ha fenyegetve érezném magamat Szlovákiában, már régen emigráltam volna. Ami a magyar irredentizmust illeti, esetében igen veszélyes propagandabuborékról van szó a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom és a Szlovák Nemzeti Párt környezetéből. Magyarország az EU-ba törekszik, Magyarország és Szlovákia államközi kapcsolatai rendezettek, és ma sokkal jobb, mint Mečiar-Slota-koalíció regnálása idején voltak. Megengedem, hogy Magyarországon is vannak egyének és extrémista csoportok, akik/amelyek eljátszogatnak az irredentizmus gondolatával, ám befolyásuk a magyar politikára és közvéleményre a nullával egyenlő. Végül is az EU külpolitikája az európai határok megváltozhatatlanságán alapszik. Ezt Koszovo esetében is megfigyelhetted. A "nagy" Albániáról szóló álmokat egyszerűen lesöpörték az asztalról..."

A millenniumi ünnepekkel kapcsolatban az a gyanúsítás, hogy a magyarok megint a szupremácia hangoztatására készülnek - így M. G. pedig így: "A millenniumi ünnepek valami másról szólnak. A magyar historiográfia már leszámolt azokkal a romantikus tévelygésekkel, amelyekről beszélsz. A Magyar Királyság létrejötte, a kereszténység felvétele, Szent István megkoronázásának ezredik évfordulója kerül megünneplésre."

Ezt követően G. Szlovákia jellegéről nyilatkozik ("Semmiképpen sem rendőrállam", múltjának társadalmi-gazdasági következményeit azonban nem lesz könnyű maga mögött hagynia, még ha sokkal több esélye van is a sikerre, mint egy közép- és kelet-európai államnak.), kifejti véleményét az amerikai életmódról és a globalizációról (ezt Szlovákiában is el kell fogadni, viszont meg kell találni - a környező népekkel együtt és velük együttműködve - káros kihatásainak ellenszerét), megnevezi azokat az írókat, akiket példaképnek tekint (K. Vonnegut, R. Coover, Th. Pynchon, J. Barth, D. Barthelm stb.), illetve akiket legjelesebbeknek tart a szlovák irodalomban (Vilikovský, Mitana, R. Sloboda), s úgy véli, hogy a szlovák kulturális politikát "propagálni" és megfelelően pénzelné kell annak érdekében, hogy Európa- és világszerte jobban lehessen "látni" és ismerni.

Eközben két "pihentető" kérdés. Az első: "Mit gondolsz, hogy a "básnik" (költő) szó a magyar "baszni"-ból származik? G. válasza: "Ha a költő versének befejezésekor orgazmust él át, nem zárom ki ezt az etimológiát." A másik kérdés: "Mit és miért iszol?" Erre G.: "Bort iszom, mivel in vino veritas. A jó bor jólelkű: kiűzi belőled a rossz szellemeket. Ezzel párhuzamosan felszabadítja a képzeletet, mégpedig anélkül, hogy megkínózna, mint a rossz borok, vagy a különféle röviditalok."

Az interjú üzenetének ez vehető: "Jó volna, ha a magyar-szlovák kapcsolatokat a történelmi (vagy a hisztérikus) elátkozottságból ki lehetne szabadítani. Főként azok a sztereotípiák és előítéletek dühítenek, amelyek nagyon művelt és intelligens emberek tudatában gyökereztek meg. Meglehet, hogy paradox módon éppen a globalizálódás fog arra készíteni minket, hogy néhány "bolondon" kívül a lakosság szélesebb rétegei is belássák: kölcsönösen szükségünk van egymásra. Magyaroknak a szlovákokra és szlovákoknak a magyarokra. Túlzottan optimista azonban nem vagyok. Ha tartósan jók a magyar-szlovák államközi kapcsolatok, az előbb-utóbb az emberközi kapcsolatokba is átültetődik. Tartok tőle, hogy ez így is hosszú és lassú folyamat lesz. Hiszen a sztereotípiák ellen harcolni valami olyasmi dolog, mint megváltoztatni egy nagy folyó irányát".

Végül még egy G.-válasz az interjú címével kapcsolatban: "Ha a magyaroknak volnának ilyen radarjaik, azonnal elárulnám, hogy a szlovákok hol keressék meg őket".

Futala Tibor

[Vissza](#)

Egy mai humanista portréja

Kocur László: "Az olvasónak pedig joga van játszani a művel". Koncsol László irodalomkritikusi gyakorlata. = Kalligram, 2000. 7-8; 9. sz. 28-64. p.+88-100. p.

Nem lesz nehéz dolga annak a kritikátörténésznek, aki majd egyszer a csehszlovákiai magyar irodalomkritika történetét kívánja megírni. Ez a terület ugyanis nem volt erőssége sosem a csehszlovákiai magyar irodalomnak. Az írók és költők többsége elkeseredetten áhítja ugyanis a méltó kritikát. Görömbei András, máig teljesebb monográfiával fel nem váltott, mértékadó könyvében (Görömbei A.: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980. Budapest. 1982. Akadémiai K.) Fábry Zoltánt, Turczel Lajost, Csanda Sándort, Rákos Pétert, Koncsol Lászlót, Zsilka Tibort és Zalabai Zsigmondot említi kritikusként külön fejezetben, valamint a szépíró kritikusokat: Dobos Lászlót, Rácz Olivért, Egri Viktort, Tózsér Árpádot, Duba Gyulát, Varga Imrét. S noha Görömbei kiemeli, hogy a magyarországinál sokkal nagyobb jelentőséggel bontakozik ki a hatvanas években az írók kritikusai, esszéírói pályája, némelyikük esetében hiányzik a kellő elméleti felkészültség, s az is előfordul, hogy egyesek esztétikán kívüli, gyakran ideológiai szempontból vizsgálják az irodalmat. Mindazonáltal Görömbei András felsorolását ki lehet egészíteni Szeberényi Zoltán, Mészáros László, Alabán Ferenc, Lacza Tihamér, Dusza István, Bodnár Gyula, Tóth László és Balla Kálmán nevével.

A nyolcvanas években az Iródia mozgalom kritikusaként jelentkezett Tóth Károly, de a rendszerváltás után a politika, majd a művelődéstörténet felé orientálódott.

A kilencvenes évek irodalmáról, a rendszerváltás után induló nemzedékekről pedig még nem született átfogó és mértékadó feldolgozás. Figyelemre méltó azonban Németh Zoltán ipolybalogi tanár első kritikakötete és Ardamica Zorán kritikai tevékenysége.

A felsorolt, kritikai tevékenységet is folytató szerzők közül rendkívüli alaposágával, kritikai habitusával, a strukturalizmus és a zeneelmélet ötvözéséből kialakított egyedi módszereivel kiemelkedik Koncsol László.

Kocur László dolgozatának célja Koncsol kritikus normarendszerének feltárása elsősorban a szépirodalommal és irodalmi publicisztikával kapcsolatos írásai tanulmányozása által. "Kritikai normarendszert kidolgozni annyi, mint világnézetet alkotni, s ezáltal meghatározni önmagunkat" - írja Koncsol László, aki - mint az elemzésekből kibomlik majd - szövegközpontú, autonóm normarendszerrel rendelkezik. Irodalomkritikusi gyakorlata idején három jelentősebb vita bontakozott ki. Az *Egy szemlélet ellen c.* Tózsér-írás kapcsán 1963-1964-ben az antiszematizmus-vita; a Szalatnai által fiatal költők körül gerjesztett vita 1969-1970-ben; és a Balla Kálmán cikke nyomán kibontakozó költészet-vita 1979-ben. A viták során Koncsol többek között kifejti, hogy a csehszlovákiai magyar irodalmi élet egészségtelen, s ennek egyik fő oka a napi politikával való szoros összefonódása. Nem lehet esztétikának tekinteni azt, ami a szép és a specifikum keresésén túl politikai, mi több, politikai-taktikai szempontokat von be az elemzésbe. Vitába száll a megfellebbezhetetlennek tartott, Fábry Zoltán-féle valóságirodalom-felfogással, mely a szocialista realizmusnak egy sajátos - Fábry által adaptált és a szerzőkön szinte állandóan számon kért - változatát jelentette. A fenti vitákon túl, Koncsol Lászlónak még két jelentősebb programszövegét említi a szerző: a *Kritikai jegyzet a kritikáról* (1963) és a *Szellemi és kritikai életünk kérdései* (1968) című írásokat. Ezekben Koncsol László kifejti, hogy a kritikusnak kellő alázattal kell közelednie a műhöz, amelyért és amely által létezik, s amely az "új nemzedékek számára a maga dinamikus fejlődésében új törvényeket szab, régiakat ront vagy módosít." Elsődlegesnek tételezi az objektivitást és a kritikus beleérző képességét. A csehszlovákiai magyar irodalom számára egyetlen lehetséges esztétikai mértékrendet ismer, az egyetemes irodalom kontextusát. Rendkívüli fontosságot tulajdonít az intenzív kritikai tevékenységnek, mivel csak így alakulhat ki pezsgő intellektuális légkör, amely fokozatosan az irodalmi élet minőségének javulásához vezethet. Belső irodalomszemléletet követel a kritikától, a művészi alkotófolyamat immanens törvényeinek feltétlen tiszteletét.

Első tanulmánykötete a *Kísérletek és elemzések* (1978) rendkívül tudatosan szerkesztett, szigorúan szakszerű tanulmánykötet. Mintha lírai vallomás lenne, négy ciklusa egymást építi, magyarázza. Ma már furcsán hangzik, de pozitívumként kell kiemelni, hogy elemzései a művekre irányulnak - ez akkoriban egyáltalán nem volt általános - a művön túl pedig az emberre. Sokkal inkább érdeklik a hősök, semmint a megjelenítés problémái. Ennek ellenére a humánus kifejeződésének vizsgálata nem telepszik rá az esztétikai érvekre.

Az egyes műnemekre: drámára, regényre, lírára irányuló módszereinek részletes vizsgálata során általánosságban elmondható, hogy Koncsol László mindig a hitelesebb, esztétikai irányt választja, mindamellett, hogy műelemzéseiben sokszor jelen van a zeneiség (drámaelemzések) vagy a történelmi, szociografikus háttér vizsgálata (regényelemzések). Az ideologikum örvendetesen kevés helyen van jelen Koncsol László ez időben írt munkáiban.

Második önálló kötete az *Ívek és pályák* (1981), amely az első kötethez képest komoly változást is hoz. A kötet teljes egészében a csehszlovákiai magyar irodalommal foglalkozik, kivéve az Egyéb írások fejezetet, amelyben Koncsol László fényképesszettel, műfordítással, olvasásszociológiával kapcsolatos írásai kapnak helyet, továbbá az 1979-es költészet-vitához való hozzájárulása is. A négyteteles mű második része a csehszlovákiai magyar líra történetét dolgozza fel 1945-től; a harmadik Rácz Olivér novellisztikáját és Dobos László regényeit elemzi; a negyedik pedig tizenegy csehszlovákiai magyar költő huszonegy versének interpretációját adja. A kötetből egy népben, nemzetiségben gondolkodó esszéíró és kritikus képe rajzolódik ki, aki szenvedélyesen vállal föl minden jó ügyet - írja Zalabai Zsigmond, aki a Hungarológiai Értesítőben méltatja a kötetet. Koncsol László kritikai módszere ebben a kötetben árnyaltabbá vált, s noha jobban hangsúlyozódtak benne a nyelvstatistikai módszerek, gyakran világképet rajzol, lényegében nem változik abban a tekintetben, hogy végső soron és főképpen az emberre irányul. Műelemzéseiről összességében elmondható, hogy nem nélkülözi a strukturalista elszántságot, és gyakran vizsgálja a vers zenei kifejezőeszközeit, a minden káosz felett álló harmóniakeresés Bartók-i igényével. (Rácz Olivér, Mikola Anikó, Kulcsár Ferenc, Tózsér Árpád, Tóth László, Cselényi László, Varga Imre verseinek elemzése.) Ebben a második kötetben egyébként is a líra van túlsúlyban, csak két prózáiró, Rácz Olivér novellista és a regényíró Dobos László fér bele. Rácz Olivér novellisztikájában az elkötelezettség adekvát és véletlenszerű formáit keresi, és feltárva Rácz esztétikájának lényegét mély empátiáról tesz tanúbizonyságot, amikor az új helyzet keltette feszültségek ábrázolásakor a még meg nem talált új formával küszködő író bírálja.

A kor-, pálya- és szerkesztőtárs Dobos László nemzetiségi trilógiaként olvasható három regényét - *Messze voltak a csillagok, Földönfutók, Egy szál ingben* - részletekbe menően elemzi. Ezeket a regényeket mind a szakma, mind az olvasóközönség hajlamos volt a politikum és a nemzetiségi apológia opuszaként olvasni, s így szükségképpen elnézni a hibáit. Koncsol László szerint Dobos regényei részben a csehszlovákiai magyar próza egészére, részben csak Dobos munkásságára jellemző esztétikai problémák egész sorát is fölvetik. Az első regény rögtön azt, hogy a jelzett életanyagot nem a természetes élet, hanem a politikum felől közelíti meg az író, ennek következtében a reflexív, publicisztikus elemek túltengenek a szépírói elem rovására. A regény félírodalmi artikuláltságának és elhibázott lélekábrázolásának okát is ebben látja. Ugyanakkor Koncsol László tisztában van azzal, hogy ez a fajta közirői magatartás a mű megírásának idején jellegzetes volt, s mivel a történelem és a politika durván beavatkozott az életbe és az irodalmi életbe egyaránt, eleve előírva a lehetséges magatartási módok nem túl széles skáláját. A második regény, noha még mindig sok benne a publicisztikai elem, már egy új szemléletmódot hordoz. Dobos írói szemléletmódján már a realizmus az uralkodó, s mint új stílus eszközt, a mitizálást is felhasználja. Nem marad el a Koncsol-elemzések már-már tipikus velejárája, a szófaji szempontú megközelítés sem. A regény érdemét abban látja, hogy hitelesen szól a nemzetiségi élet sötét periódusáról, s ezzel siettetni, illetve elősegíti annak szublimálását, hiszen a gyógyulás előfeltétele a lehető legpontosabb diagnózis.

Koncsol László harmadik kötete a *Nemzedékek útjai* (1988). A kötet kézírata 1984-ben került a Madách Könyvkiadóba, ahol kilenc lektor négy évig óvataskodott fölötte. S noha a kötetbe került tanulmányok, levélközlések, köszöntők, interjúk, nekrológok irodalomtörténeti áttekintések, fordítói műhelyvallomások, esszék kétségkívül Koncsol keze alól kerültek ki, a nála mindig rendkívül fontos és tudatos kötetkompozícióról - a külső beavatkozások miatt - nem lehet beszélni. Ahogy javarészt az előzőekben, itt is hazai szerzőket tesz vizsgálata tárgyává, egyetlen mércét, a minőséget ismerve. A korábbi kötetekhez képest azonban a nyelvi elemzések rovására a tartalmi vizsgálat válik

hangsúlyozottabbá és az eddigi egzaktásra törekvő nyelvhasználatot felváltja egy kedélyesebb, személyesebb esszényelv.

Így a Szabó Gyulát bemutató írásában is inkább a gondolatiság felől közelít a költeményekhez. A költők közül Tózsér Árpád, Ozsvald Árpád és Cselényi László életműve kap különösen nagy hangsúlyt ebben a kötetben. Mindhárom költő életútját a kezdetektől figyelemmel kísérte. A prózai írások közül Duba Gyula: *Káderezés a (zseb) Parnasszuson* c. paródiakötetét és Grendel Lajos *Galeri* című regényét elemzi.

Koncsol László fenti három kötetének vizsgálata alapján megállapítható, hogy ha pályáján nem következett volna be sajnálatos törés, mára a csehszlovákiai magyar irodalom vezető, iskolateremtő kritikusegyéniségévé válhatott volna. Az utókor - az elégtétel-adás igénye és a meghurcolt szerzővel való szimpatizálás nélkül! - annyit tehet, és ennyit tennie is kell, hogy feldolgozza életművét. Annyi azonban bizonyos, hogy a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalomkritika négy legnagyobb alakja között van a helye Fábry Zoltán, Koncsol László, Zalabai Zsigmond és Németh Zoltán mellett.

A szerző értékes bibliográfiával és bőséges jegyzettel kiegészített terjedelmes elemzését azzal a végkövetkeztetéssel zárja, hogy "Koncsol irodalomelméletileg szinkretista alapon álló esztétikai elemzéssel párhuzamos látens társadalomkritikát és burkolt nemzetiségtörténetet ír. Mi hát Koncsol László igazi műfaja?...a humanizmus. Ő nem a kritika, nem a recenzió, nem az esszé, hanem a humanizmus műfaját műveli. Nemcsak megbízható, lefegyverzően tágas és mély klasszikus műveltsége teszi humanistává, hanem lényéből sugárzó, magatartásából, életviteléből áradó embersége is."

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Cigány motívumok a szlovák irodalomban és a szlovákiai roma irodalom kialakulása

Andruka, Peter: Cigánske motívY a prvé rómske pokusy o literárbu tvorbu. =Slovenské pohľady, IV. + 116 roč. 2000. 6. no. 95 -99. p.

Közép-Európában először a csehországi Dalimil krónika emlékezik meg a cigányokról, mégpedig mint egzotikus és vándorló etnikumról. Ugyanezeket a jellegzetességeket domborítják ki a róluik szóló immár világirodalmi rangú alkotások is, pl. Karel Hynek Mácha, Alexander Szergejevics Puskin, Victor Hugo és Prosper Mérimée e témakörben született művei.

A szlovák irodalomban a kortárs - nem cigány - alkotók írásaiban (v.ö. Ladislav aký , Vincent ikula, Viliam F. ikula és Július Balco vonatkozó prózáival)

a cigányság motívumait ugyancsak titokzatos események, bonyodalmak ábrázolása során fedezhetjük fel. E külsődleges és esetleges "másságot" a hatvanas évek első felében megjelent riportkötetekben kezdik belülről, a cigányok nézőpontjából megközelíteni mint holmi - mindinkább komplex módon jelentkező - kulturális, szociális és politikai problematikát.

A költészetben kevésbé szervesen, kevesebb idegenséggel jelent meg a cigányság. Ez a trend Dezider Banga 1964-ben és Vojtech Mihálik 1980-ban kiadott cigány népköltési antológiája nyomán bontakozott ki, hogy aztán az elsőként említett költő szuverén lírai oeuvre-jében szerves komponensként szerepeljen. Banga úttörését az irodalomkritika első antológiai szereplésétől fogva (1963) összegyűjtött verseinek kiadásáig (1992) folyamatosan figyelemmel kísérte és nagyra értékelte.

A kilencvenes évektől Bangát a cigány életérzés kifejezésének útján több költő követte, mint például Daniela Hiveová és a több más műfajban is jelentkező Bohuslava Vargová. A cigány motívumú és a par excellence cigány irodalmi hatás is közrejátszott a szlovák nyelvben (hivatalosan az 1991. évi népszámláláskor) a "roma" meghonosodásában.

A cigány irodalomban vezető szerepet játszik a mese műfaja. Az első meseantológiát 1969-ben Dezider Banga adta ki, majd 1992-ben megint egyet. Őt követték többen is (hol egy, hol többszerzős, hol szlovák, hol bilingvis könyvvel) úm. Karol Seman, Bohuslava Vargová, Ján Berki, Katarína Patočková és Elena Lacková (ő meséken kívül színdarabokat is ír). Akadt egy trilingvis mesekönyv is (Ravasz József: Jileskero Kheroro - Domček v srdci - Szívházikó).

A vázolt fejlődési folyamatot az irodalomkritika meglehetősen intenzív figyelemben részesítette, és segítő szándékkal elemezte. A fejlemények tanulmányozása nyomán tesz fontos kijelentést Peter Liba irodalomtörténész: "Európa szívében a roma művészetnek az a sajátossága, hogy meghaladja az etnikum határait, a nemzet, az állam határait, állandóan magában hordja bizonyos szikráját az intertextualitásnak, a hatást gyakorló példákhoz való felnövésnek. Ezért a saját roma művészet tanulmányozásán kívül figyelemmel kell kísérni a nemzeti kultúrák és irodalmak közegében való tükröződését és képmását is. "

Remélhető, hogy a nyitrai pedagógiai főiskolán szervezés alatt álló roma kulturális tanszék mintegy intézményesíti az ígéretesen fejlődő roma kisebbségi irodalmakkal való foglalkozást mind szlovákiai, mind pedig szélesebb - közép-európai - összefüggésekben.

Futala Tibor

[Vissza](#)

A kárpátaljai és Eperjes környéki ruszinok irodalmi nyelvei a XIX. században

tec', Mikola: Kapratoukrains'ki buditeli i cerkovnoslov'âns'ka mova. = Duklâ, 78. r. vid. 2000. 4. no. 40-44. p.

A szláv népek-nemzetek közül a kárpátaljai és Eperjes környéki ruszinok használták legtovább kizárólagos irodalmi nyelvként az egyházi szlávot. A XIX. század első felében a szinte kivétel nélkül papokból álló értelmiség, amely egyszersmind ellátta a nemzetébresztő feladatokat is, nem is számolt vele, hogy földijeik másféle nyelven imádkozhatnak, tanulhatnak, hozhatnak létre irodalmi alkotásokat, mint egyházi szlávul. Sőt: csupán ezt a "szláv-orosz" nyelvezetet tartották alkalmasnak arra, hogy feltartóztathassák a latinizációs és magyarizációs kísérleteket, amelyek mind kiméletlenebbül jelentkeztek.

Az iménti irányzat képviselői köréből mindenekelőtt I. Fogaraijt és M. Lučkajt kell megemlíteni azzal, hogy az előbbi "engedékenyebb" volt: 1830-ban kiadott munkájában, a Grammatika Slavo-Ruthenában egyes helyi beszélt nyelvi párhuzamokat is szerepeltetett mint elfogadható nyelvi formulákat, mintegy a megértés elősegítése végett.

Később, a XIX. század második felében az irodalmi nyelv problematikája olyan igényként fogalmazódott meg, hogy valójában minden szláv nép-nemzet számára az orosz nyelv "dukálna" irodalmi nyelvül az általa terjesztett kultúra mérete és minősége folytán. Az ezt valló irányzat képviselőit nevezték "moszkvabarátoknak". A csoportból egyesek azonban észrevették, hogy a "moszkvai kiejtésű" orosz nyelvet a helyi népesség nehezen érti meg. Megoldásként azt ajánlották, hogy a helybeli kiejtésű orosz legyen a kárpátaljai és Eperjes környéki ruszinok irodalmi nyelve.

A "moszkvabarátokkal" egy időben, velük párhuzamosan alakult ki az eperjesiek csoportja, amelynek vezéralakjai (O. Duhnovič, O. Pavlovič) azt vallották: mindenképpen a helyi nyelv kiművelése révén kell a magyarországi ruszinok számára az irodalmi nyelvet megfundálni.

Egyebekben O. Duhnovič (1803-1865) Kniica (Ábécés könyv) c. művének többszöri kiadásából (1850, 1852 és: 1967) tudható meg, hogy az eperjesiek miként képzelték el az általuk javasolt helyi nyelvet, illetve annak cirillika alapú ortográfiáját. (Ezt később az ausztriai, tehát a Kárpátokról északkeletre élő ruszinok is átvették.)

Az eperjesiek irodalmi nyelvi elképzelése mindenestre nem valósult meg tiszta formában, mivel Duhnovič és köre kettős "ideológiai" szorításban élt: egyfelől mint egyházi emberek érzelmileg erősen kötődtek az egyházi szlávhoz, másfelől mint népnevelők, aufkléristák tudták: az irodalmi nyelvet a kevésbé művelt köznéppnek is értenie kell.

A XIX. század ötvenes éveitől kezdve a kárpátaljai újságokban és folyóiratokban is elszaporodtak az irodalmi nyelv kodifikálásával, annak módjával kapcsolatos viták.

Végül is - a XIX. század utolsó éveire - mind az egyházi szláv, mind a kiművelt helyi nyelv irodalmi nyelvi funkciót töltött be. Pontosabban: az egyházi szláv begyökeresedségénél fogva, bár csak másodikként, de megtartotta, a helyi nyelvből kifejlődött (ukrán) változat pedig megszerezte az irodalmi nyelvi funkciót.

Futala Tibor

[Vissza](#)

"Óh, keserves halál..."

Szőke Anna: Kishegyesi temetkezési szokások. = Híd, 64. évf. 2000. 9. sz. 727-757. p.

A vajdasági magyarság fokozatosan veszítette el népi és vallási hagyományait. Az utóbbi évek gazdasági-politikai megrázkódtatásának talán egyetlen pozitív következménye az volt, hogy a falvak közössége ráébredt arra, mit veszíthet, ezért elkezdtek tudatosan ápolni és feleleveníteni az eltűnedező régi szokásokat és vele a hagyományos család- és természetközeli világképre utaló cselekedeteket.

1998 augusztusában, az anyaggyűjtés idején már világossá vált, hogy a temetés szokásrendje eltűnt, ismeretéről már csak a szájhagyomány tanúskodik. A szerző gyűjtőmunkája során katolikus vallású, idős embereket keresett fel, elsősorban azzal a preconcepcióval, hogy halotti szokásokkal kapcsolatos hiedelmekről, visszajáró lelkekről, lélekvándorlásról és a koronavitel archaikus eredetéről hall majd elbeszéléseket. Az elhangzottak közös sajátossága azonban az volt, hogy a jelenségekről az adatközlők csak felszínesen számoltak be. A szokásokhoz fűződő hiedelmekre, annak archaikus gyökereire már nem emlékeztek. A hiedelemelv megkopott; ma már nem a hiedelem hagyományozódik, hanem a szokás.

A kishegyesi temetések szokásrendje még rekonstruálható a szóbeli megemlékezések alapján, bár a halotti kultusznak, a temetési szokásnak mint etnikus tudatnak a szerepe nem fedhető fel. A kisebbségi sorsban élő és rohamosan asszimilálódó közösségnek a temetési szertartásban való aktív részvétel sem jelent különösebb érzelmi szálát a magyar nemzetiséggel való azonosulásra, a hovatartozás vállalására. A folklorisztika szempontjából nem lelhető fel az énekes hagyomány archaikus változatai, eltűnt a halottvirrasztás, az előénekesek által előadott énekek szokása, amelyek a laikus énekhagyomány dallamait örökítették meg.

Az adatközlők világképében még él a hazajáró lélek képze. A halál bekövetkezésekor a lélek elszáll, de aztán visszajár. "Apátok itt vót az éccaka, oszt nagyon csudákozott, amijé így átépítettük a házat. Nem talált be. Sokáig zörgött. Hallottam má tegnap is, hogy zörögnek odakint. Biztos ő volt. Csak nem talált be." A köztudatban a halott, míg el nem temetik, teljes lényével jelen van. Amikor elföldelik, akkor száll a lelke a túlvilágra. Ha valakinek álmában jelent meg a halott, abból általában lelkiismeret-furdalásra következtek. Általánosan elfogadott nézet volt, hogy ha valaki bűnbánat nélkül múlt ki, az bizonyosan örökre elkárhozott. A pogány lélek sem nyughattak. A keresztelelen gyermekek "rínak a temető szélén".

A halálra különböző jelekből következtek. Az idős emberek, akik nem szenvedtek betegségben, megérezték a halál közeledtét. Széles körben elterjedt hiedelem szerint az állatok nyugtalansága jelezte előre az emberélet végét. Különösen a házőrző kutya jelzi, hogy a családban változás áll be: "a halálnak előtte...vonyítanak, a halál napján meg sírnak, lehajtják a fejüket és nyüszítenek, alig bír az ember rájuk nézni, majd a szívük szakad meg."

A baglyot mint a halál hírnökét csak egy helyen említették. Váratlan haláleset előtt két nappal költözött egy bagoly a ház előtti fenyőfára. A hiedelem szerint az lesz a következő halott a családban, akinek a nevét a haldokló utójára kiejti, akit keres vagy szólít.

Kopogni is szoktak, az ajtón vagy az ablakon. Egyet koppantanak, de jó erősen. "Mingyá a Karnánéra gondótam, lehet, hogy pont akkó halt meg, mert reggel tanáták meg."

A haldoklóért imádkoztak. Voltak a faluban, akik hívásra házhoz mentek, hogy imáikkal a haldoklót a túlvilágra átsegítsék. Fontos volt, hogy a haldokló az utolsó kenetet fölvegye. A haldokló mellett mindig virrasztott valaki, azért hogy vigasztalja, legyen kivel megosztani a fájalmát. A faluban ma is vannak olyan öregasszonyok, akik szívesen elmennek a nagybeteghez, és többször is elmondják az "Isteni irgalmasság rózsafüzérét", amelyet csak ilyenkor imádkoznak. Az áldást osztó Jézus kegyképét a beteg felé fordítják, hogy a haldoklóra nézzen. Hittek a szentelt gyertya szenvedést megkönnyítő mágikus hatásában.

A halál beállta után orvost hívtak, hogy megállapítsa a halált. Majd a holttestet megmosdatták, és felöltöztették a halottöltöztető asszonyok. Nőket és férfiakat egyaránt feketébe. Kezüket összekulcsolták, az olvasót a kezükbe tették. Férfiaknál a kalapot a hasukra helyezték. Fontos volt, hogy a legszebb ruhájában kísérik utolsó útjára a halottat. Olyan nem fordulhat elő, hogy cipőt ne adjanak a lábára. A cipő azért kötelező, mert amikor eljön a feltámadás, a megboldogult is tudjon menni a többivel. Ne szúrja a talpát a Golgota tövises virága, vagy a kövek ne sértsék meg a lábát, ahogy vándorol az Úrhoz. Ne fázson meg odaát.

A halál után a tükröt letakarták, hogy ne látsszon a fény. Az órát megállították. A halottól az idő eltávozott, a szíve már nem dobog, az óra sem ketyeghet. Ezután elmentek szólni a koporsósnak. Amíg az kihozta a ravatalt és a koporsót, addig a szobából kipakoltak. A halott fölgravatolozása a tiszta szobában történt. Egy asztalt letakartak fehér terítővel, rátették a rózsafüzért, a feszületet meg a gyászszalagokat. Mindenki kapott egy gyászszalagot, aki a halottat meglátogatta. A koporsói kellékeket: szemfódelet, párnát, ruhát gyakran előre elkészítették. A halotti lepedőt kihímezték. Ha a haldoklónak volt valami kívánsága, hogy a kedvenc tárgyát temessék mellé, azt megtették. Azt tartották, ha valaki ilyen kérést nem teljesít, "annak nem lesz maradása".

Míg a halott a házban volt, tüzet nem gyújtottak. A torhoz is a szomszédban főztek. Virrasztáskor a halott mellett nem volt szabad hangoskodni, mert akkor "nem bír a lelke békében távozni." Az évszaktól függően este 6-8 órakor kezdték a virrasztást, s éjfélig tartott. Összegyűltek a családtagok, a közeli és távolabbi rokonok, jó szomszédok. A virrasztóban az énekesek többnyire egyházi eredetű énekeket énekeltek. Gyakran aktualizálták a szöveget, és a halott nevében szóltak az élőkhez. Egyházi és maguk írta énekeskönyvekből adták elő az énekeket olyan sorrendben, ahogy azt az előénekes meghatározta. Egy 1944-ben gyűjtött, kézzel írt énekeskönyvből idéz a szerző néhány szép éneket.

Siratóasszonyok szereplése a kishegyesi temetési rítusban nem jellemző. A szánalmat ébresztő sírás nem téveszthető össze a siratással. Az adatközlők tudtak a halálból való visszasirásról is, mindegyik megjegyezte, hogy az nem jó, mert a halott lelke nem tud békében távozni.

Amikor a gyásznap és a halottaskocsi kivonult a házból, valaki otthon maradt a koporsóssal. A koporsós leszedte a fekete drapériát a falról, és összecsomagolta a ravatalt, s mire a temetőből visszaértek, már mindent elcsomagolt. Az otthon maradt személy kiszellőztetett, télen meggyújtotta a tüzet, a tükrőről levette a terítőt, elindította az órát. A halottas menet után kisöpörte a szobát, majd az udvart, hogy a halott lelke vissza ne szálljon másokért. A halotti tort az 1960-as évekig mindenütt megtartották. Fialat halottnál ezt a halott lakodalmának nevezték. A torban nem volt semmi nagyizolás. Egyszerű paprikást főztek nokedlivel, a kertben termelt zöldségekből salátát készítettek. Szegény helyen összeadták a főzni való baromfit meg az italféleséget. Az összejövétel volt a fontos, ahol elbeszélgettek az elhunytól.

Fialat halottnál a temetés lakodalmi pompára emlékeztetett. Az adatközlők sok példával igazolták ezt. A koronavitel szertartásának archaikus voltára már nem emlékezett senki, csak a szokás él. A koronát a fehér párnával a koporsó sírgödörbe tétele után engedték le a koporsóra. A korszorút mirtuszából fonták házilag, és szalagokkal díszítették.

A temetést manapság másodnapra tartják. Háztól temettek. A lobogókat gyalog hozták a templomból a házhoz. Manapság két fekete és két piros lobogót visznek. Rózsafüzér-lobogót csak akkor, ha rózsafüzér-testvér volt a halott. A házhoz érkező lelkész megszenteli a halottat. A kántorral énekelnek egy éneket, és a halálmadarak (a temetkezési vállalat alkalmazottjai) lezárják a koporsót, és kiviszik az udvarra a Szent Mihály lovára. A kántor búcsúztatója az udvarban történt. Katolikus temetésnél a búcsúztatásra csak a szertartás után került sor.

Hazatérve a temetőből kezét mostak, télen meg hóval dörzsölték be a kezüket, hogy be ne vigyék a halált a házba. A temetés másnapján nagy meszelést, nagymosást csináltak. Az egész család segített. Az elhunyt ruháit kiválogatták, a javát elajándékozták, a többi a kemencében

eltüzelték. Ablakot mostak, a szobákat felmázolták. A házba visszatért az élet.

A halottat meggyászolták. Szülőt és házastársat egy évig, testvért vagy gyermeket fél évig. Elvetemült embernek tartják azt, aki a szülei sírját nem gondozza, vagy nem visz hetente virágot a hozzátartozónak. A halottakért imádkoznak, és gyászmisét mondatnak. Ma a halottak napján összegyűlik a család. Gyertyát gyújtanak, énekelnek, kalácsot és buktát sütnek, melyet egész nap és éjjel is az asztalon hagynak. Halottak napján nem néznek tévét, nem hallgatnak rádiót, és kocsmába sem mennek.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Miként alakult az antropológia viszonya a történettudományhoz és a régészethez

Kanovský, Martin: Antropológia, história, archeológia. = Slovenský národopis, 48. roč. 2000. 2. no. 206-210. p.

A régészet az etnológiával együtt Közép-Európában, Német- és Olaszországban a "Volkskunde" jellegét vette fel. A nemzeti történelem apologetikus előadásának keretében az adalék szerepe jutott nekik. Hazafiasnak nevezhető feladatkörükben ősrégi szokásokat és magatartásokat tártak fel, hogy ezáltal a nemzet öntudatának erősödéséhez járuljanak hozzá. Mindenekelőtt az adott nemzet etnogenézisének és ősiségének anyagi-tárgyi bizonyítékait keresték, s ezért koncentráltak főként a paraszti népeiségre. Ez a réteg Közép-Európában a szocializmus egész időszakában fennmaradt, mindössze az osztályszempontoknak megfelelően átkeresztelték a népeiséget.

Az európai történelmi antropológiával szemben az USA-ban, minthogy a lakosság túlnyomó része különféle népcsoportokhoz tartozó bevándoroltak leszármazottja, kisebb része pedig bennszülött volt, a kis létszámú populációkkal apró részletekig foglalkozó történelmi antropológia bontakozott ki. Megalapítója az eredetileg német Franz Boas (vö. Chicagóban 1940-ben kiadott Race, Language and Culture c. munkájával). Ő az egyes populációkat felettébb egyedieknek és partikuláris tulajdonságokkal rendelkezőknek fogta fel. Irányzatát ezért nevezik történelmi partikularizmusnak is. A történetiség szigorú és részletező követelményéről, bár tanítójukhoz képest egyben-másban eltértek, a tanítványok sem kívántak lemondani.

Nagy-Britanniában Edward Burnett Tylor, aki az ottani antropológia meghonosítójának tekinthető, kevésbé tartotta szorosnak a diszciplína kapcsolatát a természettudománnyal és a régészettel, viszont lényegesen nagyobb hangsúlyt kapott nála a szociológiával, eleinte a pszichológiával is fennálló kapcsolat. Azt vallotta, hogy az antropológia feladata az emberi gondolkodás és társadalom törvényszerűségeinek feltárása, mégpedig természeti törvényi mivoltukban.

A brit antropológiának illetően megalapozása egyszersmind hagyomány lett. Hasonló álláspontot foglalt el jóval később többek között James G. Fraser, aki munkásságát társadalmi, esetenként mentális antropológiának tartotta. B. Malinowskira ugyancsak jellemző a történetiséggel szembeni távolságtartás: a történelmi rekonstrukcióra való törekvést "herodotizmusnak" nevezi. Csak némileg engedékenyebb nála Arthur R. Radcliffe-Brown.

Az ötvenes és hatvanas évek Claude Lévi-Straussnak fenti álláspontok kritikájából kisarjadzó strukturális antropológiája ádáz vitákat váltott ki: istenítették és kárhoztatták egyaránt. Az új irányzat meghatározó fontosságú állításait ("csak a történelem nyújt segítséget a funkcionális kapcsolatok működésének feltárásához", "a történelmi körülmények vezetnek a szociális struktúra változásaihoz", "meg kell különböztetni a döntő 'makrohistoriai' változásokat a másodlagos 'mikrohistoriai' változásoktól; "a történelemben nincs 'haladás', se valamiféle célra való irányulás" stb.) az ellenfelek nem tudták akceptálni, megemészteni.

Jelenleg az antropológiában paradigmátikus változásnak vagyunk tanúi. Ez kihatással van a történettudománnyal és régészettel való viszonyára is. Az antropológia - vallják-valljuk - ez idő szerint, csak abban az esetben történettudomány, amikor értékes és más úton-módon be nem szerezhető információkat kínál a mai populációkról anélkül, hogy meg akarná őket magyarázni.

Az antropológia tegnapi és mai helyzetét legsikeresebben Robert Layton An Introduction to Theory in Anthropology c. munkája foglalja össze (1997).

Futala Tibor

[Vissza](#)

A többnyelvűség igénye az oroszországi könyvkiadásban

Solov'ev, V.: Sto ázykov rossijskoj knigi. = Biblioteka, 2000. 4. no. 11-13. p.

A Szovjetunió szétesése csak részben oldotta meg a nagy-térségben a nemzeti kérdést, amely így minden utódállamban velejárója lett és maradt a mindmáig tartó politikai-társadalmi-gazdasági átalakulásnak. Magában az Oroszországi Föderációban is számos olyan etnikum található, amely ennek az országnak a keretében kénytelen saját jövőjén munkálkodni, nemzeti azonosságtudatát ápolni és fejleszteni.

Az említett etnikumok körében az azonosságtudat a 80/90-es évek fordulóján erősödött meg annyira, hogy határozottan elvetették a tézist, miszerint legfontosabb az orosz nyelv, és az anyanyelv csak utána következik. A hosszan tartó ideológiai manipulációnak az lett az eredménye, hogy a nem orosz etnikumhoz tartozó állampolgárok sokasága (néhány etnikum esetében: a többség) ma is jobban beszél oroszul, mint anyanyelvén.

A beolvadási tendenciát az anyanyelvű oktatáson és tömegtájékoztatáson kívül elsősorban a nemzeti nyelvű könyvkiadás és terjesztés képes csak megfordítani. Ám ez a felismerés oroszországi körülmények és feltételek közepette a legnagyobb jó szándék mellett sem ültethető át minden továbbiak nélkül a gyakorlatba.

Noha a nemzeti köztársaságoknak a Föderáción belüli léte az első "ránzésre" a megoldás tekintetében reménykeltőnek látszik, csak hogy a valóságban más a helyzet: e "kvázi államok" korántsem "egy nemzetűek". Lakosságuk nemzetiségi összetétele szerint három csoportjukat lehet megkülönböztetni. Így léteznek azok,

amelyekben a névadó népesség aránya több mint 50%-os (pl. Tuva 64,3%, tuvaival és 32% oroszral - Csuvasföld 67,8% csuvasal, 26,7% oroszral és 2,7% tatárral);

amelyekben a névadó népesség 50-30%-ot tesz ki (így Kalmükföld 45,4% kalmükkel és 55,9% oroszral - Tatárföld már majdnem 50%-nyi tatárral);

amelyekben a 30%-ot sem éri el a névadó népesség aránya (köztük Karélia 10% karéllal és 73,6% oroszral - Baskírföld 21,9% baskírral, 26,4% tatárral és 39,9% oroszral).

További probléma, hogy a névadó etnikumoknak korántsem valamennyi tagja él saját nemzeti köztársaságában, illetve hogy sok etnikum elégtelen számosságánál és/vagy végletesen diszperz települtségénél fogva nem is szerveződhetett nemzeti köztársasággá, hanem valamelyik vagy akár több oroszországi régió területén él. Így pl. a tatárok 75%-a, a karélok és a csuvasok 45-50%-a, a baskírok és a burjánok 30-40%-a található eredeti szállásterületén kívül, miközben a nemzeti köztársaságok 17 millió lakosából 7 millió nem tartozik a névadó etnikumokhoz. A Föderáció régiói közül a Volgamente, Nyugat- és Észak- Szibéria a leginkább soknemzetiségű. Területükön - bizvást mondhatni - minden oroszországi etnikum megtalálható.

Ebből a nemzeti "promiszkuitásból" következik, hogy hiba volt a mindinkább megkövetelt anyanyelvű kiadást és terjesztést a nemzetiségi köztársaságokra és az egyéb régiókra bízni az új társadalmi-gazdasági rendszer beköszöntekor. Az általános pénzhiány következtében a piaci elveken működni kezdő könyvkiadók mindenekelőtt az immár nem dotált kis példányszámú (értsd: főként nem orosz nyelvű) művek kiadásáról mondtak le. Burjátöldön negyedével, Kalmükföldön pedig felével csökkent az anyanyelvű kiadványok száma. Másutt még jelentékenyebb volt a visszaesés: minél kisebb példányszámú nemzetekről-nemzettöredékekről volt szó, annál inkább. (Általános tendenciaként mindenütt az anyanyelvű tankönyvekből és a gyermekirodalomból keletkeztek a legnagyobb hiányok.)

Az átállás nehézségei és fogyatékoságai ellenére a nemzetiségi köztársaságokban az anyanyelvű könyv azért nem tűnt el az újonnan kiadott művek közül, s ma is 20-50%-át teszi ki az ottani összprodukciónak. Ez a tény, miközben jelzi a nem orosz nyelvű állampolgárok igényeit az anyanyelvű irodalomra, egyszersmind arra is felhívja a figyelmet, hogy a "helytelen" helyen élő nemzettársak az így kiadott és csak a saját terrénumon terjesztett művekhez nem (vagy csak "protekciónal") jutnak hozzá.

A 90-es évek javuló anyagi lehetőségei közepette immár felmerülhetett egy olyan soknyelvű (kb. száznál van szó) könyvkiadói és terjesztői szervezet koncepciójának kimunkálása és megvalósítása, amely a különféle nemzetiségek tagjait a Föderáció egész területén igényeknek megfelelő számú és példányszámú anyanyelvű művel látja el, és vállalja a tényleges lakóhelyekre történő szállítást is. E tekintetben az oroszországi tatárok törekvései és erőfeszítései látszanak mérvadónak, ők ui. a tatárföldi nemzeti könyvkiadást megkísérlik kombinálni az oroszországi terjesztésével, s így a tatár nemzet tagjai számára a lakóhelytől függetlenül elérhetővé tenni az anyanyelvű irodalmat.

Egy ilyen, valamennyi nem orosz népet és néptöredéket ellátó kiadói és terjesztői szervezet létrehozásához egyfelől központi erőforrásokra (nem utolsósorban a kis példányszámú műveket is rentábilisan megjelentetni tudó berendezések beszerzésére), másfelől a centrum és a decentrumok ebbéli tevékenységének koordinálására van szükség. Végül nem nélkülözhetők e téren a tudományos kutatások-felmérések sem, köztük a Föderáció részletes és aktualizált etnikai térképei.

Futala Tibor

[Vissza](#)

A lappok kultúrájának és azonosságtudatának megőrzése érdekében

Mihajlovna, Elena Rudol' fovna: Pod sozvezdiem "Berenika ".= Saamskij katalog budet vystavlen v Internete. = Bibliotekovedenie, 2000. 2. no. 42-45. p.

Az Északi Sarkkör táján élő népek és néptörzsek között feltételezhetően a legősibbek közé tartoznak a lappok. Ottar norvég utazó már a 9. században megemlékezik róluk, "terfinneknek" nevezve őket. Lapp megnevezéssel 1200 körül szerepelnek először (Sakson Grammatik); a név finn eredetű. Velük a lappok különben is egy nyelvcsaládba tartoznak (a referáló megjegyzése: akárcsak velünk, magyarokkal, sőt Sajnovics János 1777-ben kiadott munkájában, a Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse címűben, éppen a lapp nyelv tanulmányozásának köszönhetően ébredt rá nyelvünk finnugor voltára).

Az orosz nyelvben korábban a (nyilván a "lapp" valamelyik alakjából eredeztethető) "lopar" megnevezésük járt. (Még egy referálói megjegyzés: V. Dalj értelmező szótára szerint a "lopar" jelentése lehet "nem keresztény", "eretnek" is.) Újabban és jelenleg "szaam" a hivatalos orosz megnevezés. Önmagukat "sáminak" mondják.

Lélekszámuk mindössze 70-75 ezerre tehető, ám ez a kis populáció is négy ország (Norvégiában 40, Svédországban 15-25, Finnországban 7, Oroszországban a Kola-félszigeten 2 ezren élnek) és kilenc egymástól meglehetősen eltérő nyelvjárás, úm. a déli sámi, ume, pite, lule, északi sámi, inari, skolt, kildin és ter használói között oszlik el. (Az oroszországi lappok az iménti felsorolás utolsó három nyelvjárását mondhatják magukénak.)

A lappok a legutóbbi időkig szinte kizárólagosan rénszarvas-tenyészéssel, vadászattal és halászattal foglalkoztak. Hivatalosan protestánsok és pravoszlávok (ez utóbbiak Oroszországban és részben Finnországban), de szokásaikban fellelhetők a sámánhit maradványai, s így nem véletlen, hogy a "lopárnak" "pogány-értelmű" jelentései is kialakultak.

A lapp kultúra teljesen szuverén, még ha más és más többségi hatás érte is őket (pl. írásbeliségük Nyugaton latin, keleten cirillika). Az ún. lapp parlamentek, amelyek Norvégiában, Svédországban és Finnországban honosodtak meg, gazdasági érdekképviseleti funkciójuk mellett nem utolsósorban ezt a kultúrát igyekeztek megővni, életben tartani.

A sarkkörü népek közül - immár négy évszázada - mindenekelelt a lappok iránt mutatnak szinte töretlen érdeklődést a különböző tudományterületek és szakmák képviselői. Így a lapp szerzőjű, illetve a róluk szóló művek száma igencsak tekintélyes. Az első velük foglalkozó tudományos monográfia szerzője, a német I. Schäfer (1674). Orosz nyelvű alapvetés a kolai lappokról N. Ozereckovskijtől származik (1804), aki vele cári pályadíjat nyert.

Jelenleg mind a négy érdekelt országban léteznek lapp kutatással foglalkozó szervezetek és kutatócsoportok, a tromsói egyetem (Norvégia) tekinthető a témakör legjelentősebb bázisának. Itt a kutatómunka koordinálásával a kutatás fő irányainak kijelölésével foglalkoznak.

A lapp és a lappokról szóló irodalom fő gyűjtő és feltáró intézményei a következők:

Norvégiában a karasjoki könyvtár mint a nemzeti könyvtár specializált részlege 1983 óta.

Svédországban a Jokkmokkban működő Ajtte lapp múzeum könyvtára (15 ezer kötet) és a nemzeti könyvtár moi és ranei tagozata,

Finnországban a lappföldi Rovaniemiben található megyei könyvtár 1960 óta (6 ezer kötet),

az Oroszországi Föderációban murmanski megyei általános tudományos könyvtár (1994 óta külön részlegként speciális képzettségű munkatársakkal).

1993-ban megalakult a Barents euro-arktikus régió az érdekelt négy ország északi provinciáinak részvételével. Ennek a Berenika-csillagkép utáni elnevezésű projektje keretében - több célmegjelölés között - a lapp bibliográfia elkészítése is szerepel, amivel a szóban forgó országok illetékes könyvtárai annál inkább egyetértenek, mivel már korábban is voltak próbálkozások és részeredmények egy-egy országra vonatkozóan (pl. a trondheimi egyetemi könyvtár 1980-ban adatbázis-felhalmozásba kezdett, a murmanski könyvtár több orosz intézettel kooperálva készített szaam bibliográfiát).

A Berenike-projektrel fémjelzett közös erőfeszítés előkészítő munkálatai 1998 folyamán indultak el. A megjelenési hely szerint megosztott alapgyűjtéssel azóta minden résztvevő könyvtár elkészült. Most folynak a kölcsönös kiegészítések és a szerkesztés előtti egyeztetések (formátum megválasztása, osztályozórendszerek adaptálása, stb.). A szándékok szerint a bibliográfia kiérlelt, véglegesnek tekinthető változata felkerül az internetre. Feltéve, hogy megoldódnak a finanszírozás kérdései, amire minden remény megvan.

Futala Tibor

[Vissza](#)

A tatár sajtó a 20. század elején

Nasyrov, T. M.: Repressii protiv nebol' evistskoj tatarskoj pressy v 1917-1919 godah. = Otečestvennâ istoriâ, 2000. 4. no. 170-179. p.

A cári Oroszországban a török nyelvű népek emancipációs törekvéseit, köztük nem utolsósorban sajtómeghonosító próbálkozásait a hatalom sokáig megfiúsította. Ha pedig a társadalmi mozgások következtében már nem tudta megakadályozni megjelenésüket, még mindig különbséget tett a sokszor orosz kiválóságok által is támogatott kérelmek javára. Míg pl. a birodalom peremvidégein élő üzbégek, kazahok, azerbajdzsánok és krími tatárok előtt csak a 20. század elején nyílt meg ez a lehetőség.

Ebben a tatárokat az 1905. évi forradalmi események is segítették, minthogy a meggyöngyült hatalom - legalábbis e vonatkozásban - nem merete "a húrt tovább feszíteni". Az első tatár nyelvű lap 1905. szeptember 2-án indult *Fénysugár* címen Gataulla Baážitov szerkesztésében, amit az alapító halála után fia folytatott.

A következő években már lendületesen szaporodott a tatár nyelvű periodikumok száma. 1907-ben hat oroszországi városban 27, 1917 októberében országosan pedig több mint 50 tatár nyelvű újság látott napvilágot. Azt, hogy ugyanekkor még hány egész sajtótermék jelent meg sokszorosítással, pontosan nem tudni. Valószínűleg számos, minthogy a szóban forgó időszakra nézve ezek adekvát tájékoztatási formák voltak.

Az októberi forradalom előtti tatár sajtó meghatározó többsége arab írást használt. A kereszténnyé lett tatárokat mindössze néhány cirill betűs cím szolgálta, amely nem a legjelentősebb orgánumok közül kerül ki.

A bolsevista forradalmat megelőző rövid időszak sajtókínálatában a konzervatív lapok és a szocialista sajtótermékek aránya nem volt magas. A legtöbb újság, napi- és hetilap a demokratikus-liberális értékek szolgálatában állt, és - különösen a cárizmus bukását követően - a nemzeti felszabadító mozgalmakat támogatta. Ezek tatár-baskír intézményei, ún. a Milli medlisa (Nemzetgyűlés), Milli uro (Nemzeti Tanács), Harbi uro (Katonai Tanács) és Milli idaré (Igazgatási Tanács) éppen ekkoriban épültek ki, s mivel buzgón tevékenykedtek, volt miről tudósítaniuk.

Leninék szabad sajtó ellenessége mindjárt a bolsevista hatalomátvétel után nyomban megmutakozott: a forradalom első és másnapján két kegyetlen, zsarnoki rendelkezést is hoztak a nem bolsevista sajtó felszámolásáról. (Ezek még a bolsevisták körében is szenvedélyes vitákat váltottak ki, és nehezen mentek át a szükséges jóváhagyásokon.)

A két rendelkezés nyomán 1918 szeptemberéig 460-nál több "burzsoá és ellenforradalmi" sajtótermék megjelenését számolták fel. A tatár nyelvű sajtó nem képezett kivételt a bolsevisták számára legfeljebb - hatalmuk kiépülésének elhúzódása, a nemzeti kérdés "megoldásának" különleges időigénye miatt - hosszabb időbe tellett, amíg befejezték a felszámolási akciót.

Amíg még egyáltalán megjelenhettek a demokratikus-liberális orgánumok, hevesen tiltakoztak a bolsevista túlkapások ellen. Ezen belül is különös élességgel a bolsevisták tatár nemzetiségű híveit ítélték el, mint ahogy azt az *Altáj* c. lap megírta: "Mullanov Bahitov (NB. ő volt a vezető bérenc!) megoldotta a nemzeti és kulturális ügyeket, ám nem úgy, ahogyan mi akartuk, hanem ahogyan ő és az orosz, zsidó és grúz elvtársai."

A demokratikus-liberális tatár sajtó felszámolása 1917. november 15-én kezdődött. Az első áldozat a Vjatkában megjelent Katonai Hírek volt. A folyamat 1918 őszéig tartott, s nyomában több mint 40 tatár nyelvű újság szűnt meg.

A végleges pusztulást még egy rövidke intermezzo késleltette 1918-1919-ben, amikor az Északi Volgavidéken, az Uralban és Szibériában a fehér hadsereg hatalmas területekről űzte el a bolsevistákat. Ekkor Kazányban, Szamarában, Ufában, Cseljabinszkban, Orenburgban, Petropavlovskban, Omszkban és Tomszkban ismét megjelenhettek a szabad tatár sajtótermékek. Mintegy húszra tehető a számuk.

1918 és 1945 között és a második világháború után kiépült az emigráns tatár sajtókiadás. Egyre-másra jelentek meg tatár lapok Németországban, Kínában, Japánban, Finnországban, Svédországban, Törökországban és az USA-ban. Általában antibolsevista beállítottságúak voltak, s ezért, akik a Szovjetunió területén megpróbálkoztak terjesztésükkel, üldöztetésnek és büntetésnek tették ki magukat. A fehér hadsereg védelmében és az emigrációban kiadott nem bolsevista sajtótermékek száma eléri a kilencvenet.

Most folyik a sajtótermékek pontos számbavétele és begyűjtése eredeti formában és/vagy másolatban. E munkálatok Kazanyban összpontosulnak.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Búcsúzás a "keleti tömb"-től

Oplatka, Andreas: Nachrufe auf den Ostblock. Zehn Essays. (Buchreihe des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa: 6.) Böhlau Verlag Wien-Köln-Weimar, 1998. 132 p.

Oplatka András, Svájcban meghonosodott magyar emigráns, évtizedeken át a *Neue Zürcher Zeitung* kelet-európai tudósítója, utóbb pedig külpolitikai szerkesztője publicisztikai esszéformában is feldolgozta a kelet- és kelet-közép-európai átalakulás tárgykörét. A napi aktualitáson túlmutató írások ezek, és imponálóan egyéni látásmódot tükröznek. (Eszmemeneteik a publicisztikai műfajon belül azért néha kissé elvontak.) Egy részük már napvilágot látott vagy a szerző lapjában, vagy más orgánumban, további részük viszont magához a kötethez készült. A tematikát tekintve csekély hangsúlytöbbslettel szerepelnek magyar vonatkozások is, egyebekben pedig a szerző főképp a szovjet, a baltikumi, a prágai, a temesvári mozzanatoknak szentel különösebb figyelmet.

Oplatka legtöbb írását tulajdonképpen a "mi volt" kérdései izgatják: micsoda jelenség is volt a keleti tömb, mit értett meg belőle annak idején, és érti-e ma már jobban Európa, sőt: tisztában van-e egyáltalán az érintett társadalmak utódnemzedéke azzal a közelmúlttal, amelyről tapasztalatot nyerni a szülőknek "megadatott". Ez utóbbi kérdésben előszeretettel figyel, faggatja a szerző a net-kultúrába belecsöppent, ártatlan tinédzsereket Prágában vagy akárhol, s az a határozott benyomása: az új nemzedéket abszolúte nem érdekli az idősebbek sok nyúglódása a borzasztó évtizedekkel, s persze, maga a múlt sem, ők a jelent és a jövőt akarják megnyerni. Így ez természetesen túlnótul egyszerű volna, s majd még kénytelenek lesznek felfedezni maguknak a múltat. Hiszen össztársadalmilag és politikailag nagyon is belenyúlik a jelenbe, s félt, hogy jó ideig bele fog nyúlni még a jövőbe is. Ez a múlt, bizony, nem múlik el egyik napról a másikra nyomtalanul. A strukturális átalakulási folyamatok nehézségeiről ne is beszéljünk, elég, ha a volt feljelentők, gyilkosok és hóhérsegédek szabad elvonulására gondolunk, sőt, egyenesen a demokráciából való tiszta részeseződésüket látjuk - például Rigában vagy Temesvárt. (Rigában egy patinás, központi fekvésű épület funkcióváltásaiából - KGB-palota és börtön, bíróság, majd emlékmúzeum - indul ki az eszmefuttatás.)

Az esszék, a múltat idézve, az értelmiség szerepére, felelősségére kérdeznak rá elsősorban, vagy a politikai vezetők természetét veszik szemügyre, és ezzel kapcsolatban az orosz bolsevizmus nyomvonalán természetesen 1917-ig visszautalnak. Oplatka úgy látja: a totalitarista rendszerek ideológiai egyenirányítottsága a zsarolható vagy megvásárolható, esetleg megtévesztett értelmiség szolgálata révén, és a többi részének a meghunyászkodásával vagy egyszerű passzivitásával válik lehetővé. Csak a kommunista rendszerekről beszélve rámutat: mennyire előtérben álló feladat volt mindig, mindenütt az értelmiség "megnyerése" - csellel, jutalmazással, fenyegetéssel. "Megnyerés" ahhoz, hogy mondjon a feketére fehéret, sőt, öltöztesse ezt még tudományos színébe is, mint - Kisinyovban - például a moldován nyelv és etnikum különállóságára vonatkozólag a románnal szemben; vagy hogy mindenféle más úton és módon legitimálja a rendszert és politikai képviselőit. Néhány főbb szószólóra volt szükség általában, s amint ezek elkötelezték magukat valamilyen formában, a többi már csak elhallgattatni kellett, s ez nem volt sohasem különösebben nehéz. Időnként természetesen mégiscsak akadtak felszólamlók (ezek voltak az ellenzékiek, "disszidensek", "másképpgondolkodók"), őket kriminalizálni - a rendszer egyéb készségeiből futotta erre is. S máris szorosra zárt a véleményterror finom hálója. Oplatka ilyen alulnézetből kontrázza a Konrád-Szelényi-szerzőpáros a maga idején eredetinek tűnő és eretneknek látszó értelmiségi-teóriáját (az értelmiség mint a "proletariátust" felváltó "uralkodóosztály" a kommunista rendszerekben).

Az esszék mindazáltal figyelmeztetnek a szovjet irányítású tömbbe szorított helyi rendszerek nagyfokú részkülönbözőségére, az egyedi történeti-politikai hagyománnyal átszínezett változatosságra, ami körülbelül a berlini felkelést (1953) követő divergáló fejlődés nyomán, egyfelől - hosszabb távon - hol lazítottabb, hol pedig mind keményebb totalitarizmusok felé ment (mint éppen Romániában egy féktelen nemzeti totalitarizmus irányába), másfelől - szakaszosan - a "húzd meg - ereszd meg" váltógazdaságába fordult. Ezeket a különbségeket és váltásokat a nyugati közönség végképp nem látta és nem látja.

A Dél felé is kiható közép- és kelet-európai átalakulásnak azon elemei, amelyek a rendszerpolitikai felbomlás után túlmutatnak: a politikai egységek szétesése, el egészen a délszláv háborús konfliktusig, helyesen, időben átnyúlnak az esszékben Trianonig, amiben nem utolsósorban Magyarország érintett. Ez a nagyon messzeható politikatörténeti esemény még kevésbé él a nemzetközi közvélemény tudatában, emlékezetében, mint a II. világháború után létrejött totális rendszerek valóságképe. Úgy tűnik, Oplatka tulajdonképpen a Monarchia széthullásától, ill. félig-meddig Clemenceau-i szétverésétől datálja Közép-Kelet- és Délkelet-Európa egyensúlyhiányát és sebezhetőségét, ami végül az orosz birtokbavételhez is vezetett. A magyar vonatkozású írások egyike - Etnikai igény, történelmi jogok: délkelet-európai párhuzamok cím alatt - mindenestre érintőlegesen kapcsolódik a kérdéshez, amidőn Erdély leválása és Koszovó leválni akarása között von párhuzamot. Az eltérő mozzanatok megengedésével, de az azonosságokra téve a hangsúlyt - talán erőltetett, öncélú a párhuzam, hiszen a hatalmi viszony, mint ahogy a megoldás iránya is, az albán-szerb ellentét esetében a 20. század végén éppen a fordítottja a Trianont megelőző román-magyar viszonyoknak. Egy másik, egészében magyar vonatkozású eszmefuttatás annak az analógiának néz a mélyére és teszi a helyére, amit 1980-ban a Bethlen Gábor-évforduló kultúrpolitikai feltupírozása sugallni kívánt, mint egy esetleges, sanda Kádár-Bethlen-párhuzamot, ami ezúttal természetesen az események oldaláról sántít. (Az esszé különben a Golo Mann Wallenstein-monográfiájában vázolt torzkép ellenében, az ott található beállításokat tételesen is cáfolva, ábrázolja az igazi Bethlent.) Kádárral szemben - egy további magyar tárgyú írás erejéig - Nagy Imre válik a maga személyes tragédiájában a magyar totalitárius korszak jelképévé, aki mint bolsevisták közé tévedt európeer a megfelelő, kényszerítő pillanatban hősként tudta levetni hamis jelvényeit.

Oplatka végül, a szerepét illetőleg több szempontból is vitatott, ellentétesen megítélt Gorbacsov-jelenség örvén, a történészek, politológusok és politikusok hadán kéri számon: hogy-hogy nem látták a keleti tömb amúgy szilárdan hitt és hön remélt, közeli végét, amely oly hirtelen meglepetésszerűséggel bekövetkezett. Erre egyelőre nincs semmilyen válasz. Úgy látszik, a nagy folyamatok kiszámíthatatlansága megint egyszer megmutatta a valóját.

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

Délkelet-Európa és az Európai Unió - stabilitás az integráció segítségével?

Wittkowsky, Andreas: Südosteuropa und die Europäische Union - Stabilität durch Integration? = Südosteuropa, 2000. 3-4. no. 157-174. p.

Az Európai Unió a délkelet-európai térségben is a stabilitás elsődrendű tényezőjének számít. A stabilitás megerősítésére a következő négy évben 500 millió eurót kívánnak fordítani, ezzel bizonyosan a térség legnagyobb "adakozója" lesz. A nehézségeket persze így még aligha lehet leküzdeni, célszerű tehát a túlzott várakozást a megfelelő mederbe terelni.

Az EU előtt két lehetőség van, hogy részt vegyen Dél-Európa stabilitásának erősítésében: a térség integrációját szolgáló intézmények és az EU kapcsolatrendszerének a kiépítése, illetve a közvetlen gazdasági, politikai és társadalmi együttműködés.

Több fórumon is folyt vita arról a kérdéssel, hogy vajon Dél-Európa gyors integrációja az EU-ba valóban stabilizáló hatású volna-e. A brüsszeli székhelyű CEPS (Center for European Policy Studies) 1999-ben terjesztette elő a tervét mint vitaanyagot, amely szerint három év alatt érnék el a délkelet-európai országok az "új társadalmi tagságot", ami megfigyelői státust jelentene, de szavazati jogot nem. Időközben azonban az EU inkább amellett döntött, hogy társadalmi és gazdasági "minimális követelményeket" jelöl meg, amelyek a belépés feltételei lesznek (koppenhágai kritériumok). Ezek a kritériumok is a CEPS-kutatásokra épülnek, az EU afféle európai "new deal"-ként értelmezi őket. Ez a szemlélet megóvjá az EU-t, hogy a "stabilitási deficit" küzdő országokat csak a feltételek teljesítését követően vegyék fel, ugyanakkor az érintett országok számára nem sikert ígérő alternatíva.

A koszovói válság volt a hajdani Jugoszlávia erőszakos felbomlásztásában a negyedik felvonás (Szlovéniában és Horvátországban kezdődött, aztán Bosznia-Hercegovinában érte el véres csúcspontját). A délkelet-európai országok különböző mértékben vettek részt ebben a háborúban. Egyesek közvetlen háborús károkat szenvedtek (Jugoszlávia és Koszovó szerb részei), másokat viszont közvetve érintett (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Horvátország, Macedónia és Románia). A politikai kár persze az egész térségben megmutatkozik. A közvetlen háborús károkat 1-3 milliárd dollárban állapították meg, a NATO-bombázás közlekedési utakat, energiaközpontokat és ipari létesítményeket pusztított el. A G 17 elnevezésű, jugoszlávai gazdasági kutatócsoport a Szerbiát és Montenegrót ért károkat együttesen 30 milliárd dollárra becsüli.

A Jugoszláviával szomszédos országok kára a kereskedelmi és szállítási kiesésekből, illetve a turizmus visszaeséséből adódott, valamint a külföldi beruházók bizalmának az elvesztéséből. A veszteségek mértéke helyenként akkora, hogy számos reformintézkedésről le kellett mondani, illetve a költségek egy részét a lakosságra kellett áthárítani. Az IWF (Nemzetközi Valuta Alap) ezért a hat szomszédos országot 1999-ben 3-4 százalékponttal alacsonyabbra értékelte. De jelentős az a politikai kár is, amelyet az etnikai ellenségeskedés okozott, távolabbra került a nemzetállamok konszolidációjának eszméje, az etnikai homogenitás mítosza pedig újjáéledt.

Miközben Koszovó egyfajta kvázi-protektorátus alá került, ugyanakkor a KFOR katonai és az UNMIK közigazgatási jelenléte ellenére folytatódtnak az etnikai célzatú rajtaütések és az albán lakosság elűzése. Az együttélésre vajmi kevés a remény, Jugoszlávián belül kiéleződött a szerb, a montenegrói, illetve a központi kormányzat hangneme. Montenegró nagyobb autonómiát kér, egyre inkább hangoztatja függetlenségét. De megromlott Jugoszlávia és a szomszédos országok viszonya is, amelyek többé-kevésbé támogatták a NATO-bombázók manővereit. Magát Bosznia-Hercegovinát is belső szakadék "osztja meg", a szerb lakosság Jugoszlávia pártjára kelt, a horvát és a bosnyák nemzetiségűek a NATO híveinek vallják magukat. Szlávok és albánok szembekerültek egymással Macedóniában is, ez a körülmény az országot Albániával is szembeállítja. Bulgária részéről viszont gesztus értékű kezdeményezés, hogy engedélyezze a mohamedánok részére anyanyelvük használatát. Jelenleg ugyan nincs háború, de nincs béke sem, a térség népeit mélyeséges bizalmatlanság választja el egymástól. A helyzet rendezése az EU számára afféle próbakő lehet.

Az EU előtt két lehetőség van, hogy Délkelet-Európa stabilitásának a megteremtésében részt vállaljon: az integrációhoz szükséges intézmények megteremtése az EU és a térség között (amelynek során a Nyugat-Balkán az együttműködés kezdeményezője lehet), és a gazdasági, politikai, társadalmi támogatások rendszerének a kidolgozása (pl. a CARA- vagy a PHARE-program keretében).

A stabilitási program keretében az első kezdeményezés a Royamount-terv volt, 1996 decemberében, a francia EU-elnökség idején. A terv lényege olyan civil társadalmi, kulturális és emberi jogi programok regionális összehangolása, amire korábban nemigen volt példa. Ehhez társult 1999-ben az ún. Obnova-program, amely a háború okozta károk újjáépítését tartja céljának, és beépül a PHARE-programba, de el akarja kerülni a bürokratikus hivatali kettősségeket. 1999 nyarán kidolgozták a körzeti modell továbbfejlesztését, a "nyugat-balkáni stratégiai előfokozatot".

A délkelet-európai EU-csatlakozásnak két lehetséges változatát dolgozták ki az elméleti szakértők: a több lépésben történő vagy a gyors beléptetés alternatíváját. A "koppenhágai kritériumok" megléte esetén hamar megvalósulhatna a belépés, vagyis a tagság egy bizonyos formája. A másik elképzelés szerint kétoldali vagy intra-regionális viszony kialakításáról volna szó: a folyamatos közeledés koncepcióját több szakértő támadja, helyette a délkelet-európai integrációt szorgalmazzák, és a kétoldali kapcsolatokat az EU-val.

A keleti bővítés során az EU ezt a második modellt tartotta célravezetőnek, tíz országgal épített ki együttműködési területeket és kötött megállapodásokat. A hajdani Szovjetunió tíz utódállamával olyan partneri és kooperációs szerződéseket kötött, amelyek elsősorban a kereskedelmi kapcsolatokat érintik, de a politikai párbeszédet is erősítik.

Később a bilaterális kapcsolatépítés koncepciója időszertelenné vált, helyébe a csatlakozási feltételrendszer 31 fejezetét iktatták, a változtatás célja, hogy a jelöltek lehetőleg egy időben érjék el a belépési feltételek teljesítésének szintjét. A két szemlélet természetesen nem szorítja ki egymást, hanem inkább erősíti, a kétoldali kapcsolatok építése változatlanul halad előre, különösen az EU és az "ötök" között (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia és Jugoszlávia).

Az érintett országoknak az alábbi témakörökben kell egy minimális követelményszintet elérnie (Mindeststandard): jogállamiság, demokrácia, az emberi és a kisebbségi jogok tiszteletben tartása, szabad és jogszerűen végrehajtott választás, mindenféle diszkrimináció megszüntetése, jelentős gazdasági reformintézkedések, privatizálás, az árellenőrzés feloldása, jószomszédi kapcsolatokra törekvés.

1999 decemberében, a Helsinki Csúcson úgy határoztak, hogy a bővítés második körébe tartozó országokkal "a megvalósítás függvényében, egyenként" fognak tárgyalni. Az EU-tagság eléréséhez pedig a következő irányelvet fogalmazták meg: "Először átalakulni, azután integrálódni", vagyis a koppenhágai kritériumokat valamennyi országnak el kell érnie. Ezáltal egyértelművé és áttekinthetővé válik az igények szintje, amelyet Délkelet-Európa országainak el kell érniük.

"A stabilitás mint politikai dilemma szempontjából" merült fel a lehetőség, hogy nem volna-e a célravezetőbb út a gyors EU-integráció a délkelet-európai térség számára. Mind a helyszínen, mind nyugaton vannak elemzők, akik szerint ez a folyamat megkönnyítené a nyitott, békés társadalom létrejöttét. A feltételt itt is politikai kritériumok megléte jelentené, amelyek azonban lényegesen alacsonyabb küszöböt jelentenének, mint a kapcsolódó kritériumok. A "gyors belépési forgatókönyv" gazdasági alapja a radikális kereskedelmi és pénzintegráció volna, akár három év elegendőnek tűnik a CEFTA szabadkereskedelmi és vám-előírásainak az eléréséhez.

Az EU-integráció során a délkelet-európai országok előtt azért még maradnak nyitott kérdések: az egyes térségeket összekötő (interregionális) kapcsolatok megvalósulásának van-e valódi stabilizáló hatása, illetve hogy a nevezett országok EU-integrációjának a mértéke miként függ össze az intra-regionális integrációval.

Az elmúlt tíz évben az intraregionális integráció legfőbb formája a szabadkereskedelmi övezetek kialakulása volt (a térség két mértékadó csoportosulása: a BAFTA - Baltic Free Trade Area - és a CEFTA - Central European Free Trade Agreement, - ez utóbbi eredetileg Lengyelországot, Magyarországot és Csehszlovákiát foglalta magába, majd Csehszlovákia kettéválása után kiegészült Bulgáriával, Romániával és Szlovéniával, míg Horvátország "a CEFTA ajtaján kopogtat"). Az integráció és a politikai együttműködés többnyire egymást erősítő tendencia, de éppen a délkelet-európai térség példája mutatja, hogy nem feltétlenül jár a két törekvés egy úton. Az a körülmény is figyelemre méltó, hogy a volt Jugoszlávia széthullása után Macedónia és Bosznia-Hercegovina egyértelműen az EU felé növeli kereskedelmét, míg a Szovjetunió utódállamai (kivéve a balti államokat) nem, mindezek a stabilizáció előrehaladására, illetve egy helyben topogására valló tényezők.

A délkelet-európai stabilitás megteremtése érdekében elsősorban két területen lehet intézkedések, beruházások és együttműködés segítségével eredményt remélni. A politikai-társadalmi téren tett intézkedések a jogi és civil társadalmi intézményeket érintik (a közigazgatást, a médiát, a jogsegély szervezeteket, az oktatási intézményeket, stb.), gazdasági téren pedig a regionális fejlesztést, a versenyképes vállalkozások támogatását, az infrastruktúrát és "a teherbíró összgazdasági keretfeltételeket".

A fenti célokra az EU 1999-ben közel 380 millió euró összeget irányzott elő, a következő négy évre pedig évente 500 milliót, így az EU a térség legnagyobb beruházója lehet. A program lebonyolítására az EU Európai Újjáépítési Ügynökséget hívott életre (EaFR). Több régi és célzottan új funkciót egyesít a térségben a Világbank, a munka méreteit (nemes egyszerűséggel) "herkulesinek" nevezik, a feladatvégzés módszertanát pedig "sziszifuszinak" minősítik. A munkával szemben támasztott várakozás nagyon nagy, nemcsak az érintett területek stabilitása, újjáépítése szempontjából, hanem a tagok és a nemzetközi szervezetek együttműködésének kipróbálása miatt is. Ugyanakkor a "józan kiábrándulás" sem kicsiny a stabilitás határait illetően.

Lukáts János

[Vissza](#)

A délkelet-európai változások: Etnikai konfliktusok és az ezekre adott nemzetközi reakciók

The Southeast European Challenge: Ethnic Conflict and the International Response. Ed.: Hans-Georg Ehrhart, Albrecht Schnabel. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1999.

Az elmúlt hét-nyolc évben Délkelet-Európában mentek végbe a legnagyobb társadalmi-politikai változások. A számos konfliktus és háború okait tudósok és politikusok egyaránt vizsgálják. A térség nagyon megosztott gazdasági, kulturális és természetesen etnikai szempontból, s az ezekből eredő konfliktusok hatalmas emberi és anyagi kárt okoznak. Nyugat-Európa küszöbén egy bizonytalan, robbanásveszélyes régió alakult ki (újra), veszélyeztetve az egész kontinens biztonságát.

A hidegháború idején ezen a térségen is jellemző volt az ideológiai megosztottság: Görögország és Törökország a nyugati szövetségi rendszerhez tartozott, lévén mindketten NATO-tagok, a balkáni országok többsége viszont a Szovjetunió érdekszféráját erősítették. A kaukázusi államok pedig egyenesen a Szovjetunió tagállamai voltak. A hidegháború befejeztével ez az ideológiai megosztottság megszűnt, a kaukázusi államok megkapták vagy visszanyerték függetlenségüket, a NATO Békepartnerség programjához is csatlakoztak. A legtöbb keleti érdekszférába tartozó állam a NATO és az Európai Unió tagfelvételi listájára szeretne felkerülni.

A volt Jugoszlávia alkotóelemeire esett szét, öt független állam létesült a helyén. Mindegyik szeretne a "nagy európai család" része lenni, megosztottságuk miatt azonban minden nemzetközi szervezet óvatos tagfelvételükkel kapcsolatban.

A korábbi Jugoszlávia területén levő nemzetek közötti konfliktusnak mély történelmi gyökerei vannak, jelentősek a kultúrák közti különbségek, és a gazdasági fejlettség tekintetében is tarka a kép. Konfliktusait maguk nem tudják megoldani, csak nemzetközi segítséggel. Ez persze igaz a Kaukázus területére is, itt ENSZ-békefenntartók és az EBESZ erői tartózkodnak.

A kötetben szereplő tanulmányok különböző szempontból vizsgálják a Délkelet-Európában fellobbant etnikai konfliktusokat. Az első fejezet létrejöttük okait és következményeit kutatja, a második pedig a konfliktusok megoldását célzó nemzetközi erőfeszítéseket ismerteti. A külső igyekezet a konfliktusok megoldására nem elég, hiszen csak elválasztani tudja a feleket egymástól, a problémák gyökeréig nem tud lehatolni.

Az első tanulmányban Albrecht Schnabel a hidegháború utáni etnikai konfliktusokat elemzi. Megállapítja, hogy ezek nehéz helyzet elé állítják a nemzetközi közösséget. Ugyanis az elnyomóval szemben az elnyomott támogatása szükséges, ezzel viszont gyakran azokat segítik, akik országuk integritása ellen lépnek fel. A nemzetközi rendszerben viszont szükséges a stabilitás. Ráadásul külső szereplőként beavatkozni egy ország "belviszályába" nem hálás feladat. Meg kell teremteni a konfliktusban való részvétel anyagi, jog és politikai feltételeit.

A második tanulmányban Bárány Zoltán a kelet-európai romák helyzetét vizsgálja, kihangsúlyozva ennek a népnek a marginális társadalmi szerepét a régió számos államában. A fizikai, kulturális és gazdasági biztonság hiányától szenvednek sok helyen, csak ha ezt a hiányt pótolni tudják, akkor kezdhetnek el a döntéshozásban való részvételükön, illetve gazdasági fejlődésük lehetőségein gondolkodni. A hiányt pótolni nem egyszerű, mert a romák alkotják mindenütt a legkevésbé szervezett és a legkevésbé iskolázott etnikai csoportot. Drasztikus változásoknak kellene bekövetkezniük, hogy helyzetükben érdemi változás történjen. Értelmiségi rétegük kicsi, nem részesülnek megfelelő oktatásban, ráadásul csoportjaik között nincs összetartás, teljesen hiányzik az együttes fellépés hagyománya.

Symeon Giannakos írása a macedón-görög konfliktus okait elemzi. Első helyen említi magának Macedóniának a nevét, amely Görögország számára a legnagyobb problémát okozza, kifejtve, hogy milyen szimbolikus és érzelmi töltet van a név mögött mindkét fél számára. Kifogásolja, hogy a kívülről beavatkozó, ezt a konfliktust megoldani próbáló hatalmak nyomásgyakorlással szeretnék gyors eredményt elérni ahelyett, hogy a térség stabilizációját segítenék elő. Egy békés, biztonságos régióban a különleges problémák is könnyebben megoldhatók lennének.

Stefan Troebst a térségből Koszovó problematikáját emeli ki, mert jelenleg ez az a terület, ahol bármikor felerősödhet az etnikai konfliktus. Először felvázolja, hogyan képzeli el Belgrád, illetve Pristina Koszovó jövőbeli politikai és területi státusát, és leír néhány forgatókönyvet a megoldásra. A javaslatok nemcsak a volt Jugoszlávia államainak feladataira térnek ki, hanem arra is, hogy a regionális, a nemzetközi kormányzati és nem kormányzati szervezetek mit tehetnek a konfliktus megoldása érdekében. Troebst felhívja a figyelmet, hogy a nemzetközi szervezetek megelőzhetik a probléma súlyosbodását, ha gyorsan cselekednek. Úgy gondolja, hogy az autonómia vagy a föderalista államszerződés Koszovó helyzetét nem rendezné megnyugtatóan, mert sem Belgrád, sem pedig Pristina nem fogadja el ezeket a megoldási módozatokat. Mégis folytatni kell a tárgyalásokat, mielőtt az erőszak ebben a térségben is eluralkodna, mert akkor sokkal nehezebb lesz visszatérni a tárgyalásos rendezéshez.

Neil MacFarlane tanulmánya a grúzai, az abház és oszét népek konfliktusát vizsgálja. Koszovóval ellentétben, ahol tudni, hogy ki áll az egyik, és ki a másik oldalon, Grúziában nem ennyire egyszerű a helyzet. Itt ugyanis a két korábban említett népcsoport közti konfliktus még bonyolódik azzal, hogy mindketten egy harmadik nép által kormányzott államban élnek, annak területi integritását veszélyeztetik. Ráadásul nem szabad elfeledkezni Oroszországról sem, hiszen ez a nagy szomszéd fenntartja magának a jogot a konfliktusba való beavatkozásra. MacFarlane azonban hisz abban, hogy a probléma külső beavatkozás nélkül is megoldható.

A könyv második nagy része kifejezetten a nemzetközi szervezetek konfliktusok megelőzésében vagy megoldásában játszott szerepével foglalkozik. Konrad Klingenburg és Mark Luz tanulmánya a volt Jugoszlávia területén kirobbant kríziseknél az EBESZ szerepét vizsgálja a kezdetektől napjainkig. Míg a korábbi időkben a szervezet gyenge volt, ma már az egyik legnagyobb hatású partnerré nőtte ki magát, nagy szerepe van a háború utáni újjáépítésben. A Daytoni Békészerződés is kulcsszerepet adott az EBESZ-nek a teljesítés ellenőrzése terén. Ez a szervezet ellenőrizheti a demokrácia kiépülésének folyamatát, a választásokat, az emberi jogok érvényesülését. A cikkből az is kiderül, hogy a konfliktus résztvevői pedig segítőt látnak benne, amely a semlegesség talaján áll.

A következő tanulmányban David Carment a NATO szerepét vizsgálja a Bosznia-Hercegovinában állomásozó békefenntartóknál. Egyetért azzal, hogy az ENSZ anyagi és politikai okokból nem tud az egész világon mindenütt békefenntartóként megjelenni, a regionális szervezeteknek is ki kell venniük részüket a problémák megoldásában. A NATO pedig kiválóan alkalmas területén kívül is a katonai fellépésre. Bosznia esete mutatja, milyen sok feladattal jár a békefenntartás, mennyire együtt kell működniük a feleknek, a külső szervezeteknek és az államoknak is, hogy egy probléma rendezhető legyen. Viszont az is kiderül, hogy a katonai jelenlét, Boszniában az IFOR és az SFOR ereje is szükséges ahhoz, hogy egy aláírt békeszerződést mindkét fél betartson. A NATO-nak is érdeke, hogy békefenntartóit a térségben állomásoztassa, hiszen ez megelőzheti a konfliktus továbbterjedését. A NATO Békepartnerség tagállamai is lehetőséget kaptak a boszniai békefenntartásban való részvételre, így ők is felelősséget vállalhatnak a térség biztonságáért.

Hans-Georg Ehrhart tanulmánya az EU azon kísérletével foglalkozik, amellyel megpróbált nagyobb mértékben beavatkozni a délkelet-európai stabilizációba. Elég nagy nyomás nehezedett ugyanis az Európai Unióra abban a tekintetben, hogy nem folyik bele eléggé a balkáni konfliktusok megoldásába. A szervezet vezetése megpróbálta ugyan támogatni a segítőt, de a legnagyobb tagállamok nem igazán érezték fontosnak Európa azon részét, és nem biztosítottak megfelelő politikai és anyagi támogatást. Ez azonban egy idő után megváltozott, és az EU támogatni kezdte a térség biztonságáért felelősséget vállaló szervezeteket, például a Közép-Európai Kezdeményezést vagy a Délkelet-Európai Biztonsági és Együttműködési Konferenciát. A nagy európai országok is belátták azt, hogy a térség és ezzel Európa biztonságát csak úgy őrizhetik meg, ha megfelelő pénzügyi és politikai támogatást biztosítanak számára, hiszen a konfliktusok súlyosbodása csak úgy kerülhető el, ha tárgyalásztalnál történik meg rendezésük.

A könyv utolsó tanulmányát Albrecht Schnabel és Nika Strazisar írta. A térség konfliktusainak megelőzési lehetőségeit veszik sorra.

Egyetértenek abban, hogy csak megelőzéssel lehet megghiúsítani Délkelet-Európában újabb és újabb véres harcok kirobbanását, és ebben a nemzetközi szervezeteknek nagy a felelősségük. Nem szabad ugyanis megvárni, amíg odáig jutnak a nemzetek közötti ellentétek, hogy a fegyveres harcba torkolljanak, hiszen ez sokkal nagyobb emberi és anyagi áldozattal jár, mint bármely más megoldás.

A Délkelet-Európában kirobbant etnikai konfliktusok kezelésének és megelőzésének tapasztalatai nagy jelentőségűek a nemzetközi szervezetek számára, hiszen ezek alapján a világ minden részén a jövőben eredményesebben kezelhetik az ilyen jellegű konfliktusokat.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Szlovénia és Horvátország: eltérő utakon Európa felé

Kusić, Sinia - König, Michael: Zwei ungleiche Brüder auf dem Weg nach Europa. Die Entwicklung Sloweniens und Kroatiens [...] = Südosteuropa Mitteilungen, 39. Jg. 1999. 3. no. 230-246. p.

Az elemzés a két exjugoszláv szuverenitás rendszerváltás utáni fejlődésének eltéréseit veszi számba. Erre a különbözősége a két volt tagköztársaság már Jugoszlávián belül eltérően alakult fejlődése és helyzetük 1991 utáni alakulása ad magyarázatot.

A kommunista Jugoszlávia vezető szerve, a Jugoszláv Kommunista Szövetsége erős központi irányítás mellett, 1952 óta a tagköztársasági struktúrájának megfelelő területi alapokon állt. 1974-ben alkotmánymódosítás szintű váltásképpen nyertek komolyabb jogosultságokat az egyes köztársasági vezetőségek, amelyek gazdaságpolitikai vonatkozásában is érvényesültek, és a saját -többnyire egymással ellentétes - gazdasági érdekek követésére adtak lehetőséget. Az egyes köztársaságok adottságai természetesen eltérőek voltak, s a fejlettebb területeknek kellett "áldozniuk" a gyengébbekre. A különféle kiegyenlítő metódusokkal próbálkozó harmonizáció Tito halála után egyre kevésbé funkcionált, s miután a központi, szövetségi döntések csak egyhangú támogatással jöhettek létre (tagköztársasági vétójog), feszítő ellentéteknek adta át a helyet, bénítva ezzel a gazdaságpolitika szövetségi egészét. A 80-as évek stagnálása - a 60/70-es, de főként a 60-as évek dinamikája után - eredetileg még nem ebből, hanem a túltervezéssel összefüggő külföldi eladósodásból, inflációból és munkanélküliségből fakadt, de utána ez is hozzájárult a felbomláshoz. Így Jugoszlávián belül is elszabadult a gazdasági "észak-dél csapda" működése, éles érdekellentétekre vezetve a két legészakabbi tagköztársaság: Szlovénia és Horvátország és a másik négy között.

A gazdasági ellentétek természetesen csakhamar a politika síkjára emelkedtek. A "déli" köztársaságokkal ellentétben, amelyek politikai erői körömszakadtig ragaszkodni kívántak a dogmás "egység" és "szövetség" jelszavaihoz és represszív módszereihez, északon visszavonhatatlan differenciálódás, pluralizálódás állt be a nézetekben, elképzelésekben és programokban. A liberális vonal *Szlovéniában* magán a párton belül kerekedett felül már a 80-as évek közepére, s az évtized végén napirendre tűzte a párt-pluralizmus programját. Addigra a kommunista pártirányítás alatt tevékenykedő szlovén "fiatal szocialisták" különféle reformplatformjai az önálló párttá válás küszöbére értek. Az egész fejlődés már legalizálódott is az alkotmány 1989 szeptemberében elfogadott cikkelyeiben (többpártrendszer, szabad piacgazdálkodás). Szlovénia, nem utolsósorban az osztrák-olasz szomszédság mentális tapasztalatának és a gyakorlati érintkezés intenzitásának megfelelően, addig is Jugoszlávia legfejlettebb régiójának számított, területi és lakosságszámbeli arányát messze meghaladó része volt a szövetségi állam össztermelésében, külkereskedelmi forgalmában, a legkorszerűbb gazdasági struktúrával rendelkezett (48% ipar, 45% szolgáltatás, 7% mezőgazdaság, ami megfelelt a nyugat-európai szerkezeti átlagnak). Mind meghatározóbb volt a nyugattal bonyolított export-import-forgalom, a termékminőség, amelyek jó ideje messze meghaladták a szövetségi átlagot. Termékei valóban versenyképesek voltak a nyugati piacon, és egyenletesen nőtt a nyugati tőkeberuházás üteme is.

Horvátország sosem volt ilyen jó helyzetben, de gazdaságilag - Szlovénia mögött a második helyen - ez az övezet is jóval a jugoszláv átlag fölötti szinten állt. A termelékenység, a termékszínvonal dolgában szerényebb nivó az idegenforgalom jóvoltából relatív egyenlőséget hozott a két ország viszonyában, és valutaháztartását a németországi vendégmunkások jelentős összegű hazautalásai is erősítették. Politikai szinten itt a 70-es évek elején mutatkozott antidogmatikus mozgolódás ("horvátországi tavasz"), amit akkor Tito keményen levert, s a következmények közé tartozott a bátrabb liberalizálódás elmaradása is a 80-as években. Ennek ellenére 1989-re itt is megérlelődtek reformelképzelések, kialakultak a mozgalmak. De ezeket a vezető párt nem volt hajlandó legalizálni (egy párton belüli, mérsékelt szociálliberális platform kivételével), majd csak 1990 elején, tömegnyomásra és a szlovén párhuzam kényszerítő erejével változtatott álláspontján. Ez magyarázza mindenekelőtt a kommunistákat hamarosan leváltó nemzeti-demokratikus Hrvatska Demokratska Zajednica (Tudjman pártja) felszínre kerülését.

Az 1990. év döntő fejleménye mindkét tagköztársaságban a szabad választások kiírása, s eredményképpen a kommunista vezetés leváltása. Az így visszaállított polgári-demokratikus keretek között megindulhatott a demokratikus viszonyok széles körű helyreállítása, a piacgazdálkodáshoz való visszatérés. Mindennek alapvető feltétele volt azonban a kilépésük a jugoszláv szövetségből. Az erre kiírt népszavazás (Szlovénia: 1990. december 23., Horvátország: 1991. május 19.) a függetlenségi program elsőpró erejű győzelmét eredményezte. A két tagköztársaság egymással összehangolva, azonos időpontban: 1991 júniusában proklamálta függetlenségét. Az ismert szerb-jugoszláv válasz, amely szlovén viszonylatban kimerült egy enyhe fegyveres konfliktusban ("tíznapos háború"), és nem sokban akadályozta a kibontakozás új útjait, Horvátországgal - az ott élő szerbség védelme örvén is - több éves fegyveres küzdelembe torkollott, s itt sok mindenben a mélyrehatóbb demokratizálás és az eredményesebb gazdasági váltás gátjává vált. A szerb-jugoszláv oldalon kezdeményezett háborúskodás a horvát gazdasági potenciál egyharmadát megsemmisítette, ezentúl tetemes pénzügyi tartalékokat vont el, a belpolitikát pedig a háborús pszichózisra és a heroikus-nemzeti ideológia dogmatikájára állította át. Így, miközben Szlovéniában az ötpárti DEMOS-koalíció, majd nyomában, 1992-től, a liberális- és kereszténydemokrata, illetve szociáldemokrata nagykoalíció vezetésével végbemehetett a gyökeres átalakulás és a következetes gazdasági váltás, és ennek vonzásában ütemes lépésekkel haladt az európai közeledés (PHARE-program: 1992, Nemzetközi Valutaalap, Világbank: 1993, EU-kereskedelmi és együttműködési egyezmény: 1993, NATO-békepartnerség: 1994, EFTA-szabadkereskedelmi egyezmény: 1995, EU-tagsági kérelem: 1996, valamint megindulhatott a gazdasági stabilizációs program (1991), a privatizálás (1992), s már 1993-tól a gazdasági növekedés jelei mutatkoztak, addig Horvátországban az abszolút többséget szerzett Tudjman-párt, gyakorlatilag egyedül kisajátítva a hatalmat, a politikai egység - háborús helyzetre hivatkozva - kikényszerített látszatával politizált, és tolta félre a teendőket. Köztük a gazdaságiakat. A váltás folyamata elhúzódott, hatalmas zökkenőkkel járt. (Drasztikus életszínvonal-esés, nagyarányú munkanélküliség, hiperinfláció, gazdasági korrupció; Szlovéniában mindez rövid és aránylag enyhe lefolyású volt.)

Tudjmant az 1995-ös választásokon csak a sikeres, gyors katonai ellentámadás dicsősége mentette meg a bukástól. A katonai lépéseket és a demokratizálás beszűkítését Európa nem honorálhatta: Horvátország, épp csak az európai együttműködési, a világbanki, illetve a valutaalapbeli tagság birtokában 1995-ben elesett a kereskedelmi és együttműködési szerződéstől, a PHARE-programtól, az ET-ba történő felvételtől. A kudarcok maguk után vonták a nemzetközi pénzügyi támogatások, kölcsönök befagyasztását, a külföldi beruházások lanygulását, a kialakult nyugati export-import-forgalom stagnálását. Az országot ez annál súlyosabban érintette, mivel export-import-forgalma eredetileg - Szlovéniától eltérően - erősen jugoszláv belpiac- és kelet-európai piac-függő lévén, gyakorlatilag a külvilágtól több irányban is el volt vágva, emellett jelentős bevételraktól esett el az idegenforgalom pangása okán.

Összességében a horvát gazdasági váltás átmeneti eredményeket hozott. Az 1993-ban elfogadott stabilizációs program, az új pénznem: a kuna árfolyamának a német márkához kötése nyomán az addig nagyon magas inflációs rátát mindjárt a következő évben cca. 5%-ra (1997-ig pedig 3,6%-ra) szorította vissza, szerény, de folyamatos bruttó belföldi növekedés vette kezdetét, amely 1997-ig összesen 5-6%-ot tett ki, ettől kezdve újra gyengült. A növekedés lelassulása a munkanélküliség magas arányát tartósította, sőt növelte (19%-ig). 1999-re, a bankszféraig bezárólag, rendkívül kedvezőtlen tendenciák valószínűsíthetők. Ami, választási évről lévén szó, könnyen a nemzeti-demokrata párt uralmába kerülhet. (Került is, - mint azóta már tudjuk. - K. S.) A távlati kihatású problémák sorában említendő a privatizáció 1992-ben elfogadott, kétes értékű modellje és elhúzódása. A korábbi jugoszláv, sajátos társadalmi tulajdoni státusú vállalatok egy részénél tőkeszegény belső privatizálásra került sor.

A volt Nagy-Jugoszlávia két északi utódállamának fent vázolt fejlődésbeli eltérése rövid távon igen eltérően határozza meg az európai csatlakozás esélyeit. Az e célra kiküldött EU-Biztoság 1997-es átfogó jelentése *Szlovénia* helyzetét pozitívan értékeli: méltányolja viszonylag stabil politikai rendszerét, a jogállamiság intézményeinek meglétét. A gazdaság stabilitását is kedvezően ítéli meg: a GDP az EU-átlaghoz közelít, gyakorlatilag elérte olyan EU-tagállamok szintjét, mint Görögország vagy Portugália. Amivel a jelentés kevésbé elégedett, az a jogi, törvényi harmonizáció haladása, de lát lehetőséget a folyamat végigvitelére. Szlovéniát, úgymond, megilleti a hely az EU-tagjelöltek legelső sorában. Horvátországot illetően 1998-ban készült hasonló jelentés, sok vonatkozásban teljesen más tartalommal: a horvátországi pártpluralizmus nem kiegyenlített, az ellenzék szerepe a parlamentben korlátozott; a lakosság által közvetlenül választott köztársasági elnök hatalmi pozíciója a parlamentnél erősebb, jogosítványai lehetőséget nyújtanak az önkényes hatalomérvényesítésre, stb.; ugyanígy kritika alá

esik a gazdasági váltás számos pontja is. Ezek okán Horvátország egyelőre nem hivatott az EU-tagjelölt államok sorába kerülni.

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

Nemzeti sztereotípiák a balkáni államok politikájában

Mančev, Krâstjo: Národné stereotypy a politika balkánskych táto. = Historický časopis, 48. roč. 2000. 2. no. 317-330. p.

A bolgár nemzetiségű szerző azzal indítja mondanivalóját, hogy a soknemzetiségű Balkán négy egymás után következő impérium: a római, a bizánci, oszmán török és a Habsburg-ház elviselése után érkezett el a szomszédellenes nemzeti ébredés időszakába. A nemzeti azonosságtudat kialakulását a Balkánon folyamatosan nemzeti érzület színezi.

A Balkán-szindróma további jellegzetessége, hogy a gazdasági, politikai és kulturális lehetőségek itt kezdettől fogva beszűkült formában vannak jelen, ami még inkább mítoszok és a bennük való létezés felé tereli az egyes nemzeteket.

A "nagy állam" létrehozásával kapcsolatos bolgár, szerb, albán, görög stb. koncepciókat - természetesen - csak más nemzetek rovására lehet megvalósítani. Am ehhez olyan ideológia kimunkálására, életben tartására és "tökéletesítésére" van szükség, amely egyfelől idegen "tollakkal" is feldiszi az ilyen ambíciókkal rendelkező nemzeteket - párhuzamosan az "útban álló" nemzetek végletes lepecskondiázásával, másfelől pedig a saját nemzetet leszoktatja az informálódásról mint a valóság megismerésének egyetlen lehetséges és mindenki számára kötelező módjáról.

Mihelyst megszülettek - ma már a tömegkommunikáció aktív közreműködésével - és mind dekoratívabbakká válnak ezek az ideológiák, a legkülönbébb irányokba máris létrejöttek a "casus belli"-k. Ha pedig az időről időre bekövetkezett háborúk nem képesek megoldani semmit, maradnak az ellenségeskedésnek "békebeli" módszerei és formái: a kisebbségek gyors és erőszakos asszimilálására hozott (még jó, ha nem pogromokba torkolló) intézkedések, illetve vice versa elkövetett kitelepítések.

A bevezető gondolatmeneteket követően a szerző rátér az egyes "sztereotípa párosok" taglalására.

A törökellenes bolgár sztereotípiák szerint - közli a szerző - a bolgár ember munkaszerető, jószívű, vendégkedvelő, bátor, a hit hős védelmezője, a szabadság és függetlenség elkötelezettje, tudásra szomjas, szerény stb. Megérdemli, hogy hazájának határait "három tenger mossá", úm. a Fehér-, Fekete- és az Adriai.

A törökök a bolgár ideológiában - mutatis mutandis - a fenti pozitív tulajdonságok ellenkezőivel rendelkeznek. Ők viszont minden negatív jelzőt a bolgároknak irányítanak vissza, miközben a bolgárok pozitív jelzőit "veszik magukra".

A következmények: 1878 és 1912 között Bulgáriából 350 ezer muszlim volt kénytelen Törökországba költözni, 1950-1951 között 150 ezer, a 80-as években pedig több mint 300 ezer. Közben előfordultak erősebb-lányháb asszimilációs időszakok és véres atrocitások is.

Határproblémák (Vardar völgye, Macedónia) miatt a szerb-bolgár, illetve a bolgár-szerb viszony sem volt mentes az eszmei és a tényleges háborúskodástól. (Ma sem az.) S az eszmei muníciót a "sine-fine" párharcban is az öndicséret és a másik fél becsmélésének sztereotípiáiból merítette mindkét fél.

Koszovó révén manapság mindenki tudja, hogy az albán-szerb viszonyt sem jellemezte más, mint az eszmei és fegyveres háborúskodás, az erőszak és az ellenerőszak. S e véresen komoly ellenszenvet a nagyalbán és a nagyszerb ambíciók táplálták.

Summa summarum: a Balkánon minden nép ragaszkodik a maga megalomán nemzeti sztereotípiáihoz, mítoszaihoz és előítéleteihez. És ezek kölcsönösen kizárják egymást. Noha az utóbbi évtizedben a kommunizmus a Balkánon is összeomlott, ám még a demokrácia sem virágzott fel teljes mértékben. Emiatt olyan sajátos vákuum keletkezett, amelyet napjaink nacionalizmusa és extrémizmusa tölt ki.

Az ENSZ és más világszervezetek, amelyek a nemzetközi közösséget reprezentálják, csupán a következményekkel foglalkoznak, tűzoltást szerveznek, határozatokat fogadnak el, szankciókkal büntetnek, békeerőket telepítenek, ám nem tudják megszüntetni a konfliktusok kiváltó okait.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Nacionalizmus, határok és erőszak

Corvesi, Daniel: Nationalism, Boundaries, and Violence.= Millennium: Journal of International Studies. 28. vol. 1999. 3. no. 553-584. p.

A mai nyelvhasználatban határokról nem csupán földrajzi vagy politikai értelemben beszélünk, mivel a fogalom sok antropológiai és más társadalomtudományi kutatásban is helyt kapott. A cikk a határoknak csak egy sajátos, egyre nagyobb jelentőséget nyerő fajtájára összpontosít, azokra, amelyek etnikai hovatartozást vagy tagságot határoznak meg, vagy jelölnek. Eltekintve fizikai láthatatlanságuktól, ezek mindenre kiterjednek, mindent keresztülvágnak, irányítják a viselkedést és a cselekvést, miközben minden egyén életében megnyilvánulnak.

A határ fogalmát eredetileg a földrajzi tér keretei közt fogalmazták meg, ám a norvég Frederick Barth és tanítványai antropológiai megfogalmazása - mintegy 30 évvel ezelőtt - után új jelentésekkel gazdagodott. Állandóságának és változtathatatlanágának megkérdőjelezése a fogalom területiségtől való elvonatkoztatását is magában foglalta. A konzervatív tudósok a határokat, különösen az államhatárokat statikusnak és öröktől adottnak tekintették, míg a Barth utáni elemzések - a körülményektől és az egyes tényezők kiválasztásától függően - a határokat áthatolhatónak, változónak és alakíthatónak vélték. Ez többek között azt jelenti, hogy az etnikai határokat sokkal nehezebb lett empirikusan azonosítani, és sokkal bonyolultabb elméleti szempontból vizsgálni.

A határok áthatolhatóságának elképzelése, különösen az etnikai határoké, a legtöbb társadalomtudományban elterjedt, többek között a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatában is. A kilencvenes évek óta a fogalom használhatóságát az "identitásformálással" kapcsolatban újra értékelték. Barth szerint az etnikai identitás nem belső vonásokból ered, hanem csoportok közti találkozások, tranzakciók és ellentétek során formálódik, s ezek folyamán erősödik meg. Barth mérőföldkőnek bizonyuló tanulmánya óta a fogalom beszívárgott az etnikai identitás megalkotásának és meg nem alkotásának antropológiai kutatásába is. Egyik legfontosabb eredménye pedig a szubjektív, egyén által megtapasztalt dimenzióra való összpontosítás, a kívülállók által érzékelt, objektív vonásokkal szemben.

Az etnikai határok és etnikai tartalmak közti ellentét központi helyet foglal el Barth megközelítésében. Az első az etnikai identitás és korlátainak érzékelését írja le, míg az utóbbi annak lényegét vagy kultúráját. Mivel az etnikai határok közvetlenül kapcsolódnak a szubjektív én-felfogáshoz, az identitás-kialakítás tanulmányozására alkalmasabbak, mint az etnikai tartalmak. Ez azt jelenti, hogy a kultúra változhat, míg a határok változatlanok maradnak, s így inkább a határ az, s nem a tartalom, ami egy egyén vagy egy csoport identitását kialakítja. Ezzel együtt a szerző fenntartja, hogy a határ szerepét tartalmával kapcsolatban kell vizsgálni, ahol a "tartalom" azt jelenti, ami a határokon belül esik, míg a határ az etnicitás szubjektív felfogását jeleníti meg, ami a csoporton belülit elkülöníti a csoporton kívülitől.

A határok fogalmi meghatározása minden tudományágban más és más megközelítéssel történt. A politikatudományban, különösen a politikai szociológiában a meghatározást az államon belüli választóvonalakra is kiterjesztették, miután sokáig csak államközi határokként fogták fel. A földrajzban is észlelhető volt felfogásbeli változás, ahogy az identitásokat és a határokat által meghatározottságot fokozatosan társadalmi folyamatokként s nem eleve adott jelenségeként kezdték látni. Az emberföldrajz és a társadalomtörténet különösen élen jártak az új szempontok bevonásában, s tartalom kibővült a határ környéki területet lefedő tágabb értelmű emberi-kulturális tényezőkkel. A szociológia strukturalista-funkcionalista irányzata, különösen a Talcott Parsons nevével fémjelzett vonal, a fogalmat mint egy társadalmi rendszer határát vizsgálta, s így jelentős lépést tett afelé, hogy a fogalom elszakadjon a területiségtől, ám változtathatatlanágától nem tudott elszakadni. A pszichoanalízisben és pszichoterápiában a határok két entitás érintkezési felületei, amelyen keresztül kapcsolatba lépnek egymással, s mint szűrők működnek, melyeken keresztül kulturális tételek áramlanak és cserélődnek. Ez az elképzelés a funkcionalista szociológiában is elterjedt, melynek végkövetkeztetése szerint az identitások az interakciók állandó folyamata eredményeképpen formálódnak, s őrződnek meg.

A határ-elméletnek legalapvetőbb és legáltalánosabb alkalmazása a nacionalizmus kutatásában John Alexander Armstrong-tól származik, aki szerint "mivel az etnicitást határok határozzák meg, a csoportnak mind kulturális, mind biológiai tartalma addig változhat, amíg a határmechanizmusokat fenntartják", és hogy "a csoportok hajlamosak magukat kizárásos alapon meghatározni, azaz idegenekhez viszonyítani magukat". A tisztán ellentéteken alapuló logika szerint meghatározott határok nem szükségszerűen etnikaiak. Az etnikai és nemzeti határoknak kell, hogy legyen valami megkülönböztető vonásuk, mégpedig, hogy egy igaznak vélt leszármazás dimenziójára utalnak. A tény, hogy a kultúra és a tartalom egyre kevésbé voltak láthatók, egyre inkább elvonttá váltak, nem jelentette, hogy politikai és szimbolikus (szemben a szigorúan kulturálissal) jelentőségük szintén eltűnőben volt.

Barth szubjektivistá megközelítése azt hangsúlyozta, hogy a csoportok fenn tudják tartani különállásuk tudatát, miközben ennek látható jelzői dramatikusan változnak. Attól, hogy csoportok "láthatatlanná" válnak, még nem feltétlenül tűnnek el, a kulturális asszimiláció nem vezet automatikusan integrációhoz. Sok, nacionalizmussal foglalkozó elmélet, többek között Gellner "szunnyadás-elmélete", miszerint az identitás akár szunnyadó is lehet, készen arra, hogy bármikor feltámadjon valamilyen nemzeti "ébresztő" hatására, mind abba a hibába esik, hogy nem látja az etnikai határok folytonosságát, hiába történik az állami vezetés részéről bármiféle modernizációs és asszimilációs erőfeszítés. Az etnikai határok vizsgálata inkább értelmezhető az etnikai folytonosság tanulmányozásának, mint az etnogenézisének. A különféle megközelítések közül a szerző Anthony D. Smith etno-szimbolizmusát értékeli a leghasznosabbnak, amely folyamatosságot feltételez az etnikai és a nemzeti identitás között: közös mítoszok, történelmi emlékezetek és közös kultúrán osztozik mindkét közösség-típus. A különbség köztük, hogy a nemzet egy eltérő politikai szervezettel - az állammal - azonosul, mely területi törvényességen alapul, és hogy a mítoszokat meg kell különböztetni a szélesebb, összetettebb kulturális örökségtől, melyet nemzedékeken keresztül hordoztak etnikai csoportok. A szerző szerint a látszat és a lényeg közti zavar gyökere a kultúra és az etnicitás fogalmak széles körben elterjedt zavarában rejlik. Az etnikai tartalmak a kultúrához kapcsolódnak, az etnikai határok pedig az identitáshoz. Így a kultúrát felfoghatjuk egy közös medencének és tárháznak, melyből a csoportok táplálkozhatnak, hogy képesek legyenek fenntartani, meggyökereztetni identitásukat. A társadalomtudományokban etnicitáson általában igaznak vélt leszármazás hitét értjük (amely igaz is lehet, meg nem is), mely tulajdonképpen a közös eredet mítosza által alátámasztott közösségiség és összetartozás érzékelése. A kultúra ezzel szemben nyitott: tagja lehetsz egy kultúrának azáltal, hogy értékrendszerét, hagyományait, kódjait elsajátítod, és a tanult ismereteket megosztod úgy, hogy kulturális eseményekben veszel részt. Tehát van egy adok-kapok dimenziója. Mivel a kultúra hagyományokon és folytonosságon alapul, melyeket nemzedékek adtak át egymásnak, gyakran keverik össze az etnicitással. Am az, hogy kizárólag egy etnikai csoporttal azonosítanak egy kultúrát, viszonylag új keletű elképzelés. Politikai értelemben a kettőt még élesebben el kell különíteni, s erre a magyarázat főleg a nacionalizmus eljövételével kapcsolatban érthető. Ugyanis az eredeti, modern nemzet-állam egyetlen domináns etnikai csoport kizárólagos birtoka. Így a szerző szerint a modern állam hajlamos volt, hogy etnikailag, kulturálisan és nyelvileg is "megtisztítottá" váljon.

A nacionalizmust mint határ-alkotási vagy fenntartási folyamatot is felfoghatjuk, melyet politikai vezetők szorgalmaznak, akik egy egyenlőségre törekvő, mégis kirekesztő legitimitás ideológiáját kívánják támogatni, mely szerint minden önmagát meghatározó "nemzet"-nek meg van a joga saját államához, és hogy csoporton belüli tagok kormányozzák. A vezetők előzetes feladata az, hogy meghatározzák, melyek a tagság kritériumai, s ez nem csak az államok, hanem összetartozó csoportok előfeltétele is, hogy éles különbséget tegyenek a mi és az ők között. Ebből következően a nacionalizmus tanulmányozása annak tanulmányozása, hogy az elit hogyan próbálja megőrizni, megerősíteni vagy éppen megalkotni ezt a különbség-érzést, ennél fogva a "nacionalizmust mint határt".

Az új kapcsolat hatalom és terület között abszolút: az állam hatalmat gyakorol teljes területi kiterjedése felett és minden egyén felett, aki ott él vagy áthalad, tekintet nélkül az egyén tulajdonképpeni állampolgárságára. Az újabb irányzatok azonban megpróbálták mérsékelni a hatalom modern területi elképzelését, s bevezettek egy területen kívüli fogalmat, a kultúra és az információ szerepének hangsúlyozását. Az állam hatalmának egyik kulcsa az információ áramlásának irányítása lett, a kötelező oktatáson, az egyetemeken és a médián keresztül. A határ fogalma pedig lassan bővült, magába foglalva olyan nem földrajzi tényezőket is, melyek meggyengítik a megszilárdult nacionalizmusokat és államokat. A szerző ezt határozza meg a fogalom területtől való elvonatkoztatásaként a nacionalizmus vizsgálatában.

A cikk írója mellett érvel, hogy az ilyen etnikai konfliktusok átfogóbb megértése érhető el a belső változók által játszott szerep mérlegelésével, mint magának csak a belső változónak (etnikai tartalmak, kultúra, sajátosan belső értékek, amelyek közvetlenül kapcsolódnak ahhoz, hogyan határozzuk meg a csoporton belülséget) a mérlegelésével. Ezt, a szerző szerint, a külső erők (mint az állam és a politikai erőszak) etnikai határ-alkotásban betöltött szerepének megfigyelése kell, hogy kísérje. Különösen a belső változók és a külső erők közti kölcsönös kapcsolat kutatása segíthet az etnikai konfliktusok tipológiájának kialakításában, annak szerepétől függően, ami a határ mindkét oldalán megtalálható; a tartalom és a kultúra belső változókként azonosíthatók, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül az etnikai konfliktusok dinamikájához. Hasonlóképpen, a határok és az identitás külső változókként azonosíthatók, melyek közvetlen összefüggésben állnak az erőszak növekedésével.

Külső tényezők előmozdíthatják a minden addiginál magasabb etnikai korlátok emelését. Ezen tényezők közül az egyik legerőteljesebb a heves agresszió. Mikor a kulturális különbségek a minimumra csökkennek, vagy szinte el is tűnnek, az erőszak a tömegmozgítás tekintetében felülmúlhatja a kultúrát. Az erőszak növekedése gyakran kapcsolódik valamilyen, a csoport jövőjét és önfenntartását érintő fenyegetettség- és bizonytalanság-érzéshez, mely gyakran független a tulajdonképpeni fenyegetéstől. Az etnikai erőszak gyakran jelentkezik akkor/ott, amikor kevés olyan kulturális vonás áll rendelkezésre, mely különbséget tehet a csoportok között. Amikor a szembenálló csoportok ugyanannak a kultúrának túl sok elemében osztoznak, önmeghatározásukban problémák jelentkezhetnek. Ilyenkor az alárendelt csoport vezetői más összefüggéseket alkotnak, új lehetőségeket szerkesztenek azért, hogy a csoportidentitást hangsúlyozzák, s újra megvonják az etnikai határokat. A szerző a felvetett elméleteket az erőszak és a poszt-jugoszláv identitások létrejöttének összefüggései kapcsán igyekszik bizonyítani. Ezen lehetőségek egyike, az erőszak határeépítő eszközként való alkalmazása, a cikkben elemzett esetekben is előfordult. Így a határt úgy erősítik meg, hogy negatívan összpontosítanak arra, ami "kívül" fekszik, és pozitívan állítják szembe azzal, ami "belül" van.

Érdeemes megvizsgálni az asszimiláció és az erőszak összefüggéseit is, hiszen az erőszakos asszimilációs törekvések tragikus örökségnek számítanak az emberiség történetében. Az asszimiláció és a határok meg- és újraalkotása közti kapcsolat az etnikai identitást, különösen az elitet, erős hosszú távú befolyás és káros hatások szempontjából elemezhető. Minden etnikai csoport cserél, veszít, alakít vagy alkot kulturális elemeket. Ebben az állandó újítási folyamatban olyan elemek kerülnek kiválasztásra, melyeknek kiemelkedő jelentőségük van a csoport mint különálló közösség önfenntartási tudatában. Ezeket nevezhetjük lényegi/belső értékeknek, melyeket az etnikai vezetők nem választhatnak ki önkényesen, s melyeket nem lehet csak úgy a *semmiből* létrehozni. Ezek részei az éltető, kulturális örökségnek, melyeket egymás utáni nemzedékek magasztaltak, s adtak át egymásnak. Az asszimiláció fontos változó ebben a tekintetben: az asszimilált csoportok gyakran tesznek bizonyosságot kulturális tételek nagyon szimbolikus és idő-, energia-, pénz- takarékos használatáról. Ez a szimbolikus etnicitás olyan esetekre vonatkozik, amikor az egyének azonosulnak ugyan az etnikai háttérrel, de anélkül az elkötelezettség nélkül, mely a hivatalos és nem hivatalos etnikai szervezetekben való részvételtől eredne, s anélkül, hogy az etnikai kultúrát - különösképp a nyelvet - gyakorolnák. Ez arra az esetre példa, amikor az etnikai határok megmaradnak ugyan, de az etnikai tartalom jobbára eltűnt már. Ezzel kapcsolatban a szerző a vallás és a szimbolikus vallásosság szerepére is kitér, hisz a vallás bizonyul az egyik legrugalmasabb szervező tényezőnek az etnikai csoport kulturális megőrzésében. Am jótékony hatásai mellett is arra figyelmeztet a szerző, hogy a szimbolikus etnicitás és vallásosság redukzív, kulturális tényezők figyelembe vétele nélküli használata azzal a kockázattal jár, hogy az etnikai mobilizáció tanulmányozását közhelyszerűvé teszi, s összezavarja az etnikai identitások, kulturális tartalmak és határok fenntartásának dinamikus kapcsolatát.

A szerző által felsorolt példákban a kapcsolatban álló csoportok ugyanazokon az etnikai határokon osztoznak, míg az etnikai tartalmak áthidalják a határokat. Az erőszak által létrehozott határok a hiányzó határok helyébe lépnek, amelyeket a kultúra segítségével alkottak, alkothattak volna. A megüresített, letisztított, tartalmuktól megfosztott határok valahogy sokkal bizonytalanabbak, mint azok, amelyek gazdag kulturális tartalmat őriznek. Az üres határok könnyedén feltöltődhetnek erőszakkal, hogy a kulturális hiátus kitöltődhessen. Amikor a határok kulturálisan meghatározottak (s nem csupán identifikációsan), a kultúra mint generációk közötti híd is működhet, visszatartja az erőszakos elhajlásokat és radikális szárnyakat, megerősíti a tagokat a csoport folytonosságában, csökkenti a generációk közti különbségeket, a kulturális közösségek életét mindennapi jelentéssel tölti meg, és végül hozzájárul kölcsönös kapcsolataikhoz, együtt létezésükhöz és megmaradásukhoz. Röviden, nem az etnikai határok állandósága mint olyan, ami számít, hanem annak szükségessége, hogy lényeges kulturális tartalommal töltsék meg azokat.

Általánosságban, a tartalom helyett a határok hangsúlyozása mindig valami mély bizonytalanságot jelöl. Ennek igénye, hogy határokat emeljünk, miközben elfeledkezünk a megvédendő tartalomról, egy mélyen ülő sebezhetőség- és félelemérzés fokozódására figyelmeztet.

Bakos László

[Vissza](#)

Az autokrata politika: Szerbia Slobodan Miloević alatt

Hall, George O.: The politics of autocracy: Serbia under Slobodan Milosevic. = East European Quarterly, 33. vol. 1999. 2. no. 233-249. p.

Kelet-Európában az 1989/91-ben elkezdődött változások teljesen átalakították az országokat, társadalmi, gazdasági és politikai reformok indultak el. A folyamatok egy része hasonló forgatókönyv szerint zajlott le a térség legtöbb államában: például újjáéledt a nacionalizmus, és ezzel megnőtt az etnikai konfliktusok súlyosbodásának lehetősége. Ez nemcsak a volt Jugoszláviában zajlott le így, hanem például Szlovákiában is a magyar kisebbség kárára. Általános jelenség továbbá, hogy a változások során a hatalomból kiszorult kommunisták fokozatosan visszakerültek a hatalomba.

A tanulmány a szerbiai változásokra koncentrálna három kérdést elemez: hogyan történt meg Miloević hatalomba kerülése 1986/87 tájékán; milyen volt a szerb elnök vezetési stílusa; végezetül pedig milyen volt az ország politikai és társadalmi légköre, amíg ő uralta Szerbiát. Vagyis hogyan változhatott Slobodan Miloević kommunista diktátorból posztkommunista diktátorrá.

Jugoszlávia Tito vezetése alatt egy saját úton járó szocialista állam volt. Decentralizáltabb volt, mint a többi szocialista ország, a tagköztársaságok például saját kormányral rendelkeztek. Az 1970-es évek alkotmányos reformja pedig föderalista államelnökséget hozott létre rotációs rendszerű vezetéssel, Koszovó autonóm tartományi státust kapott.

Ez az államszövetség már Tito 1980-ban bekövetkezett halála után lazulni kezdett. Tito volt ugyanis Jugoszlávia egységének szimbóluma és biztosítója; számos politikai, etnikai, gazdasági problémát már pusztán fellépésével sikerült megoldania. Halála azonban véget vetett a teljes egységnek.

Az utána következő pártvezérek közül már senki nem rendelkezett titói karizmával, ráadásul számos gazdasági és társadalmi probléma is felszínre került: az egekbe szökő infláció, az óriási munkanélküliség. Ráadásul a Koszovóban állandósuló szerb-albán konfliktus arra készítette az ott élőket, hogy elvándoroljanak. A koszovói konfliktus nyitott utat Miloević hatalomba kerülésének.

Slobodan Miloević 1941. augusztus 29-én született Pozsarevácott, Szerbiában. Jogi diplomát szerzett 1964-ben a belgrádi egyetemen, és öt évvel később a kommunista párt tagja lett. Mielőtt ennek elnöke lett 1986-ban, az iparban és a bankszférában dolgozott. 1989-ben választották meg Szerbia elnökének.

A szerb elit számára a Miloević által meghirdetett "antibürokratikus forradalom" igazságosságot és hatékonyságot ígért a politikában és a gazdaságban, a tömegeknek viszont védelmet garantált. Koszovó kérdésében világossá tette, hogy szerinte az autonómia és egyáltalán Jugoszlávia föderalista államszervezete a jólétet nem a szerbeknek, hanem a többi népcsoportnak biztosítja. Miloević bevallott politikai célja Szerbia koszovói ellenőrző szerepének visszaállítása, és ezt az 1990-es új alkotmányban meg is valósította.

Miloević, bár a jugoszláv kommunista párt segítségével került a hatalomba, nagyon könnyen vált kommunista politikusból nacionalista politikussá. Ugyanis nem az ideológia volt számára a döntő, hanem a hatalom megnyerése és megtartása. Politikai kaméleonsága megmutatkozott akkor, mikor Szerbiában is létrejött a többpártrendszer, ekkor a Szerb Szocialista Párt színeiben jutott szerephez.

Gazdasági vonalon Miloević a "vegyes gazdaságot" támogatta: nem kezdeményezett nagymértékű privatizációt az országban.

Miloević retorikája nacionalista és populista elemekből épül fel, fontos tétele még a nyugatellenesség. Ezekkel a jelszavakkal hosszú időre megszerezte a szerb nép többségének támogatását. Apparátusa teljes ellenőrzést gyakorol Szerbia és az 1990-es alkotmány után a korábbi autonóm területek felett. Viszont nem tudott Jugoszlávia irányításában teljes centralizációt megvalósítani, a politikai pluralizmus kibontakozását nem lehetett megakadályozni.

Szerbia első szabad és többpárti választásán Miloević a voksok kétharmadát megszerezte, pártja a 250 parlamenti helyből 200-at kapott meg.

Jugoszlávia 1990/91-es összeomlása persze nem csak Miloевич nacionalizmusának köszönhető, hanem azoknak a szétfeszítő erőknek is, amelyek már az 1980-as években megmutatkoztak.

Az 1990-es években lezajlott háborúk borzasztó rombolást végeztek Szerbia gazdaságában és társadalmában, Miloевич mégis hatalmon maradt. Kihasználta ugyanis a szerb nép nacionalista érzelmeit, a nemzetközi szervezeteket kiáltotta ki bűnösnek, különösen azután, hogy életbe léptek a Szerbia elleni szankciók. Ezzel egész idő alatt biztosítani tudta a nép egy részének támogatását.

Emellett persze nem demokratikus eszközöket is használt azért, hogy hatalomban maradjon. Ezekkel elérte, hogy mindkét választást megnyerte annak ellenére, hogy a választásokat felügyelő EBESZ megállapította a "szabálytalanságokat". A választási csalásra jó példa a legutóbbi helyhatósági választás, amikor is az ellenzék 10 városban nyert, de a kormány a legtöbb helyen megsemmisítette a választás eredményét. Ez persze hatalmas tiltakozó megmozdulásokat váltott ki a városokban, és nemzetközi nyomásra Miloевич kénytelen volt az ellenzéki győzelmeket érvényesnek nyilvánítani.

A szerb közvélemény támogatását, amely olyan fontos volt Miloевич hatalomba kerüléséhez, az elnök fokozatosan elveszíti. Amíg az időségek és a vidéken élők továbbra is Miloевич rendszerének biztos bázisát alkotják, addig a diákok és az értelmiségiek immáron megkérdőjelezték az elnök elkötelezettségét a politikai és a gazdasági reformok iránt. Nyilvános tiltakozó akciók kezdődtek, sok-sok ember vonult az utcákra tüntetni a rezsim ellen.

Ráadásul a szerb hadsereg elégedetlenségének is vannak már jelei, a katonai vezetők nem nézték jó szemmel, hogy Miloевич utasítást adott a boszniai szerbek fegyveres támogatásának befejezésére. Számos katonai vezető ezt úgy értékelte, hogy cserbenhagyták szerb testvéreiket. Az elégedetlenséghez az is hozzájárult, hogy a hadsereg kisebb költségvetési támogatást kapott, mint a rendőrség.

A sajtó, beleértve természetesen az állami televíziót is, még Miloевич ellenőrzése alatt áll, az ő nézeteit hangoztatja. A szerb elnököt támogatja ezenkívül az ortodox egyház is, bár az utóbbi években voltak olyan egyházi vezetők, akik nyíltan kritizálták az elnököt.

A nagyhatalmak megpróbálták ugyan, de nem tudták megakadályozni végül a koszovói etnikai tisztogatást és az erőszak fellobbanását. Ezért NATO-vezetők 1999 elején katonai akciót helyeztek kilátásba Szerbia ellen, ha február közepéig nem fejezi be a harcot. Miloевич ezzel teljesen elszigetelődött.

Majd elválik, Miloevićre nézve milyen hatása lesz a Szerbia elleni NATO-katonai akciónak - ha bekövetkezik. Lehet, hogy rövid távon nem éri majd el a rendszer és az elnök bukását. Miloевич ugyanis túlélő alkat, eddig minden veszélyes helyzetben képes volt hatalmát megőrizni.

Biczó Krisztina

Integráció vagy asszimiláció?: A Szovjetunió etnokulturális politikája Besszarábiában 1944-1989 között

Cașu, Igor: *Integrare sau asimilare? Politica etnoculturală a Uniunii Sovietice în Basarabia (1944-1989). = Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" 1997. Ed. Academiei Române, Iași 271-294. p.*

A Román Akadémia "A. D. Xenopol" Történeti Intézetének 1997-es évkönyvében az Etnikai és vallási kisebbségek szerepe és helye a társadalomban című fejezetének tanulmányai a románság kapcsolatait vizsgálja más nemzetiségekkel, illetve felekezetekkel.

Az ismertetésre kiemelt tanulmány a téma aktualitása miatt érdemel különös figyelmet. Fő kérdésfeltevése az, hogy egy multikulturális államközösségen belül a nemzeti államok mennyire képesek megtartani saját identitásukat. A Szovjetunió és Besszarábia viszonylatában ez a probléma azért is érdekes, mert ez esetben egy olyan területet bekebelezett be a bolsevik nagyhatalom, amelynek a lakossága román anyanyelvű volt, és önálló államiságot nem ismert. A szerző igen nagy forrásanyagra alapozva írta meg értekezését, és számottevő jegyzetapparátust csatolt hozzá.

A tanulmány két fő részre tagolódik. Az elsőben mutatja be a moldáviai szovjet etnokulturális politikát, a másodikban pedig statisztikák és népszámlálások tükrében a szerző megpróbálja felmérni e politika hatását.

1924. október 10-én, amikor Moszkva létrehozta az Autonóm Moldáviai Szovjet Szövetségi Köztársaságot a Nyeszter folyó jobb partján, az új állam az "eljövendő szovjet Románia bölcsője" tiszteletreméltó feladatot kapta. Ennek érdekében a román anyanyelvű értelmiségnek tág önmegvalósítási teret biztosítottak. Az első, 1926-os népszámlálás alkalmával "moldvaiak, románok" megjelölést kapták. Természetesen a latin betűs írásmód is teljes jogot nyert. Amikor 1940-ben Besszarábiát is bekebelezték, a sajtó még mindig latin írással jelent meg.

1944-ben Románia is belépett a szovjet érdekszférába, ezzel oka fogyottá téve az új állam létrehozását. Az új ideológia szerint azonban a moldvaiak nem tartoznak a románsághoz, hanem egy olyan önálló nemzetiséget alkotnak, amely történelmileg, nyelviileg egyaránt közelebb áll az orosz és ukrán néphez. Ezzel egyidejűleg megkezdődött a saját történelem és irodalom kialakítása is. Feltehető a kérdés, hogy Eminescu, Creangă, Alecsandri román vagy moldvai nemzetiségűek voltak? Nagy Istvánt, Ráres Pétert, Dimitrie Cantemirt pedig kérdések nélkül a moldvai nép leghíresebb uralkodóinak nyilvánítják. A latin írásmódot betiltják.

Moszkvának mindehhez a helyi lakosság segítségére is szüksége volt. Kihasználva az országon belüli feszültségeket a besszarábiaiak és a Nyeszteren túliak között, a központi hatalom egyre inkább beleavatkozik a beszélt nyelv belső struktúrájába is, megtéve az első lépéseket egy esteleges új nyelv kialakításához. Az értelmiség ellenkezését szovjetellenesnek és arisztokratikus magatartás megnyilvánulásának minősítik.

Hruscsov hatalomra kerülésével az erőszakos nemzetiségromboló politika látszólag lecsendesül. Az ukránokat és beloruszokat hivatalosan egy rangra emelik az oroszokkal. Gyakorlatban azonban ez úgy nézett ki, hogy a két nép egyazon intenzív asszimilációs politikának lett kitéve. Besszarábia számára annyiban hozott enyhülést a vezetőváltás, hogy hivatalosan is elismerték a moldvainak kikiáltott irodalmi és történelmi személyiségek román nemzetiségét is. Ezzel egy időben a lázadó értelmiség egy részét is rehabilitálják.

1955-ben Kisinovban tartják meg a Szovjet Nyelvészek Kongresszusát, amely deklarálja: nem talál elég bizonyítékot ahhoz a hivatalos állásponthoz, hogy a moldvai nyelv különbözne a románétól. Az állásfoglalásra a nemzetközi közvélemény is felfigyel, és szakértői vélemény gyanánt az egyetlen különbségnek a két nyelv között a latin, illetve a cirill írásmódot jelöli meg. A témát akadémiai körökben szabadon lehetett vitatni, mert így a pártvezetés ellenőrzés alatt tudta azt tartani. A nyilvános hírközlés számára azonban továbbra is tabu maradt. Ezzel az "engedékeny" politikával Moszkva elérte azt, hogy a vezető értelmiséget lefoglalta, míg a tömegeket ugyanúgy az orruknál fogva vezette az előre megírt forgatókönyv szerint. Az 1959-es oktatási törvény sokatmondóan bizonyítja a szovjet felfogást a nemzeti államokkal szemben. A nemzetiségi államokban élő orosz anyanyelvűek számára megszünteti az ország nyelvének kötelező elsajátítását, de természetesen a nemzetiségek számára továbbra is elsődleges maradt az orosz nyelv. Létrehozták az úgynevezett két tannyelvű iskolákat, amelyek biztos talajt jelentettek a kétnyelvűség kialakulásához. A bilingvizmus terjedésével elősegítették a társadalmi mobilitást és ezzel együtt a nemzeti hagyományok lassú feladását. A hivatalos várakozások szerint a kommunizmus világgyőzelmével egy időben az osztálykülönbségek eltűnésével az önálló nemzetiségek is megszűnnek.

1970-es évek fontos változást hoztak a Szovjetunió etnokulturális politikájában. A hivatalos fórumok szerint a szovjet állam modernizációjának nem célja a nemzetiségek felszámolása, asszimilációja. Valójában az álca mögött a legdrasztikusabb határozat született meg: Moszkva döntése értelmében a politikai vezetés részarányos etnikai alapokon való kiválasztását felcserélte tisztán szakmai kritériumra. Ennek értelmében az összes döntéshozó szerv apparátusát orosz anyanyelvű tisztviselőkkel töltötték fel, visszaszorítva a nemzetiségeket a politikai életről.

Besszarábiában a feszült külpolitikai helyzet miatt a fenti elvet fokozott szigorral hajtották végre. Románia részéről Gheorghe Gheorgiu-Dej, majd később Ceaușescu hol burkoltan, hol nyíltan területi igényekkel állt elő. Védekező reakcióként a szomszédos irredenta igényekkel szemben Moszkva a kulturális szabadság növelésével válaszolt. A cenzúra átengedte a tiszta román nyelven írt publikációkat, és beengedték az országba a latin betűs könyveket is.

Az elő "moldvai" nemzetiségű párttitkár Ivan Ivanovics Bodiul lett, Brezsnyev személyes jóbarátja és jobbkeze. Erőltetett oroszosító politikájának köszönhetően hamar az elnemzetlenítés szimbóluma lett. A moldvai nép románétól való különállóságának hangsúlyozásában odáig ment el, hogy hivatalos romániai látogatására tolmácsot vitt magával, hogy románról moldvaira fordítson neki. Az "idegen" befolyás ellensúlyozására olyan ünnepeket vezetett be, amelyek a moldvai nép különállóságát hivatottak bizonyítani.

1965-ben a Moldvai Írószövetség egyik nyilvános ülésén felvetődik a latin írásra való visszatérés lehetősége. A hatalom drasztikus fellépése bizonyította, hogy a hivatalos engedékeny politika álarca mögött semmilyen eltérést nem engedélyeztek a kemény szovjet hegemoniától, az önrendelkezés pedig szóba sem jöhetett. Egyúttal jelezte Moszkva számára, hogy a nemzeti öntudat ébren van, és ellenállás várható a nemzetpusztító rendelkezésekkel szemben.

A nemzeti megújulás másik fontos állomása a Hazafias Nemzeti Front nevű titkos politikai szervezet létrehozása 1972-ben. Célja a Romániával való területi egyesülés, ám vezetőit: Gheorghe Ghimput, Valeriu Graurt, Alexandru Usatiucot és Alexandru Săltăianut rövid úton elítélték állam- és szovjetellenesség vádjával. Lényeges következménye volt az úgynevezett határon túli románságba vetett hit megrendülése. A KGB ugyanis Ceaușescu bejelentése nyomán szüntette meg a szervezkedést.

1981-ben, az iskolai tananyagokban bevezetik a Szovjetunió történelme mellé a nemzeti államok történelmét is. Gorbacsov hatalomra kerülésekor a nemzetiségi kérdés államközösség-szerte egyre árnyaltabb lett, és egyre jobban látszott, hogy a szép terv amelynek folytán a nemzetiségek eltűnnek, kudarcot vallott.

Az Írószövetségnek ismét fontos szerep jutott a nemzeti függetlenséghez vezető rögzös úton: égisze alatt az államhatalom által is támogatott irodalmi körök működtek, amelyek fő célja tulajdonképpen a nemzeti identitás és hagyományok ébren tartása volt. Újra napirendre kerül a latin betűs írásmódra való visszatérés.

1988 októberében a Szovjet Újlatin Nyelvészek Kongresszusán egy határozatot fogalmaznak meg, amely a nemzeti önrendelkezés

megvalósítása terén az első lépésnek tekinthető:

- "1. A nemzeti nyelv mint hivatalos nyelv elfogadása.
2. A Moldvai Szovjet Köztársaság és a Román Szocialista Köztársaság területén beszélt nyelv egységének elismerése.
3. A latin betűs írásmódra való visszatérés."

Ezzel a határozattal egy új fejezet vette kezdetét Moldávia történelmében.

Arra a kérdésre, hogy milyen eredménye volt a romboló szovjet etnokulturális politikának, a statisztikák és a népszámlálási adatok segítségével próbál választ kapni a szerző.

A vegyes házasságok számát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a besszarábiai románok aránylag szívesen házasodtak más etnikumúakkal. Összehasonlítva más hasonló helyzetben levő nemzetiségekkel, helyzetük közepesnek tekinthető.

A 1959-, 1970-, 1979-, 1989-es népszámlálások adatokat közölnek a kétnyelvűekről, azokról, akik új anyanyelvüknek tartják az orosz nyelvet, valamint akik megőrizték régi nemzeti identitásukat. Az 1989-es adatokat nézve, amely már egyfajta eredményt adhat, elmondhatjuk, hogy a lakosság 95,4%-a őrizte meg eredeti anyanyelvét, 2,9% vált orosz anyanyelvűvé, és a fennmaradó százalék kétnyelvűnek vallotta magát. A következtetés az, hogy a besszarábiai román ajkú lakosság körében nem volt tömeges nyelvelhagyás. Jellemzőbb a kétnyelvűség, mint az asszimiláció.

A szovjet etnokulturális politika eredményét azonban mégis a nyelvben történt változásokat vizsgálva érhetjük tetten. A román nyelv szláv eredetű szavakkal való erőszakos felduzzasztása mentalitásbeli változást hozott létre a lakosság körében. Ilyen formában valóban létrejött a "moldovanizmus", amelynek igen mély érzelmi töltete van. Kifejezi mindazt a nemzeti és kulturális különállást, amelyet egy fél évszázad alatt kivívtak maguknak a besszarábiaiak.

Gombár Szeréna

[Vissza](#)

Átmeneti stabilitás: Identitáspolitiká a volt szovjet Euráziában

Suny, Ronald Grigor: Provisional Stabilities. The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia. = *International Security*, 24. vol. 1999/2000. 3. no. 139-178. p.

A mai tudományosság mindazokat az elméleteket megkérdőjelezi, melyek korábban a nemzet, az etnikai csoportok tanulmányozását meghatározták. Az etnicitás közelről nézve már nem is olyan egységes és összefüggő, hanem töredezett, s kulturális tartalma is vitatott, ellentmondásos. A nemzetet sem tekintik ősi eredetű, szerves entitásnak, hanem viszonylag új jelenségként értékelik, mely átgondolt szellemi és politikai munka terméke. A szerző célja, hogy az eurázsiai szovjet utódállamok kapcsán megvizsgálja az identitások sokféleségét és alakíthatóságát a bel- és külpolitikai gyakorlatban, valamint a nemzet kialakítása szempontjából.

A viszonylag stabil politikai és nemzeti identitások kialakításának problémája a volt szovjet Eurázsia legnagyobb részén most különösen időszerű. Milliók élnek a szovjet időkben megszokott irányadó szemlélet nélkül, a vezetőknek és az államnak pedig kevés elképzelésük van arról, mit is takar a "nemzeti eszme" fogalma. A fő probléma az, hogy a Szovjetunió romjain új államok emelkedtek ki, ám sok esetben világos identitások vagy világos nemzet-fogalmak nélkül. A cikk felveti, hogy mihelyest a nemzeteket és a nacionalizmusokat kevésbé szilárdnak és meghatározottnak kezdjük látni, a politikusok kiértékelhetik, hogy mely nemzet-elképzelések enyhíthetik a problémákat, és melyek állandósíthatják az erőszak jelenlétét. Ha az identitás problémáját komolyan akarjuk venni, az a történelem és a kultúra alapos vizsgálatát igényli, olyan megközelítést, amit hagyományosan a terep kutatással azonosítanak, s melyet gyakran marginális helyzetben lévőnek tekintenek számos társadalomtudományi irányzat kemény, tudomány magyának vezetői. A cikkben alkalmazott módszer induktív és történeti, s megpróbálja a nemzet és identitás új megközelítéseinek elméleti szempontjait és a volt szovjet Eurázsia kulturális és történeti sajátosságainak vizsgálatát egymáshoz közelíteni.

A biztonsággal foglalkozó kutatások legnagyobb része és a nemzetközi kapcsolatok elmélete a valós világnak azon az elképzelésén alapul, amelyben határokkal körülkerített, összefüggő területhez kötődő független államok a nemzetközi anarchia körülményei közt léteznek, és céljuk, hogy biztonságukat és cselekvési szabadságukat növeljék. Röviden: az államnak csak egy identitása van, az önérdékű biztonság-kereső.

Az identitás azokba a történetekbe ágyazódik, amelyeket egyéni vagy közösségi szinten mesélünk magunkról, s így adunk értelmet létezésünknek, önmagunknak és szerepeinknek. Úgy is lehet az identitásra gondolni, mint egy valós történelmi időben és térben, egy éppen kialakuló gazdaságban, államigazgatásban és kultúrában megformálódó én vagy csoporttudat átmeneti stabilizációjára, azaz valami biztos ponttér folytatott folyamatos - de lezáratlan - kutatásra az állandóan változó világban. A nemzeti identitás a politikai azonosulás egy különleges formája: nem is öleli fel az összes népet és közösséget, és nem is létezik kizárólag vagy más versengő identitásoktól elszigetelve. A nemzet nem természetes vagy eleve adott dolog, hanem meg kell dolgozni érte, tanítani kell és belenevelni az emberekbe, főleg az értelmiség, a politikusok és az aktivisták erőfeszítései révén. A modern nemzetek azok a politikai közösségek, melyeket olyan emberek alkotnak, akik hiszik, hogy olyan jellemvonásokban osztoznak (származásban, értékekben, történelmi tapasztalatokban, nyelvben, területen vagy akár egyéb elemekben), amelyek megadják nekik a jogot az önrendelkezéshez. A legfontosabb, hogy a modern nemzetek egy olyan értelmezési univerzumban belül léteznek, mely szerint az államhatalom jogosultságának egyetlen forrása, hogy valamiképp a közösséget jelképezi, és megegyezően alapul. A nacionalizmus sok jelen példájában az fejeződik ki, hogy minden nemzetnek saját állammal kell rendelkeznie, és minden államnak belül egy nemzet kell, hogy legyen. A huszadik század számos konfliktusa pontosan erről az önjelölt nemzetek és a fennálló államok közötti pontatlan megfeleletésről szól. Az írásbeliséggel, szöveges dokumentumokkal és világosan felismerhető államformákkal rendelkező nemzetek elsőbbséget élveznek a sztyeppéket vándorló nomádok vagy kisebb, írott nyelvvel nem rendelkező közösségekkel szemben. Am még az olyan régóta fennálló "nemzetek" is, melyeknek évezredekre visszamenő írásos tradícióik vannak, mint pl. az őrmények, a grúzok vagy a zsidók, a modern korban újjáteremtették, és következetesebbé tették különféle, változó identitásaikat. Az identitásformálás mint önmeghatározási és a Másik meghatározására irányuló folyamat közvetlenül kötődik a fenyegetettség-érzet kialakulásához.

Oroszország Szovjetunió utáni "identitás-válságát" mind nacionalista, mind demokratikus beállítottságú szerzők úgy értelmezték, mint a történelem "természetes" menetének a bolsevikok általi radikális és kényszerített elterelését. Az "átmenet" rendkívül hirtelen volt, s a szovjet társadalom normáinak és értékeinek a "reform" nevében történő éles elutasításával, s egy olyan rendszer nélküli rendszer megalapításával járt együtt, amely az emberek nagy része számára teljesen ismeretlen volt. A már ismert világtól Oroszország vezetői és a legtöbb értelmiségi egy olyan világ kedvéért fordult el, mely kiszámíthatatlan, melybe a korrupció és a bűnözés beleágyazódott, s melyet gazdasági nehézségek, katonai gyengeség terhel és az a nyomasztó érzés, hogy az ország nagyhatalmi pozícióból hirtelen egy sebzett, megalázott és megcsönkített állam szerepébe zuhant. Ebben a helyzetben a "reform" fogalom a "káosz" szinonimájává vált. Az orosz politikai vezetés csak úgy, mint a közvélemény, ugyancsak megosztott annak tekintetében, mi is alkotja az orosz identitást, mint ahogy az is bizonytalan, hol is húzódnak Oroszország határai. Vera Tolz szerint a törvényes orosz államiságnak három összeegyeztethetetlen nézete küzd az elfogadásáért: a konzervatív nacionalisták, a legmilitánsabb kommunisták és az úgynevezett Eurázsia-szimpatizánsok szerint az Orosz Államszövetségnek meg kellene kezdenie az unió visszaállítását, s annyi volt szovjet államot visszacsatolni, amennyit csak lehet. A második csoport Oroszországot a forradalom előtti képében mint sláv uniót képzele el, mely a nagyoroszokon, fehéroroszokon és ukránokon kívül, más, orosz népesség által lakott területeket is visszacsatolna (pl.: Észak-Kazahsztánt). A harmadik elképzelés az orosz anyanyelvűek köztársaságát hozná létre, ide sorolva a különböző orosz diaszpórákat, ám megengedve néhány nem orosz autonóm köztársaságnak, hogy kiváljon az orosz államból. Talán egy negyedik nézet is idesorolható, melyben Oroszország többnemzetiségű államként jelenik meg, amelyben "orosz"-on értik az orosz etnikumúakat és a köztársaság állampolgárait is. Az egyértelmű, széles körben elfogadott nemzeti identitás elképzelésének hiánya vezetett a 90-es években Oroszország külpolitikájának ingadozásaihoz. Ahogy az Egyesült Államok tette a nyugati féltekén, úgy Oroszország is szabályozni kívánta a rendet környezetében, és magának követelte a szerepet, hogy az általa rokon nemzeteknek tartott népek érdekeit védje. Ám Oroszország önjelölt szerepe szinte csak képzeletbeli, s nem egyeztethető össze valós erejével. Már nem lenne képes birodalmat létrehozni, s erre a cseccsen konfliktus a legjobb példa. Az ország a század eleji Egyesült Államokhoz hasonlóan megerősíti az állam hatalmát saját területén, megvonja határait, és a szomszédos területeken is fenntartja a rendet, hogy bármilyen vetélytársat megakadályozzon abban, hogy befolyásra tegyen szert az ő érdekszférájában. Ám az az identitás-válság, amellyel az ország küszködik, nem segítette abban, hogy a térségben elismertesse vezető szerepét. S bár a NATO terjeszkedése célul tűzte ki sok kelet-európai - s később talán balti - állam csatlakozásának elősegítését, azt világosan kifejezésre juttatta, hogy Oroszország nem felel meg azoknak a követelményeknek, melyekkel a "Nyugathoz" csatlakozhatna.

Eközben Közép-Ázsia déli területe a világ egyik legszabályozatlanabb és legkiszámíthatatlanabb zónája marad. A szerző részletesen megvizsgálja a kaukázusi államok utóbbi évtizedes történelmét, utalva a nemzeti öntudat történelmi kialakulására is: Örményországban az identitás-választás korlátait emeli ki mint jellegzetes vonást. Az örökös szembenálló fél, Azerbajdzsán negatív példaként említődik, s nemcsak a Karabah-i konfliktus kapcsán, hanem általában is, mint ahol képtelenek voltak erős államot létrehozni. Grúzia ellentmondásos helyzetben van, mint ahol a határozott etnikai identitás nem volt elegendő egy erős állam létrehozásához. Említést érdemelnek még a határokon átvívelő közép-ázsiai identitások is.

A déli területeken a "piacgazdaság építése" és a "demokráciába való átmenet" eufémizmusok sokkal többet rejtenek el, mint amennyit sejtetnek. A parancsuralmi gazdaság vége szinte mindenhol a vagyon nagymérvű átruházását eredményezte az államtól az új "burzsoázsiának", mely a régi rendszer kizsákmányolásából gazdagodott meg. A privatizáció sok esetben az állami és köztulajdon kifizetését jelentette, és az ilyen vagyonátvitel jogosságát keserűen megkérdőjelezték mindenütt a volt Szovjetunióban. A szovjet uralom hatékonyasága abban, hogy alternatív vezető réteg kialakulását megakadályozza, azt eredményezte, hogy a kommunizmus örökösei, ideológiai területtől megszabadulva, a leghatékonyabb politikai szereplők maradtak a legtöbb ilyen köztársaságban. A déli terület nyolc köztársasága közül ötöt (Azerbajdzsán, Grúzia, Kazahsztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán) volt kommunista első titkárok vezetnek.

Am nem csak az államépítés, de a nemzet építése is napirenden van ezekben az államokban. Az első változat szerint a Szovjetunió bukásának magyarázataként azt is számításba kell venni, hogy egységes és öntudatos államok emelkedtek ki az évtizedes, ha nem évszázados elnyomásból, hogy éljenek a Gorbacsov nyújtotta lehetőséggel, és kifejezésre juttassák természetes, régóta titkolt vágyukat, hogy függetlenek és szuverének legyenek. Hihetőbb azonban az a változat, mely azt hangsúlyozza, hogy a szovjet rendszer szétesése, legalábbis kezdetben, nem a feltámadó hazafiságnak, hanem a központi szovjet vezetés hatalmi gyengeségének a következménye volt. S az eredmény sem 15 teljesen kialakult nemzetállam lett, hanem kezdő, kialakulatlan államok létrejötte, melyek csak néhány esetben egyeztek a bennük élő viszonylag homogén, egységes és nemzetileg öntudatos nemzetekkel. Ilyen volt például Örményország, ahol a belső etnikai konfliktusokat könnyedén elkerülték, ám a több- vagy kétnemzetiségű országok, például Kazahsztán, komoly problémákkal küzdöttek, hogy mit vagy inkább kit tekintsenek a nemzetbe tartozónak, és mit vagy kit rekeszenek ki. A Szovjetunió időszakában minden köztársaságban és a legtöbb autonómiában etnicizálták a politikát. Nagyobb képviselőket és több jogot kaptak az úgynevezett címzetes nemzetiségek, mint mások, függetlenül attól, hogy ők alkották-e a többséget. A szovjet rendszerben oly mértékben összefonódott a politika a nemzetiséggel, hogy a mai szereplők már nem is tudják másképp elképzelni a politizálást.

A történelem folyamán, még ha "nemzeti" kultúrák teremtődtek is, sokkal általánosabb a regionális kultúrák kialakulása: így beszélhetünk közép-ázsiai, kaukázusi, balti és kelet-szláv kulturális szférákról. A Dél-Kaukázusban hatalmas népmozgások történtek az idők folyamán, melyek nomád inváziókat, s a hegyekbe menekülő csoportokat, a transzhumance állattartást művelő pásztornépeket, a hegyekből könnyebb megélhetésért érkezőket és a diaszpórákat és a régió közt folyamatosan vándorló csoportokat jelentettek. S a megállás nélküli vándorlás folyamatos népeségkeveredéssel járt, elhomályosítva az etnikai határokat: vegyes házasságok, két- és háromnyelvűség, sőt még az etnicitás és a vallás megváltoztatása is, néhányuk pedig a más népekbe való beolvadása (pl.: a kaukázusi albánoké) egyként jellemezték a térség népeinek történetét. Így egy egyedülálló többetnikumú, többnyelvű, nagyon sokféle, de sajátos kaukázusi kultúra alakult ki, melyen a térség minden népe osztozik. A 19. században azonban, s a szovjet időkben sok szempontból sokkal kitartóbban, a nemzeti értelmiségek hangsúlyozni kezdték a kaukázusi népek közti különbségeket. Így a térség kirekesztő nemzeti vonalak és meghatározott területi egységek mentén történő újjászervezése a válságot különösen valószínűvé tette. A szovjet rendszer korlátozott keretei között nemzeti és politikai vezetőréteg termelődött ki, a legtöbb tagköztársaság demográfiailag egyre "nemzetibb" lett, nemzeti irodalmak, művészetek és történelmek alakultak ki. Am az egységes szovjet ember létrehozását célzó szovjet-orosz kultúra mellett, minden egyes tagköztársaságban egy etnikai kultúra uralkodott a köztársaságon belüli kisebbségek kultúrája felett. Bár a nemzeti elkülönítés és a kirekesztő nemzetiség mellett más változatok évezredek óta léteznek a Kaukázusban, ezeket a huszadik század során, a szovjet idők végén és a szétesést követő időszak elején hatékonyan elnémították, s az etnikai alapú nemzet-felfogás az örmények, azeriek és grúzok számára szinte vitathatatlan ideológiai elsőbbséget kapott.

A cikkben bemutatott esetek olyan államokról szólnak, amelyek az önkényuralmi rendszerből egy demokratikusabb rendszerbe való állítólagos átmenet útjára léptek. A példák bemutatják, hogy a domináns nemzetiség kirekesztő szempontú nemzeti identitása egy etnikailag vegyes köztársaságban hogyan vezetett etnikumok közötti és polgári erőszakhoz, és hogyan pusztított el egy államot (Grúzia); hogy egy etnikailag homogén köztársaságban egy különösen következetes nemzeti identitás hogyan járult hozzá a békés átmenethez és hatékony katonai erőfeszítéshez (Örményország); hogy egy gyenge nemzeti identitás egy etnikailag megosztott köztársaságban hogyan eredményezte egy gyenge állam létrejöttét és a katonai vereséget (Azerbajdzsán); hogy egy gyenge nemzeti identitás egy viszonylag homogén köztársaságban hogyan volt képtelen megakadályozni a regionális megosztást és a polgárháborút (Tadzsikisztán); és hogy egy hatékony befogadó polgári nemzeti identitás etnikailag heterogén államokban hogyan járult hozzá az etnikumok közti békéhez (Üzbegisztán és Kazahsztán). Két esetben a nacionalizmus a mobilizáció gyenge eszközének bizonyult, míg másokban az etnikai alapú nemzetiség megtapasztalt és várt költségei a gyakorlatias vezetőket arra vezették, hogy elkerüljék a lármás etno-nacionalizmust vagy az iszlám felé fordulást, és ehelyett hivatalosan a polgári nemzeti identitást szorgalmazzák. A kései szovjet időkben és utána, régebbi, szelektíven feltámasztott vagy helyreállított identitások versengenek viszonylag újabb identitásokkal. A szovjet idők utáni helyzetet jellemző identitások gyorsan változtak az utóbbi évtizedben, általában egy nacionalistább és kirekesztőbb beállítódás felől egy toleránsabb, engedékenyebb szemlélet felé tolódtak. A vezetők számára az a kérdés, hogy képesek-e újraalkotni az állami és nemzeti identitásokat és a Másik megfogalmazását, s találnak-e valami közbülső megoldást a viszály enyhítésére. A kialakuló nemzeti identitásokkal rendelkező új államokban a vezetők komoly problémával szembesülnek az új évezred hajnalán: egy olyan politikai világban, amelyben a nemzet az állam törvényességének forrása, a hatékony, összefogó nemzeti identitás hiánya általában hozzájárul az állam gyengeségéhez és a bizonytalanság és erőszak kialakulásának lehetőségéhez. Oroszország és a déli területek tapasztalatai azt mutatják, hogy bizonyos nemzeti identitások és a nemzetről szóló elméletek minden lehetséges veszélye ellenére, valamilyen következetes nemzeti identitás megléte elengedhetetlen az államépítéshez a jelen politikai milióban. Nem tekinthető teljes értékű megoldásnak a polgári nemzeti identitáson alapuló állam kialakítása sem, mivel egy olyan polgári állam létrehozását, melyből hiányzik a történelmileg megalapozott kulturális kontinuitáshoz való érzelmi viszonyulás, sokkal nehezebb lenne elfogadtatni egy olyan népeséggel, amely már belemerült az etnikai politizálásba.

Bakos László

[Vissza](#)

Kisebbségi jogok az "új" Európában

Minority rights in the "new" Europe. Ed.: Peter Cumper, Steven Wheatley. Hága, Kluwer Law International, 1999.

Az 1990-es évek elején a Szovjetunió összeomlásával egy "új" Európa jött létre. A totalitárius államok mindenütt megszűntek, az európai demokráciák vezetői pedig üdvözölték a "nyugat-európai" értékek győzelmét keleten is. A nyugati értékrendbe vitathatatlanul beletartozik a kisebbségi problémák rendezése is, hiszen csak ezen problémák nélkül lehet megteremteni a minden ízében stabil és békés államot.

Ebben az újonnan demokratizálódott régióban is elvárható a kormányzatoktól és a polgároktól egyaránt, hogy tiszteletben tartsák a nemzeti különbségeket, és a tolerancia jegyében mindenütt biztosítsák a kisebbségi jogokat. Ez azonban nem könnyű, gondoljunk csak a régió erőszakkal teli és véres múltjára. A nemzeti identitás újbóli tudatosulása ezekben az országokban néha irredenta retorikával jár együtt. Az ebből eredő konfliktusok az állam és a kisebbségi csoportok közti kapcsolatok megromlásához vezetnek, sajnos nemcsak a határokon belül, hanem azokon átlépve is.

A kisebbségi jogok között említhetjük az anyanyelv használatát, az oktatást, a kultúra megőrzésének lehetőségét, a szabad kapcsolattartást a kisebbséghez tartozókkal, illetve azt, hogy beleszólásuk legyen olyan döntések meghozatalába, amelyek őket is érintik.

A könyv az "új" Európa fogalmát politikai, nem pedig földrajzi értelemben használja. Négy nagyobb fejezet foglalja az itteni országok kisebbségi politikáját: az első a támogatásukra létrehozott szervezetekkel, a második a törvényi szabályozással, a harmadik az állami életben betöltött jelenlegi és jövőbeli szerepükkel és az utolsó a konfliktusok megoldásával. A könyv előszavát Max von der Stoel, az EBESZ kisebbségjogi főmegbízottja írta, és megpróbálta az olvasók figyelmét arra irányítani, hogy a kormányok mellett az egyéneknek is tenniük kell annak érdekében, hogy az egyenlőség és a szabadság mindenkiére érvényes legyen. A könyv végén a kisebbségi jogokról szóló dokumentumok válogatása található.

Az első fejezetben María Amor Martin Estébanez tanulmánya az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) intézményeinek munkáját vizsgálja a kisebbségi jogok érvényesülése szempontjából. Estébanez a kisebbségekkel kapcsolatos nemzetközi szerződések létrehozásában játszott szerepét nagyra értékeli. Megállapítja ugyanakkor azt, hogy az EBESZ várhatóan nem lesz fontos jogszabályokkal bíró, mindent eldöntő szervezet.

Geoff Gilbert az Európa Tanácsnak a kisebbségi jogokkal kapcsolatos szerepét veszi górcső alá. Vizsgálja az Európai Emberi Jogi Konvencióval kapcsolatos joganyagot. Megállapítja, hogy az Európa Tanács eredményes volt a kisebbségi jogok gyakorlati érvényesítésében, annak ellenére is, hogy az államok nem mindig támogatták ebben.

Az első fejezetben szerepel még Gerd Oberleitner tanulmánya, amely az Európa Tanács Keretegyezménye betartását felügyelő rendszert értékeli. Megállapítja, hogy a szervezet sajnos nem fordít elegendő figyelmet a keretegyezmény betartásának ellenőrzésére.

A következő cikk - Adam Biscoe írása - az Európai Unió kísérleteit veszi szemügyre, amelyek megpróbálják elérni, hogy az EU-n belül és kívül egyaránt tartsák tiszteletben a kisebbségek jogait. Ebben úgy fogalmaz, hogy a kisebbségi jogok mint csoportjogok érvényesülése mellett az EU inkább határain kívül érvel, viszont határain belül inkább az egyéni jogok mellett száll síkra.

Amíg nincs világos nemzetközi intézményi keret a kisebbségek jogainak biztosítására, addig az államoknak saját belső jogukban és kétoldalú szerződésekben kell ezeket biztosítaniuk. Erről Pogány István írt tanulmányt Közép- és Kelet-Európának és a szovjet utódállamoknak ilyen irányú törekvéseiről. Pogány István a magyar-szlovák és a magyar-román alapszerződést vizsgálva arra jut, hogy a kétoldalú szerződések rendszere talán használhatóbb a kisebbségek jogainak biztosítása szempontjából, mint a minden államra kiterjedő vagy pedig a regionális egyezmények. A kétoldalú szerződésekben ugyanis jobban körülhatárolhatók az adott térségben fontos kisebbségi jogok, így konkrétabb megegyezések szülehetnek.

A következő fejezet a jogi szabályozásról tartalmaz tanulmányokat, a kisebbségek alapjogainak tekinti a megkülönböztetés tilalmát, a kedvezményes bánásmódot, a valláshoz és a kultúrához való jogot. Az első tanulmány Brigid Hadfield írása: Nagy-Britannia 1973-ban meghozott törvényét vizsgálja, amely Észak-Írország alkotmányát tartalmazza. Hadfield professzor részletesen elemzi a törvényt, és megállapítja a rendszert hibáit és hiányosságait.

A kedvezményes bánásmód és az egyenlő elbírálás joga a témája John Edwards cikkének. Morális és etikai szempontból elemzi ezeket a jogokat, majd felvillantja ezeknek gyakorlati oldalát is. Mindez egy csoportra, mégpedig egy kisebbségi csoportra vonatkoztatva többet jelent, mintha egyénre vonatkoztatnánk.

Peter Cumper a vallási kisebbségek jogaival foglalkozik, Wolf Mannens pedig nemzeti kisebbségek kulturális jogaival. Mannens a kultúrán nem kevesebbet ért, mint magát az identitást, és úgy véli, hogy a nemzetközi szervezeteknek meg kellene kettőzniük erőfeszítéseiket annak érdekében, hogy a kisebbségek mindenütt a világban megőrizhessék ezt, hiszen ha elveszítik, azzal a világ lesz kevesebb.

A harmadik nagy egység, amely az államszervezet és a kisebbségek kérdéséről tárgyalja, egyaránt foglalkozik a demokratikus kormányzással, a kisebbségek döntéshozatalban való részesedésével, illetve az autonómiával. Steven Wheatley tanulmánya a döntéshozatalban való részvételüket vizsgálja, azt, hogy milyen kérdésekbe lehet beleszólásuk. Megállapítja, hogy az államszervezetnek ki kell alakítania egy rendszert, amely biztosítja a jelentősebb kisebbségekkel való egyeztetést a rájuk is vonatkozó esetekben. Javaid Rehman az autonómia felől közelíti meg a kisebbségi jogokat. Megvizsgálja az eddig európai autonómiával kapcsolatos tapasztalatokat, a mai létező intézményrendszereket. Mindezekből azt a következtetést vonja le, hogy az autonómia - legalábbis a kormányok gondolatvilágában - összekapcsolódott az elszakadással, ezért nem is támogatják azt, hogy ennek a joga beépüljön a nemzetközi jogrendszerbe.

Két tanulmány vizsgálja a kisebbségi jogok érvényesülését Ukrajnában: Myroslava Antonovych írásának címe *A nemzeti kisebbségek jogai Ukrajnában*, William Bowringé pedig *Új nemzetek és nemzeti kisebbségek: Ukrajna és az állampolgársági kérdés*. Antonovych tanulmánya Ukrajna 20. századi történetét vizsgálja meg a kisebbségi jogok szempontjából, különös tekintettel a jelen időszakra, amikor is jelentős számú nem ukrán él az ország területén. Megállapítja, hogy a többi volt szovjet köztársasághoz képest Ukrajnában nagyobb mértékben érvényesülnek a kisebbségi jogok. A krími tatárok esetén vizsgálja Bowring az állampolgárság kérdését, számos esetben előfordult ugyanis, hogy megtagadták tőlük az ukrán állampolgárságot.

A könyv utolsó fejezete kisebbségjogi írásokat tartalmaz. Közülük az első Julie Mertusé, a Daytoni Békeszerződés teremtette helyzetet vizsgálja. Ebben körbejárja a nemzeti identitás szerepét Jugoszlávia összeomlásában, és megkísérli annak felvázolását, hogy a szerződés milyen új identitást kényszerít Bosznia-Hercegovina lakosaira. Három szerző - Nedžad Basic, Donald J. Fleming és William M. Vaughn - arra volt kíváncsi, hogy a nemzetközi jogi rendszer hogyan súlyosbíthatja vagy hogyan oldhatja meg a kisebbségek és a többség között fennálló vitákat. Christine Bell pedig Észak-Írország összefüggésében vizsgálja a területi integritás, önrendelkezés, illetve az emberi/kisebbségi jogokat.

Zárszóul, amikor az "új" Európa az ezredfordulóhoz közeledik, egy brit miniszterelnök szavait idézzük: "Addig nem köthetünk békét, amíg Európa legkisebb népének jogait nem helyeztük megtámadhatatlan alapokra." Nem Tony Blair mondta ezt az 1990-es években, hanem Herbert Asquith az első világháború kezdetén. Nagyon egyszerűen megfogalmazva ez az "új" Európa létrehozása az egész világ feladata. Hiszen ha ez nem történik meg, akkor újra és újra háborúk robbannak ki, ártatlanok halnak meg, etnikai tisztogatások destabilizálják a régiót.

Nehéz feladat, de a könyv szerkesztői és szerzői abban bíznak, hogy véghezvihető.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Báthory István egyeteme Erdélyben

Bitskey István: Egyetemszervezési kísérlet Kolozsvárott a 16. században.= Korunk, 3. folyam, 11. évf. 2000. 9. sz. 107-111. p.

A jelenkori magyar egyetem (újra)alapításáról zajló viták serkentik a legkorábbi erdélyi egyetemszervezési kísérletek és eredmények felelevenítését. Az igény nem azért valós, mintha a 20. század végi argumentációkban döntő szerepe lehetne kultúrtörténeti mozzanatoknak, hanem azért, mert bármely vélemény kialakításában csak a történettudomány által hitelesített tények használhatók az érvelésben.

Már a 19. század végétől viszonylag bőséges irodalom keletkezett az ún. Báthory-akadémiáról, ám a publikációkban sok volt a bizonytalan, hiányos adat és a félreértés. Az első igényes feldolgozás Veress Endre nevéhez fűződik, ám ő is kénytelen volt esetenként a források hiányait, a hiányzó láncszemeket hipotézisekkel pótolni.

A 16. századi kolozsvári egyetem megalapításának árnyalt és hiteles leírását a Jézus Társaság római levéltári anyagának publikálása tette lehetővé. Az érdem Lukács Lászlóé és munkatársaié.

Az első egyetemalapítási kísérlet még János Zsigmond fejedelem nevéhez fűződik az 1560-as évek második felében, akinek "szándékában volt ünnepélyes kiváltságokkal ellátott akadémiát alapítani... Szászsebes városában." A fejedelem Remus Petrus híres párizsi professzort hívta meg a tervezett főiskola élére; korai halála azonban véget vetett a szervezésnek.

Az egyetemalapítási törekvések Báthory István fejedelem uralkodása alatt vettek új lendületet. A későbbi lengyel király a jezsuiták segítségével kívánt egyetemet létrehozni, egy olyan erős katolikus kulturális centrumot, amely a siker reményében állhat az erdélyi rekatolizációs misszió élére. A bécsi jezsuita provinciális ugyan életveszélyesnek találta a Missio Transsylvanica vállalkozását, s ellenezte rendtagok Kolozsvárra küldését. Mégis akadt bátor jelölt a nemes küldetés teljesítésére Lelesi János páter személyében, aki 1579 nagybőjti hetében missziót tartott Váradon, Kolozsvárt és Gyulafehérvárott. Ezek után hozta meg döntését Báthory István június 17-én kiadott rendeletével, amelynek értelmében jezsuita kollégiumot alapít Kolozsmonostoron. A kiváltságlevelet 1581. május 12-én bocsátotta ki, s ez két fakultásról (bölcselet, teológia) szól, leszögezve, hogy az itáliai, spanyol, német és francia egyetemek mintájára az intézmény jogosult minden promóciós fokozat odaítélésére. A fejedelmi bőkezűség lehetővé tette a Kolozsvárra való beköltözést is, s ott emeletes rendház és egy új, 150 férőhelyes konviktus létesítését. 1585-ben már közel háromszáz diák látogatta a stúdiókat (fele részben protestánsok!), a tanárok száma pedig 27-re növekedett. A tanári kar összetétele nemzetközi volt, a tanítás nyelve pedig természetesen a latin. A nemzetköziség és a latinitás nem csorbította az oktatás hatásosságát, sőt mindez jól szolgált a erdélyi művelődés megszilárdítását. A kollégium igen gazdag könyvtára pedig a tudományok erdélyi meggyökereztetéséhez járult hozzá eredményesen. Joggal állítja Jakó Zsigmond, hogy Báthory "a jezsuiták segítségével néhány esztendő alatt a kor legmagasabb színvonalán álló iskolát hozott létre Kolozsváron..."

A fejlemények azt igazolják, hogy saját egyetem nélkül nem lehet biztosítani egy kulturális vagy vallási közösség szellemi kimunkálását. Ezeknek a kultúráknak a párhuzamos fejlődése egy többkultúrájú régióban csak abban az esetben képes termékenyítő hatást gyakorolni átfogóan a szellemi életre, ha a társadalom demokratikus intézményekkel rendelkezik, amelyek egyenjogúságot biztosítanak az egyes közösségeknek - hangzik befejezésül a szerző hitvallása.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

A pozsonyi patrícusok tagjainak származása, etnikai és vallási hovatartozása a 17. század folyamán

Federmayer, Frederik: Původ, etnická a náboenská truktúra preporského patričiátu v 17. storočí. = Historické tudies, 1999. 40. zv. 177-184. p.

Hogy a történelmi múlt szereplői közül ki tartozott a nemességhez, az a királyi donációkból, armálisokból, előnévhasználatból viszonylag könnyen kiderül, hogy ki volt a polgár, arról a városi polgárrá fogadási könyvek, szabaduláslevelek tájékoztatnak, ki pedig jobbágy, az az urbáriumokból és anyakönyvekből állapítható meg. Ezzel szemben nincsenek olyan források, amelyek valakinek a patrícus voltát igazolják, minthogy ez többé-kevésbé a történészek által kreált kategória, igaz: a maga nemében valós és indokolt.

A társadalmi-gazdasági fejlődésnek köszönhetően a történelmi Magyarországon már a 13-14. századtól kezdve léteztek patrícusok. Leginkább a városi tanácsok (szénátusok) tisztségviselőit és tagjait sorolhatjuk a patrícusok közé, ui. őket rendszerint a legtekintélyesebb és leggazdagabb polgár-kereskedő és/vagy iparos-családokból választották meg.

A pozsonyi városi tanács élén a bíró, később a polgármester állt, tagjait - szavazati joggal - tíz szenátor és a városi kapitány, valamint - szavazati jog nélkül - a városi jegyző és a kamarás tette ki. Az iménti funkciókat 1600 és 1699 között - több mint száz családból - összesen 159 személy látta el. A tanács tagok sok családból való származása arról tanúskodik, hogy a patrícusrétegben elköltözés, elszegényedés stb. miatt elég jelentős volt a "fluktuáció". Pozsonyban mindössze két olyan család akadt, amelynek tagjai három évszázadon át (16-18. sz.) folyamatosan szerepeltek ebben a testületben.

Noha Mohács után a törökök terjeszkedése nyomán érkező betelepülők sok északi városban megrendítették a tanácsi funkciókat korábban ellátók helyzetét, minthogy maguk számára is képviselőket kívántak a városi testületben, Pozsonyban ezt a fordulatot egy ideig sikerült elkerülni, s így, a 17. század beköszöntekor sikerült - két magyar patrícus kivételével - német és valószínűleg szintisztán evangélikus kézben megtartani a városi hatalmat.

A származást tekintve ebben a pozsonyi patrícusok között a nem magyarországi születésű németek voltak enyhe többségben. Ez utóbbiak a német nyelvű országok szinte teljes skáláját képviselték.

Mivel a tanácsi tisztségek életfogytiglan szóltak, az üresedésre általában várni kellett. E folyamat során kivételesen magyar és szlovák szenátorok is bejutottak a tanácsba. Nagyobb számban erre csak az ellenreformáció idején nyílt lehetőség, amikor is a bécsi udvar kezdett nyomást gyakorolni Pozsony városára az egyre több katolikus tisztségviselő megválasztása érdekében. A katolikusoknak 1660-ban sikerült végre enyhe többségbe jutniuk a testületben.

A Wesselényi-összeesküvés leleplezését követően (1672) sokkoló hatású események következtek be a tanács életében, minthogy ekkor leváltották és letartóztatták (részben el is ítélték) az egész testületet, s többnyire katolikus magyar nemesi szenátorokat ültettek a megüresedett helyekre. 1679-re a katolikus magyarok kerültek többségbe. Az időközben katolizált németeknek mindössze három hely jutott, miközben egy-egy szenátor nemzetisége olasz és szlovák volt. A magyar szenátorok az ország legkülönbözőbb megyéiből származtak.

A század 80-as éveinek közepére azonban enyhült az ellenreformációs nyomás, megszűnőben volt az evangélikusok kirekesztése. Következésképpen a pozsonyi városi tanácsban is újból megjelentek és sokasodtak képviselőik.

Lényeges körülmény, hogy a város igazgatásában a hegemoniáért vívott küzdelem nem etnikai, hanem vallási alapú volt. Ezenkívül minél közelebb kerülünk a századvéghez, annál inkább megfigyelhető a nemesi elem térnyerése a városi tanácson belül. A plebejus származásúak - nemesi rangú társaikkal emancipálódni akarván - maguk is törekedtek nemességet szerezni.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Az első Szlovák Köztársaság (1939-1945)

Kirschbaum, Stanislav J.: *The First Slovak Republic (1939-1945)*. = *Österreichische Osthefte*, 41. vol. 1999. 3-4. no. 405-425. p.

Nagyon kevés olyan téma van a szlovák történelemben, amely több vitát váltott volna ki, mint az első Szlovák Köztársaság. Amikor a második világháború után a békeszerződésben újra egy államban egyesítették a cseheket és a szlovákokat, az nem csak egy állam végét jelentette, hanem utat nyitottak elitéleze irányába is, különösen a Közép-Európába irányuló német expanzióval összekapcsolva. 1948 után, amikor kommunisták vették át Csehszlovákia irányítását, csak elítélően lehetett róla szót ejteni egészen a rendszer bukásáig.

Csupán 1990 után vizsgálhatták tudományos eszközökkel az első szlovák nemzetállam helyzetét és szerepét. Elsősorban Josef Tiso került az érdeklődés középpontjába, a Szlovák Tudományos Akadémia rendezett is egy konferenciát az első szlovák elnökről. Szlovák és nyugati tudósok vitáztak róla, különösen pedig felelősségéről, de kerülték a szlovák történelemben betöltött szerepének és helyének meghatározását. Nem tette meg ezt az 1989 után publikált két szlovák történelemkönyv. Ezekben számos kérdést vizsgáltak ugyan, de az első Szlovák Köztársaság időszaka napjainkig nagy űrnek számít az ország történelmében.

Ma már nincs Szlovákiában elérhetetlen levéltári vagy könyvtári adat, tehát ez nem lehet akadály a tudósok számára. Ráadásul ennek az államnak a kutatása számos érdekes adalékot hozhat felszínre nemcsak Szlovákia történelmére nézve, hanem egész Közép-Európára is: ti. milyen szerepet játszott egy kis nép a nemzetközi kapcsolatokban. Ma ez különösen fontos, hiszen további kis népek teremtették meg saját államukat a hidegháború végeztével: szétesett nemcsak Csehszlovákia, hanem a Szovjetunió és Jugoszlávia is.

Az első Szlovák Köztársaság története még valószínűleg sokáig vitákat fog gerjeszteni, itt csak három alapvető kérdés kerül terítékre: születésének legitimálása, politikai rendszere és öröksége.

Az első világháború után Közép-Európában az államokat elvileg a nemzeti önrendelkezés jegyében szervezték meg, amelyet az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Woodrow Wilson fogalmazott meg híres 14 pontjában. A központi hatalmak bukása után hatalmi űr keletkezett a térségben, és a győztesek olyan államokat akartak létrehozni, amelyeket demokratikusan választott kormányok irányítanak, ráadásul biztosítják a térség békéjét is. Egyetlen ország, Csehszlovákia őrizte meg végig demokratizmusát, a többi előbb vagy utóbb letért erről az útról.

Csehszlovákia két évtizeddel létrehozása után szűnt meg, külső hatásokra és a nemzeti önrendelkezés elvének következetes alkalmazása hatására roppant össze. Ugyanis Közép-Európa a középkor óta tulajdonképpen egy régiónak számított, ahol nemzetek, vallások, nyelvek és kultúrák mozaikszerűen simulnak egymásba. Az itt kreált "nemzetállamok" területén nagy népcsoportok váltak kisebbséggé: Így pl. Csehszlovákia déli részén egybefüggő magyar, északi területén pedig német népcsoport került alávetett helyzetbe. Romániában is jelentős számú magyar kisebbség élt. Az új államok igyekeztek kisebbségeiket elválasztani anyaországuktól, ez pedig nem eredményezhetett mást, mint Magyarország és Németország revizionista politikáját.

Csehszlovákia létrehozása csupán az egyik tagnemzet érdekeit szolgálta, a csehekét. A csehszlovák ideológia jegyében a szlovák nyelv a cseh egyik dialektusává fokozódott le. Miután a szlovák az országon belül nem volt nemzet sem, és nemzeti kisebbség sem, folyamatosan keresték nemzeti identitásukat.

A magyar revizionizmus ellen, amely nem mást célzott meg, mint a Szent Korona történelmi államának újjáteremtését, a közép-európai államok Franciaországgal szövetkeztek kétoldalú szerződésekkel (francia-lengyel, 1921; francia-csehszlovák, 1924; francia-román, 1926; francia-jugoszláv, 1927).

Németországban különösen 1933 után erősödött fel a revizionizmus. Csehszlovákiában mint demokratikus államban egyaránt engedélyezték a kommunista és a fasiszta pártot, ezek azonban inkább ideológiai támogatóikat, vagyis a Szovjetunió és Németország érdekeit védtek, mint saját országukét. Európa békéjének megőrzése érdekében az 1938-as müncheni konferencia engedett Németország követelésének, és a Szudéta-vidéket Németországhoz csatolták. 1939-ben összeomlott Csehszlovákia, és a nyugati hatalmak nem tettek érte semmit.

A müncheni konferencia után a szlovák politikusok úgy látták, hogy nemzetük érdekeit inkább az szolgálja, ha nem ragaszkodnak Csehszlovákia integritásának megőrzéséhez. Egyes mai tudósok véleménye szerint felismerték azt, hogy Szlovákia úgy maradhat meg, ha csatlakozik Németországhoz, hiszen ez az ország fogja a továbbiakban uralni Közép-Európát.

Mások viszont azt mondják, hogy Szlovákia kényszerhelyzetbe került akkor, mikor Hitler lerohanta Prágát, de nem volt előidézője az ország szétbomlásának. Megjósolható, mi történt volna, ha a Szlovák Tartományi Gyűlés nem szavaz a függetlenség mellett: Hitler folytatta volna Csehszlovákia bekebelezését. A nyugati nagyhatalmaktól nem várhattak segítséget, ez világosan kiderült a müncheni konferencia után. A szlovák vezetők így a függetlenség mellett döntöttek, amelyet már 1848 óta célul tűztek ki maguk elé. Természetesen mindez német támogatás mellett születhetett meg, de legalább a szlovákok biztonságát garantálni tudták. 28 állam ismerte el a független szlovák államot, és létesített vele diplomáciai kapcsolatot.

Az első Szlovák Köztársaság politikai rendszeréről ítéletet mondani nem könnyű feladat. Először is majdnem háborús helyzetben született meg az állam, s tulajdonképpen addig létezett, míg a második világháború tartott. Továbbá nem sokkal megalakulása után aláírt egy protektorátusi szerződést Németországgal, tehát igazából nem mondható szuverén államnak, teljes politikai rendszere német felügyelet alatt állt. Persze a szlovák politikai elit létrehozott egy alkotmányt, amelyben számos demokratikus elem is volt. Karin Schmid szavait használva ez az alkotmány nem volt sem demokratikus, sem pedig fasiszta, a politikai rendszer viszont inkább autoriter jelzőkkel írható le, viszont demokratikus vonásairól sem szabad megfeledkezni.

Az világos, hogy külpolitikai és biztonságpolitikai téren a szlovák vezetőknek kevés döntési lehetőségük volt, és gazdasági téren is alá voltak rendelve Németországnak. Megtörtént a szlovák zsidók deportálása is Lengyelországból, természetesen német nyomásra.

Hat éves fennállása alatt három rezsim vezette az országot: 1940-ig a németek kevéssé szóltak bele a szlovák ügyekbe, 1940 júliusától 1944 szeptemberéig már intenzív felügyeletet gyakoroltak, majd 1944 szeptemberében megtörtént az ország német katonai megszállása. Ekkor a háború már elérte az ország területét. Szlovákok harcoltak szlovákok ellen azonos célért, a nemzetükért. Egyik oldalon az önálló államért harcoltak, a másik oldalon viszont a németek ellen. Már 1941-ben világos volt, hogy a szövetségesek Csehszlovákiát támogatják, amikor elismerték Londonban az emigráns csehszlovák kormányt. Bár voltak olyan remények is, hogy esetleg megmaradhat az önálló Szlovákia a háború után, de ez nem teljesedhetett be.

A háború befejezése után természetesen nem volt népszavazás arról, hogy vajon a szlovák emberek mit szeretnének: saját államukban élni vagy esetleg államszövetségben a csehekkel. Bár garantálták Szlovákia autonómiáját, a valóságban ezt a lehető legalacsonyabb szintre csökkentették.

A második Szlovák Köztársaságot 1993. január elsején kiáltották ki. Ennek vezetői nem tekintik elődjüknek a háború alatti önálló Szlovákiát, az alkotmány preambulumban sem ezt, hanem a Morva Birodalmat (!) említik meg. Viszont elmondható, hogy bár nem ismerik el, mégis csak volt hatása még a kommunista uralom alatt is az első Szlovák Köztársaságnak: ébren tartotta a szlovák nemzeti tudatot, és elérte, hogy föderalista államként működjön Csehszlovákia. A csehszlovák identitás helyett megmaradt az önálló cseh és az önálló szlovák identitás. Így a hidegháború után Csehszlovákia lakói úgy döntöttek, hogy két önálló államban szeretnének élni, ragaszkodva saját nemzeti azonosságukhoz.

A 20. század nagy részéről elmondható, hogy a kis nemzetek és államok megpróbálták az önrendelkezés jegyében megvalósítani és fenntartani saját nemzetállamaikat, ezek azonban erősen függtek a nagyhatalmaktól Közép- és Kelet-Európában, Németországtól és a Szovjetuniótól. Az első Szlovák Köztársaság példája azt mutatja, hogy már a kísérlet is hozhat valamiféle eredményt: a szlovákok hosszú idő után kipróbálhatták a saját állami létet. S bár az állam külső események hatására jött létre és szűnt meg, az önálló kormányzás tapasztalatát már nem tudták elvenni tőlük, ehhez ragaszkodtak, és ez táplálta az önálló Szlovákia gondolatát.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

A szlovákok történeti tere és történeti tudata

Kučera, Matu: Slovensko a jeho historický priestor. =Slovenské pohľady, IV. + 116. roč. 2000. 6. no. 14-34. p.

Ahhoz, hogy megbízható válaszok szülessenek a szlovákság történeti terével és történeti tudatával kapcsolatos kérdésekre, a forrásokat tiszteletben kell tartani. Bár írásos források napjainkban már nemigen bukkannak elő, a régészeti leletek igencsak gazdagítják, árnyalják eddigi ismereteinket.

Az első kérdés: hol terült el a szlovákok őshazája? Sokáig (szinte napjainkig) tartotta magát a tévhit, hogy a középső és déli Dunatájon őshonos a szlávok és a szlovákság. Ez a szlovák historiográfiában sokáig elfogadott nézet egy 12. századi kievi szerzetestől, Nestortól ered. (Vö. e számban Kajčovič cikkével.) A nemzetközi tudomány azonban elsősorban régészeti leletekre támaszkodva azt állítja, hogy a szlovákok ősei jelenlegi hazájukba fokozatosan, a 3. és a 6. század közötti időben érkeztek, azaz a nagy népvándorlásnak nevezett korszakban, északról, a Kárpátokon túlról.

Az általuk elfoglalt területet hódítással szerezték meg, mely korántsem volt lakatlan, hanem az emberiség hominizálódásának egyik terepe, ahol már a neolitikumban megjelentek a földművelés kezdetei. A szlovákság ősei itt a kelta népesség maradványaival, továbbá germán törzsekkel, gepidákkal, herulokkal és longobárdokkal találkoztak, amint ezt a bizánci Prokópiusz is leírta.

A szlovákok megszállta régió előnyös is volt, meg kedvezőtlen is. Előnyös azért, mert civilizációs szempontból előkészített területnek számított, kedvezőtlen pedig azért, mert híján volt egy központi szerepű síkságnak: ehelyett egy nyugati és egy keleti síkságból állt, amelyet a hegyek miatt csak a terület peremén kívüli útvonal kötött össze egymással úgy - ahogy. A kora középkori Szlovákia ezáltal az európai érdekek határvonalára, nem pedig keresztútjára esett, ami végül is előnynek bizonyult annak következtében, hogy a lakosság nagy katalizmák idején (az avarok, magyarok, tatárok, kunok betörésekor és a török hódoltság évszázadot meghaladó korszakában) felhúzódhatott a hegyekbe, s így nem kellett nagy szociális és demográfiai megrázkódtatásokat elszenvednie.

Ami a szlovákok államiságának gyökereit illeti: a 7. századi Samo-birodalomról szinte véletlenül tesz említést egy francia krónika. Területétől csak némileg északra keletkezik az első valódi állam, amelyet Nagy-Morávia néven emlegetnek. Két centruma volt: az egyik Nyitra, ahol előbb főpresbíteriátus, majd püspökség alakult. Innen igazgatta majdnem az egész mai szlovák területet Pribina, majd Szvátopluk, az állam pusztulása előtt II. Svátopluk, s ide pályázott a fejedelmi székbe Rastislav.

Nagy-Moráviából fennmaradt legfontosabb örökség az államiság továbbélése. Az igazgatási rendszer várakhoz kötése, a lakossági szervezet mind-mind olyan jelenség, amely a cseh, lengyel és magyar utódállam alapjait vetette meg. A szlovákok egyébként azért nem fulladtak bele a soknemzetiségű magyar államba, mert annak alapvetése nagy-moráviai volt Anonymus és Kézai krónikáinak egyes részei által is elismert a szlovákok számára Nagy-Morávia államiságával kapcsolatos képzet egyetlen olyan hagyomány maradt, amelyhez történeti sorsfordulók során és újra vissza lehetett térni.

A szlovákok etnogenézisében, akárcsak más népekében is, szerzőnk kétféle öntudatot különböztet meg, az etnikait és a történetit. A másoktól való különbözés a szlovákság körében nagyon régi keletű, amit a szomszéd népek-nemzetek szlovák megnevezése egyértelműen tanúsít. Ez a másságtudat azon alapult, hogy a területen a szlovákság a legrégebbi etnikum, és elégséges mértékben különbözik a vele szomszédos etnikumoktól, akik ugyancsak megkülönböztetik magukat a szlovákoktól (pl. a magyarok tótoknak hívják őket).

Nem ilyen egyértelmű és ellentmondások nélküli a történelmi tudat alakulása: ez, bármennyire sajnálatos is, többször és többféleképpen mondott ellent az etnikai tudatnak. A magyar történeti tudat a szlovákok ellen a fehér ló legendájával, az úr és szolga népre osztással, majd pedig - jó néhány száz évet követően - a szlovákság létének tagadásával lépett fel.

Amikor a szlovák-magyar együttélés mind hosszabb ideje nyomán kiderült, hogy a történeti Magyarországon számos szlovák származású ember lett "úr" és dúsgazdag, illetve a szlovákok közül sokan az ország javára értek el lényeges eredményeket, kialakult (az etatizmus és hungarizmus alapján) a szlovákok körében a "hungarus patriotizmus" történeti tudata.

Az újkori "nemzet" kategória elfogadása jegyében a szlovákok is mindinkább feladták a "hungarus patriotizmus" kötődésüket, és ismét felfedezték Nagy-Moráviát, mindazonáltal még a 19. század második felében sem állt össze szerves egészé a szlovák történeti tudat. A szlovák történelmi felfogások összefogására F. V. Sasinek vállalkozott. Ő a szlovákságot autochtonnak tartja, miközben későbbi időkre nézve a történetiség elemeit is érvényesíti (az Árpád-házi királyoknak lengyel és orosz kapcsolatai voltak, ami bizonyítja: tudták, hogy a magyar állam nyelvében nem kizárólagosan magyar, továbbá: a magyar állam szervezeti elveket vett át Nagy-Moráviától). Munkásságában azonban a kivétel "amatőr" színvonalú.

A magyar millenniumi ünnepek elutasításaként J. Botto vállalkozik a szlovák nemzettudat fejlődésének bemutatására. Eközben sajátos módon elveti a szlovák történelem kontinuitását. Szerinte a magyarok bejövételétől kezdve 1848. május 10-ig, a lipótszentmiklósi nemzetgyűlés megtartásáig, a nemzet "sajátjogú" történelmet élt meg.

1945 utáni fejlemény, hogy létrejött az addig meglehetősen amatőr színvonalon folyt szlovák középkorkutatás intézményi bázisa, illetve az, hogy az akkori magyar történettudomány (főként Molnár Erik és Léderer Emma révén) rengeteg adatot szolgáltatott a magyar nacionalizmus történetéből. Persze a csehek és szlovákok szétválásáig a történeti azonosságváltozatokat csak módjával lehetett kutatni., hiszen a szlovák történészeket könnyen marasztalhatták el "burzsoá nacionalizmussal". Csak az önálló szlovák államiság megteremtése után teremtődtek meg az előfeltételek arra, hogy a szlovák történelemtudomány kutassa az azonosságtudat kialakulásának kérdéseit, mégpedig európai színvonalon, ami egyfelől azt jelenti, hogy elveti a nemzeti romantika régebbi naivságait, másfelől az újabb nacionalizmus mítoszait.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Miért kellett tefániknak meghalnia?

Kopečný, Ivan: Prečo musel zomriet' Milan Rastislav tefánik? = Slovenské pohľady, IV.+ 116. roč. 2000. 7-8. no. 203-208. p.

A szlovákok tudatában Milan Rastislav tefánik személye volt a garancia arra, hogy a pittsburgi szerződést a csehek be fogják tartani, s a két közeli szláv nép közös államában a szlovák egyenlőség meg fog valósulni. Tragikus halála emiatt pótolhatatlan veszteséggel járt az egész nemzet számára. A különböző rémhírek és történelemhamisítások forgatagában mindmáig nem volt egészen világos és főleg közismert pusztulásának háttere és mikéntje.

A Franciaországban élt (eredetileg csillagász) tefánik az első világháború elején bevonult a francia hadseregbe, ahol a tábornokságig vitte, s a cseh és szlovák politikai emigráció katonai vezetője lett. Ez utóbbi funkciójában látott neki a francia hadseregen belül és francia vezénylés alatt a cseh és szlovák emigráció és hadifoglyok körében a cseh-szlovák légió szervezéséhez. A francia hadvezetés úgy támogatta, hogy Szerbiából cseh és szlovák nemzetiségű hadifoglyokat "importált" számára. A legionáriusok száma a francia hadseregben 12 ezer lett.

Ezt az ütőerőt tefánik kevesellte, s ezért Olaszországban, ahol is kiváló kapcsolatokkal rendelkezett, indította el légiószervezési akcióját. Itt sok volt a cseh és szlovák nemzetiségű fogoly, széles bázison bontakozhatott ki az agitáció. Az olasz tiszti irányítással szervezkedő légiók létszáma végül is 78 ezer főt tett ki.

A franciák nem nézték jó szemmel tefánik olaszországi akcióját, nem utolsósorban Edvard Bene ármánykodása miatt sem. Bene, akit cikkünk szerzője, a "cseh és szlovák kölcsönösség sírásójának" nevez, ui. ki nem állhatta tefánikot, sokat konfrontálódott vele, s mindent megtett lejárására - mindenekelőtt francia körökben.

Közben a francia politika azt szerette volna, ha az Oroszországban (cári kegyből) cseh-szlovák vezetéssel megszervezett legionárius alakulatokat (létszámuk 92 ezer fő) a bolsevik forradalom után e forradalom leverésére használják fel.

A terv meghiúsult, és eközben mindinkább aggasztották tefánikot a szlovákiai fejlemények, főként az a tény, hogy noha a Szlovák Nemzeti Tanács 1918. október 30-án kikiáltotta a szlovák függetlenséget, a magyar hadsereggel szemben ennek fegyvertelenül nem tudott érvényt szerezni. Ezért tefánik Olaszországban kötött ki a légiós csapatoknál, amelyek Piccione tábornok irányításával előbb az első demarkációs vonaltól északra fekvő területeket szállták meg, majd a második demarkációs vonalig törtek előre, s ennek keretében vonultak be 1919. május 2-án Miskolcra.

A tefánik kezdeményezte hadmozdulatok hátterében diplomáciai csaták folytak. A franciák - nem utolsósorban Bene mesterkedéseinek hatására - tefánik Olaszországba történő utazását árulásnak, dezertálásnak tartották (valószínűleg titkos hadbíróági eljárást is indítottak miatta, s azon halálra is ítélték). Közben az erősödő olasz befolyás ellensúlyozására 1919 januárjában - Mittelhauser tábornok vezetésével - katonai misszió érkezett Prágába kis létszámú franciaországi légionáriussal kísérvé. Bene ezalatt az olasz kormánytól elérte, hogy a Szlovákiában harcoló csapatoktól az olasz tiszteket francia és cseh tisztekkel kell kicserélni. (Ezt a megállapodást a történelemhamisítók tefánik nyakába varrták.)

E diplomáciai aknamunka közepette indult el repülőgépen tefánik Szlovákiába, hogy végső győzelemre vezesse az ott harcoló csapatokat. A Piccione tábornok vezénylezésében lévő csapatok szigorú parancsot kaptak, hogy semmiféle repülőgépre ne lőjenek, s így fegyvereik valóban némák maradtak. Viszont amikor tefánik gépe körözni kezdett Pozsony fölött, s le akart szállni a vajnoryi repülőtérré, puskatűz fogadta. A franciáktól ezzel párhuzamosan olyan rádióüzenetet kapott, hogy repüljön tovább a pozsonyivánkai katonai repülőtérré. Am ott nem volt repülőtér, tefánik alacsonyban körözött, s a gépét lelőtték, amit a magyarokra kentek azon az ürügyön, hogy az olasz és a magyar nemzeti színek azonosak, s így tévedés történt.

Az igazság 1938/39-ben derült ki, amikor a Szlovák Nemzeti Múzeum padlásán megtalálták tefánik katonai köpenyét, amely át volt löve. Így hát nem tévedésből lőtték le. A földre zuhanás után még élt, de életének megmentése helyett szíven lőtték.

A szerző következtetése: A szlovákok 80 éve minduntalan felvetődő kérdésére, miszerint miért kellett tefániknak meghalnia, azt válaszolhatni, hogy az abban a kettős feladatban lelhető fel, amelyet ez a nagy formátumú személy játszott. "Két úrnak nem lehet szolgálni. És mivel tefánik elsősorban szlováknak és cseh-szlovák miniszternek érezte magát, és csak másod- vagy harmadsorban a francia hadsereg tábornokának és francia állampolgárnak, az a másik úr igencsak rossz néven vette".

Futala Tibor

[Vissza](#)

A szlovák nyelv 5-10. századi kezdetei a középső Dunatájon

Krajčovič, Rudolf: Genetická báza vývinu slovenčiny na strednom Dunaji v 5.-10. storočí.=Slovenské pohľady , IV. + 116. roč. 2000. 7-8. no. 40-47. p.

Krajčovič dolgozatának expozíciója teljes mértékben kielégíti a szerzői rezümé kritériumait, s egyszersmind bizonyos ingerlékenységet is tükröz. Így szól: A középső Dunatáj az 5-10. században az ősszláv nyelv dialektusainak térsége volt. Mértékadó szlavisták nem vonják kétségbe azt sem, hogy a középső dunatáji térségben az ősszláv már egyes nyelvjárásain belül is tagolódott.

Igaz, voltak és vannak olyan nézetek is, hogy a Kárpátok övezte dunamenti medence időszámításunk első évezredében kizárólag nem szláv migrációs áramlatoknak, esetenként különféle nem szláv törzsek katonai expanziójának térségeként szolgált, miközben rajta alig élt szláv etnikum, akik gazdasági-társadalmi szempontból legfeljebb másodrendűnek számítottak.

Az említett hitelesebb argumentáció okán az ősszláv etnikum 5-10. századi nyelvi fejlődésének a középső Dunatájra lokalizált változatához kell visszatérnünk, és ezzel egyidejűleg nyelvi tényekkel érvelnünk a tézis mellett, hogy ez a terület az ősszláv dialektusoknak az a térsége volt, amelynek északi része a szlovák nyelv korai fejlődésében a genetikai bázis szerepét töltötte be.

A dolgozat következő részében a szerző igazához bizonyosságot keresve négy nyelvi jelenségcsoport vizsgálatára koncentrálja - bőséges példaanyagot felsorakoztatva - erőfeszítéseit:

1. A "szlovieni" népnév, melyen a középső dunatáji ősszláv etnikumot szólították, megszakítatlanul mindmáig fennmaradt. Könnyű ráismerni a névből származó közös gyökre, amely a mai szlovák, szlovén, szlávón népnév és e népnevekből alakult földrajzi elemek meghatározó eleme.
2. Az ősszláv számos olyan maradványát lehet felfedezni az 5-10. században indult szlovák nyelvfejlődés mindhárom fő nyelvjárásában, amelynek létét semmiféle más hatással nem lehet megmagyarázni. Ezeknek meg lehet különböztetni egymástól egy régebbi és egy újabb rétegét.
3. A középső Dunatáj helyneveiben mindmáig fennmaradtak az ősszláv nazálisok.
4. Ósszláv eredetűek a településnévvé vált, főként az elitet jelölő személynevek tucatjai.

A szerző meggyőződése, hogy a jelenségcsoportonként bemutatott példák mennyiségileg is elegendő bizonyítékkal szolgálnak arra nézve, hogy a középső Dunatáj az 5-10. században jelen volt az ősszláv etnikum, azaz a szlovieniség, s ennek északi részén terült el a szlovák nyelv genetikai bázisa.

A referáló megjegyzése: Krajčovič - Nestor orosz középkori szerzetes és jelenkori követője, O. N. Trubačev nyomán - a szlovák nemzet etnogenezisének autochton voltát vallja. Vele és a többi "autochtonnal" szemben a migrációs változat mellett kötelezi el magát a mai szlovák történészek és nyelvészek egy másik csoportja, pl. Matú Kučera is, akinek a *Kisebbségkutatás* jelen száma ismerteti nézeteit *A szlovákok történeti tere és történeti tudata* címen.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Lengyelországi kantonisták a cári hadseregben 1832 és 1856 között

Caban, Wiesław: *Kantonici z Kólestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1832-1856. = Kwartalnik Historyczny, 106. rocz. 1999. 2. no. 3 -13. p.*

A kantonisták intézményét I. Péter cár 1712-ben hívta életre. Az elnevezés Poroszországból származik, ahol is a körzetenként hadra fogható férfiak voltak a kantonisták. Oroszországban viszont az egyes ezredek mellett kötelező jelleggel megszervezett 50, idővel sokkal több fős iskolák tanulóit hívták így. Ők 5-15. életévük között a hadsereg aliszti és tiszti, továbbá adminisztratív és egészségügyi (felcseri) utánpótlásának céljából kapták meg ezekben az iskolákban az alapképzést.

Később az intézmény neve többször változott, rendszerint az ide felvehető/toborzandó fiú kategóriák kibővítéseit követve. Eredetileg hadiárvák, majd általában az ellátatlan gyermekek lehettek kantonisták. Később azután a kolduló és csavargó fiúgyerekeket is bekényszerítették közéjük.

A kantonistákat évenként toborozták. Ez lehetett békés vagy erőszakos akció. A gazdasági válságok és éhínségek idején gyakran maguk a szülők adták kantonistáknak fiaikat. Igaz ugyan, hogy életük korántsem volt könnyű, de fedél alá kerültek, ellátták őket (egyen) ruházattal és élelemmel is.

A krími háborúban elszenvedett vereség után a hadvezetés a hadsereg modernizálására szánta rá magát. A kantonisták intézménye is mérlegre került, és könnyűnek, a kor követelményeihez képest színvonaltalannak találtatott. Ezért 1856-ban az intézményt megszüntették, feloszlatták.

Ami a lengyel vonatkozásokat illeti: az országban makacs mítoszok élnek arról, hogy a Lengyel Királyságból kantonistáknak kényszerített fiúk a novemberi felkelés katonáinak és tisztjeinek gyerekei voltak, illetve, hogy ez a cár és a felkelés leverője, egyszersmind a cár lengyel királysági helytartója, Ivan Paskievics által kitervelt megtorlás egyik eleme volt. E vélekedés kialakulásában a szépirodalom, az emigráns publicisztika, valamint a sajtóközléseket átvevő régebbi történeti feldolgozások együttesen játszottak közre.

A kantonisták történetjével a szépírók közül a leginkább Adam Mickiewicz (Nagyapák), Juliusz Słowacki (Anhelli) és Stefan Witwicki (Oroszok Lengyelországban 1831-1832-ben) foglalkozik. Mindhárman érzékletes módon írják le azokat a hajtóvadászatokat, amelyek célja a kiszemelt fiúk befogása volt, továbbá ugyanígy a menetszázadokba állítás és elszállítás keserveit, az anyák jajgatását, a haza és a katolikus vallás megalázását is. Az írók érzékeltetik, hogy korántsem csak a Lengyel Királyságban született fiúk járhattak így, hanem Litvániában, Ukrajnában és Podolében élő kortársaikat is érthette ez a balszerencse.

De már az említett íróknál a kantonistáknak mindössze epizódszerep jutott, addig Leon Drewnickinél, aki a novemberi felkelés résztvevője volt, és azután emigrálnia kellett, drámát írt a kantonista fiúk sorsáról. (Gyerekek kitelepítése Lengyelországból Szibériába. Tragédia 5 felvonásban). A szóban forgó mítosz kialakulását egy publicisztikai gyűjtemény, az *Emigráció emlékkönyve* (Pamiętnik Emigracji) szintén elősegítette.

Az orosz represszió elleni felzúdulás akkora volt, hogy miatta J. Lafayette márki tiltakozólag emelt szót a francia nemzetgyűlésben.

Mint már szó volt róla: a régebbi történészek (pl. Agaton Giller, és Bolesław Limenowski) kritikátlanul adtak hitelt a korabeli állításoknak. Csupán e század hetvenes éveiben vágott neki egy kiváló történész, Elegiusz Kozłowski e mítosz tudományos vizsgálatának. (Korántsem csak a "mítoszszöveg" küzdelem népszerűtlensége nehezítette a dolgát, hanem az is, hogy a kantonista események iratanyaga jórészt megsemmisült.)

Kozłowski a következőket szögezte le:

- egyfelől kritikusan kell kezelni a lengyel gyerekek befogására indított hajtóvadászatok híryanagát;
- másfelől hiábavaló a kantonistákkal kapcsolatos számos uralkodói és más hivatalos rendelkezés humanista pátosza és máza, azaz az egész ügy segítő szándékú szociális problémaként, egyfajta árva- és szegénygondozásként történő beállítása, a "lóláb" azért léptenyomon csak kilátszik: e rendelkezések igazi célja az volt, hogy a Lengyel királyságbeli cári apparátusnak lehetővé tegye a novemberi felkelésben részt vevő katonák és tisztek gyerekeinek kantonistává kényszerítését.

A lengyel és (később) a lengyel-zsidó nemzetiségű kantonisták túlnyomórészt elvesztek a lengyelség számára. Se lengyelül nem tanulhattak, se katolikus, illetve zsidó vallásukat nem gyakorolhatták (az utolsó évek kivételével). Így hát eloroszosodtak és pravoszlávok lettek. De azért - több eset dokumentálta - még így is bizalmatlanul tekintettek rájuk.

Mindenesetre az 1856. évi felszámolást követően végre 1858-ban és 1859-ben megszülettek azok a végrehajtási utasítások, amelyek alapján a szülők vagy gondviselést vállalók (hosszú, bürokratikus procedúrán átesve) visszakérhették a korábbi kantonista bázisokon tartott fiúkat.

A hiányos adatok ellenére azért valószínűsíthető, hogy 1832-ben és 1833-ban évente 1 300 kantonistát toboroztak a Lengyel Királyságban. 1834-ben és 1836-ban már kevesebbet, 560-560 főt. Huszonöt év alatt végül is 5300 kantonistát szolgáltattott a Lengyel Királyság a cári hadseregnek, ami 2,75 százaléka az ezalatt bevonult 200 ezer lengyel újoncnak.

Futala Tibor

[Vissza](#)

A katonai nacionalizmus és az állam: a századvégi Spanyolország esete

Jensen, Geoffrey: *Military nationalism and the state: the case of fin-de-siecle Spain. = Nations and Nationalism, 2000. 6. no. (2.), 257-274. p.*

Geoffrey Jensen cikke a nacionalizmus egy számunkra kevésbé ismert dimenzióját vizsgálja - a hadsereg körében kialakult/kialakított nemzet-fogalom és a körülötte kialakuló nacionalista eszmék megjelenését és hatását a köztudatban. Ezt egy olyan jelentős katonai kultúrával rendelkező állam keretein belül vizsgálja, mint Spanyolország, mely nemcsak a monarchikus államforma idején rendelkezett hadsereggel, de a 20. században az egész állam vezetése került katonai kézbe.

A spanyolországi katonai réteg irodalmi tevékenysége a 19. század végén és a 20. század elején jelentősen megnőtt. A "megújulás" eszméje, a polgári rétegekhez hasonlóan, a katonaság kulturális és politikai elitrétegének egy kicsi, de annál befolyásosabb csoportja számára rögeszmévé vált. A cikk elképzeléseiknek arra az összetevőjére összpontosít, mely talán a legfontosabb volt a spanyol restauráció összefüggéseiben: a nemzeti identitással és a nemzeti érzéssel kapcsolatos elgondolások. A katonai szerzők írásai különösképpen azt illusztrálják, hogy a katonai kultúrának hogyan lehetett döntő szerepe a modern európai nacionalizmus kialakulására. A spanyol megújulás azonban nem valamilyen egyedülálló jelenség volt, hanem része annak az általános irányzatnak, melyben az európaiak a liberális politikával való elégedetlenségükben egyre inkább a nacionalista ideológia felé fordultak. A huszadik század folyamán ez a nacionalista gondolkodás egyre jobboldalibb tónust nyert.

A spanyol nacionalizmus nyilvánvaló politikai érdekek és válsághelyzetek eredménye volt, ám hatása a 19. század második feléig elhanyagolható volt, ugyanis a katolikus jobboldal addig gyanakvóan szemlélte ezt a mozgalmat. Csak 1868 után, a gazdasági és társadalmi változások eredményeként s az anarchizmus és a gyarmati problémák előretörésével kezdte egy erős csoport - a tisztí állomány - a nemzeti érzést mint a politikai változások eszköztét rendszeresen használni. Bár a tudósok nagy része elhanyagolta a haderőt mint társerőt a nacionalizmus vizsgálatában, a társadalommal, kultúrával és ideológiával kapcsolatban tett megállapításai, valamint módszerei a spanyol katonai elit nacionalizmusával kapcsolatban is gyakran bizonyultak találónak. Ilyen például az írott kultúra szerepe. A katonai folyóiratok, akadémiai óratervek és tankönyvek és a hadsereg tisztjei által papírra vetett történelmi munkák mind együtt működtek a nacionalista elképzelések és mítoszok "emlékhalmaza" kialakításának első fázisában. 1874 után a tisztiek államhoz való viszonya megváltozott, s nehezebbé vált, hogy a korábban alkalmazott módon, kiáltványokon keresztül juttassák kifejezésre megváltozott viszonyukat az államhoz. Az új politikai környezetben a hagyományos kiáltvány-módszer mellett vagy helyett a korábbiaknál sokkal jelentősebb szerepet kapott megnyilvánulásaikban az ideológia és a kultúra. A modernitással kapcsolatos alapvető problémákat, melyekkel más országok is szembesültek, itt a gyarmati válság is súlyosbította. S bár a kubai háborút kezdetben általános támogatás kísérte, az Egyesült Államokkal szembeni vesztes 1898-ban, az ezt követő sorozási politika észak-afrikai szolgálatra sokak szemében az állam legitimitását is meggyengítette. A tisztiek számára pedig ugyanezek a problémák - a birodalom, a tömegtámogatás elvesztése s a marokkói hadviselés támogatásának látható hiánya - mind megkönnyítették az államtól való elválást és a nemzet eszményének mint a hűség új tárgyának megalkotását, s a területi érdekek előremozdításának eszköztét. A nacionalista tisztiek eszközei közt olyan "agytrösztök" is szerepeltek, mint a Centro del Ejercito y de la Armada Madridban. Azok a tisztiek, akik vezető szerepet vállaltak a hadseregben és a spanyol politikában, gyakran kötődtek ezekhez az intézményekhez.

A Centro önmagában is jelentős hatást gyakorolt a katonai kultúrára, számos előadásorozatot szponzorált, rendszeresen adott ki könyveket és röpiratokat, mindenről a katonai technológiától az irodalomig és a spanyol identitás természetéig, valamint hatalmas könyvtárral is rendelkezett, olyan témakörökkel, mint Filozófia, Modernizmus, Nacionalizmus, Költészet, Megújulás, Max Nordau-tól Schopenhauer-ig. A sajátosságok dacára a spanyol katonai szerzők beleillettek az európai nacionalizmus általános mintájába, tekintve társadalmi állásukat, szakmai törekvéseiket s erőteljes érdeklődésüket a pedagógiai témában. Természetesen az oktatási rendszer elégtelen körülményei összhangban voltak az erős nemzeti érzések hiányával. Magukat a nemzettel egyenlővé téve és a nacionalista retorikát alkalmazva, ezek a háborgó tisztiek saját, az állammal való kapcsolatukból fakadó elégedetlenségüknek adtak hangot lényegében ugyanúgy, mint a középosztálybeli polgári nacionalisták mindenütt Európában. Hozzájuk hasonlóan a katonai szerzők is teljesen elutasították a liberalizmust egy tekintélyelvű és modernizálódó állam ellenében.

A századvégi spanyol katonai nacionalizmus kialakításában egy másik jelentős intézmény volt az 1882-ben alapított Academia General Militar, melynek célja az volt, hogy csökkentse a gyalogság, a tüzérség és más fegyvernemek közti hagyományos vetélkedést. Miután e célt nem sikerült elérnie, az Akadémia 1893-ban bezárta kapuit, s a pályájukat ott kezdő sok kadét viselkedéséből is jól látszik, hogy az intézmény keveset tett azért, hogy a belső harcokat megszüntesse, akár egyéni, akár testületi szinten. Rövid fennállása ellenére az Akadémia számos fontos módon hatott a spanyol katonai kultúrára. Egyfajta "öregfiúk klubjaként" működött, mely szakmai, politikai és gazdasági előnyöket biztosított azon szerencsés tiszteknek, akik évekre oktató tagjaivá válhattak. S bár a katonai pedagógia tekintetében megújult megközelítést képviselt, tulajdonképpen mégis csak tisztiek egy válogatot - és gyakran befolyásos - csoportjának testületi érdekeit őrizte továbbra is. Valószínűleg a nemzeti érzés terén fejtette ki a legnagyobb hatást. Az Akadémia szellemének kialakításában meghatározó volt a porosz katonai modell, s ennek köszönhető, hogy a múlt spanyol katonai sikerei, dicsőségei fontos szerepet kaptak a nemzeti érzés kialakításában, s így a kadétek elég hamar egyenlőségjelet tettek a hazafiasság és a katonai értékek közé.

A polgárság politikai és kulturális intézményeinek hazafias programjai szintén jelentős befolyást gyakoroltak a tisztí állomány gondolkodására. Sok tiszt kapcsolódott az Institución Libre de Enseñanza nevű haladó szellemű szervezethez, mely működését az egyházi és állami beavatkozásoktól mentes modern pedagógiai módszerek kidolgozásának szentelte.

A nacionalista elképzelések hasonló polgári-katonai összjátéka valósult meg a Királyi Történelmi Akadémia keretein belül is, mely sok tisztet is tagjai közé fogadott, s Madrid legelőkelőbb értelmiségi társaságában, az Ataneo-ban is sok katonatiszt volt aktív közreműködő. A madridi Földrajzi Társaságban pedig katonai térképészek, műszaki és tüzérségi alakulatokkal és magával a vezérkarral együtt dolgoztak, vezető szerepet játszva az *africanista* program szorgalmazásában, mely kulcsszerepet játszott a jobboldali spanyol nacionalizmusban.

A szerző az intézmények után a nacionalizmus olyan vezető szereplőit mutatja be, mint Maura vagy Alejandro Lerroux, akik polgári mozgalmakat képviseltek, mégis rendkívül népszerűek voltak a hasonló érzelmű tisztiek között. Maura programjának tisztokra gyakorolt vonzereje érthető, hiszen nemcsak Spanyolország további afrikai terjeszkedését és egy erősebb hadsereg létrehozását támogatta, hanem a hagyományos pártpolitikán is túl kívánt lépni, s nemzeti megújulást kívánt megvalósítani a nemzeti egység tekintélyelvű programján keresztül. A tisztí állomány köreiből nem talált süket fülekre a mauristák - "az első modern jobboldali spanyol nemzeti párt" - széles körű politikai megújításról szóló felhívása, hogy az alulról jövő forradalmat megakadályozzák.

Lerroux szintén nagymértékű katonai támogatást élvezett, hisz ő is a fennálló restaurációs rendszer elutasítását jelképezte, amely oly sok elégedetlenséget szült a tisztiek körében. Lerroux azonban volt annyira óvatos, hogy ne kritizálja túlságosan a hadsereget, ehelyett számos alkalommal dicsóította mint a spanyol nemzet fontos alkotóelemét. Bizonyos folytonosság is fellelhető hazafias szónoklatai és a Primo de Riveira- és Franco-féle katonai nacionalizmus között.

A századfordulás katalán és kisebb mértékben a baszk nacionalizmus szintén nagyon fontos szerepet játszottak a spanyol katonai nacionalizmus megerősítésében és tartalmának formálásában. A tisztiek közt elterjedt katalánellenes érzések csak táplálták sikeres erőfeszítéseiket egy olyan új törvény megalkotásában, mely a katonai bíróságok hatáskörét kiterjeszti a "Haza és a Hadsereg ellen elkövetett polgári bűnökre" is. A regionális nemzeti mozgalmak tehát csak abban segítettek, hogy a tisztiek által képviselt hazafias törekvések egyre jobbra tolódjanak.

A spanyol katonai nacionalizmus hívei vagy a liberális-haladó, vagy a hagyományos-konzervatív "nemzeti-katolikus" táborokba sorolhatók, bár a tisztí állományon belül a jobboldali nacionalizmusnak egy modernebb formája - a Maurismo és Primo de Riveira Unión Patriótica-jának mentén - a huszadik század előrehaladtával szintén kialakult.

A liberális nacionalisták szerint a spanyol nemzeti karakter történelmi bázisát a szabadság és a demokrácia, néha a föderalista autonómia értékei alkották, s a spanyol megújulást a francia felvilágosodás és forradalom haladó eszméivel hozták kapcsolatba. E nézet egyik vezéralakja volt Ruiz-Fornells, aki különösen a demokratikus értékeket és az alkotmányos polgári uralom elsőbbségét hangsúlyozta. A spanyol konzervatívok ezzel szemben a vallásra, a hagyományokra, a törvényre és a rendre, a monarchiára és a birodalomra helyezték a hangsúlyt, s példának a kereszties hadjáratot, az iszlám erői elleni rekonkviztát állították. A katonai nacionalizmus eme irányzatának szószólója volt Modesto Navarro Garcia, aki a spanyol *patria* tartóoszlopainak az egyház, a monarchia, a család és a magántulajdon értékeit tekintette, s aki szerint a hadsereg feladata a haza védelme mind a külső, mind a *belső* ellenségekkel szemben. E hagyomány folytatójának tekintik a sokkal szélsőségesebb és már irracionális követelményeket támaztó Millán-Astray-t.

A két hagyomány eltérései ellenére a katonai nacionalizmus válfajainak voltak közös vonásai: túlnyomóan kasztíliai beállítottságú volt, s legtöbbször úgy tekintették a Napóleon elleni függetlenségi háború történelmi mítoszát, mint a nemzeti szellem és képesség megnyilvánulását, mely minden spanyolt összefog. Ami azonban általában jellemző a spanyol katonai értelmiség minden iskolájára, az a spanyol nemzeti érzés romantikus és "historizáló" megközelítése volt.

A modern nacionalizmus kezdeti, kifejezetten politikai katonai megnyilvánulásai a huszadik századi Spanyolországban nem voltak képesek tömeges sikert elérni, mert a spanyolok nagy része számára nem feleltek meg annak a feltételnek, amely Breuilley szerint döntő jelentőségű a sikeres nacionalista ideológiához, hogy a politikai helyzethez illő és időszerű legyen. Am a katonai nacionalizmust jellemző szónoklatok nem múltak el hatástalanul: a spanyol nacionalizmus végül hatékony erőnek bizonyult az állam szolgálatában: helyzethez illő és időszerű lett - Franco uralma alatt.

Bakos László

[Vissza](#)